

FORUM

STUDIE
MATERIÁLY
NAD SBÍRKAMI
ZPRÁVY

M

BRUNENSE 2025

Muzeum
města Brna

Sborník Forum Brunense 2025

Obsah

Studie

<i>Ctibor Ostrý</i> , Koně v brněnských městských knihách 14. a 15. století	7
<i>Michal Hančák</i> , Hrůzy brněnského Špílberku aneb k počátkům komentovaných prohlídek v kasematech	41
<i>Michal Doležel</i> , Příběh vily Wittal. Sonda do života obyvatel jednoho brněnského domu (1. část)	65
<i>Pavel Košťál</i> , Hlavní je, že jsme všichni naživu. Příběh vlnářského továrníka Adolfa Esslera a jeho rodiny	109

Materiály

<i>Jiří Vaněk</i> , Louise von Eisenlohr – (téměř) zapomenutá brněnská malířka ...	133
<i>Petr Vachůt</i> , Muzeum zemského hlavního města Brna, osobnost kustoda Leopolda Masura a počátky středověké archeologie	155
<i>Eliška Straková – Miroslava Menšíková</i> , Rumunský konzulát v Brně za první republiky	163
<i>Nela Maroušová, Markéta Brhlíková, Veronika Smyslová</i> : Edukační přístup Muzea města Brna k citlivému dědictví: Zprostředkování <i>Difficult knowledge</i> jako potenciál a výzva	175
<i>Tomáš Vícha</i> : Masarykova čtvrť a památková zóna Brno	193

Svědectví

<i>Anne Newman</i> , Moje pátrání po Otto Eislerovi. My Search for Otto Eisler	201
---	-----

Nad sbírkami

<i>Robert Janás</i> , Panenská ulice v Brně? Obraz Gustava Böhma ve sbírkách Moravské galerie. Dodatek k výstavě Druhá tvář Brna	245
<i>Jindřich Chatrný – Dagmar Černoušková</i> , Architekt Bohuslav Fuchs a jeho Nový svět. Aneb „Fuchs trochu jinak“	257
<i>Jindřich Chatrný – Jiří Pikous</i> , Nad vedutami architekta Emila Králíka ...	265
<i>Filip Kýrc – Lucie Valdhansová</i> , Z Prioru do muzea. Reliéf Miloslava Buřivala ve sbírkách Oddělení dějin architektury	277

<i>Radim Dufek</i> , Využití diodového laseru v muzejní praxi	287
<i>Václav Sládek</i> , Restaurování vývěsního štítu hostince U modrého lva	295

Odborná okénka

Výběr z krátkých příspěvků odborných oddělení Muzea města Brna publikovaných online	303
--	-----

Zprávy

<i>Tomáš Koch</i> , Zpráva o výstavě „1645 – Brno v obležení“	343
<i>Hynek Zbranek</i> , Účast na mezinárodní konferenci o světovém industriálním dědictví TICCIH 2025 ve švédské Kiruně	351
<i>Tereza Sojková</i> : Zpráva z cesty po vybraných vídeňských muzeích a galeriích	357
<i>Zbyněk Šolc</i> , Muzeum města Brna v roce 2025	365

studies

Koně v brněnských městských knihách 14. a 15. století

CTIBOR OSTRÝ

Níže uvedený text o koních v Brně ve 14. a 15. století představuje textový koncept připravované rozsáhlejší studie s názvem *Horses in Medieval Brno: Zooarchaeology, Archaeology and History*. Tato interdisciplinární studie je v době vydání sborníku *Forum Brunense* (2025) ještě v přípravě a její publikace je plánována v periodiku *Archaeologia Historica* v roce 2026, a to v anglickém jazyce.

Text, který zde předkládám, se stane organickou součástí uvedené studie. Jelikož však ob stojí i jako samostatná historická práce a nebude v této podobě součástí plánované publikace, rozhodl jsem se jej zveřejnit také v českém znění v muzejním časopise.

Případová studie

V brněnských berních pramenech se poměrně překvapivě nachází množství zpráv o nakládání měšťanů a městské rady s koňmi. Hlavní těžiště těchto informací spadá do 40. a 50. let 14. století, avšak v kombinaci s dalšími městskými knihami lze vztah města a koní ilustrovat v celém 14. a 15. století.¹ Setkáváme se s nejrůznějšími situacemi, v nichž

1 Pro vznik studie byly použity tyto prameny: výtahy z berních rejstříků 1343–1347, 1350–1360, berní rejstřík 1367, 1387, 1389 I–III, 1432, 1471, 1477, 1487, 1499, berní knihy 1365, 1442, 1477, pamětní knihy zahrnující rozpětí let 1343–1376 (1379) a 1391–1515 a Právní kniha města Brna z poloviny 14. století s přihlednutím k materiálům brněnského městského práva konce středověku od roku 1389 po konec 15. století. Archiv města Brna (dále AMB), fond A1/3, rkp. č. 8, 9, 22, 23, 24, 25; Mendl, Bedřich: *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935; Flodr, Miroslav: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, Brno 1990; Týž: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. II. Komentář*, Brno 1992; Týž: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*, Brno 1993; Týž: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*,

koně hrají hlavní roli nebo jsou přirozenou součástí středověkého života ve městě – ať už v hospodářské, informační, dopravní, či majetkoprávní rovině. Řada z nich je navíc spojena s významnými událostmi v dějinách města v podobě fenoménu panovnických vjezdů do města, v němž hráli koně skutečně nezastupitelnou roli v symbolické i praktické rovině. A ačkoli to není na první pohled zcela zřejmé nebo explicitně vyjádřené, nalézáme díky tomu v brněnských pramenech zmínky o koních drahých i levných, tažných i jízdnicích, válečných, určených pro poselstva, ale také o koních zraněných, ztracených či mrtvých.²

Naprosto konkrétní zmínku o tažném koni skrývá zápis sporu o rodinný majetek Mikuláše zvaného Crudeyner s jeho švagrem Jakubem z Kunštátu, kde se stal tažný kůň spolu s měřicí ovsa a penězi součástí jejich vyrovnání.³ Podruhé se o tažných koních, tentokrát včetně vozu, dozvídáme v souvislosti s půjčkou mezi Henslinem Arnoldovým z Krakova a Janem Geringkleichem. Třetí případ se týká průjezdu královny Anny Svídnické Brnem roku 1354, kde jsou tažní koně taktéž zmíněni.⁴ Ostatní specifikace, ať už podle ceny nebo vlastností, které koně předurčovaly k určité službě, lze vytušit pouze z kontextu pramenů. Teprve jejich pečlivým studiem lze postupně sestavit mozaiku příběhu o koních a Brně ve středověku.⁵

Chov a péče o koně v Brně

První tematická mozaika se týká koní jako základního majetku měšťana, jejich chovu, péče o ně a jejich krmení. O tom, jak bylo vlastnictví koně důležité a samozřejmé, svědčí předpis ke sbírce ze 14. století, který praví, že každý mohl: „... míti nezdaněné dvě krávy, jednoho koně a tolik potravin, kolik potřebuje do sv. Michala“, tedy jakýsi základ k rozumnému živobytí. Samo-

Brno 2005; Týž: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, Brno 2010; Urbánková, Kateřina – Wihodová, Veronika: *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století*, Brno 2008. V berním materiálu od roku 1432 se zmínky o koních v zápisech městského vydání již nenačítají, proto je toto období pokryto pouze zprávami z pamětních knih.

- 2 Barvami koní, jako je nalézáme v chebském materiálu, ten brněnský bohužel nedisponuje: Klír, Tomáš: *Cenové relace na Chebsku, v Čechách a Norimbersku v pozdním středověku*. In: Musílek, Martin: *Ceny – Mzdy – Peníze. Ekonomické myšlení ve středověkých a raně novověkých městech*, Praha, s. 77–111.
- 3 *Unum equum aratilem domesticum*, je snad možné přeložit jako „kůň k pluhu“, viz Dušek, Jaromír: *Kůň ve službách člověka – středověk*, Praha 1995, s. 219.
- 4 *Pro equis eius currilibus*, terminologické srovnání: Dvořáková, Daniela: *Kůň a člověk v středověku*, Banská Bystrica 2007, 76.
- 5 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 141–142; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 90–91; 390–391.

zřejmě ne každý na takový majetek dosáhl. Ovšem to, že nepodléhá v dané míře sbírce, svědčí o představě jakéhosi základního hospodářství. Koně tak nalzáme v inventářích domů a dvorců brněnských měšťanů, které se – byť jen sporadicky – objevují v pamětních knihách jako součást testamentární praxe, zástav nebo ručení vlastním majetkem. Tak se například dozvídáme, že lékárník Bartoloměj měl při zástavě svého majetku v roce 1344 u domu na Švábce také koně. Případně jsou koně spolu s dalšími zvířaty součástí česky psané závěti Jana Holého, který vlastnil dvůr před Veselou bránou.⁶

Koně byli také součástí běžného obchodu mezi měšťany nebo se stávali movitou náhradou za vzájemné pohledávky. Jako příklad lze uvést dva koně, které koupil Mikuláš, syn Kislinga, od Henslina s přídomkem Cum ruffis finibus za pět a půl hřivny grošů, přičemž je měl zaplatit do svátku sv. Jakuba – v opačném případě by jej čekaly sankce. Koně se rovněž objevují jako součást dlužního vyrovnání, což dokládají dva zápisy z let 1351 a 1410. Starší z nich hovoří o koni v hodnotě dvou hřiven, který se stal součástí vyrovnání dluhu mezi Janem, synem Petra z Otnic, a Mikulášem, synem Hermanna z Kroměříže. Brněnští přísežní zde figurovali jako nestranní rozhodci. Mladší zápis pak uvádí koně v ceně deset kop, kteří spolu s dalším movitým majetkem tvořili součást vyrovnání mezi Purkardem Wienerem z Vratislavi a kupci Matyášem Visserem a Schildicheinem z Kolína kvůli dluhu sedmdesát tři hřiven.⁷

Tyto, ale i další záznamy svědčí o faktu, že řada brněnských měšťanů musela běžně mít ve svých dvorech koně, a to včetně vlastního odchovu. Lze to odvodit ze zmínky o nákupu tří hříbat, šesti koní, ova a dalšího dobytka v rozsáhlé zprávě o závěti Václava ze Slavkova. Jedná se však o jeden z mála zápisů, z nichž se dozvídáme o přesném počtu koní v majetku měšťana.⁸ Na chov koní odkazuje také jedno z ustanovení brněnského městského práva, které stanovuje, jak postupovat při prodeji klisny, o níž se nevědělo, že je březí. Těžko však zjistíme, zda se tyto městské chovy držely plemenářského pravidla, že stádo tvoří dvanáct klisen a jeden hřebec. Lze to sice s jistotou dávkou imaginace očekávat u ekonomické elity města, běžně však nikoli. Další

6 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 141–142; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 387–389; Týž: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, s. 107; Procházka, Rudolf – Sůvová, Zdeňka: *Člověk a zvířata ve středověkém městě*. In: *Dějiny Brna 2*. Ed. Libor Jan. Brno, s. 361–368.

7 Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 128, 474; Týž: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, s. 134.

8 Což neodpovídá představě známé z bratislavského materiálu o množství koní v majetcích měšťanů. Situace musela být mnohem pestřejší: Šedivý, Juraj: *Zvierata v stredovekom meste na príklade Bratislavy*. In: Dvořáková, Daniela a kol.: *Člověk a svět zvířat v stredoveku*, Bratislava, s. 2015, 470–477.

zmínky o chovu jsou pak spíše nepřímé a týkají se plotů a staveb. Dvory a parcely domů měly být oploceny, aby z nich koně či jiný dobytek neprchali a nezpůsobovali škody na cizím majetku. Zmínky o stájích v majetku brněnských měšťanů lze nalézt v několika ujednáních týkajících se svádění střešní vody přes sousední parcely a v jedné závěti, kde jsou stáje výslovně uvedeny. Archeologicky nebyly doposud v Brně zkoumány, ale dobrou představu si lze udělat na komparačním materiálu s přibližně odpovídající datací z Veselí nad Moravou.⁹

Souběžně s těmito zprávami je při zkoumání chovu koní v Brně ve 14. století nutné připomenout také přítomnost nunvářů, kteří byli schopni provádět konkrétní zákroky, pokud se chovatel rozhodl z některých svých hřebců udělat valachy. Vedle jejich přítomnosti ve městě lze k jejich práci připojit zprávu z roku 1348, kdy jeden z předních brněnských občanů, velmi bohatý Engelprechtus Moczccho, poskytl valacha¹⁰ za osm hřiven pro cestu brněnských měšťanů spolu s pražským purkrabím Vilémem z Landštejna do Míšně. Cesta byla součástí jednání s Wettiny a Fridrichem Míšeňským v rámci kampaně proti Ludvíku Bavorovi. Tento valach patří k těm nejdražším koním zmíněným v brněnských pramenech.¹¹

V daném kontextu tak není překvapivé, že součástí majetku brněnských měšťanů byla také nejrůznější výbava pro koně, která umožňovala jejich plné využití. Zprávy o ní jsou však naprosto minimální – například v testamenech tento typ majetku zcela chybí. Pro jízdu se používaly uzdy a podkovy, které však dle práva nepatřily při prodeji koně k přímé součásti obchodu. To vyplývá nejen z městského práva, ale také ze zápisu městského vydání do Uher zakoupen kuň za téměř dvě hřivny, přičemž uzda byla pořízena zvlášť za půl hřivny grošů. K tomu všemu je nutné přihlédnout k působení řady řemeslníků – sedlářů, uzdářů, třmenářů a ostružníků, kteří ve 14. století zásobovali místní trh svými výrobky.¹²

9 Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III.*, s. 218; Týž: *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (-1359)*, Brno 2001, s. 204, 435; Týž: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 101, 102, 119, 126–128, 679; Procházka, R. – Sůvová, Z.: *Člověk a zvířata ve středověkém městě*, s. 361–368; Bajer, A. – Dejmal, M. – Lisá, L. – Kočár, P., – Kočárová, R. – Nývltová Fišáková, M. – Petr, L.: *Středověká stáj ve světle moderních environmentálních metod, příkladová studie Veselí nad Moravou*, Živá archeologie - (Re) konstrukce a experiment v archeologii, 15/2013, s. 39–44.

10 ... *et pro spadone empto ad eandem viam a Motshone 8 mar...*, terminologické srovnání Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 121.

11 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 524; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III.*, s. 235; Bobková, Lenka: *Velké dějiny země Koruny české IV. a. 1310–1402*, Praha 2003, s. 238–241; srovnání Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 120–121.

12 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 182, 530, 554, 574, 576; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*,

Koně plnili rozličné funkce, kdy vedle jízdy patřila práce v tahu k těm nejčastějším. Z počátku středověku se o ni dělili s voly, avšak později kůň díky lepší ovladatelnosti a soustavnější tažné síle na tomto poli zcela dominoval. V brněnských pramenech tak proto můžeme narazit na pluh, vozy a jejich součásti. Vozy sloužily k běžné přepravě nejrůznějšího materiálu, včetně válečného, a používaly se jako měrná jednotka pro stanovení celních poplatků za jednotlivé komodity. Dle Klareta¹³ se obecně rozdělovaly na vozy obyčejné, těžké a dvoukolové káry. Korba byla povětšinou proutěná a kola se mazala kolomazí. Pluh pak mohl být lehký nekolový nebo těžký kolový. Pluh nebo vůz pak lidem, jako byli ratajové a formani, poskytoval obživu, což se čas od času neobešlo bez nutného servisu od kolářů a dalších řemeslníků. Z dochovaných zmínek o částech vozů a pluhů lze uvést zástavu za městskou sbírku Ondřeje Pluhaře (1367), který zastavil dvě kola.¹⁴ Jinde se připomíná spor v Uherském Hradišti, odkud byla do Brna zaslána žádost o radu ve sporu hostinského, kterému jeden z hostů poškodil stojící pluh a část si chtěl odnést.¹⁵

Válečné vybavení pro koně je doloženo v záznamech o zástavách movitého majetku, který měšťané a měšťanky poskytovali v případě neschopnosti uhradit sbírku hotovými penězi. Příkladem je Petruše železářka (ferratrix), která jako zástavu nabídla výbavu a pancír pro koně¹⁶ v hodnotě dvou hřiven a jedné kopy grošů. Do zápisu zástavy se dostal také krytý vůz označený jako koczen, který lze snad také spojit s válečným řemeslem.¹⁷

Přítomnost koní ve městě nebo v jeho blízkosti byla podmíněna dostatečným množstvím krmiva. Výše již zazněly zmínky o ovsu,¹⁸ který byl mimo jiné vynikajícím krmivem a často tvořil také cestovní zásoby. Proto ho spolu s vínem

s. 420; Urbánková, K.–Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 738, 759, 854; Malaníková, Michaela: *Materiální kultura brněnských domácností 15. století v zrcadle testamentů*. BMD 25, s. 61–75.

13 Flajšhans, Václav: *Klaret a jeho družina I. Slovníky veršované*. Praha 1926, s. 60.

14 „Rote“ (kola), která již mohla být loukoťová: Dušek, J.: *Kůň ve službách člověka*, s. 217–218.

15 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 16, 168–169, 182, 218, 489, 546, 581; Dušek, J.: *Kůň ve službách člověka*, s. 218; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 198–201; Ohler, Norbert: *Cestování ve středověku*, Jinočany 2003, s. 40; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 126–128, 309–391; Týž: *Nálezy brněnského městského práva*. Svazek I. (–1389), Brno 2007, s. 114; Urbánková, K.–Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 147, 627–630, 744, 748, 874–875; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, s. 387–389, 398; Šedivý, J.: *Zvierata v stredovekom meste na príklade Bratislavy*, s. 470–477; Ostrý, Ctibor: *Zástavy v brněnských berních pramenech 14. století. Exkurz do hmotné kultury středověkých brněnských domácností z pohledu písemných pramenů*, BMD 33, 2020, s. 43–70.

16 ... *et viaticum et pancirium pro equo*. K váze zbroje koně: Dušek, J.: *Kůň ve službách člověka*, s. 108; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 70.

17 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 83; Urbánková, K.–Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 484; Ostrý, C.: *Zástavy v brněnských berních pramenech 14. století*, s. 43–70.

18 Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 90–91, 126–128.

dostával panovník či markrabě při svém příjezdu do města jako dar. Přímou slovní spojení „oves pro koně“ zaznívá v zápisu městského vydání z roku 1363, kdy byl kromě jiných poct markraběti na cestu do Uher nakoupen také oves pro koně v celkové hodnotě (spolu s poctami) padesát jedna hřiven a deset grošů. Pak jsou záznamy městského vydání z let 1345, 1347, 1350, 1351, 1387 a 1389, které uvádějí ceny ovsa v hřivnách za konkrétní množství měřic. Není jich však mnoho a jejich přehled by vypadal následovně:

Přehled cen ovsa z brněnských pramenů 14. století dle dostupných údajů

Rok	Zapsané měřice počet	Cena za zapsaný počet měřic v hřivnách (či jejich podílech)	Cena za jednu měřici v groších
1345	30	9,5 mar	20,2 gr.
1345	14	4,5 mar.	20,6 gr.
1347	20	6 mar	19,2 gr.
1350	30	15 mar.	32 gr.
1351	30	11 mar. 7 gr.	23,7 gr.
1389	2,5	2 sex.	48 gr.
1389	3	9 fert.	48 gr.

Tento výčet je samozřejmě statisticky naprosto nedostačující, zvláště když víme, že účetní materiál obsahuje zprávy, ve kterých se udává pouze částka vydaná za oves bez upřesnění množství. Jedná se o zápisy z let 1351 (1) a 1360 (19). Uniká nám tak podstatná část informací, které by nám pomohly cenu ovsa v Brně vysvětlit. Obzvláště když dle zápisů vydání z roku 1389 zaznamenaných pro obléhání boskovického hradu přesahuje ceny z poloviny 40. let 14. století více jak dvojnásobně.¹⁹

Ani srovnání s jiným materiálem nám nepomůže. V chebských cenových relacích druhé poloviny 14. století se uvádí cena za chebský kár (přibližně tři sta litrů, tedy pět měřic) v rozmezí od šesti do dvaceti grošů, což vychází na jednu měřici ovsa od jednoho groše a pár drobných až ke čtyřem grošům za měřici, z čehož vyplývá, že i při té nejvyšší chebské sazbě je cena za oves v Brně pětinasobná. Ani cenový přehled pro 14. století sestavený Františkem Grausem k tomuto nepodává uspokojivé vysvětlení. Podle něj

19 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 30, 77, 182, 192, 210, 271; Urbánková, K.–Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 306, 625, 632, 634.

by měla měrice ovsa stát čtrnáct grošů. Cena ovsa v Brně tak doposud není uspokojivě vyřešena.²⁰

Ať už si situaci vyložíme jakkoli, oves byl obecně poměrně drahý, přestože šlo ve středověku o nejlevnější krmné jádro, a výživa koní tedy nemohla být založena výhradně na něm. Proto k zajištění další potrawy fungoval již v roce 1343 v Brně senný trh umístěný současně na Horním i Dolním trhu,²¹ na který tuto komoditu dodávali místní pícníci nebo obyvatelé venkovských oblastí spadajících pod tržní okruh města. Zásobení se krmivem uvnitř města je možné odvodit ze zápisu sbírky Mikše Kestlera z roku 1387, kdy mu byla nejspíše v důsledku nadlimitního množství krmiva vyměřena městská sbírka. Je to však naprosto ojedinělý zápis tohoto typu v brněnském materiálu. Seno samozřejmě nepocházelo pouze z trhu – pokud měli měšťané k dispozici vlastní louky²² a zahrady, primárně využívali své zásoby, přičemž na trh se dostávala až jejich nadprodukce. Významným zdrojem sena pro město tak musely být louky jako součást venkovských statků brněnských měšťanů. Některé z nich se nacházely až v Tážalech u Olomouce nebo u Žďáru nad Sázavou, nejčastěji však ležely v blízkosti Brna a jeho spádového okolí, například v Blučině.²³

Převážnou část roku zajišťovala výživu koní především pastva, která se podle obecné představy odehrávala především na obcích v blízkosti města. Pastviny určené k tomuto účelu jsou v pramenech explicitně zmíněny dvakrát. První záznam pochází z roku 1344, kdy byl Pešek Šak odměněn městskou radou devíti loty grošů a suknicí z kolínského sukna za ochranu pastvin a lesa, tedy obecního majetku. Druhý doklad se týká sporu, jehož předmětem bylo přehánění dobytka přes soukromé pozemky, když byl veden na pastvu. Kromě toho se muselo pásť i na polích v režimu úhorů v rámci trojpolní rotace.²⁴

Dobytek se na pastvě nejspíše pásť smíšeně, jak naznačuje nejen známá iluminace z brněnské právní knihy Václava z Jihlavy, ale také existence

20 Graus, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1957, s. 420; Klír, T.: *Cenové relace na Chebsku, v Čechách a Norimbersku v pozdním středověku*, s. 77–111.

21 Horní trh – dnes Zelný trh, Dolní trh – dnes náměstí Svobody.

22 Louky: Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 93, 310, 334, 395; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 39, 53, 96, 122, 493, 602; Urbánková, K.– Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 291, 398, 499, 591; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, s. 253–254, 259, 459.

23 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 537; Dřimal, Jaroslav – Peša, Václav: *Dějiny města Brna 1*, Brno 1969, s. 52–53; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 112–113; Urbánková, K.– Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 198, 339, 823.

24 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 31; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 556.

instituce městského pastýře. Jeho působení ve městě je doloženo právními předpisy a též berními prameny, které zmiňují konkrétní osoby vykonávající v Brně tuto funkci.²⁵ Jedním z městských pastýřů byl Eberlinus (1343), usazený na prvním brněnském předměstí. Dalším je nejmenovaný pastýř (1360), který vlastnil dům ve Veselé čtvrti. Na předměstí před Veselou bránou žil ve vlastním domě Henricus (1365). Jako vyložené městský pastýř (pastor civitatis) je však zmiňován pouze Busko (1387), který taktéž vlastnil dům před Veselou bránou. Pokud tedy v Brně ve 14. století existovala obecní pastouška, lze ji nejpravděpodobněji umístit právě před Veselou bránu. Instituce obecního pastýře v Brně byla dále posílena právním předpisem, podle nějž nikdo nesměl mít vlastního pastýře na úkor obecního, s výjimkou některých vesnic. Tam si mohl pastýře pro ovce zřídit pouze hospodář, který vlastnil alespoň tři lány půdy a zvyklostně potřeboval jiný pastýřský režim kvůli rozmanitosti pastvin. To znamená konkrétní specializaci pastvy pro potřeby homogenního stáda, což by opět nepřímo dokládalo užívání společné pastvy v brněnském prostředí. Je však problematické jednoznačně určit, zda se do společné pastvy zahrnovali také koně, neboť pro Brno není přímo doložena specializace koňského pastýře (pastor equorum). Ze zahraničních analogií, například u pastýře Jeana de Brie, však víme, že střídání druhů pasených zvířat patřilo k běžné praxi řemesla, alespoň v severní Francii.²⁶ Podmínky výkonu tohoto povolání se přitom podobají situaci ve střední Evropě. Brněnské městské právo nejenže stanovovalo zodpovědnost pastýře za svěřené stádo, ale rovněž řešilo spory mezi majiteli, pokud zvíře jednoho majitele poranilo na pastvě zvíře jiného. Tato právní úprava nepřímo potvrzuje přítomnost koní ve společné pastvě brněnských měšťanů.²⁷

Ke zmínce o chovu a péči o koně patří také záznam z roku 1348, v němž kovář Mikuláš vyrovnal svou povinnost vůči městské sbírce nejen penězi, ale

²⁵ Z výčtu byly vynechány pastýřské specializace jako *schefknecht* či *pastor porcaris*, jelikož se u nich nepředpokládá přímý kontakt s koňmi. Specializace jako *pastores equorum* bohužel v Brně není pro 14. a 15. století doložena: Dušek, J.: *Kůň ve službách člověka*, s. 70; srovnání Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 106.

²⁶ Existují však určité indicie, že pastevní režimy v severní Francii a českých zemích měly podobné parametry, a jsou si tedy bližší na rozdíl třeba od pyrenejské oblasti. Srovnání: Capek, Ladislav – Preusz, Michal: *Chov ovcí, ovčiny a sociální struktura ovčího řemesla ve středověku a novověku v Čechách a na Moravě*. Kuděj 2012/2, s. 6–35; Carroll, Carleton E. – Wilson, Lois, Hawley: *The medieval Shepherd: Jean de Brie's Le Bon Berger (1379)*, Tempe 2012.

²⁷ AMB A 1/3 rkp. 6, fol. 160v; Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 9, 392; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, s. 154, č. 16; 204, č. 158; 322 č. 512; Týž: *Nálezy brněnského městského práva*. Svazek I. (–1389), Brno 2007, s. 124; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 319; Carroll, C. W. – Wilson, L. H.: *The medieval Shepherd*, s. 43–45; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 107.

také službou – vyléčením městského koně v hodnotě dvanáct grošů.²⁸ S ohledem na tento zápis snad lze obdobně interpretovat i spor Filipa kováře s paní Moravínovou, který se týkal „... jistého koně, kvůli kterému byl obviněn...“. Starost kovářů o zdraví koní spadala do jejich profesní náplně, a proto nelze vyloučit, že se spor vztahoval právě k této oblasti. Jedná se však pouze o jednu z možných hypotéz, jak nad touto nejednoznačnou zprávou uvažovat. Pro pastýře, kteří taktéž dbali na prospěch svěřených stád, existovalo nařízení ochraňující před platbou náhrad. Pokud jim svěřený kus zemřel na mor a oni předložili jako důkazní materiál kůži dotyčného zvířete, na které snad stopy po moru byly patrné, nemuseli hradit reparaci za tento úhyn.²⁹

Nespornou známkou přítomnosti zvířat ve městě bylo také velké množství hnoje, který se navzdory nejrůznějším nařízením hromadil v ulicích. V roce 1387 je tak v zápisu o předepsané sbírce Franka močůvkáře uvedeno, že kromě úhrady vyvezl z domu Puškova hnůj. Samotná existence tohoto řemesla dokládá snahu města o systematický odvoz tohoto druhu odpadu za hradby. Podobně lze vnímat i úlohu dvojice přísežných měšťanů, kteří byli zodpovědní za kontrolu čistoty ulic. Ti rovněž rozhodovali o trestech pro ty, kdo se provinili proti těmto pravidlům. Téma odvozu odpadu nás volně přivádí k otázce poplatků za koně a jejich roli v majetkoprávních vztazích brněnských měšťanů.³⁰

Koně součástí majetkoprávních vztahů

V oblasti majetkoprávní již v předchozí části zazněly příklady, kdy se koně stali předmětem různých právních vztahů mezi Brňany ve 14. a 15. století. Zmínili jsme jejich roli v majetkových sporech, zápůjčkách a zástavách. Dále se s nimi setkáváme jako s formou platby při vzájemných pohledávkách, v testamentech či jako součást věna. V případě věna platilo, že zbraně a koně náleželi do mužské sféry dědictví, na kterou manželka neměla žádný nárok. Pokud byli koně spolu s jiným movitým majetkem zapůjčeni na delší dobu, nebylo možné je nabýt vydržením – i po čtrnácti letech je bylo možné vrátit zpět původnímu vlastníkovi. Koně se rovněž objevují jako součást dlužních transakcí. Pět koní spolu se dvěma pozemky osetými pšenicí sloužilo jako záruka v zápisu k dluhu Petra, soudce z Komína, spolu s bratry Jeclinem a Ulinem Lompnitzerovými z Králova Pole vůči Janu zvanému Schacht z Bratislavy.

28 ... *et sanavit equum civium pro 12 gr.*

29 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 87; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 422; Týž: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, s. 134; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 117–118.

30 Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 155; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 253, 340.

K zástavám za městskou sbírku lze s určitou pravděpodobností přiřadit i zápis v berním rejstříku z roku 1367, kde je v případě poplatníka Drumelda uveden také kůň. Pokud někdo chtěl zastavit koně u Žida jako záruku za peněžní hotovost, neměl Žid takovou zástavu přijmout, pokud měl podezření, že bylo zvíře kradené.³¹

Jak již bylo řečeno, z městské sbírky byl vyjmut pouze jeden kůň, berní prameny nás však neinformují o výši poplatků za nadlimitní počet koní v majetku, přestože je zřejmé, že mnozí měšťané vlastnili více koní, včetně celých chovů. A tak se jediné doložené poplatky spojené s koňmi vztahují k mýtnému pro cizí návštěvníky města. Privilegium udělené Karlem IV. v roce 1348, původně na tři roky, stanovilo, že se má vybírat jeden haléř z každého koně procházejícího městem. Tyto peníze měly být použity na dláždění ulic a opravy cest. Platnost tohoto privilegia byla následně prodlužována až do roku 1363.³² Podobně musel každý Žid platit mýtné pro hrad Špilberk, a to bez ohledu zda cestoval na koni, nebo šel pěšky. Výše poplatku činila jeden fenik. Pokud nebylo mýto řádně uhrazeno, mohlo dojít i k zadržení koně výběřcím.³³

Zajímavým prvkem brněnského městského práva byl zvyk rukojemství, kdy se ručitel spolu se sluhou a dvěma koňmi stával rukojmím v předem určeném domě, dokud nebyla pravidelná splátka z rentovních úvěrů uhrazena. Tento institut je doložen celkem třikrát. První případ pochází z roku 1355, kdy si věřitel, brněnský měšťan Jindřich Fuchs, vyžádal tuto formu záruky od jiného Brňana, Bohuše z Tišnova, který se zaručil za Jindřicha z Ledců, na jehož majetku renta vázla. Druhý případ se vztahuje k roku 1361, kdy prodal Mikuláš ze Šlapanic rentu na svém mlýně rektorovi kaple sv. Mikuláše, Petru Wolkensteinovi. V tomto ujednání se Mikuláš spolu s ručitelem Janem z Prace zavázal, že jeden z nich poskytne sebe a služebníka se dvěma koňmi, jak bylo v Brně obvyklé. Tito rukojmí museli zůstat v určeném domě, aniž by jej opustili, dokud nebyla splátka uhrazena. Stejný postup je doložen i v případě znojemského měšťana Otty Hartmanna, který v roce 1361 poskytl rentu

31 Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 636; Týž: *Nálezy brněnského městského práva*, s. 84, č. 19; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 147; Ostrý, Ctibor: *Zástavy v brněnských berních pramenech 14. století*, s. 43–70.

32 Bylo však později zredukováno pouze na koně táhnoucí vůz – *equi curriler*: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens im Auftrage des mährischen Landes-Ausschusses. Bd. 15. Nachträge 1207–1408, (Bretholz, B. ed.) Brno 1903, č. 74.

33 Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens im Auftrage des mährischen Landes-Ausschusses. Bd. 7. 1334–1349. Abt. 2, (Chytil, J. ed.), Brno 1860, č. 760; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, s. 187; Týž: *Brněnské městské právo*, s. 200–202.

Ottu Nisselovi. Také zde se odkazuje na obvyklost rukojemství, zahrnujícího dva koně a sluhu.³⁴

Na koně se dokonce přísahalo. Tímto aktem mohl nálezce potulného koně legalizovat jako svého. Se dvěma svědky tak přísahal buď na koně samotného, nebo – pokud se zvíře veřejně přísahy nedožilo – na jeho kůži. Pokud však existovalo podezření, že byl takto zadržený potulný kůň původně ztracen při pokusu o krádež nebo loupež, přísahalo se namísto koně na kříž. Tento právní postup je součástí složité problematiky brněnského městského práva o zadržení koní, kterou lze jednoduše shrnout tak, že mezi lidmi převládala mylná představa o možnosti přivlastnění volně pobíhajících koní, proti čemuž město aktivně vystupovalo. Prísaha na koně nebo na kůži patřila ke starším zvykům. Nestálo však pouze oznámit nález potulného koně prostřednictvím birice na tržišti, jak inicioval nálezce. Bylo nutné k zadrženému koni přivolat rychtáře, který rozhodl o jeho dalším osudu – tedy o tom, jak s ním bude nakládáno a kde bude do vyřešení vlastnických práv ustájen. Pokud tento patřičný postup nebyl dodržen, hrozila zadržovateli pokuta sedmdesát dva denárů. Skutečnost, že se brněnské městské právo proti zjednodušenému prohlášení nalezeného koně takto vymezilo, naznačuje, že šlo o rozšířený problém. Celá otázka zadržení a návratu potulných koní byla tedy obecně velmi složitá, a to nejen v Brně, ale podobnými problémy trpěla také Bratislava.³⁵

Krádeže koní byly často maskovány zadržením nejen na Moravě, ale i v uherském prostředí. Pachatelé se snažili kradené koně upravit vzhledově nebo jinými způsoby ztěžovali vyšetřování a prokázání právoplatného vlastnictví. Jednoznačný doklad krádeže koní máme ve zprávě o přepadení kupců cestujících z Pohořelic do Slavkova, kteří byli oloupeni o koně a majetek v hodnotě sto hřiven. Oproti tomu zadržení koní (spolu s dalším majetkem) v Trnavě dvorským sudím Pavlem kvůli dluhům pana Bertolda z Lipé sloužilo jako prostředek k vynucení splátky dluhu. Z uherského prostředí je dochováno více zpráv v bratislavských pramenech.³⁶

Koně ve službě města

Stejně jako v majetku jednotlivých měšťanů hráli koně důležitou roli také v majetku města jako instituce. To, že Brno disponovalo vlastními koňmi,

34 Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 132–133, 190–191, 666–667.

35 Týž: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III.*, s. 181–187; Týž: *Brněnské městské právo*, s. 416–420; Šedivý, Juraj: *Zvierata v stredovekom meste na príklade Bratislavy*, s. 470–477.

36 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 15–16; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III.*, s. 181–187; Šedivý, Juraj: *Zvierata v stredovekom meste na príklade Bratislavy*, s. 470–477.

dokládá několik zápisů.³⁷ Za krmení městských koní bylo v roce 1348 sraženo patnáct grošů Bernardovi z Vyškova. Ve stejném roce se obdobná zmínka objevuje také mezi výdaji městských financí – nejen v souvislosti s Bernardem, ale i s Janem a Markem Pohořelickými, kterým bylo za tuto službu vyplaceno dvacet dva grošů. Ke stejnému roku patří i další výdaj bez konkrétního adresáta za krmení koní „... které náleží městu...“, a to po dobu šestnácti měsíců. Celková částka za to činila dvě hřivny. K těmto zmínkám lze připojit také zápis z roku 1389, kdy město na příkaz maršálka Filipa ze Svojanova muselo markraběti odevzdat všechny své koně v hodnotě dvacet pět kop grošů.³⁸ Vedle těchto konkrétních dokladů o koních se v manipulu městského práva při vymezování městských pozemků³⁹ objevují také zmínky o stájích jako městském majetku.⁴⁰

Koně v majetku města sloužili především k zajištění rychlé komunikace v naléhavých situacích. Dochované prameny dokládají nákupy koní pro městská poselstva, která vyjížděla jednat v zájmu města a jeho obyvatel. Koně byli nakupováni například pro jednání v Trnavě s dvorským sudím Pavlem, který v roce 1343 zadržel brněnské měšťany kvůli dluhům Bertolda z Lipě. Další zmínka pochází z roku 1347, kdy byl pořízen kůň pro Mikuláše z Černovic, jenž cestoval k pražskému biskupovi kvůli řešení městských záležitostí. Koně byli rovněž nakupováni pro jednání v Uhrách v roce 1348 a při dalších diplomatických misích. Některé výdaje na koně však nejsou v pramenech spojeny s žádnou konkrétní událostí – evidován byl pouze jejich nákup, bez uvedení účelu.⁴¹

Potřeby města jako instituce nejspíše převyšovaly jeho vlastní materiální možnosti, což vytvářelo příležitosti k přivýdělku pro jeho obyvatele. Zároveň byly na městskou pokladnu z vůle markraběte delegovány také výdaje spojené s potřebami jiných subjektů. Ať už se jednalo o jakýkoli případ, zápisy o náhradách za takto vykonané služby se dochovaly v městských účetních záznamech. Nejvíce zmínek pochází z roku 1348. Mezi nejzajímavější patří zápis vedený k Mischonu pícníkovi, který obdržel dvě hřivny grošů za celoroční jízdní službu v záležitostech biskupa. Další doklad pochází z roku

³⁷ Na rozdíl od Bratislavy, kde koně v majetku města nebyli doloženi (Šedivý: *Zvierata...*, s. 470–477).

³⁸ Maršálek měl obecně z pozice své funkce na starosti právě panovníkovy koně, jejich logistiku včetně krmiva a personál štolbů a maštalířů (Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*. Brno 2009, s. 112).

³⁹ *Urbana praedia*.

⁴⁰ Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 126, 160, 161, 170; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 631; Mezník, Jaroslav: *Lucemburská Morava*, Brno 1999, s. 243; Flodr, M.: *Příručka práva městského* (Manipulus vel direktorium iuris civilis), Brno 2008, s. 160.

⁴¹ Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 15, 16, 77, 168, 182.

1356, kdy město zaplatilo Hainlinovi z Rousínova šestnáct grošů (věduňk) za službu v Uherském Brodě. Menší cesty, například do Pustiměře nebo Kunštátu, byly honorovány částkami mezi šestnácti a dvaceti čtyřmi groši, zatímco větší výpravy – například do Budína nebo vícekrát do Prahy – stály město hřivnu a více. Město si rovněž zapůjčovalo koně od svých měšťanů a poskytovalo jim za to náhrady. Nejvíce těchto zápůjček je doloženo v roce 1345, kdy syn brněnského měšťana Theodorica Gleseina obdržel půl hřivny za poskytnutí koně pro cestu do Prahy na jednání s markrabětem Karlem. Zmínky o zápůjčkách koní se objevují také v souvislosti s cestami do Kunštátu, Pustiměře, Třeboně a Prahy.⁴²

Náhrady se samozřejmě týkaly také situací, kdy došlo ke zranění, strhání nebo smrti koně. O strhání koně rychlou jízdou se dozvídáme ze zápisů k roku 1345, kdy byli tímto způsobem zničeni koně Oty z Modřic a Petra Ferrera. Další zprávy pak hovoří o ztrátách a úmrtích koní, přičemž dochovaných záznamů o těchto případech je mezi lety 1344–1354 celkem deset. Ve dvou případech se jedná o ztrátu koně, zatímco osm jich dokládá jasnou smrt. Na stejné cestě, při níž byli strháni koně Oty z Modřic a Petra Ferrera, uhynul kůň Jana Eberhardova (1345). Důvodem tohoto spěchu byla potřeba urychleně doručit markraběti Karlovi finanční obnos pět set hřiven grošů. Jakub Smelclin (1344) přišel o svého koně, kterého poskytl na cestu do Vídně, kam jej povolal markrabě. V roce 1347 jeden z posílů města ztratil koně při cestě k uherskému králi ve věci rakouského šlechtice Streuna, který u Hodonína ukrýval uprchlé lupiče. Ve stejném roce přišel za neznámých okolností o koně Weinand Renenský a Konrád z Rousínova ztratil toho svého při zatčení v Čejči. Následující rok 1348 město vyplatilo náhradu koňskému handlíři Mischonovi za koně poskytnutého Vilémovi z Landštejna, který mu uhynul. Ve stejném roce zemřel také kůň poslovi na cestě do Třeboně za brněnským měšťanem Janem Eberhardovým. O svého koně přišel dokonce i jeden z předních brněnských měšťanů, Anshelm (1350), když byl povolán do Prahy, aby složil hold markraběti Janu Jindřichovi. Podobných případů lze nalézt ještě více, což svědčí o tom, že koně ve službách středověkého Brna nebyli rozhodně šetřeni. Podstoupení náhrad měšťanům ze strany města mělo oporu v brněnském právu, které stanovilo, že komodatář (osoba, která si zvíře zapůjčí) je povinen se zapůjčeným koněm zacházet odpovědně a předcházet jeho zraněním, smrti nebo ztrátě. Tato povinnost platila i v případě, že koně používal třetí subjekt, nejčastěji sluha, který jej měl k dispozici k vykonání daného úkolu. Pokud k poškození koně přesto došlo, musel komodatář majiteli poskytnout náhradu.⁴³

42 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 48, 50, 106, 159, 161, 163, 166–168, 170, 225, 241; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*. III. Rejstříky a přehledy, s. 229.

43 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 31, 48–49, 75–76, 162, 169, 181–182, 206, 563; Šedivý, Juraj:

Výši náhrad za poskytované služby, krmení a škody lze shrnout následovně: Odměny za službu se v průměru pohybovaly mezi osmi až dvaceti čtyřmi groši za cestu. Nad touto částkou vyniká zejména výplata Mischo-novi za celoroční službu pro biskupa a také odměna poslovi pána Čenkova, který za svou cestu obdržel hřivnu. Náklady na krmení koní lze ilustrovat na příkladu šestnáctitýdenní pastvy neupřesněného počtu koní, kdy denní sazba činila přibližně jeden až jeden a čtvrt groše. Půjčení koně na cestu bylo hrazeno částkou v rozmezí půl hřivny až hřivny a čtvrt. Náhrady za strhání koně, tedy jeho opotřebení či zranění, se pohybovaly mezi jednou až jednou a čtvrt hřivny. Nejvyšší náhrady byly vypláceny za úmrtí koně, běžně v rozmezí jedné až tří hřiven, avšak v některých případech i více. Například Weinand Renensi obdržel šest hřiven grošů, aby si mohl pořídit nového koně, zatímco nejvyšší zaznamenaná náhrada činila osm hřiven a byla vyplacena brněnskému radnímu Anshelmovi.⁴⁴

Markraběcí nebo královské potřeby koní, které hradilo město, lze shrnout následovně: Brněnští měšťané Mikuláš z Huzové, Konrád Pohořelický a další dodávali roku 1323 pro hodonínská setkání Jana Lucemburského s Karlem Robertem mimo jiné drahé komodity také koně, za což obdrželi až šest set kop grošů z kutnohorské urbury. V roce 1343 byl vyslán posel s markraběcími listinami do Vratislavi. Pro tuto cestu mu byl zakoupen kůň za tři hřivny a na cestovní výlohy mu byly poskytnuty tři věrduňky. Výrazně levněji, za tři věrduňky, byl financován posel s obdobným úkolem na cestu do Hranic. Na městské náklady, tentokrát na základě markraběcího příkazu, připadali také tažní koně pro královnu Annu Svídnickou při její cestě přes Brno, kteří stáli půl hřivny. Podobně město v roce 1367 zakoupilo koně za čtyři hřivny pro cestu do Vídně, avšak markraběcí úředníci odmítli tuto částku proúčtovat. Jošt Moravský pak městu přikázal uhradit výdaje za koně pro svého dvořana a hofmistra markraběnky Anežky, Sulka z Radkova. Cena dvou koní činila celkem sedm kop a osm grošů. K markraběcím potřebám nepochybně sloužili také koně zakoupení za padesát dva kop grošů, které pořídil maršálek Filip ze Svojanova od Karlinga, Stuwenvola a Mentila. Město z této částky uhradilo „větší polovinu“ z celkové ceny.⁴⁵

Zvierata v stredovekom meste na príklade Bratislavy, s. 470–477.

44 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 126, 160–161, 170, další viz výše.

45 Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens im Auftrage des mährischen Landes-Ausschusses. Bd. 6. Vom Jahre 1307–1333, (Chytil, J. ed.), Brno 1854, s. 181–182, č. 244; Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 31, 176–177, 218; Mezník, J.: *Lucemburská Morava*, s. 243; Štěpán Václav: *Moravský markrabě Jošt (1354–1411)*, Brno 2002, s. 200, 211; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 177, 343, 625; Borovský, Tomáš – Antonín, Robert: *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*, Brno 2009, s. 179.

Řada nákupů koní v městských výdajích souvisela s vojenskými aktivitami markraběte nebo se zajištěním ochrany a podtržením důstojnosti důležitých poselstev. Město ve svých vydáních dokládá vlastní představu o velikosti družiny, která byla považována za dostatečně bezpečnou. Takto byla označena například družina brněnských měšťanů Elledna, Smelclina a Swercera, která při cestě na korunovaci Karla IV. do Prahy čítala dvacet osob a dvacet sedm koní. Kvůli nebezpečí na cestách byly výdaje této družiny za sedmnáct dní vyčísleny na dvacet sedm a půl hřivny. Obdobně velká družina, včetně brněnských měšťanů Ditlina Mořicova, Jana Eberhardova a městského písaře, pak doprovázela biskupa při jeho cestě do Znojma, Jihlavy a Uherského Brodu. Zajímavým pramenem jsou účty z tažení proti boskovickému hradu, vedeného v roce 1389 proti Janu Ozorovi z Boskovic. Kromě desítek ozbrojenců, včetně devíti jízdních bojovníků, bylo součástí tažení čtyřicet šest koní, dále třicet koní vezoucích sádlo a dalších osmnáct koní, kteří táhli tři vozy s dalším materiálem. Později bylo připojeno ještě pět dodatečných vozů, které přepravovaly obléhací stroje. Koně však nebyli pouze součástí soukolí vojenského tažení, ale také válečnou kořistí, jak dokládá zápis z roku 1449 o průběhu výpravy proti loupeživému Ješkovi Svojanovskému z Boskovic, který obsadil rajhradský klášter a byl z něj vyhnán městem.⁴⁶

Kůň součástí symboliky moci

V pramenech spojených s Brnem lze evidovat také fenomény, kdy jsou koně součástí mocenské symboliky. Jedním z fenoménů je význam koně pro symboliku panovnického majestátu, v dalším pak jde o symbol moci městského práva nad lidmi v jeho područí a ve třetím jde o moc církevní správy nad městem. Ve všech případech tu byli koně důležitou součástí komplexní symboliky moci a ritualizovaně prováděného aktu, který měl na divácích zanechat hluboký dojem síly majestátu i hrůzy bdící moci současně.

První případ této role koně je spojen se symbolikou panovnických vjezdů do královských měst, což je v moravských středověkých dějinách, a zejména v dějinách města Brna, dnes již velmi dobře zmapované téma.⁴⁷ Z tohoto důvodu se proto omezíme pouze na koně jako na součást

46 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 77, 78; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 627–632; Borovský, Tomáš – Antonín, Robert: *Venit Rex! Panovnické vjezdy do středověkého Brna*, BMD 18, 2005, 57–93; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, 237–238; Malaniková, Michaela – Procházka, Rudolf – Žákovský, Petr.: *Čas války*. In: Jan, Libor a kol.: *Dějiny Brna 2. Středověké město*, Brno 2013, s. 624–636.

47 Borovský, T. – Antonín, R.: *Venit Rex!*, s. 57–93; Borovský, T.: *Adventus regis v životě středověkého města*. In: *Od knížat ke králům*. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky.

tohoto panovnického rituálu, který lze popsat jako důkladně promyšlené symbolické divadlo, jehož byli koně přímou a neoddelitelnou součástí. Plnili nejen praktickou dopravní úlohu, ale byli důležití i pro celkovou symboliku aktu skrze čirou esenci rytířské kultury přinášející představu o panovníkovi jako o prvním z rytířů.⁴⁸

Panovnických vjezdů, ať už těch slavnostně uspořádaných, či provedených v civilnějším režimu, zažilo Brno v rozmezí časového záběru této studie řadu. Z hlediska koně jako součásti symboliky moci si roli tohoto zvířete přibližme na ideální podobě slavnostního vjezdu zeměpána složeného z různých pramenných zpráv podle výše zmíněné literatury.⁴⁹

Samotný vjezd začíná obecně pohybem vlastního panovnického průvodu, který byl pečlivě strukturován s předobrazem hierarchického uspořádání pozemského řádu z perspektivy středověké mentality. Účastníci průvodu, zvláště v podobě ozbrojeného doprovodu, museli být velmi zdatnými jezdci, schopnými trávit v sedle celé dny. Současně bylo nutné dbát na co nejokázalejší reprezentaci svoji i svého rodu stejně jako na ochranu krále. Z toho důvodu byli koně, sami nejrůznějších barev, dostatečně honosně vyzdobeni podle významu a rodových barev jezdce, jehož na svém hřbetě nesli. Panovnické průvody jich čítaly i několik set kusů. To vše potřebovalo adekvátní logistické zázemí surovin, organizaci pohybu a odpočinku, ustájení zvířat a ubytování včetně pověřeného personálu, na jehož bedrech lpěl v těchto úkolech hladký průběh celé cesty.⁵⁰

Tomuto průvodu v pohybu vyrazí v ústřety obdobně honosně vstrojená městská delegace, aby dojednala poslední detaily vlastního inscenovaného vjezdu panovníka do města. Ludvíka Jagellonského (jako krále) doprovázelo při vjezdu do Brna čtyřicet ozdobených brněnských jezdců s rudými přehozy. Podobně muselo být vyzdobeno také poselstvo jednající při slavnostním vjezdu Karla IV. do Brna roku 1348, o počtech se v tomto případě nedozvídáme, ale i zde předpokládáme obdobně barevný stejnokroj. Při Karlově návštěvě Francie mezi lety 1377–1378, což je jeden z nejpodrobnějších pramenů o formě panovnického vjezdu vůbec, jej tehdy vítalo na sto dvacet jezdců, oděných do červeno-bílých barev.⁵¹

Usp. Eva Doležalová – Robert Šimůnek, Praha 2007, s. 338–348; Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*; Titíž: *Vjezd středověkého panovníka do města – mezi ideálem a realitou*, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2/2009, s. 39–59.

48 Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, s. 88–91; Titíž: *Vjezd středověkého panovníka do města – mezi ideálem a realitou*, s. 39–59; Flori, Jean: *Rytířství*. In: Le Goff, J., *Encyklopedie středověku*, Praha 2020, s. 588–598.

49 Borovský, T. – Antonín, R.: *Venit Rex!*, s. 57–93; Titíž: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, s. 13–26.

50 Titíž: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, s. 17, 112, 228–229.

51 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 75; Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnické vjezdy na středověké*

Při vjezdu nešlo jen o rytířské koně pro krále a jeho jízdni doprovod, i když na jejich vizáži záleželo samozřejmě nejvíce, významnou roli hráli také koně poslů, koně v tahu vozů se zásobami a fraucimorem, či koně zajišťující doprovodnou logistiku celého průvodu a jeho komunikaci s okolím světem. Celková rychlost takového průvodu pak byla něco okolo dvacet až čtyřicet kilometrů za den, poslové při střídání koní na stanovištích a vysokém nasazení pak zvládli i sto kilometrů. Městské poselstvo vyslané průvodu v ústrety mělo kromě vyjednávání za úkol vést celý průvod bezpečnými cestami až do blízkosti vlastního města. Tento akt se zrcadlí v příkladu příjezdu Karla IV. již jako krále ve výdajích z výběru městské sbírky v letech 1347 a 1348,⁵² kdy se celé město připravuje na příjezd krále, což je z vedení městských výdajů silně znát. Intenzivní komunikace Brna s panovnickým dvorem v pohybu si navíc vyžádala život hned několika koní.⁵³

Dalším důležitým bodem pohybu celého průvodu bylo jeho zastavení na dohled od městských hradeb a načasování vlastního příjezdu krále do prostoru před vybranou městskou bránu. Tuto etapu král absolvoval již s užším slavnostním doprovodem těch nejvěrnějších a nejvýše postavených osob. Navíc byla tato část nejtěsněji spojena se samotnou jízdou na koni. Bylo nesmírně důležité, aby město spatřilo krále jako majestát síly a moci onoho prvního rytíře. Přestože Karel IV. v pokročilém věku cestoval z důvodu velmi vážného zdravotního stavu skrze Francii v letech 1377–1378 na voze, do bran Saint-Denis i tak nakonec vjížděl na koni. Také v tomto případě navíc hrála významnou roli barva jeho koně. Ve Francii mu byl předurčen kuň černý, jelikož bílou barvu si pro sebe vyhrazoval místní panovník Karel V. Pro naše prostředí je tak naprosto adekvátní očekávat, že koně, na kterých panovník vjížděl do bran města, měli bílou barvu.⁵⁴

Ani brněnské městské brány si nebyly co do významu rovny. Panovnické vjezdy se předpokládají pro Veselou, Brněnskou nebo Židovskou bránu. Ty ostatní, jako například Měnínská, se z důvodu přítomnosti těžkých řemesel v podobě koželužství nepovažovaly za vhodné pro tak slavnostní příležitost.⁵⁵

Moravě, s. 17–18, 228–229, 248–265. Titíž: *Vjezd středověkého panovníka do města – mezi ideálem a realitou*, s. 39–59.

52 Výdaje města v k příslušnému roku je nutné vnímat jako výdaje z výběru u dané sbírky, vzhledem k tomu, že se sbírka vybírala od podzimu daného roku 1347 do jara následujícího roku 1348, pak případné výdaje jasně pokrývají výdaje z roku 1348, ačkoliv jsou řazeny k roku 1347.

53 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 75; Borovský, T. – Antonín, R.: *Venit Rex!*, s. 57–93; Titíž: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, s. 17–18.

54 Borovský, T. – Antonín, R.: *Venit Rex!*, s. 57–93; Titíž: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, s. 18–19, 90, 115.

55 Titíž: *Venit Rex!*, s. 57–93.

V těsném prostoru před bránou následoval akt sesednutí panovníka z koně před zástupci města. Šlo o komplexní rituální gesto, kdy panovník na koni oproti opěšalým demonstruje stavovskou příslušnost, vlastní mocenskou pozici nad ostatními. Vzhledem k pečlivé inscenaci celé události byl, jakožto nejdůležitější, ze hřbetu koně dobře vidět. Sesednutí z koně bylo jakési smírlivé gesto sestoupení majestátu. Následovalo často poklonění se ostatkům a přijetí nejrůznějších symbolů od zástupců města. Akt sesednutí nebyl ovšem samozřejmostí, jak je známo z náročného jednání zástupců brněnské rady v Letovicích o podobě vjezdu Ferdinanda I. do města v roce 1527.⁵⁶

V dalším kroku mohl král opět nasednout na koně, či skrze městkou bránu pokračoval pěšky. Při volbě peší cesty demonstroval příkladnou křesťanskou pokoru. Pokud zvolil vjezd, kladl důraz na znázornění síly vlastního majestátu. Za něj se pak řadil celý jeho průvod, jak ten nejužší z prostoru před bránou, tak i zbývající ve větším odstupu od města. Následoval slavnostní vjezd jako naprosto strhující událost zářící barvami a znějící hudbou, postupně projíždějící městem v čele s králem, kterého – zejména v pozdním středověku – mohl krýt baldachýn. Pokud tomu tak bylo, kladlo to při vjezdu koňmo velké nároky na ovládnání jízdního zvířete a sladění kroku s krokem krále, ať už jel na koni, či kráčel pěšky. V případě, že král do bran vjížděl na koni, a současně byl skrze tento vjezd přijímán za pána země moravskými stavy, vedl jeho koně za uzdu moravský zemský hejtman, což opět vyjadřovalo vztah majestátu panovníka k jeho zástupci ve spravované zemi.⁵⁷

Takto panovník při vjezdu do Brna dorazil až k svatopetrskému chrámu, kde opět sesedal a byl následně ubytován. Zdálo by se, že v tuto chvíli role koně v průvodu končí, ale opak je pravdou. Po ubytování král přijímal dary od zástupců města a dalších zúčastněných a i v tuto chvíli se myslelo na koně, protože jsou evidovány dary v podobě ovsa pro panovníka i celý průvod. Při vjezdu Jana Lucemburského roku 1345 darovali králi třicet měřic ovsa a víno, čtrnáct měřic ovsa dostal také biskup Arnošt z Pardubic. Oves byl i mezi dary pro nově přichozího markraběte moravského Jana Jindřicha roku 1350, opět v množství třicet měřic. V této tradici se mohl odrážet starší zvyk povinnosti zaopatřit vládce při pobytu v daném místě vším, co by potřeboval.⁵⁸

Vedle krále hrála v průvodu neméně důležitou roli také královna, která byla z důvodu pohodlí častěji dopravována na voze až do prostoru na dohled od městských bran. Následně, pokud při vjezdu do města doprovázela krále,

⁵⁶ Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*, s. 18, 24, 239.

⁵⁷ Borovský, T.: *Adventus regis v životě středověkého města*, s. 338–348; Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*, s. 19, 223–224, 245.

⁵⁸ Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 29–30, 182, 184, 218, 240; Borovský, T. – Antonín, R.: *Venit Rex!*, s. 57–93; Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*, s. 157–159.

přijížděla do prostoru před bránu již většinou na koni, stejně jako král. Tento scénář lze předpokládat pro vjezd Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského do Brna, obsírně líčený ve Zbraslavské kronice k roku 1310. A stejně tak, po boku krále, ovšem ve společensky vhodném postranním sedu, absolvuje cestu pod baldachýnem.⁵⁹

V brněnských účetních pramenech máme dále k roku 1354 zmínky o vjezdu samotné královny. Jedná se o příjezd Anny Svidnické z Uher a Karlovy dcery Kateřiny z Rakous do Prahy přes Brno roku 1353. Informace však byly zařazeny do účetního materiálu nejspíše až o rok později. Průběh příjezdu byl pak z pohledu výdajů podobný jako v případě krále. Opět se zde skrze poselstvo zajišťuje komunikace s průvodem. Královně v ústretu byla vyslána do Hodonína samotná markraběnka Markéta Opavská, aby jí dělala společnost. Po příjezdu došlo k aktu obdarování a byly následně hrazeny výlohy za tažné koně k vozům při pokračování průvodu v cestě do Prahy.⁶⁰

Druhý brněnský případ symboliky moci, jejíž neodmyslitelnou součástí se stal kůň, byl taktéž založen na silně demonstrativním charakteru aktu, který svým provedením jasně zdůrazňoval moc městského práva nad všemi, kdo mu byli podřízeni. Jednalo se o trest smýkání koněm, který v brněnském právu vystupuje často v kombinaci s lámáním kolem, jemuž předcházela. Zpočátku šlo o dva odlišné tresty, které se však brzy spojily v pevnou dvojici v rámci exekučního postupu – smýkání plnilo funkci demonstrativního a zostuzujícího aktu, zatímco lámání kolem představovalo vybraný způsob usmrcení provinilce. Onen demonstrativní charakter smýkání byl brán jako jakási zostřená složka celého výkonu exekuce, ke kterému se přistupovalo v případě velmi vážných činů.⁶¹

Smýkání koněm bylo součástí trestu za svatokrádeže, krádeže bohoslužebných rouch, nádob či mobiliáře kostela, zpronevěry církevních nebo veřejných peněz, ozbrojeného povstání proti představitelům města, vraždy

59 Titíž: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, s. 91, 94, 118–119.

60 *It. summa totalis omnium perceptorum 600 mar. 3 mar. et quas fecit cum filia regis ducta de Vienna Pragam et cum nova regina ducta de Hungaria Pragam; It. eodem tempore nuncio misso Viennam ad videndum, utrum filia regis esset transitura per Brunnam vel per Znoymam, 11/2 fert., quia absens fuit per 10 dies.; It. domina marchionissa in Geding expectavit novam reginam venientem de Hungaria aliquot diebus, in quibus cives miserunt ad eam duos nuncios, quorum precium fuerunt 3 lot; It. eidem nove regine, cum venit Brunnam, propinati fuerunt tres serecei panni pro 10 mar.; It., cum exivit de Brunna, pro equis eius currilibus hincinde soluta fuit 1/2 marca.* Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 217–218. O tématu královen, které doprovázely na cestách společnice a obecně více o tématu: Borovský, T. – Antonín, R.: *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, s. 91–95; 105, 158, 252; Spěváček, Jiří: *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 234; Bobková, L.: *Velké dějiny zemi Koruny české IV. a. 1310–1402*, s. 272.

61 Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 332–335.

učiněné za účelem loupeže, záměrného zohavení, vraždy páchané na rodinných příslušnících, včetně dětí, vraždy s jinými přitěžujícími okolnostmi či za únosy a obchodování s dětmi.⁶² Tímto způsobem byl například potrestán mladík z Bzence, který ze žárlivosti na tancovačce před zraky všech přítomných pořezal v obličejí dívku, kterou mu její rodiče odmítli přislíbit za ženu, protože nebyl dost movitý; či obzvláště hrůzný čin brněnského hostinského Štěpána ze Strachotína, který čtyřmi kumpány nechal pro osmdesát hřiven a další majetek pobít kupce z Jevíčka, jež před tím ve městě hostil. Kupci však útok s vážnými zraněními přežili, a tak se celá věc dostala před brněnský soud, pročež vše následně skončilo u exemplárního trestu. Štěpán byl smýkán ulicemi, poté řetězy připoután ke svislému trámu šibenice, pro ten účel postavené přímo před jeho domem, na tu byl zavěšen a takto postupně umíral tři dny.⁶³

Samotný výkon trestu pak vypadal následovně: Popravčí průvod byl organizován většinou na všední den do běžného provozu města. Vyvedený odsouzenec byl oblečený do zvláštního šatu a spoután, někdy dokonce zashit do hovězí kůže, či přivázan na dřevěný vor a zapřažen za koňský ohon. Takto byl následně vláčen městem v doprovodu biřice. Samotné smýkání nebylo nijak divoké a nevedlo ke smrti odsouzeného. Průvod se zastavoval na zvláště frekventovaných místech napříč městem a při těchto zastávkách byla opakovaně předčítána odsouzencova provinění. Pokud nebylo určeno jinak, jako například u Štěpána ze Strachotína, průvod končil na popravišti, kde odsouzenec čekala poprava způsobem, který byl speciálně vybrán do rámce teatrálnosti celé události. Nejčastěji však šlo o lámání kolem. V Brně se popraviště nacházelo při cestě na Olomouc v prostoru dnešní ulice Křenové⁶⁴ v blízkosti tzv. „Zderadova sloupu“, proto je docela dobře možné předpokládat, že popravčí průvod procházel Měniňskou a Židovskou bránou, které tímto směrem přímo ústí. Na popravišti se pak před zraky přísězných, popravčího, zástupců města a ostatních přihlížejících odehrálo rozuzlení celého divadla v podobě popravy viníka a katarze všech přihlížejících. Popravčí původ při smýkání koněm byl tedy stejně jako panovnický vjezd předem důkladně naplánovaná událost s důrazem na mimořádnou publicitu a celkový dojem na přihlížející obecenstvo, při níž se justice předváděla v síle.⁶⁵

62 V prostředí pozdně středověké Bratislavy (15. století) se vláčelo za koněm také při znásilnění prostitutky proti její vůli: Segeš, Vladimír: *Kriminalita a justícia v stredovekom Prešporku*, Bratislava 2020, s. 253.

63 Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, č. 508, č. 523; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 307, 311, 325.

64 Prostor bývalé šibenice je veden v katalogu: <https://isad.npu.cz/krenova-popraviste-25692>.

65 Klabouch, Jiří: *Staré české soudnictví. Jak se dříve soudívalo*, Praha 1967, s. 206–261;

Foucault, Michel: *Dohlížet a trestat*, Praha 1999, s. 334–335; Dühlmen, Richard van: *Divadlo*

Akt smýkání z určitého pohledu degradoval odsouzenec z člověka na zvíře, neboť právě smýkání za koněm bylo jedním z nejčastějších trestů při procesech se zvířaty. Slavný příběh svině z Falais datovaný k roku 1386 vypráví o dvojím smýkání provinilého zvířete za to, že usmrtilo dítě, ale doloženo je jich mnohem více. Tyto procesy se netýkaly jenom sviní, ale také řady dalších zvířat, včetně koní, typicky pro ušlapání dětí. V Brně však není žádný z takových případů doložen, místní městské právo zná pouze vzájemné zranění mezi zvířaty na pastvách. Pokud se tak stalo, majitel agresivního zvířete byl nejdříve nabádán k nápravě, a když k ní nedošlo, byl nucen uhradit pokutu. Právní odpovědnost se zde tedy nepřenašela na zvíře jako ve výše zmíněných případech útoků, ale na lidi. Není však známo, jak majitel dál nakládal s takovým agresivním kusem.⁶⁶

Z brněnského prostředí však máme doloženy případy, kdy bylo od smýkání koněm z určitých důvodů upuštěno. Do jisté míry o tom lze uvažovat jako o zmírnění trestu, i když se měnila jen forma vedení exekuce. Nicméně výsledek procesu, tedy smrt, stál i na konci těchto případů. Šlo o tresty, kdy byla viníkem žena, jako v případě, který se odehrál v Uherském Brodě, kde žena zosnovala vraždu svého manžela. Byla zadržena, usvědčena a právní naučení k danému případu, které na žádost uherskobrodských přišlo z Brna, znělo, že má být za své činy usmrcena lámáním kolem, avšak má se vynechat část smýkání za koněm, jak je jinak zvykem u mužských viníků. Důvodem vynechání smýkání bylo, že se při výkonu trestu odhalovaly intimní části lidského těla. Absencí tohoto úkonu měla být šetřena ženská důstojnost.⁶⁷

Třetí případ koně jako součásti mocenské symboliky se váže k případu vymezení dvou farních okrsků brněnských kostelů uvnitř hradeb města z roku 1293. V závěru 13. století přestalo jazykové vymezení na české a německé farní okrsky fungovat a bylo potřeba vymezit nové hranice pro svatopetrskou a jakubskou farnost. Vleklý spor se dostal ve svém řešení až před olomouckého biskupa Dětricha, který pravomoc rozhodnout o nové hranici delegoval na opata velehradského kláštera Konráda. Ten sestavil komisi skupinu složenou ze dvou dalších cisterciáckých opatů – Jana ze žďárského kláštera a Waltera z vizovického – dále scholastika Jana, mistra Jindřicha faráře v Osově Bitýšce a mistra Mikuláše z Vidně. Po slyšení obou stran, zastoupených správci farních

hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku, Praha 2001, s. 103–104; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 318, 334–335; Týž: *Bezectní lidé*; Praha 2003, s. 47.

66 Evans, Edwar Payson: *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals*. London 1904; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, č. 158; Týž: *Brněnské městské právo*, s. 422.

67 Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, č. 522; Týž: *Brněnské městské právo*, s. 332–333; Pastoureau, Michele: *Dějiny symbolů v kultuře středověkého západu*. Praha 2018, s. 35, 40.

kostelů – Jakuba od sv. Petra a Dětricha od sv. Jakuba – následovala celková obhlídka⁶⁸ původních hranic uvnitř farnosti města i po brněnském předměstí. Poté celý průvod, složený z komisní skupiny obou správců farních kostelů a zástupců měšťanů a kléru, projel městem od Brněnské brány přes „Starý trh“⁶⁹ a svou pout' ukončil výjezdem z brány Měniné. Tímto průjezdem byla stanovena nová hranice mezi oběma kostely.⁷⁰

Ať už kuň nesl krále, představeného opata s delegovanou biskupskou pravomocí či vláčel odsouzence na smrt, vždy byl součástí jasně manifestovaného gesta moci, které rozhodovalo, trestalo nebo bralo pod ochranu. Průvod s koňmi strhával na dění pozornost a samotné zvíře bylo pro přihlížející onou jasnou hranicí mezi těmi s mocí a těmi v moci, a to ve všech třech představených případech.

Obchod s koňmi v Brně

Rozbor nákupů koní a náhrad za ně nutně směřuje k širšímu pojetí obchodu s koňmi v Brně a obecněji na Moravě, neboť z pramenů není vždy přesně určeno, kde přesně byli koně nakupováni. Přesto lze předpokládat, že k těmto obchodům docházelo především ve zkoumaném městě. Základní obchod s koňmi se odehrával na specializovaném Koňském trhu, doloženém k roku 1344, který byl situován v prostoru dnešního Justičního paláce za klášterem augustiniánek v Běhounské čtvrti. Tento prostor byl však později zastavěn a jeho funkci pravděpodobně převzala hlavní tržiště města, kde se konaly periodické trhy s dobyt看em, včetně koní. Z pramenů vyplývá premisa, že samotný proces obchodu s koňmi měli v kompetenci koňští handlíři, přičemž běžný nákup a prodej byl otevřen všem účastníkům trhu. O této praxi svědčí i nález brněnského městského práva na základě žádosti z Uherského Hradiště, kdy žena prodala bez vědomí svého manžela jeho koně, načež muž požadoval jeho navrácení.⁷¹

68... *omne Brunnense suburbium, iuxta muros positum, plateas, domos, areas perlustrantes equitando circumgiravimus...*; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tomus 4. Ab annis 1269–1293*, ed. Boček, Antonín, Olomouc 1845, s. 405–409, č. 320.

69 K identifikaci polohy „starého trhu“ se váže dlouhodobá badatelská diskuze: Dřimal, J. – Peša, V.: *Dějiny města Brna 1*, s. 71; Procházka, Rudolf, 2000: *Zrod středověkého města na příkladu Brna. K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech*, *Medievalia archaeologica 2* Brno a jeho region, s. 106–107; Kuča, Karel: *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000, s. 24; a další).

70 Kolařík, Václav: *Vrcholné středověké opevnění Brna*, FUMA V., Brno 2008, s. 122–161; Elbel, Petr: *Farní kostel sv. Jakuba Většího (a filiální kostel sv. Mikuláše na Dolním náměstí)*. In: Jan, Libor a kol.: *Dějiny Brna 2. Středověké město*, Brno 2013, s. 690–715; Jan, Libor: *Kapitula u sv. Petra (a Pavla) na Petrově*, Tamtéž s. 673–690.

71 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 489; Chylík, Jindřich: *Brněnské jarmarky*. *Časopis Společnosti*

Přibližme si tedy osoby, které v Brně obchodovaly s koňmi a o nichž lze dohledat konkrétní informace. Nejprve se zaměříme na obchod Mikuláše, člena rodiny Královopolských, který zakoupil dva koně za pět a půl hřivny od Henslina Cum ruffis finibus. Rod Královopolských pocházel ze skutečné rodiny usazené v Králově Poli, přičemž jejich majetky se nacházely nejen tam, ale také před Běhounskou bránou, kde vlastnili pole a dvůr. Naproti tomu Henslin Cum ruffis finibus patřil mezi ekonomickou elitu města – byl členem městské rady, podílel se na výběru městské sbírky a zastával další významné funkce v rámci správy města. Tyto posty mu přinesly nejen prestiž, ale také rozsáhlý movitý i nemovitý majetek.⁷²

Další významná zpráva o nákupu koní pochází z roku 1348 a je zaznamenána ve městských výdajích na cestu do Míšně za Karlem IV., které se účastnil Vilém z Landštejna. Za osm hřiven byl tehdy zakoupen valach od Motshona (Engelprechtus Moczsch), jednoho z nejzámožnějších brněnských měšťanů, který vlastnil dům na Dolním trhu. Ve stejném zápisu je zmiňován také druhý kůň, koupený za dvě hřivny od syna brněnské „železářky“. Lze se důvodně domnívat, že tímto mužem byl syn Petruše železářky, která žila v domě na úpatí svatopetrského návrší. Právě o ní byla zmínka v části věnované výbavě koní, kde ke splátce městské sbírky zastavila pancíř. Její celková dlužná částka jí byla následně snížena o patnáct grošů za zapůjčení koně do městských služeb.⁷³

Největší dokumentovaný nákup koní v brněnských pramenech souvisí s požadavkem markraběcího maršálka Filipa ze Svojanova, který nakupoval koně od tří osob – Karlinga, Mentila a Stuwenvola. O Karlingovi a Mentilovi se kromě tohoto zápisu nedochovaly žádné další informace, avšak v případě Stuwenvola se nabízí zajímavá, byť velmi zlomková směs údajů. Toto příjmení se v různých fonetických obměnách objevuje již od poloviny 14. století. Konkrétnější informace o prodejci koní jsou však doloženy až v rejstříkových letech 1387 a 1389, kdy je evidován mezi nájemci na parcele Židů z Uherského Hradiště uvnitř brněnské židovské čtvrti s poznámkou, že se jedná o koňského handlíře. Na stejném místě rejstříku je pak zapsán i v roce 1389. To však není vše – stejná osoba se vyskytuje také ve dvou záznamech plateb, kde se

přátel starožitností 61, 1953, s. 212–221; Dřimal J. – Peša, V.: *Dějiny města Brna* 1, s. 53, 177; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 190; Kuča, K.: *Brno*, s. 37, 45–46; Flodr, M.: *Nálezy brněnského městského práva. Svazek I. (–1389)*, Brno 2007, s. 123; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 802; Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: *Městské trhy*. In: Chocholáč, Bronislav – Knoz, Tomáš, *Dějiny Brna* 3. Město v raném novověku, Brno 2024, s. 281–284.

⁷² Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*, Brno 1993, s. 223; Týž: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, s. 474, 475.

⁷³ Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 83, 159, 168; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*, Brno 1993, s. 235.

jinak v rejstřících objevují poznámky o úhradě městské sbírky skrze židovskou půjčku. S určitou pravděpodobností tedy v případě Henslina Stuwenvola šlo o židovského koňského handlíře, který vedle obchodování s koňmi poskytoval také úvěrové služby. Poprvé se tak v pramenech setkáváme se specializovaným handlířem, který je přímo spojen se záznamem o obchodu s koňmi.⁷⁴

Dalším koňským handlířem zmiňovaným v pramenech je Micschon, kterému byla vyplacena náhrada za uhynulého koně, jenž byl zapůjčen purkrabímu Vilémovi z Landštejna. Nejednalo se tedy o standardní obchod, jaký známe v případě Stuwenvola, ale o transakci spojenou s náhradou škody. Tato skutečnost nás nakonec přivádí k obecné roli koňských handlířů v Brně ve vztahu k obchodu s koňmi. Ačkoli bylo toto řemeslo stabilně přítomné ve městě po celé zkoumané období, prameny kromě Stuwenvola a Micschona neposkytují žádné další informace o jejich obchodních aktivitách s koňmi. Z výše citovaných pramenů lze nicméně vyvodit, že značná část obchodů včetně zápůjček a náhrad spadala do portfolia činností ekonomické elity Brna ve 14. století. Minimálně to platilo pro zajištění potřeb města, které je dobře zdokumentováno v městských vydáních. K roli koňských handlířů v Brně tak – až na jeden zdokumentovaný obchod – nelze říci nic bližšího, než že se jednalo o specialisty zaměřené na obchod s koňmi, jak je obecně uváděno. V tomto směru poskytuje pražský materiál podstatně lepší přehled.⁷⁵

Z právního hlediska města podléhalo obchodování s koňmi určitým pravidlům. Pokud prodávající nabízel koně nebo jiný kus dobytka, nesměly se k prodávajícímu zvířeti vázat žádné právní spory nebo žaloby, jestliže nebylo stanoveno výjimkou jinak. V opačném případě mohl být prodávající označen za zloděje. Specifická právní úprava se týkala také prodeje březí klisny. Pokud prodejce nevěděl o jejím stavu, náležela i s hříbětem kupujícímu. Rovněž bylo zakázáno zatajovat zdravotní problémy koně, zejména vážná onemocnění, jako byla vozňivka (bakteriální onemocnění dýchacího ústrojí) nebo záducha (koňská forma astmatu). Pokud se tyto nemoci projevíly do tří dnů od prodeje, byl prodejce povinen koně přijmout zpět a kupujícímu vrátit plnou částku.⁷⁶

Systém náhrad za úmrtí koní, jejich strhání a informace o nákupech zvířat nás přivádí k otázce cen koní v Brně. Ponechme nyní stranou náhrady za

74 Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 274, 284, 334, 488, 580, 625, 631; Ostrý, C.: *Platby „per iudem“ do brněnské městské sbírky v druhé polovině 14. století a poplatníci, kteří je využívali*. In: Chocholáč, Bronislav – Malíř, Jiří – Reitingger, Lukáš – Wihoda, Martin, Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu. Brno 2020, s. 411–422.

75 Mendl, B.: *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378–1343*, Ceny potravin: město a venkov, 1916, ČČH 22, s. 422–445; Týž: *Knihy počtů*, s. 162.

76 Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, s. 235, 236–237; Týž: *Brněnské městské právo*, s. 435, 437.

zápůjčky a strhání koní, kteří zůstali naživu, a zaměříme se na ceny prodeje a náhrady za úmrtí koně. Tyto záznamy umožňují určit plnou cenu koně, kterou bylo třeba majiteli uhradit, a zároveň poskytují přesnou představu o počtu koní, jichž se zápis týkal. Ve zkoumaných pramenech se dochovalo dvacet šest případů prodeje nebo náhrady za smrt zvířete.⁷⁷ Nejnižší doložená cena koně činila půl hřivny, zatímco nejvyšší se pohybovala kolem deseti hřiven či kop. Jeden z těchto zápisů jednoznačně představuje náhradu v této výši, zatímco druhý je z formálního hlediska méně přesvědčivý. Většina záznamů se pohybuje s cenou mezi jednou a půl až čtyřmi hřivnami. Medián zaznamenaných částek činí sto devadesát dva grošů, což odpovídá třem pražským hřivnám. Nejčastější cenou koně ve zkoumaném materiálu však byly dvě hřivny.⁷⁸ Podobné cenové rozpětí se vyskytovalo i v Uhrách (od dvou do patnácti hřiven) a v Polsku (od jedné do deseti hřiven), přičemž konkrétní cena vždy odpovídala kvalitě koně.⁷⁹

Ceny koní byly rozmanité a nepochybně odrážely kvalitu a vlastnosti jednotlivých zvířat. Bohužel však neznáme přesná kritéria, která cenu určovala. Tento fakt lze ilustrovat na dvou koních, jejichž cena byla shodně osm hřiven. Prvním z nich byl valach, zakoupený od Engelprechta Moczsche pro doprovod krále do Míšně, druhým pak kůň stejné hodnoty, který byl náhradou ztráty brněnskému přísežnému a členu vážené a bohaté rodiny Anshelmovi. V obou případech se tedy nepochybně jednalo o koně dobré kvality. Přesto známe i koně, kteří byli ještě dražší, avšak ne z brněnských pramenů. Z pražského materiálu je doložena cena jednoho koně ve výši dvacet čtyři kopy grošů, zatímco v Uhrách, především při královském dvoře, mohla cena koní dosahovat stovek hřiven stříbra či stovek zlatých. Nejdražší bezpečně

77 Dva záznamy popisují prodej koní po dvou kusech, zatímco ostatní uvádějí vždy jen jednoho koně. V těchto dvou případech byla cena rozdělena průměrem, i když ve skutečnosti mohl být poměr jiný. Přesné rozdělení ceny však není možné zjistit.

78 Srovnání cen s jinými lokalitami: Cheb (Klír) v letech 1390–1440 nejčastější cena jezdeckých koní 4–6 kop, nejlevnější za 3–4 kopy, lepší za 6–8 kop, ty nejdražší 8–10 kop; obdobně i Graus v přehledu inventářů dvorů, nebo Mendl pro Prahu v závěru 14. století. Pro srovnání průměrně se ceny koní v Bratislavě v polovině 15. století pohybovaly mezi 4–11 uherskými zlatými, což činilo v přepočtu na groše od 2 do 5,5 kop za koně při kurzu cca 31 grošů za 1 uherský zlatý pro stejné období. Mendl, B.: *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378–1343*, s. 422–445; Graus, F.: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, s. 421; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 85–89; Šedivý, J.: *Zvířata v středověkém městě na příklade Bratislavy*, s. 470–477; Boublík, Jan: *Zlatá a stříbrná mince v peněžní praxi 14. až první poloviny 16. století*. In: Musílek, M.: *Ceny – Mzdy – Peníze. Ekonomické myšlení ve středověkých a raně novověkých městech*, Praha 2023, s. 185–203; Klír, T.: *Cenové relace na Chebsku, v Čechách a Norimbersku v pozdním středověku*, s. 77–111.

79 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 16; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 349; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 85–86, 89; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, s. 92.

doložený kůň v brněnských pramenech pochází z roku 1410, kdy byla jeho cena odhadnuta na deset kop grošů. Tento kůň je zmiňován společně s dalšími cennými předměty jako součást vymáhané pohledávky vůči Purkartu Wienerovi z Vratislavi.⁸⁰

Obchod s koňmi samozřejmě neprobíhal vždy legální cestou. Vedle standardních transakcí existovaly snahy obejít zákonné regulace a vyhnout se různým úskalím, které legální cesty přinášely. O jednom takovém pokusu svědčí dotaz z Podivína, kde byli zadrženi dva muži, kteří prý „... škodili zemi a jejím obyvatelům, protože ukradli koně z Moravy a odvedli je do Uher na prodej...“.⁸¹ Je možné, že mířili na výroční trhy v Bratislavě, kde mohli cizinci dvakrát do roka koně nakupovat i prodávat. Celý případ však nakonec nabral jiný směr, především kvůli nedostatku důkazů k prokázání žaloby a také prchlivosti samotného žalobce. Tento případ však může poukazovat na existenci zavedené praxe na moravsko-uherském pomezí, kterou zmiňuje i starší literatura.⁸² Svědčí o tom také záznam o potrestání zlodějů z Moravy, kteří působili v okolí Bratislavy v roce 1517. Koně u těchto lapků však byli jen jednou z položek, na kterou se svojí činností zaměřovali. Mohlo jít i o reakci na obecné zákazy vývozu koní, které byly běžné v různých částech Evropy, a známe je zejména z Uher, kde byl vývoz pod přísnou kontrolou nebo zcela zakázán.⁸³

Koně jako surovina

Koně nesloužili pouze jako živoucí síla pro dopravu a tah, ale jejich těla byla v Brně využívána i post mortem, přestože to s sebou neslo určitá rizika. Tento fakt nám zároveň poskytuje pohled na efektivitu využití dostupných surovin a pragmatický přístup obyvatel středověkého Brna k materiálům, které měli k dispozici.

Začneme nejméně problematickou surovinou – koňskou kůží. Ta byla

80 Mendl, B.: *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378–1343*, s. 422–445; Týž: *Knihy počtů*, s. 159, 168, 181; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 85–86, 89; Flodr, M.: *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*, s. 92.

81 „... quia essent terre et hominibus nocivi et equos in Moravia subtractos deducerunt Hungariam ad vendendum...“

82 Obchodní kontakty s Uhrami jsou doloženy pro Prahu viz Mendl, B.: *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378–1343*, s. 422–445.

83 Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, s. 334, č. 536; Míka, Alois: *Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu*, Praha 1960, s. 156; Ohler, N.: *Cestování ve středověku*, s. 39; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 97; Šedivý, J.: *Zvierata v stredovekom meste na príklade Bratislavy*, s. 470–477; Segeš, V.: *Kriminalita a justícia v stredovekom Prešporku*, s. 270–271.

například parametrem pro rozdělení koželužského řemesla v roce 1352 na české a německé řemeslníky. Čeští koželuhové (*cerdones Bohemicales*) směli pracovat pouze s koňskými a hovězími kůžemi, z nichž vyráběli jednoduché černé boty s bílými podrážkami. Němečtí koželuhové (*cerdones Theuticales*) oproti tomu zpracovávali kůže z více druhů zvířat. Toto rozdělení dokazuje, že práce s koňskou kůží byla považována za naprosto standardní součást řemeslné výroby. Význam koňské kůže potvrzují také další prameny, například spor jirchářů a koželuhů v Praze z roku 1419, který se týkal nákupu surových kůží včetně koniny, nebo celní tarify dálkového obchodu.⁸⁴ Z hlediska kvality představovala koňská kůže problematický materiál při činění tríslem, protože nedosahovala tak dobrých výsledků jako jiné metody, například činění kamencem či tukem jako zámiš. Tyto alternativní postupy se však nedochovávají v archeologických kontextech. Kvalita koňské kůže navíc závisela na části těla, z níž pocházela. Zpracovaná koňská kůže se vyznačovala výrazným lícem a používala se zejména k výrobě svrškových obuvnických dílů a podšívek.⁸⁵

Mnohem kontroverznější otázkou je konzumace koňského masa. Přestože bylo na základě starozákonního podkladu zařazeno mezi tabuizované pokrmy a již v roce 732 papež Řehoř III. jeho konzumaci zakázal, archeologické nálezy dokládají, že se v různých lokalitách – včetně Brna – sporadicky objevovalo. O přítomnosti koňského masa v jídelníčku středověkého Brna svědčí osteologické nálezy z lokality Kobližná 3 – Koží 1, které spadají na přelom 13. a 14. století a 14. a 15. století. Koňské kosti zde tvořily pět procent celkového souboru zvířecích pozůstatků. Ještě vyšší podíl byl zaznamenán na nádvoří Staré radnice, kde ve 14. století dosahoval až 10,7 %.⁸⁶ V obou případech byly na těchto kostech nalezeny řeznické zásahy, což naznačuje jejich zpracování pro konzumaci. Pro období 14. a 15. století jsou koňské kosti v Brně doloženy také v lokalitách Dominikánská 15 a Josefská 7–9, avšak v těchto případech nebyly na kostech pozorovány řeznické zásahy. Ačkoli tento fenomén není výrazný, je doložen na řadě dalších středověkých sídlišť, což naznačuje, že

84 Litoměřický celní tarif z roku 1352: *Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Privilegia regaliū civitatum provincialium Regni Bohemiae annorum 1225–1419*, ed. Čelakovský, J., Praha 1895, č. 330, 483.

85 Winter, Zikmund: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách ve XIV. a XV. století*, Praha 1906, s. 139, pozn. 2; Tomíšek, Miroslav: *Učebnice koželužství*, Praha 1959, s. 86–88; Flodr, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, s. 495; Hoch, Aleš: *Kožedělná výroba v českých zemích ve středověku*. Disertační práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, Brno 2020, s. 9.

86 Zde se však vedle konzumace nabízí alternativa, že šlo o řemeslný odpad, Loskotová, Irena – Páral, Václav – Riedlová, Michaela: *Zvířecí kosti ze Staré radnice v Brně*, AH 21, 1996, 413–419.

konzumace koňského masa nemusela být zcela výjimečná.⁸⁷

Konzumace koňského masa mohla probíhat z různých důvodů. Především je u koní třeba počítat s druhotnou užitností – tedy se situacemi, kdy bylo zvíře poraženo poté, co dosloužilo v tahu nebo jako jízdní. Stejně tak mohlo být poraženo v případě, že se při práci zranilo a jeho léčba byla nemožná nebo příliš nákladná. Na pragmatický přístup k využívání koní ostatně ukazují i dříve zmíněné zprávy z berních pramenů. Nicméně stopy zpracování koňského masa nelze automaticky spojovat s lidskou konzumací – rozbourané zvíře mohlo být použito jako krmivo pro psy či jiné masožravé zvířectvo. Přímou konzumací koňského masa lidmi však nelze zcela vyloučit, zejména v krizových obdobích, jako byly války nebo hladomory, kdy mohlo představovat cenný zdroj potravy. Stejně tak mohlo být atraktivní pro nemajetné vrstvy společnosti, pro které představovalo levnější alternativu oproti běžně dostupným masům. Ti, kdo si mohli vybírat, nejspíše koňské maso nekonzumovali, avšak pro ty, kteří byli ekonomicky omezeni, mohlo být jedinou dostupnou možností k cenné bílkovině. Přece jen šlo o značné množství masa, které by bylo neefektivní nevyužít. Navzdory občas vyššímu procentuálnímu zastoupení koňských kostí v archeologických souborech se však stále jednalo o okrajový fenomén. Ve srovnání s cílenou porážkou a konzumací tradičních hospodářských zvířat zůstávalo koňské maso spíše výjimečnou součástí stravy.

Po kůži a masu byly k užítku také žíně, které se vyznačují zajímavými fyzikálními vlastnostmi. Mají stálou tloušťku, jsou velmi pevné a dosahují délky až padesát centimetrů z hřívý a až devadesát centimetrů z ohonu. Žíně se používaly jako samostatné nitě, vplétaly se do tkanic nebo se přidávaly do osnovy i útku hrubších tkanin. V Brně zatím nejsou doloženy textilie obsahující koňské žíně, avšak analogické doklady existují v Plzni, kde byly nalezeny v textilních souborech datovaných do 13. až 15. století.⁸⁸

Nelze opominout ani potenciální využití koňské kosti v oblasti řemeslné činnosti. V Brně působila v průběhu pozdního středověku řada řemesel, v nichž se využívala kost jako jedna ze základních surovin pro své výrobky. Stejně jako jinde v Evropě také v Brně své uplatnění nacházeli kostkáři, kteří z kostí vyráběli hrací předměty – od čehož je ostatně jejich název ve slovan-

87 Dušek, J.: *Kůň ve službách člověka*, s. 71; Weiss, Melitta: *Food in medieval times*. London 2004, X; Dvořáková, D.: *Kůň a člověk v středověku*, s. 56–57; Loskotová, I. – Páral, V. – Riedlová, M.: *Zvířecí kosti ze Staré radnice v Brně*, s. 413–419; Nývtová Fišáková, Miriam – Procházka, Rudolf – Sůvová, Zdenka: *Vyhodnocení osteologických pozůstatků z výzkumu parcel domů Dominikánská 11–19 a Koblížná 3 v Brně. K otázce organizace zásobování měst masem ve vrcholném středověku*. Přehledy výzkumů 57-2, 2016, s. 95–176.

88 Staňková, Jitka: *Textil ze 13. – 15. století v archeologických výzkumech Českých zemí*, Český lid LIV, 1967, s. 155–169; Březinová, Helena: *Textilní výroba v českých zemích ve 13. – 15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů*, Praha – Brno 2007, s. 65.

ských jazycích odvozen. Podobně na tom byli výrobci hřebenu, u kterých byla kost také primárním materiálem. Svou roli však sehrávaly také pro pasíře a nožíře, kteří používali kostěné segmenty do střenek či jiného zdobení.⁸⁹

Při archeologických výzkumech v prostoru Staré radnice v Brně byly v rámci třetího výzkumného horizontu, datovaného do poloviny 14. století, nalezeny známky využívání koňských kostí pro řemeslnou výrobu. Na jedné z těchto kostí – konkrétně koňské lopatce – byly dokonce zaznamenány stopy mědi. Není však jisté, zda je přítomnost mědi důsledkem historického zpracování materiálu, nebo zda došlo ke kontaminaci až později v prostředí jímký. Obecně platí, že většina kostěných artefaktů pocházela z hovězích kostí, protože byly snadno dostupné při porážce dobytka. Koňské kosti byly k těmto účelům využívány jen výjimečně. Lepšímu porozumění zastoupení koňských kostí mezi výrobky byl napomohlo důslednější určení druhu zvířete, ze kterého byl daný kostěný předmět vyroben. Komparační materiál je známý například z města Kostnice, kde se kosti koní (metapodia) objevily jako materiál pro výrobu kostek či z kostí vyřezávaných růženců, k výrobě bruslí, nebo v podobě koželužské stěrky sloužící jako stěrka vody a nečistot. Kostky z koňských kostí se našly také v Erfurtu, kde byly dokonce v daném souboru zastoupeny častěji než výrobky z hovězích kostí.⁹⁰

Samostatnou kapitolou je výroba léčiv z koní, která byla známá středověké učené společnosti prostřednictvím dobových encyklopedií a její kořeny sahají až do antiky. Znalost těchto pramenů je pro české země 14. století relevantní, avšak jejich přímé dochování nebo znalost v brněnském prostředí nedokážeme s jistotou doložit, a to ani přes přítomnost lékárníků (apothecarius). Jednoho z nich dokonce známe jménem – Bartoloměj – který je doložen v záznamu zástavy svého majetku na Švábce z roku 1344. Ačkoli nemáme důkazy o jeho znalostech těchto lékařských postupů, lze předpokládat, že o nich mohl vědět. Ve středověkém lékařství se věřilo, že koňský trus, ať už surový, nebo spálený, zastavuje krvácení. Syřidlo z koní se využívalo

89 Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 493, 531, 524; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 741, 747, 862.

90 Flodrová, Milena – Loskotová, Irena: *Výrobky brněnských řemeslníků 14. století*, AH 20, 1995, s. 551–561; Loskotová, I. – Páral, V. – Riedlová, M.: *Zvířecí kosti ze Staré radnice v Brně*, s. 413–419; Erath, Marianne: *Studien zum mittelalterlichen Knochenschnitzerhandwerk. Die Entwicklung eines spezialisierten Handwerks in Konstanz*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultäten der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg im Breisgau. Freiburg 1996, s. 24–26, 115, 140, 195; Doležel, Michal: *Odras hmotné kultury v archeologických pramenech odpadních jímek z nádvoří Staré radnice v Brně*. Bakalářská diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, Brno 2010, s. 110, 137.

k léčbě průjmů, vředů a krvácení vnitřních orgánů. Koňské mléko mělo podle Plinia fungovat jako protijed (antidotum). Avicena uvádí, že spálená kůže hříbete, aplikovaná s vodou, údajně ochlazuje rány. Pěna z koňské tlamy nebo směs koňského trusu s růžovou vodou sloužila jako kapky do uší. Tento výčet zdaleka není úplný a ukazuje, že využití koní ve středověkém lékařství bylo poměrně rozšířené.⁹¹

Závěrem

V rámci této případové studie byla z pohledu berních pramenů věnována pozornost pouze těm zápisům, kde se explicitně hovořilo o koních nebo o příslušenství, které s nimi přímo souvisí. Brněnský materiál každopádně obsahuje také zprávy o různých poselstvech, kde koně nejsou zmíněni. Lze předpokládat, že také tyto cesty byly z valné většiny obslouženy koňmo a tyto záznamy by posunuly poznání z hlediska logistiky komunikace středověkého Brna dále. Ovšem poslové se v ten čas vysílali i pěšky, jak je zřejmé ze dvou zápisů z roku 1343, kdy se uvádí výslovně pěší posel,⁹² který se však opozdil, a tak město stejně muselo vyslat posla jízdního. V případě širšího záběru textu by však koně jako ústřední téma ustoupili do pozadí, překryti obecnějšími tématy středověkého světa v pohybu. Předkládaná případová studie tak samozřejmě materiál fenoménu koní zcela nevyčerpává, a to ani v případě Brna. Snažila se pouze podchytit základní pramennou materii a na příkladu Brna naznačit směry, kterými je možné se ubírat při přemýšlení o tématu koní ve středověkém městě. Hovoří se, že kůň byl ve feudální době člověku nejbližším tvorem, bližším než jiná zvířata, a proto snad nebyl zobrazován při potopě světa, kde lidé, krom vyvolených, neměli své místo. Ať už jeho postavení v představách o středověkém světě vnímáme jako výsadní, či zcela běžné, z výše uvedeného je jasně zřejmé, že byl neoddelitelnou součástí společnosti a její pestré palety potřeb. Přičemž vždy záleželo na kontextu situace, aby bylo čitelné, jakou roli v daný moment pro pozorovatele sehrával.⁹³

⁹¹ Belaveccensis, Vincentius: *Speculum naturale, version SM trifaria* (éd. Douai 1624), 18.56, dostupné z: https://sourcencyme.irht.cnrs.fr/encyclopedie/speculum_naturale_version_sm_trifaria_ed_douai_1624; Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 500; Urbánková, K. – Wihodová, V.: *Brněnské berní rejstříky*, s. 730; Vařáková, Zuzana: *Užitková zvířata ve středověku. Zdroj obživy pomocník i vznešený symbol*. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě univerzity Karlovy, Praha 2022.

⁹² *Qui premiserunt nuncium peditem, ...*

⁹³ Mendl, B.: *Knihy počtů*, s. 16; Pastoureau, M.: *Dějiny symbolů v kultuře středověkého západu*, s. 58.

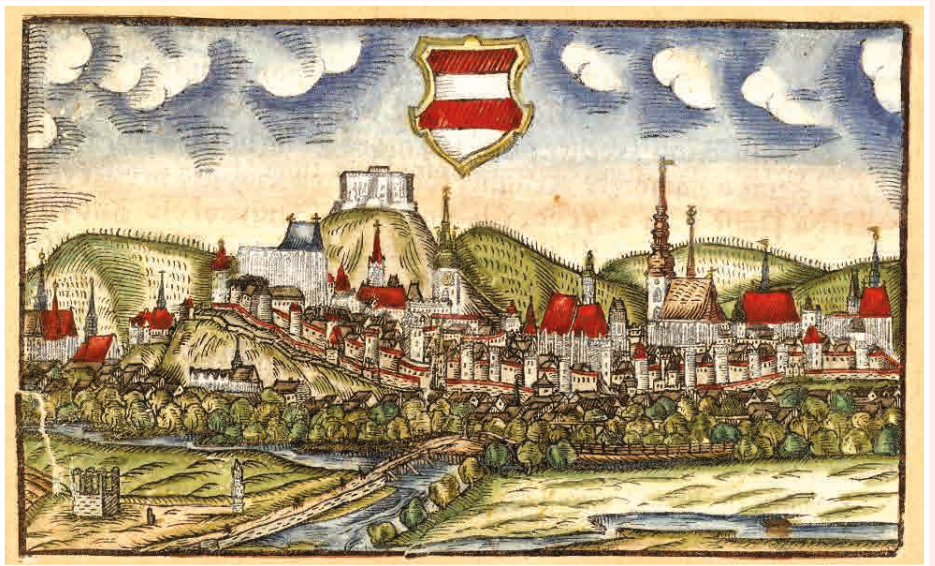
Horses in the Municipal Registers of Brno in the Fourteenth and Fifteenth Centuries

CTIBOR OSTRÝ

Municipal sources from fourteenth- and fifteenth-century Brno reveal that horses played an indispensable role in both everyday life and exceptional circumstances in the medieval city. The present study brings together data from tax registers and other documents to demonstrate the multifaceted uses of horses in an urban context—from their economic function in traction and the transport of goods, through their role in diplomatic missions ensuring communication, to their prestigious ceremonial functions during the arrivals of rulers. Many burghers owned and bred horses; horses figured in commercial transactions, pledges, debt payments, and inheritances, and municipal law regulated their ownership and transfer, including taxation and prohibitions against fraud in sales. The city of Brno itself relied on horses for the rapid conveyance of messages and for fulfilling obligations to the ruler: records document expenditures for the purchase and feeding of horses as well as compensation for animals that died or were exhausted, attesting to the intensive use of horses for public purposes. Horses were also a key instrument of power. During royal entries into the city, they symbolized the ruler's knightly majesty, while in capital punishments (the dragging of criminals by horses) they embodied the uncompromising authority of municipal justice. A separate chapter is devoted to the lively horse trade at Brno's markets, including the activities of specialized horse dealers and detailed records of prices, which most often ranged within several hřivny. After the end of their active service, horses' bodies were also put to comprehensive use: hides, bones, hair, and other parts were employed by craftsmen (shoemakers, dice-makers, tanners), and in extreme cases even as food; medieval medicine likewise made use of numerous remedies derived from horse products. The overarching message of the study is that the horse was ubiquitous and indispensable in the medieval city—from labor and transport to commerce and the representation of power—and constituted one of the central components of both the material and symbolic culture of medieval Brno.

Obr. 1 Pastva v iniciále rukopisu sbírky brněnského městského práva Václava z Jihlavy z roku 1446. AMB, rkp. č. 6, fol. 160v

Obr. 2 Zdená šibenice na čtvercovém půdorysu je patrná již na Willenbergově vedutě z roku 1593. MuMB inv. č. 002289.

Obr. 3 Illuminace koně se zapleteným ocasem a dvěma jezdci na lovu jelena z právní knihy písaře Jana z druhé poloviny padesátých let 14. století. AMB, rkp. č. 2, fol. 6r.

Hrůzy brněnského Špilberku

aneb k počátkům komentovaných prohlídek v kasematech (1880–1914)

MICHAL HANČÁK

Kasematy patří dlouhodobě k nejnavštěvovanějším prostorám národní kulturní památky hradu a pevnosti Špilberk. Ročně je navštíví okolo padesáti tisíc návštěvníků z celého světa. V současnosti zajišťují komentované prohlídky průvodci, zaměstnanci Muzea města Brna, které kasematy provozuje od roku 1960, kdy celý objekt převzalo do své správy.

Historie zdejších, více než šest set metrů dlouhých cihlových chodeb s valenou klenbou, se začíná psát v květnu 1742, kdy byla podepsána smlouva o jejich výstavbě mezi zemským výborem a zednickými mistry.¹ V druhé polovině téhož měsíce potvrzuje jejich vybudování Marie Terezie, kdy v rezoluci „o způsobech zemské obrany v markrabství moravském“ uvádí na prvním místě nutnost „zřízení dostatečně prostorových a před bombardováním bezpečných kasemat“.²

Je tedy zjevné, že původní funkce kasemat byla čistě vojenská. V případě ohrožení pevnosti mohly do svých útrob pojmout až 1 200 vojáků zdejší posádky. K zajištění potravy byly v kasematech umístěny též chlebové pece. Chodby byly dokončeny a vybaveny v roce 1745.³ Zajímavostí však je, že ke svému původnímu účelu nakonec využity nebyly.

Zhruba čtyřicet let zde byl sklad vojenského eráru. Vše se změnilo až s příchodem Josefa II. na trůn. Císař sám nevyužité chodby několikrát navštívil a během jedné ze svých návštěv je nařídil přestavět k vězeňským účelům. To souviselo s jeho reformami, v rámci kterých zrušil trest smrti. Alternativou pro ty nejhorší zločince mělo být doživotní přikování na

1 Vaněk, Jiří: *Stavební proměny Špilberku v 1. polovině 18. století*. Forum Brunense 2008, s. 16.

2 Tamtéž, s. 17.

3 Tamtéž, s. 23.

dvou zemských pevnostech. Pro vrahy z vnitřního Rakouska těmto účelům sloužila pevnost Schlossberg ve Štýrském Hradci a pro vrahy z Čech, Moravy a Slezska kasematy špilberské pevnosti. Stalo se tak roku 1784. Zdejší podmínky byly otřesné. Trestanci byli přikováni ve spodním patře severních kasemat, kde se nesvítilo ani netopilo. Navíc byli přikováni asi na metr dlouhý řetěz k samotné cele. Díky těmto otřesným podmínkám je zřejmé, že doba dožití zde nebyla velká. Týdny, maximálně měsíce. Tento krutý způsob trestu byl roku 1790 Leopoldem II. zrušen, věznice však fungovala dál, až do třicátých let 19. století, kdy byly k vězeňským potřebám adaptovány horní části Špilberku. Kasematy pak začaly chátrat.

O připomenutí neslavné historie kasemat širší veřejnosti se poprvé zasloužil moravský historik, archeolog a kustod Františkova muzea Moriz Wilhelm Trapp, kterému v letech 1859–1860 vycházel v novinách *Brünner Zeitung* fejeton na pokračování^{4, 5} o historii a popisu hradu s názvem „Návštěva Špilberku“.⁶ Jeho poznatky jsou cenné i v tom smyslu, že Špilberk a kasematy osobně navštívil, takže máme jedinečnou možnost udělat si představu o podobě Špilberku v té době. Jedna z kapitol nese název „Podzemní kasematy“.⁷ Právě tady se poprvé setkáváme s informací, která tyto chodby definuje jako podzemí, přestože tomu tak ve skutečnosti není.⁸ Tuto informaci pak hojně přebírali i další autoři novinových článků a dokonce i oficiálních průvodců po hradě. Důležité prvenství je i v pojmenování jednotlivých částí kasemat. Jižní kasematy označuje Trapp za „Leopoldinský“ a severní pak za „Josefínský“ trakt. Další zajímavostí je i „identifikace“ kasematní cely jednoho z nejznámějších špilberských vězňů, a to velitele pandurů Františka barona Trencka. Při popisu vstupu do horního patra severních kasemat o ní píše, že: „je první v levé chodbě, zatímco upravo sousedí s ostatními celami a strážnicí“.⁹ Toto určení pak sehraje důležitou roli o několik let později.

V roce 1869 shrnuje pro českého čtenáře tyto poznatky ve svém článku „Hrad Špilberk na Moravě“¹⁰ jistý Ant. J. Lepař, kde opět píše o „podzemním vězení“, a o „komůrce Františka svobodného pána Trencka“. Velmi zvláštní

4 O tento fejeton rozšířil a doplnil svoji knihu *Der Spielberg, als Residenz der Landesfürsten, Landesfestung und Strafanstalt* Christian d'Elvert roku 1860. Jedná se o historicky první knihu o dějinách Špilberku.

5 Vyšel i knižně. Trapp, Moriz Wilhelm: *Der Spielberg in Brünn*. Brünn: C. Winiker, 1873.

6 *Ein Besuch des Spielbergs*, první díl vyšel 14. 12. 1859.

7 *Unterirdische casematten* z 18. 12. 1859.

8 Kasematy stojí v bočních hradních příkopech na úrovni okolního terénu.

9 „Sie ist die erste im linken Gange, während rechts eine Wachstube an die übrigen Zellen sich anschließt“. *Brünner Zeitung*. Brünn: Mährischer Landtag, 20. 12. 1859, 1859–1864(289), s. 2442.

10 Světozor: Obrázkový týdeník. 8. 1. 1869, 3(2), s. 18 a 19.

informací je popis spodního patra severních kasemat, o kterém píše: „Zde jsou ze silných prken a dřeva dvěma řadama vystavené komůrky; pravidelně opatřeny jsou výklenky v ten způsob, aby vězeň sedě hlavu a záda v nich opřel, přikován jsa ke zdím železným kruhem okolo krku a druhým okolo těla; na rukou a nohou nescházivaly též okovy těžké“.¹¹ Otázkou je, jestli autor kasematy osobně navštívil, poněvadž tyto kobky pro vrahy měly být roku 1790 zničeny.

Ačkoliv všeobecně uváděným datem prvního zpřístupnění kasemat veřejnosti je rok 1880, novým zjištěním je, že první návštěvníci si tyto historické chodby mohli prohlédnout minimálně již o šest let dříve. V roce 1874 vyšel „Průvodce po Brně a okolí“¹², kde se v části věnované brněnským památkám, konkrétně Špilberku, můžeme dočíst informaci o tom, že je možné kasematy navštívit.¹³

V roce 1878 do Brna přijíždí major Anton Costa-Rossetti, šlechtic z Rosaneggu (1838–1911) a působí zde do roku 1881 ve funkci ředitele vojenských staveb. Rossetti se narodil v italských Benátkách. Během své více než třicetileté kariéry v armádě u ženijního sboru dosáhl hodnosti plukovníka a služebně procestoval značnou část habsburské monarchie (Itálie, Čechy, Morava, Rumunsko, Uhersko, Chorvatsko, Černá Hora). Kromě rekonstrukce kasemat se podílel na přípravě výstavby nových kasáren v Bzenci a Hodoníně. Byl také literárně činný; napsal prvního průvodce po kasematech („Der Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verfasst“) a publikoval mnoho článků v odborných časopisech s vojenskou tematikou. Zemřel roku 1911 ve Vídni, kde je také pohřben. Pravděpodobně z jeho popudu došlo k rekonstrukci kasemat a jejich zpřístupnění veřejnosti.

Rekonstrukce kasemat

Od konce 30. let 19. století se v kasematech přestalo věznit a chodby byly vyprázdněny a nechány napospas svému osudu. Téměř padesát let chátrání se na kasematech samozřejmě podepsalo. Než přišli první návštěvníci, bylo nutné kasematy aspoň částečně zrekonstruovat.

„Nejdříve jednalo se o to, upravit poškozené zdivo tak, aby každé nebezpečí zamezeno bylo. Množství sutin bylo potřetí odstraniti, mokrem prosáklou,

¹¹ Tamtéž.

¹² *Fremdenführer durch Brünn und Umgebung: nach den neusten Daten zusammengestellt.* Brünn: A. Nitsch, 1874.

¹³ Tamtéž, s. 31.

děravou a nerovnou podlahu bylo vyrovnati, rozličné chodby upravit, aby se prohlížení zajímavých těchto prostor usnadnilo. Aby se nepovolaným do kasemat chodit zabránilo, nutno bylo tu a tam schody uzavřít a chrániti místnosti budoucího poškození.“¹⁴

Po dokončení rekonstrukce byla nad vstup do prvního patra severních kasemat umístěna mramorová deska, kterou vytvořil brněnský sochař Albert Müller.¹⁵ Deska s latinským textem¹⁶ byla během rekonstrukce kasemat v 80. letech 20. století snata a umístěna do depozitáře.¹⁷

Než přišli první návštěvníci

V souvislosti s těmito úpravami vznikla v kasematech i jakási první „muzejní instalace“, která se snažila Špilberk a především kasematy prezentovat jako známé vězení. K vybavení prvního patra severních kasemat nechal Rossetti u brněnského malíře Franze Adolfa Feilhammera (1817–1888) zhotovit obrazy slavných špilberských vězňů, např. portrét Františka barona Trencka v životní velikosti, Silvia Pellica, Pietra Maroncelliho, Guida Pallaviciniho, Clauda Alexandra Bonnevala či Václava Babinského¹⁸, které byly historicky nepřesně umístěny v kasematních celách. Přesnou představu o umístění jednotlivých cel si můžeme vytvořit díky plánu kasemat, který byl otištěný v Rossettiho průvodci.¹⁹ V prvním patře severního traktu je číslem 1 označena Trenckova cela, číslo 3 je strážnice, 4 je cela Pietra Maroncelliho, 5 cela Adelaide Filanghieri, pod číslem 8 je uváděna cela Silvia Pellica, 10 cela revírníka Antona a celu číslo 14 údajně obýval Václav Babinský. Tato instalace pak po

14 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg: *Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: K. Winiker, 1880, s. II.

15 *Die Spielberger Casematten*. Tagesbote. Brünn: Buschak und Irrgang, 1. 3. 1881, 31(49), s. 3.

16 Český překlad: „Tato část byla obnovena roku 1742 vznešeným polním maršálkem panem Janem Křištofem, svobodným pánem ze Seher-Thoss. Všechněmu dávnému dění válečnému na Moravě a pevnosti špilberské vojenský tribun pan de Rochepine i této pevnosti péči věnoval a shora uvedený nápis potvrdil. Nyní znovu toto místo obnovil pan Ant. Costa-Rossetti, šlechtic z Rossaneggu, c. k. vrchní velitel ženijní a ředitel vojenských budov. Roku 1880.“ (překlad dle Fr. Čermáka)

17 Sběrka Muzea města Brna, inv. č. 150325.

18 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg, Anton: *Der Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: C. Winkler, 1881, s. 8.

19 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg: *Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: K. Winiker, 1880, s. 20 a 22.

dlouhá desetiletí v návštěvnících vyvolávala představy, že slavní trestanci byli věznění právě zde. Dále dal Rossetti vyhotovit do přízemí téhož traktu dvě figuríny prezentující doživotní přikování a mučení na Špilberku. S tímto tématem souvisí i další celek předmětů, které byly na zakázku vyhotoveny, a to kopie mučících nástrojů instalovaných v prvním patře jižních kasemat (přestože se v kasematech nikdy nemučilo). I když se Rossetti zjevně snažil o co nejpřesnější historickou práci, jeho představa o historii hradu a kasemat byla zajisté limitována nejen romantickými představami, ale také tehdy dostupnými prameny a literaturou, kterou měl k dispozici a uvádí ji ve svém průvodci po Špilberku.²⁰ Hlavním Rossettiho spolupracovníkem a také historickým garantem při instalaci byl tehdejší kustod Františkova muzea (v jehož sbírkách se od roku 1875 nacházel i konvolut mučících nástrojů, které nepochybně posloužily jako předloha pro kopie mučidel později instalovaných v kasematech)²¹ Moriz Wilhelm Trapp.

Z dobového tisku vyplývá, že v době před zpřístupněním kasemat byla ze zamýšlených exponátů instalována figurína trestance zobrazující doživotní přikování²², vyťahovací stroj, portrét barona Trencka a některé mučící nástroje (v článku není zmíněno které).²³ Na sklonku roku byl instalován napínací žebřík s figurínou. Další exponáty byly v kasematech instalovány pravděpodobně v první polovině roku 1881. Jednalo se o další mučící nástroje, kterých zde bylo nakonec celkem pět: španělská bota, palečnice a tři drtiče kloubů. Následovaly portréty Clauda Alexandra Bonnevala, Václava Babinského, Silvia Pellica, Pietra Maroncelliho, Guida Pallaviciniho a dvě olejomalby s výjevem výkonu útrpného práva. Pro sakristii špilberské kaple Nejsvětější Trojice byl namalován portrét obránce Brna z doby třicetileté války Jeana Louise Raduita de Souches. Přestože ze všech obrazů je

20 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg: *Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: K. Winiker, 1880, s. [47].

21 Empfangschein über nachstehende Torturwerkzeuge, welche der Löbl. Gemeinderath Brünn's zu Folge Note vom 21. April 1875 3. 7788 aus der Zeit des geistlichen Gerichtsverfahrens stammend, dem Franzens Museum zur Aufbewahrung überlassen hat. Archiv města Brna. Spisovna AMB, inv. č. 29, krab. 2. fol.

22 Pro názornou představu o typu přikování vytvořil sochař postavu představující odsouzenec. Postava byla oblečena do tehdy předepsaného oděvu odsouzenec, umístěna do takzvané „cely císaře Josefa“, která je i historicky věrná starým plánům, a opatřena tělovým a krčním kruhem, okovy na ruce a nohy. *Spielberger Gefängnisse*. Tagesbote aus Mähren: neue Folge der Neuigkeiten. Brünn: Buschak und Irrgang, 3. 7. 1880, 30(150), s. [3].

23 Byli jsme informováni, že se podle originálů vyrábějí další mučící nástroje, které pak budou v kasematech vystaveny. *Casematten des Spielberges*. Tagesbote aus Mähren: neue Folge der Neuigkeiten. Brünn: Buschak und Irrgang, 20. 11. 1880, 30(267), s.[3].

signovaný a datovaný pouze Trenckův (1880),²⁴ je velmi pravděpodobné, že autorem všech je právě Feilhammer.

Obrazy byly umístěny v kasematech pouze do roku 1889, kdy byly kvůli nevhodným klimatickým podmínkám, především kvůli vlhkosti, z cel odstraněny.²⁵ Mučicí nástroje v kasematech zůstaly (s výjimkou závěru druhé světové války)²⁶ prakticky až do první poloviny 60. let 20. století, kdy byly zapsány do sbírek Muzea města Brna²⁷ a poté vystaveny na Špilberku v muzejní expozici s názvem Síň útrpného práva, instalované roku 1965 v přízemí severního křídla hradu.

Slavnostní otevření a vstupné do kasemat

K slavnostnímu otevření kasemat došlo v neděli 1. srpna roku 1880.²⁸ První zmínku o zpoplatnění vstupu do kasemat a vůbec o možnosti návštěvy s průvodcem najdeme již v průvodci po Brně a okolí z roku 1874,²⁹ tedy šest let před oficiálním zpřístupněním této památky veřejnosti!

Přestože se v průvodci píše, že se jedná o uzavřené prostory (... geschlossene Räume, zřejmě míněno běžně nepřístupné, pozn. autora), můžeme se zde dočíst, že pokud jste chtěli kasematy navštívit: „musíte kontaktovat příslušného zaměstnance c. k. štábního šikovatele, který má klíče a za drobný poplatek vás provede a podá výklad“.³⁰ Kde měl potenciální návštěvník kontaktovat zaměstnance (pravděpodobně na Špilberku) a kolik činil onen poplatek, se v průvodci bohužel nedočteme.

Konkrétní cena vstupného je pak zmiňována až v novinách, které informovaly o zpřístupnění kasemat v roce 1880. V českém tisku se zmiňuje pouze všeobecná informace, že: „Vstupné lístky dostati lze po 30 krejcarech...“. Zde

24 Sbíрка Muzea města Brna, inv. č. 150 340.

25 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg, Anton: *Brněnský Špilberk zvláště kasematy a nejznamenitější vězňové tamní*. V Brně, 1889, s. 2.

26 Moravský zemský archiv. Fond G88, karton 6. Verzeichnis der Archivalien die Soc. Naz. „Dante Alighieri“ dem Landesarchive in Brünn auf Kriegsdauer zur Aufbewahrung übergeben hat: Bildnisse und Bilder im Spielbergmuseum, Kasematten. Nesignováno, nedatováno (1945?).

27 Přírůstkový katalog MumB (1963).

28 *Eröffnung der Spielberger Casematten*. Tagesbote aus Mähren: neue Folge der Neuigkeiten. 31. 7. 1880. Brünn: Buschak und Irrgang, roč. 30, č. 173, s.[3].

29 *Fremdenführer durch Brünn und Umgebung: nach den neusten Daten zsgest*. Brünn: A. Nitsch, 1874.

30 Tamtéž, s. 31. „Um die geschlossene Räume, namentlich die interesanten unterirdischen Kasemat zu besichtigen, muss man sich an den jeweiligen k. k. Stabsfeldwebel wenden, der sie Schlüssel bewahrt und gegen eine kleine Geldspende die Führung und Erklärung besorgt.“

se také dočteme, že na prohlídku kasemat je zapotřebí nejméně čtyř osob (návštěvníků).³¹ Podrobnější informace o variantách vstupného pak nalezneme v tisku německém. V deníku *Brünner Zeitung* je zmiňováno nejen vstupné pro jednotlivce, tedy 30 krejcarů, ale také pro skupinu pěti osob (*Gesellschaftskarten*), které stálo 1 zlatý.³²

Po měnové reformě, která v Rakousku–Uhersku proběhla roku 1892, se změnilo i vstupné do kasemat. Například v roce 1902 stálo 60 haléřů.³³

Peníze, které byly vybrány na vstupném, měly: „... v první řadě sloužiti [...] na budoucí zachování podzemních kasemat“.³⁴

Kde bylo možné zakoupit vstupenky

Vstupenky na prohlídku kasemat bylo možné v roce 1880 zakoupit hned na třech místech v Brně. Jednak v knihkupectvích, která vydala i první průvodce po Špilberku od Rossettiho. České noviny³⁵ odkazují na knihkupectví Karla Winklera, které sídlilo na Rennergasse 2 (dnešní Běhounská ulice) a německé noviny, např. *Brünner Zeitung*³⁶ na knihkupectví Carla Winikera, které mohl zájemce najít na adrese Ferdinandsgasse 3 (dnešní Masarykova ulice). Třetí možností byl samotný Špilberk. Podrobnou informaci nám o tom dokládá článek v novinách *Brünner Zeitung*, ve kterém se můžeme dočíst, že vstupenky lze zakoupit na Špilberku v bytě profouse (ředitele) posádkové věznice, který je také správcem (*Ausseher*) kasemat.³⁷ Kromě vstupenky si zde mohl návštěvník zakoupit i Rossettiho průvodce. Zmínka o prodeji vstupenek na Špilberku je také v knize Františka Bauera „Podzemní žaláře na brněnském Špilberku a osudy nejzajímavějších vězňů“, která vyšla roku 1888: „Třeba se pouze přihlásiti u profousa o vstupní lístek...“³⁸ Tento systém

31 *Otevření kasamat na Špilberku*. Moravská orlice. 4. 8.1880. František Uman, roč. 18, č. 176, s. 3.

32 *Eröffnung der Spielberger Casematten*. *Brünner Zeitung*. 3. 8. 1880. Brünn: Mährischer Landtag, roč. 1880, č. 175, s. 717.

33 Černý, František: *Příšův průvodce Brnem a okolím: s četnými vyobrazeními a plánem Brna*. Brno: Piša, 1902, s. 23.

34 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg: *Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: K. Winiker, 1880, s. III.

35 *Otevření kasamat na Špilberku*. Moravská orlice. 4.8.1880. František Uman, roč. 18, č. 176, s. 3.

36 *Eröffnung der Spielberger Casematten*. *Brünner Zeitung*. 3.8.1880. Brünn: Mährischer Landtag, roč. 1880, č. 175, s. 717.

37 Tamtéž.

38 Bauer, František: *Podzemní žaláře na brněnském Špilberku a osudy nejzajímavějších vězňů*. V Praze: Alois Hynek, 1888, s. 159.

přetrval s největší pravděpodobností až do německé přestavby Špilberku pro účely Wehrmachtu roku 1941, kdy byl vybudován nový vstup do kasemat. Během těchto stavebních prací byly opraveny i bývalé konírny, v jejichž východní části vznikla místnost s pokladnou a zázemím pro průvodce.

Na počátku 20. století bylo kromě vstupenek možné zakoupit i pohlednice Špilberku a samozřejmě také kasemat. Většinu pohlednic, jejichž námětem byly „cely“ slavných vězňů, figuríny trestanců, mučičích nástrojů, ale i portréty samotných průvodkyň, vydalo nakladatelství Hermann Seibt, Meissen.³⁹

O zdejší praxi v prodeji vstupenek zde pro zajímavost uvádím v celém znění stížnost, která byla sepsána na zdejší pokladní: „Píše se nám: Včera zašlo na Špilberk několik pánů z venkova, aby si prohlédli tamní kasematy. Koupili si vstupenky a čekali dále u vchodu na průvodce. Když čekali půl hodiny, osmělili se žádati znovu, kdy průvodce konečně přijde. Tento asi obědval a tak společnost čekala zase půl hodiny. Teď toho měla dost i odebrala se opět k dámě, jež prodává vstupenky, s pokorným dotazem, jak je třeba ještě dlouho čekat. Slečna se rozzdurdila. Hodila jim peníze zpět a řekla, že o takovou návštěvu nestojí, k velkému překvapení společnosti. Jeden z pánů obrátil se pak k nám o vysvětlení, zda na Špilberku ještě zůstal starý profouský systém z anno domini. Nemohli jsme jim podat vysvětlení, ale myslili jsme si, že mluvili česky a výmluvná dáma že se považuje za domovnici bývalého kriminálu.“⁴⁰

Průvodci a prohlídky

Správu kasemat a komentované prohlídky měl nejprve na starosti zdejší profous, kterému se měli případní zájemci o prohlídku hlásit.⁴¹ Zvyšující se zájem vedl k zapojení vojáků zdejší posádky a později řady průvodců rozšířily i ženy, jako například místní kantýnská.⁴²

Výklad byl podáván v němčině. Bylo ovšem taky možné požádat i o komentovanou prohlídku v češtině.

Jak víme z dobového tisku, nebylo to vždy zcela bez problémů. Například již v roce 1896 dochází ke konfliktu z řad německy hovořících návštěvníků, který se týká výkladu podávaného v češtině: „[...] Jelikož však průvodce poskytoval výklad pouze v českém jazyce, Němci, kteří češtině nerozuměli, ho

39 Některé z těchto pohlednic se nachází ve sbírce Muzea města Brna.

40 Pro povznesení návštěvy cizinců. Lidové noviny. Brno. Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně, 22. 9. 1911, 19(262), s.3.

41 *Eröffnung der Spielberger Casematten*. Tagesbote aus Mähren: neue Folge der Neuigkeiten. 31. 7. 1880.

42 *Die junge Dame aus der Kantine*. Neue Schlesische Zeitung, 8. 3. 1910, s. 3.

požádali, aby vše vysvětlil také v němčině. Průvodce této žádosti samozřejmě vyhověl. Když však pronesl první větu v němčině, Češi začali dělat rozruch, křičeli, že to nepřijmou, že oni byli tady první, že vše musí být vysvětleno v češtině, že na Moravě musí každý rozumět češtině! Přestože průvodce pokračoval v němčině, Češi začali křičet a pískat a zaujali vůči Němcům tak výhružný postoj, že ti raději opustili špilberské kasematy.⁴³

Naopak v roce 1912 se můžeme v Lidových novinách dočíst: „Špilberské kasematy těší se velké pozornosti českého obecnstva, které je navštěvuje ve velkém množství. Dává vojenskému eráru utržit hodně peněz, ale doposud se nemohlo domoci toho, aby na českou žádost dostalo českou vstupenku a českého průvodce. Nejen to. Odvážlivci, kteří za své peníze chtějí i své právo, dostanou hrubosti. Ve velikonoční svátky žádalo opět několik uvědomělých českých návštěvníků české vstupenky: nedostali je. Když pak provádějící slečna vykládala jen německy, ačkoliv většina návštěvníků byla česká a dožadovala se českého výkladu, řekla slečinka německy: „Sie sollen nur reden“ (ať si mluví). Žádáme správu špilberských kasáren co nejdůrazněji o nápravu ve všech směrech, zejména pak o znemožnění jakékoliv hrubosti průvodkyň.“⁴⁴

O vyhocenosti sporů týkajících se žádosti o český výklad se můžeme dočíst ze stížnosti sepsané do stejného periodika o rok později. V ní se také poprvé zmiňuje jméno konkrétního průvodce:

„[...] Průvodčí, jistý Koloman Bureš, jehož otec jest nefalšovaný Čech, podával výklad německý a byv vyzván, aby podal i české vysvětlení o věci ukazované, odpověděl s ironií, že česky neumí. Když jsem trval na svém, že musí český výklad podati, že jsme v zemi české, obývané dvěma národy se stejným jazykovým právem, vykřikl pohrdavě ‚Das ist kein Muss‘ a doložil, budu-li ještě něco mluvit, že prý mi ukáže. Bude prý se mnou brzy hotov, vyvede mne ven. Že česky umí, dokládal přesnými německými odpověďmi na má česká slova. Přerušili jsme ihned další prohlížení kasemat s odpovědí, že se urážeti nedáme a že cestou další budeme se domáhati nápravy a nestojíme o shlédnutí dalších děl. [...]“⁴⁵

O tom, jak vypadala samotná prohlídka kasemat a výklad průvodce si můžeme udělat představu po přečtení pravděpodobně nejstaršího česky psaného fejetonu, který vyšel na Silvestra roku 1880 a dal název i tomuto příspěvku. Pro autenticitu zde fejeton publikuji záměrně bez gramatických a stylistických úprav.

43 *Tschechische Ueberhebung*. Tagesbote. Brünn: Buschak und Irrgang, 1. 7. 1896, 46(149), s. 4.

44 *Špilberské kasematy a čeští návštěvníci*. Lidové noviny. Brno. Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně, 10. 4. 1912, 20(97). s. (3).

45 *Drzá provokace v kasematech na Špilberku*. Lidové noviny. Brno. Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně, 25. 9. 1913, 21(262), s. 4.

[...] Mlčky ubírali jsme se dále. Nešli jsme dlouho, asi za šest minut stáli jsme ve vratech starého „Špílberku“. Ještě několik úzkých schodův nahoru, a octneme se v prvním dvoře na vše strany vysokými zděmi obehnaném. Starožitné stavby, vysoké zdi a hluboké příkopy činí na navštěvovatele zvláštní dojem. Černá tabulka s nápisem: „Zugang zum Profossen und Casemattenaufseher“ naznačovala nám, kam se v záležitosti naší obrátiti máme. Přes starobylé úzké a dlouhé síně dostali jsme se konečně k profosovi, který má dohled nad opravenými nyní žaláři. Když jsme zaplatili společný lístek, vedl nás zmíněný již profos do druhého dvora a odtud do žaláře. Tmavou, klenutou, několika silnými a železem obitými dveřmi, opevněnou, jako do sklepa vedoucí dlouhou chodbou přišli jsme do úzkého nádvoří se všech stran vysokými zděmi a hroznými skalami obehnaného. Všude pusto a mrtvo; hrobové ticho rušeno bylo pouze od rozestavené po kopci stráže, jejížto volání jako z hrobu pocházeti se zdálo. Nikde ani rostlinky, na níž by zabloudilá sem včelka nebo muška odpočinouti mohla! Obrovský klíč zarachotil ve velkých, černých, železem obitých vratech a stěží otevřela je silná ruka profosa, jehožto přísný a zasmušilý pohled na nás velmi traplivý dojem činil. Vešli jsme do unitř. Průvodčí náš rozžal malou, na dlouhé tyči připevněnou lampu, abychom viděli hrůzy podzemní, kde mnozí nevinně odsouzení svůj život v traplivých mukách skončili. S hrůzou patřili jsme na velikou, docela tmavou a vlhkou řekl bych hrobku, do níž politici provinilci, zloději a vrahové za živa bývali pohřbeni. „Nacházíme se 46 metrův pod zemí!“ pravil průvodčí. „Zde“, pravil dále posvítiv k malému asi 1 čtver. decimetr velkému otvoru, „přicházel vzduch do těchto žalářův. Takových otvorův jest zde jen několik. Světla, jak vidíte, postrádali vězňové docela. Zde po obou stranách příkovaní byli nešťastníci na vlhkou stěnu za pravou nohu, obě ruce a krk, tak že pouze na levé noze státi mohli. Tímto malounkým otvorem kapala bez přestání voda na hlavu nešťastné oběti. Nešťastníci do tohoto žaláře odsouzení žili jen několik dní, jeden však odsouzenec zemřel teprve 13. dne.“ S napnutím poslouchali jsme výklady přísného profosa a chvějíce se hrůzou nad pozůstalými silnými řetězy, na něž nešťastníci připoutáni byli, a nad prohloubenými od hlavy, rukou a nohou otvory, ubírali jsme se dále, abychom ještě jiné zbytky dávných dob spatřili. „V tomto žaláři“, pokračoval průvodčí veda nás do jiné cely, „příkovaní byli vězňové na železném prutu, který každých pět minut od strážníkův, zde nahoře se nacházejících, v před a zase zpět tahán byl, aby žádný provinilec zde příkovaný usnouti nemohl. I do tohoto žaláře nepřišlo světlo pražádné.“ „Zde, v této cele vězněn byl pověstný vůdce baron Trenk.“ Na stěnách našli jsme podpis „Trenk“, který uvězněný baron sazemi z kamen byl vlastnoručně napsal, jakož i rozličná jiná však nečitelná slova. Utržený palec z pravé ruky tohoto vězně, jakož i některé skvosty, viděl jsem v Brněnském museum. Jelikož se žalář, v němž Trenk uvězněn byl, nachází na pokraji pevnosti, přichází tam přec něco světla, asi tolik, jak vidíme

u nás v zimě po páté hodině odpolední. Šli jsme dále. „Do tohoto žaláře“, pravil průvodčí, veda nás opět dále, „zavřítí se poručil na jednu hodinu císař Josef II.“ Ani do tohoto žaláře neunikne žádné světlo. „Prosím, neračte se leknouti“, pokračoval; „v žaláři tom stojí člověk ze dřeva udělaný oblečen jsa v šat, jakým přioděni byli vězňové v letech dávnějších.“ A vskutku stála u tvrdého lože z tlustých prken figura, mohutnými řetězy na rukou a levé noze spoutaná. „Takových žalářův, jak račte tento viděti, jest zde velmi mnoho“, prohodil profos. „Avšak musíme dále, neb jest ještě mnoho viděti. Přišli jsme opět do žaláře jiného, podobajícího se malému velmi vlhkému tunelu. „Zde vidíte prohlubeniny do stěny a sice pro hlavu a záda. Do těchto prohlubenin byli odsouzenci mocně utlačeni, přikováni a svému osudu ponecháni. Celá stěna potřísněna jest krví ubohých obětí. Zde po stranách, jakož i ve stropě nachází se silné železné háky a kruhy. Tato krev“ - - - „Dost, prosím, račte nás zavěsti dále“, vytrhl jsem průvodčího, nechtě více o tom slyšeti. „Zde v tomto žaláři, který jsme teprve nyní objevili a který byl zazděný, našli jsme veliké množství koster lidských. Zde byli nešťastníci bezpochyby za živa zazděni. Myslím, že se ještě více podobných zazděných žalářův časem objeví. Zde ve vedlejším žaláři vězněn byl Babinský, vůdce loupežníkův, po 15 rokův. Babinskému — který o to prosil — dalo se několik dřevek, se kterými si hrál. Pohodil totiž dřevka v žaláři, aby je pak opět ve tmě hledal a počítal. To byla jeho jediná zábava 15 rokův. Politickým vězňům ani taková zábava poprána nebyla. Zde vedle vězněn byl myslivec Herman, který odsouzen byl pro vraždu na 20 let do žaláře tohoto. Po 18 letech vyšlo však na jevo, že jest nevinn, i propuštěn jest na svobodu. Žil však jen velmi krátkou dobu a zemřel po několika měsících, jelikož prý nemohl ani vzduchu ani světla sněsti.“ „Ubohý člověk!“ vypravil jsem ze stíněných prsou. V žaláři tohoto nešťastníka našli jsme na stěně celý kalendář nehty do stěny vrytý; dni, měsíce, i roky. Nešťastník čítal bezpochyby dni a hodiny, kdy vysvobozen bude. V smrdutém, vlhkém a docela tmavém žaláři vězněna byla hraběnka Filangieres po šest rokův. Propuštěna jsouc však na svobodu otrávila se. Roku 1640–45. bylo na Špílberku přes 1300 vězňův. Též ukázán nám byl žalář hraběte Silvia Pellica a Markonelliho. Všichni vězňové spuštěni byli do strašných těchto žalářův s vrchu dveřmi, aby se nikdy ven nedostali. Průvodčí náš vedl nás dále ještě do „mučírny“. Tato sestávala z malé komůrky a viděli jsme ještě nástroje, na kterých nešťastníci strašně mučeni byli. Z mučírny této přinesl jsem si kus hliněné kachle ze starých kamen. Jsme my plesniví starožitníci přec jen podivíni, když i takové střepy schraňujeme! Slavné publikum však nám to zajisté nezazlí, řekneme-li, že jest nám mnohý takový střep milejší, nežli peníze, které však u nás nikdy nesestarájí. Profos, který myslel, že jsem v mučírně snad nějaký klenot našel, dal se do smíchu při spatření střepu z kamen. Stěny mučírny byly všude krví potřísněny. Odtud vedl nás průvodčí do žalářův pro ženy. Ani do těch nepřišlo žádné světlo. Toliko v nemocnici - pro ženy zřízena byla i nemocnice - která se

od ostatních žalářův docela nelišila, hořelo v koutě malounké světlo. Všude, kam se obrátíš, panuje strašlivá tma, hrozná vlhkost, zkažený vzduch. Prohlédnuvše ještě několik žalářův, přišli jsme konečně na světlo Boží. „Ještě nejsme u konce!“ pravil chladněji náš průvodčí; „podíváme se ještě do spodních žalářův.“ „Do spodních žalářův!“ zvolal jsem překvapeně. „Což mohou býti ještě hroznější muka pro lidi?“ „Mnohem hroznější nežli jsme zde dosud viděli!“ odvětil profos. „Zde, prosím, však račte se hodně sehnouti!“ Úzkým a nizounkým otvorem přišli jsme do úzkého a nizounkého, avšak velmi dlouhého, docela tmavého tunelu. S mnoha stran hustě kapala voda ze šedých skalisk a odtékala stokou daleko tam na to Boží světlo, bez něhož by byl pro nás svět širým hrobem. „Na tomto strašlivém místě nachází se ona pověstná stoka, ve které tisíce lidu v nejtraplivějších mukách život svůj skončilo. Popatřte tímto otvorem do stoky!“ pokračoval průvodčí. „Nyní jest docela suchá, jinak bylo ale před lety, kdy ubohé oběti na několik dní sem přikovány byly. Pravím na několik dní proto, že odsouzená na tato místa oběť pouze několik dní žila. Celá stoka podobá se dlouhé asi jeden metr široké rouře. Takových otvorův, jaký zde právě vidíte, jest velmi mnoho zde. Do tohoto otvoru byl odsouzený nešťastník vecpán, na řetězy přikován a osudu ponechán!“ - - - Hluboký povzdech vydral se z užených prsou mých a s hrůzou patřil jsem do úzké stoky. „Tedy tak daleko sáhala ukrutnost tehdejších soudcův!“ rozhorleně pravil jsem k profosovi. „Ano, pane, jest to strašné!“ odvětil profos, mne zkoumavě prohlížeje. „Ostrá hnojůvka, nečistota z veškerých na Špílberku stavení dole, a studená voda ze skal s vrchu účinkovala na odsouzence ve stoce postaveného hrozně! K tomu tisíce vyhladovělých potkanův, kteří se ještě u přítomnosti pacholkův nešťastníky sem vedoucích na ubohou oběť vrhali, maso z oběti za živa ožírali - - - zoufalé Boha o pomoc volání - - - strašné řvaní, které nikdo slyšeti nemohl - - - hrozná proklínání - - - pláč a naříkání - - - skřípání zubův - - - smrtelné sténání umírajících“ - - - „Dost!“ zvolal jsem, s hrůzou od místa tak strašného se odvraceje. „Dost, pane, račte nás laskavě uvést!“ Průvodčí uposlechl a vyvedl nás. „Buď Bohu chvála, že jsem venku; jaktěživ mne na těchto místech nikdo více neuvidí!“ pravil jsem z hluboka oddychuje. Déšť přestal s hůry padati a milé slunéčko počalo se zřídlymi již mraky prodírat. Mlčky ubírali jsme se nazpět, přemýšlejíce o strašných hrůzách Brněnského Špílberku.⁴⁶

Z fejetonu vyplývá, že prohlídka byla vedena opačným směrem než dnes. Začínala v přízemí severního traktu u tzv. Pamětní cely Josefa II., pokračovala do prvního patra, kde byly vystaveny obrazy zdejších slavných vězňů, přes zadní příkop a jižní trakt s nainstalovanými mučícími nástroji a končila

⁴⁶Hrůzy Brněnského Špílberku. Ostravan, příloha k Opavskému Týdenníku. Opava: Jan Zacpal, 31. 12. 1880, 12(1), s. [1] a 8. 1. 1881, 12(2), s. [1].

v přízemí u tzv. „Krysího kanálu“. Součástí prohlídky byla i návštěva zdejší rozhledny, která byla pro tyto účely opravena.⁴⁷

Pověsti

Tma, zima, tajemné zvuky, mihotající se světlo petrolejové lampy a tíživá atmosféra. Tyto a další faktory podporovaly v 19. století bujnou představivost průvodců, kteří si romantickými i drsnými historkami přibarvovali skutečnost. Prohlídky temných chodeb za zvuků kapající vody daly vzniknout většině zdejších legend, což samozřejmě zvyšovalo popularitu kasemat. Návštěvníci, kteří se toužili bát, si ponurou atmosféru plesnivých prostor oblíbili.

Realita však byla mnohdy daleko prostší. Některé legendy mají ovšem skutečně alespoň z části historický základ. Na tomto místě bych chtěl představit několik z těch nejznámějších.

Kryší (myší) kanál

„Zde jest nečistá stoka s rozličnými dírami ke spouštění, které se však již neužívá a částečně i zasypána jest, poněvadž cihly tady odebrané k dláždění cesty v hradním příkopu užity jsou.

O této stoce žijí v lidu dosud rozličné pověsti. Vypravuje se totiž, že kdysi velmi vzdorovití zločinci k napravení dáni prý byli do spouštěcích děr nohama dolů a přikováni na těle, načež jim myši nohy ožraly.“⁴⁸

Jak to bylo ve skutečnosti?

Takto popisuje jeden z trestů Rossetti ve svém průvodci, neopomíná však upozornit na to, že tato pověst není zaručena a uvádí ji tak jen pro zajímavost.

47 „Na věži kaple zřízen byl taras, aby byla každému přístupna velikolepá vyhlídka do dalekého okolí.“ *Otevření kasamat na Špilberku*. Moravská orlice. 4. 8. 1880. František Uman, roč. 18, č. 176, s. 3.

48 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg: *Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: K. Winiker, 1880, s. 24.

Padací dveře

„Asi uprostřed na levé straně chodby jsou padací dveře, jimiž trestanci bývali spouštěni do spodního patra kasemat.“⁴⁹

Jak to bylo ve skutečnosti?

Otvor původně sloužil snad pro dopravu uskladněného materiálu. V době věznice se nepoužíval a byl patrně zazděn. Obnoven byl pravděpodobně roku 1880.

Adelaide Filanghieri

„Vlašská hraběnka, roku 1816 odsouzena byla pro velezradu k desítiletému těžkému žaláři na Špilberku.“⁵⁰

Jak to bylo ve skutečnosti?

Již ve dvacátých letech 20. století provedl MUDr. Aldo Zaniboni (1872–1938), konzervátor špilberského Musea italských vlastenců⁵¹ archivní rešerše týkající se italských vězňů na Špilberku. Jistě ho zaujalo i jméno Adelaide Filanghieri, která zde měla být podle „brněnské tradice“ uvězněna. Ve své brožurě s názvem *Italové a italské památky na Špilberku* publikované v roce 1928 píše: „Spolek Dante Alighieri v Brně podrobil revisi celou historii v oněch žalářích a nenalezl zmínky o této hraběnce – mučednici ani v Itálii, ani v archivech vídeňských a brněnských, ani v různých knihách pamětí [...]“.⁵²

„Císař Josef vchází do takzvané mučírny a zavřítí se v ní dá.“

„Jak z dějinných událostí vysvítá, navštívil císař Josef několikrát Špilberk. Tak přijel jednoho dne odpoledne byv provázen plukovníkem hrabě-

49 Kolačik, L.: *Špilberk: historie, průvodce po kasematách a utrpení politických vězňů za války světové na Špilberku*. Brno: Posádkové velitelství, 1919, s. 22.

50 Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg: *Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: K. Winiker, 1880, s. 14.

51 Více o tomto muzeu Menšíková, Miroslava: *Snahy o využití Špilberku pro muzejní účely po roce 1918*. Forum Brunense 1994.

52 Zaniboni, Aldo: *Italové a italské památky na Špilberku*. Brno 1928, s. 6.

tem Františkem Rosenberkem na zapřenou na Špilberk, kde tehdy pevnostním velitelem byl plukovník Herter z Hertlerů.

Dav si ukázati průvodní list, rozkázal velitel žaláříku Cyrillu, aby oboum pánům žaláře ukázal.

Objemným svazkem klíčů opatřen, žalářík nepromluviv slova kráčel před pány a otvíral rozličné hrozné žaláře. Konečně dospěli do spodních kasemat Josefínského oddílu. Jak se vypravuje, chtěl žalářík první cely minouti, aniž by ji byl otevřel. Ale císař trval na tom, aby byla otevřena, a když se jemu po vůli stalo, strnul hrůzou nad nelidskostí, vida v takové vzduchu a světla prosté díře ukovanou postavu lidskou a předsevzal si proto, dáti se na hodinu v této celi zavřítí, aby z vlastní zkušenosti se přesvědčil, jak ubohým zajatým musí býti u srdce. Císař nedal se od svého předsevzetí odvrátiti a dal se zavřítí. Když se za hodinu vrátil na světlo Boží, pravil:

Já jsem byl poslední z lidí v těchto místnostech. Od nynějška nesmí nikdo z vězňených na Špilberku překročiti tento práh!⁵³

Jak to bylo ve skutečnosti?

Právě Josef II. zavedl tento druh trestu v kasematech. O zrušení se přičinil až jeho nástupce, Leopold II. roku 1790.

Vodní lůžka

„V horním, Leopoldinském oddílu, do něhož vcházíme zadním příkopem, bývaly společné žaláře. [...] v sousedních prostorách na „vodních lůžkách“ (lůžka na něž kapala voda) trpívaly prý cizoložnice.“⁵⁴

Jak to bylo ve skutečnosti?

Tento druh barbarského trestu na sklonku 18. století na našem území neexistoval. Je velmi pravděpodobné, že tyto otvory ve zdi vznikly až po roce 1880 s tím záměrem, aby byly prezentovány jako „Vodní lůžka“.

⁵³ Costa-Rossetti, Edler von Rossanegg: *Brünner Spielberg insbesondere die Casematten und merkwürdigsten Gefangenen desselben nach historischen Quellen verf. von Anton Costa-Rossetti von Rossanegg*. Brünn: K. Winiker, 1880, s. 31.

⁵⁴ Kolačik, L.: *Špilberk: historie, průvodce po kasematách a utrpení politických vězňů za války světové na Špilberku*. Brno: Posádkové velitelství, 1919, s. 23.

Mučení

„Žebřík k mučení byl přehrozný nástroj. Trestníku svázány bývaly ruce na zádech křížmo a potom na příčku žebříku a nohama rovněž svázanýma protáhnut byl provaz na válci upevněný. Odsouzený k mučení ležel na žebříku, a válec pomocí otočeného provazu otáčen býval pacholkem katovým, čímž se tělo násilně vytáhlo, následkem čehož klouby se vymkly a žlázy se potrhaly.“⁵⁵

„Vytahovací stroj byl rovněž hrozným nástrojem mučení. Trestníku byly čtvrt'palcovými lněnými provazy nejprve svázány ruce a zevnějšími stranami na zádech staženy a potom hák vytahovacího provazu zavěšen.“⁵⁶

Jak to bylo ve skutečnosti?

Mučirna v kasematech nikdy nebyla. Tzv. útrpné právo bylo zrušeno Marií Terezií zhruba sedm let před tím, než byly kasematy používány k vězeňským účelům. Kromě toho na Špilberk přicházeli už odsouzení trestanci, ze kterých se přiznání vymáhat nemuselo. Pro zpestření prohlídek nechal Anton Costa-Rossetti vyhotovit kopie mučících nástrojů, které zde nechal umístit.

Kasematy inspirací

Díky Rossettiho průvodci a zpřístupnění kasemat se historie Špilberku a především jeho vězňů dostávala do povědomí širší veřejnosti. Na sklonku 19. a na začátku 20. století se pak tento námět často objevoval nejen v českém a německém tisku, ale špilberští vězňové se stávali tématem různých článků, povídek, románů a také mnoha knih.

V roce 1882 vyšel pravděpodobně první český překlad knihy Silvia Pellica „Le mie prigioni“. Do češtiny ji přeložil pod názvem „Z mých žalářův“ Matěj Netval.⁵⁷

Zajímavým spiskem je i kniha Františka Bauera „Podzemní žaláře na brněnském Špilberku a osudy nejzajímavějších vězňů“⁵⁸ z roku 1888, která se

⁵⁵ Costa-Rossetti, šlechtic z Rossaneggu: *Brněnský Špilberk zvláště kasematy a nejznamenitější vězňové tamní*. Brno 1897, s. 26.

⁵⁶ Tamtéž, s. 27.

⁵⁷ Pellico, Silvio a Netval, Matěj: *Z mých žalářův upomínky Silvia Pellica*. Praha: Tisk a sklad Cyrillo-Methodějské knihtiskárny – J. Zeman a spol, 1882.

⁵⁸ Bauer, František: *Podzemní žaláře na brněnském Špilberku a osudy nejzajímavějších vězňů*. Praha: Alois Hynek, 1888.

stala prvním česky psaným knižním průvodcem určeným široké veřejnosti. K tématu Špilberku se vrátil F. Bauer ve své další knize „Vězňové na Špilberku – Karbonáři“⁵⁹ z roku 1893.

Běžní návštěvníci a významní hosté

Zajímavostí je rozhodně cílení prohlídek nejen na individuální návštěvníky a skupiny dospělých, ale především na školní skupiny. V článku z brněnského listu *Tagesbote aus Mähren*⁶⁰ se píše, že pro pilné děti z chudých rodin pod dohledem učitelů je možné zařídit bezplatný vstup. Pro vyšší ročníky obecných škol chlapeckých i dívčích a pro školy střední byla doporučena návštěva v odpoledních hodinách ve skupinách po 30 až 35 studentech. Zároveň bylo doporučeno se v těchto žádostech obrátit přímo na majora Rossettiho.⁶¹ Domnívám se, že se vedla přesná statistika nejen zisku ze vstupného, ale také návštěvnosti. Bohužel, pokud existuje, nepodařilo se mi ji dohledat. S jistotou však mohu tvrdit, že v následujících letech navštívily kasematy skupiny studentek a studentů například z Druhého českého gymnasia státního v Brně⁶² v roce 1908, C. a k. reálné školy v Brně⁶³ v letech 1911 a 1913 nebo dívky z Kuchařské a hospodyňské školy spolku Vesna v roce 1914.⁶⁴

Mezi významné hosty, kteří navštívili Špilberk a kasematy na sklonku 19. století můžeme určitě zmínit zástupce Habsburského domu, jakými byli arcikníže Karel Ludvík (1881),⁶⁵ korunní princ Rudolf (1888),⁶⁶ následník trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este (1889)⁶⁷ nebo arcikníže Josef Ferdinand (1894).⁶⁸

59 Bauer, František: *Vězňové na Špilberku. Karbonáři*. Praha: nákladem dra. Václava Řezníčka, 1893.

60 *Spielberger Casematten*. *Tagesbote aus Mähren: neue Folge der Neuigkeiten*. 8. 10. 1880. Brünn: Buschak und Irrgang, roč. 30, č. 231, s.[4].

61 Tamtéž.

62 *Výroční zpráva druhého českého gymnasia státního v Brně za školní rok*. Brno: Druhé české gymnasium státní, roč. 1908, č. 7, s.60.

63 *Výroční zpráva c.k. reální školy v Brně*. Brno: C.k. reální škola, roč. 1913, č. 32, s.65.

64 *Zpráva o školním roce*. Brno: Kuchařská a hospodyňská škola spolku Vesny, roč. 1914, č. 1, s. 10.

65 *K pobytu arciknížete Karla Ludvíka v Brně*. Moravská orlice. 5. 6. 1881. František Uman, roč. 19, č. 128, s. 2.

66 *Korunní princ Rudolf v Brně*. Moravská orlice. 22. 4. 1888. František Uman, roč. 26, č. 94, s. [2].

67 *Arcivévoda Frant. Ferdinand d'Este*. Moravská orlice. 26. 2. 1889. František Uman, roč. 27, č. 47, s.[2].

68 *Arcikníže Josef Ferdinand*. Moravská orlice. 17. 4. 1894. František Uman, roč. 32, č. 87, s.[2].

Hrůzy brněnského Špilberku

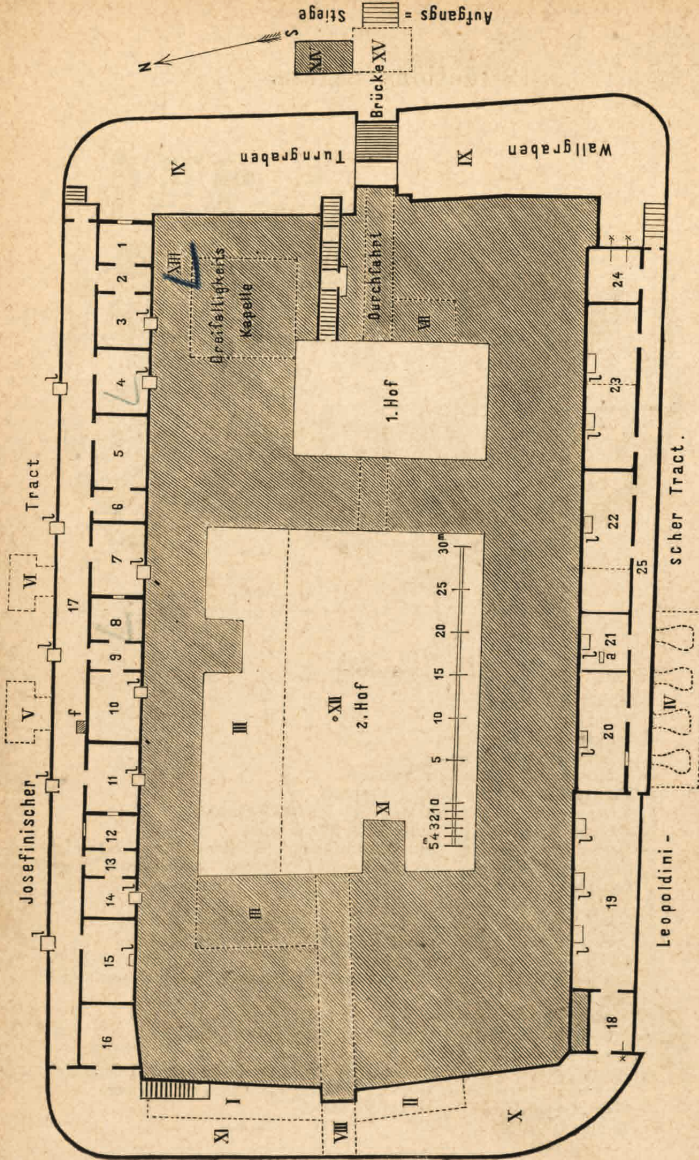
Slibně se vyvíjející návštěvnost kasemat přerušilo až vypuknutí I. světové války, v jejímž důsledku byly 31. července 1914 pro veřejnost na několik let uzavřeny.⁶⁹

⁶⁹ Špilberské kasematy jsou, dneškem počínajíc, až do odvolání širšímu obecnstvu nepřístupny. Lidové noviny. 31. 7. 1914, s. 4.

The Horrors of Špilberk in Brno: On the Beginnings of Guided Tours in the Casemates (1880–1914)

MICHAL HANČÁK

Although the Špilberk casemates were constructed in the 1740s as part of the new Baroque fortifications of the local fortress and were intended to serve as shelter and storage for the military garrison, they entered history at the close of the same century as one of the harshest prisons of the Habsburg Monarchy. They subsequently served penal purposes for the next fifty years. After the prison function was abolished, the casemates fell into disrepair and found a new use only in 1880, when they were opened to the public as the first visitor route at Špilberk. This contribution is devoted to this period in the history of the casemates – one that has so far not been examined in greater depth – and focuses not only on the tours themselves (including the publication of the first feuilleton describing a visit to the casemates from 1880), but also on the guides, the installation of the so-called “memorial cells”, the legends that arose during this period, and their subsequent refutation.

Legende.

- I. Ehemaliges Sträflings-Spital (1810), später Weibertrakt.
II. Ehemalige Polizeiwohnungen (1810).
III. Bombenfestes Zeughaus (1809) durch die Franzosen gesprengt).
IV. Ehemalige Backöfen.
V. Ehemalige Küche.
VI. Ehemalige Wachstube für die Stockknechte.
VII. Ehemalige gothische Capelle.
VIII. Bestandene Zugbrücke.
IX. Einst „oberer Temnitz-Graben“ genannt.
X. Einst „unterer Temnitz-Graben“ genannt.
XI. Bestehender tiefer Brunnen sammt Aufzugesmaschine, Brunnen 60⁰== 1138^m tief.
XII. Stelle, wo die Dreifaltigkeits-Statue stand.
XIII. Stelle, wo sich im 1. Stockwerke der oberirdische Kerker Silvio Pellico's befunden hat.
XIV. Wachlokale.
XV. Nebenan die ehemalige Wall-dort'sche Kapelle.
f. Stark vergitterte Lichtgatter.
g. Fallthüre, mittelst welcher Sträflinge einstens in das untere Casemattengeschoss hinabgelassen wurden.

Josefinischer Tract.

An der Aussenwand befindet sich eine Steinplatte mit verwitterter Schrift, auf welcher stand, dass dieser Theil unter Feldmarschall Baron Seher Thoss und dem Genie-Colonnell de Rochepine 1742 erbaut wurde.

1. Trenck, Pandurenoberst, 1746—1749 (Siehe Seite 32).
2. Vorzelle.
3. Wachstube.
4. Maroncelli, Carbonaro 1822, Freund des berühmten italienischen Dichters Silvio Pellico. (Siehe Seite 15 und 37.)
5. Hier soll die italienische Gräfin Fillanghieri (1816) ihre 10jährige Kerkerhaft wegen Hochverraths abgebüsst haben. (Siehe Seite 14.)
6. Vorzelle.
7. Gemeinschaftlicher Kerker.
8. Silvio Pellico berühmter italienischer Dichter, 1822. Als er erkrankte, kam er in einen oberirdischen Kerker XIII und es wurden ihm später die Fesseln abgenommen. (Siehe Seite 36.)
9. Vorzelle.
10. Revierförster Anton, 1816 bis 1834, der 18 Jahre im Kerker schmachtete, u. z. wie man erzählt, unschuldig. (Siehe Seite 44.)
11. Gemeinschaftlicher Kerker.
12. Einzelzelle.
13. Vorzelle.

14. Wenzel Babinski, gefürchteter Räuberhauptmann, 1840—1855. Dessen Name, offenbar vor vielen Jahren eingetritz, an der Wand ersichtlich, fernher eine Anzahl Striche, welche Jahre bedeuten. (Siehe Seite 40).
15. Gemeinschaftlicher Kerker.
16. Wachstube.
17. Gang.

In den Zellen befanden sich grosse, massive Ziegelöfen, die aber zu Grunde gingen; ferner waren einzelne Zellen gedelt.

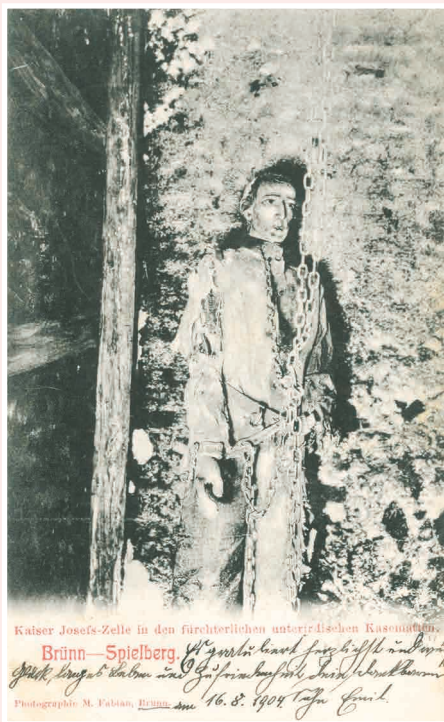
Leopoldinischer Tract.

- Ebenfalls im Jahre 1742 erbaut. *)
18. Wachstube.
 19. Soll als Weiberkerker benützt worden sein.
 20. Gemeinschaftlicher Kerker.
 21. Folterkammer mit Aufzugs-Maschine „.
 22. Gemeinschaftlicher Kerker.
 23. Gemeinschaftlicher Kerker.
 24. Wachstube.
- Man ersieht an den Wänden der Kerker genau die Stellen, wo die Liegerstätten waren. Anm. In den verschiedenen Zellen befanden sich an den Wänden manche Zeichnungen und Inschriften, welche sich aber im Laufe der Zeiten abbrockelten. Festsitzelle ein Hirschgeweib mit ein Wägen, dann 18 Striche, welche die Jahre der Haft bedeuten, mit den Nägeln eingetritz worden. An einer Stelle sieht man einen Kalender.

*) Aus einem alten Plane der Festung Spielberg vom Jahre 1794 ersichtlich.

Obr. 3 Tzv. okénkóvá pohlednice Špilberku s vyobrazením interiéru kasemat z počátku 20. století, archiv autora

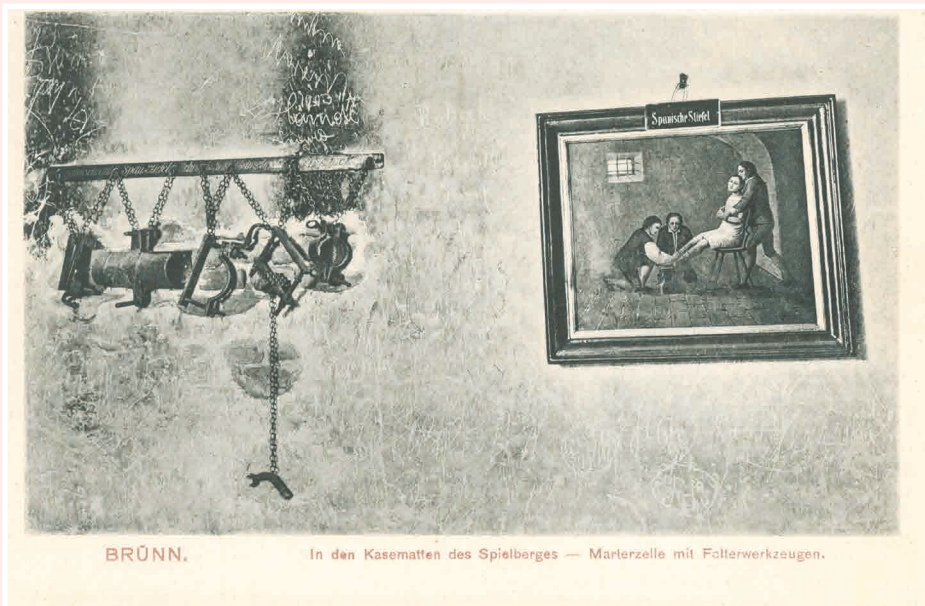
Kaiser Josef's-Zelle in den fürchterlichen unterirdischen Kasematten.
Brünn—Spišberg. *„Er wurde durch seine Kräfte und seinen Geist, Kräfte haben sind für die Freiheit, die Freiheit haben sind für die Freiheit.“*
 Photographie: M. Fabian, Brünn am 16. 8. 1904 Tage Feil.

Obr. 4 Pohlednice s tzv. celou císaře Josefa II. a figurinou trestance odsouzeného k doživotnímu přikování v přízemí severních kasemat z roku 1904, archiv autora

BRÜNN, Spišberg: Kerkerzelle des Grafen Silvio Pellico, berühmter italienischer Dichter

Obr. 5 Interiér „pamětní celý“ Silvia Pellica s obrazem od F. A. Feilhammera v prvním patře severních kasemat na pohlednici z počátku 20. století, archiv autora

Obr. 6 Interiér „mučírny“ s kopiemi mučících nástrojů v prvním patře jižních kasemat. Některé z nich jsou dnes ve sbírce Muzea města Brna. Pohlednice z počátku 20. století, archiv autora.

Obr. 7 Titulní strana novin Das interessante Blatt s výjevem „mučení“ v kasematech z 1. srpna 1889, Österreichische Nationalbibliothek

Brünn-Spielberg.

Kasemattenführerin.
Alfred Stieler

M. Fabian, Photograph, Brünn.

Obr. 8 Průvodkyně v kasematech na pohlednici z počátku 20. století, archiv autora

Příběh vily Wittal

Sonda do života obyvatel jednoho brněnského domu (část I.)

MICHAL DOLEŽEL

Wittalovi a počátek jejich podnikání

Podle sčítacího operátu z roku 1880 žili v jihomoravské obci Kostice, v domě číslo 9, manželé Josef Löbl Wittal se svojí ženou Terezií a jejich třemi dětmi. Nejstarší dcera Regina se měla narodit 26. března 1871 v Lanžhotě. Tamtéž, avšak o tři roky později, se narodil syn Johann.¹ Nakonec v roce 1878, tentokrát již v Kosticích, se narodil druhý syn Adolf Wittal.² Celá rodina byla příslušná do nedalekého Podivína³, kde byli Wittalovi usazeni nejpozději od druhé poloviny 18. století, a kde se nacházelo jedno z center židovské komunity na jižní Moravě.⁴ Do Kostic přivedla Josefa Löbla Wittala patrně obživa, neboť do sčítacího operátu uvedl, že zde se svojí ženou spoluvlastní a provozuje pekařství.⁵ Jako svoji obcovací řeč uvedli Wittalovi češtinu, pouze u nejstarší dcery Reginy, která měla v roce 1880 navštěvovat školu v uherském Šaštíně, je ve sčítacím operátu uvedena jako obcovací řeč němčina.⁶

- 1 Ve sčítacím operátu z roku 1880 je uvedeno jako datum narození Johanna Wittala 12. 2. 1876. V ohlašovacích listcích z let 1932–1940 však samotný Johann Wittal uváděl jako datum svého narození 25. 11. 1874. V židovské matrice je datum narození Johana Wittala uvedeno taktéž 25. 11. 1874, avšak dopsané do datečně až v roce 1876, viz <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9876?image=226205010-000010-000001-001538-001538-01-HO0084-00180.jp2>. Jako datum narození Johanna Wittala proto budu uvádět 25. 11. 1874.
- 2 Ve sčítacím operátu je uvedeno jako datum narození Adolfa Wittala 26. 1. 1878. V ohlašovacím lístku z roku 1931 však samotný Adolf Wittal uvedl datum svého narození 26. 2. 1878, viz odkaz v pozn. 1.
- 3 Právě zde měl v roce 1787 přijmout Herschl Löbl svoje nové jméno Joseph Wittal.
- 4 V úředních dokumentech uváděli Wittalovi obec Podivín často v jeho německé podobě Kostl nebo Kostel.
- 5 Viz odkaz v pozn. 1.
- 6 Ve sčítacím operátu z roku 1880 je uvedeno jméno v české

Po narození druhého syna Adolfa se mělo Josefovi a Terezii Wittalovým narodit v průběhu krátkého času ještě dalších pět dětí, které však zemřely nejpozději vždy do tří let od svého narození.⁷ Dospělosti se tak dožila pouze trojice nejstarších dětí, tedy Regina⁸, Johann a Adolf. Zatím nám bohužel unikají podrobnější informace vztahující se k období dospívání sourozenců Wittalových, tedy z průběhu 80. a 90. let 19. století. Teprve na samém sklonku století podávají městské adresáře svědectví o jejich přítomnosti v Brně. V *Adressbuch von Brünn* je vůbec poprvé zmíněn pouze Adolf Wittal, a to v roce 1900.⁹ Jeho bydliště se mělo tehdy nacházet na Starobrněnské ulici číslo 20, a jeho jméno je v adresáři zmíněno také v soupisu výrobců zástěr „*Schürzen-Erzeugung und Handlungen*“ s adresou Františkánská 17.¹⁰

O rok později zmiňuje brněnský adresář již oba bratry. V případě obou je uvedeno povolání *Schürzenmacher*, a u obou je shodná adresa bydliště na dnešní Bezručově 11.¹¹ Deník *Brünnener Zeitung* ze dne 20. října 1900 přinesl zprávu, že se dne 16. října vnesla u C.k. zemského soudu v Brně do obchodního rejstříku společenská firma s názvem *Brüder Wittal*, česky *Bratři Wittal*, mající hlavní sídlo v Brně.¹² Společnost byla založena jako veřejná, jejímž předmětem bylo zhotovování zástěr. Společníky firmy byli sourozenci Adolf a Johann Wittalovi, oba bydlící na Starobrněnské ulici 5.¹³

Počátky firmy Brüder Wittal se nejspíš nesly ve znamení etablování se na brněnském trhu a vytváření kvalitního personálního zázemí. V říjnu 1901

podobě Vital, viz odkaz v pozn. 1.

7 Viz <https://www.geni.com/people/Josef-L%C3%B6bl-Wittal/6000000019543667923>.

8 Regina Wittalová se v roce 1888 provdala v Hodoníně za obchodníka z Lanžhota Josefa Weisse. Manželé pak spolu žili až do své smrti v roce 1934 v Lanžhotě, viz <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=97502c9a-82ce-43be-8342-e91b4d6328d4&scan=cbe19f737cf6e811b11ab15c5a62fe>.

9 *Adressbuch von Brünn* z roku 1900 uvádí ještě jistou Franzisku Wittal s adresou Franziskanergasse 17. Další adresáře již tuto osobu neuvádí. *Adressbuch von Brünn*, 1900, roč. 9.

10 Nájemní dům na Františkánské ulici číslo 17 vlastnili od roku 1888 do roku 1922 Josef a Franziska Schereda. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Brno-město, kn. vl. č. 437.

11 Nájemní dům na dnešní Bezručově ulici číslo 11 vlastnil od roku 1898 Leopold Schwarz, od roku 1915 pak Karl Švarc. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Nové Sady, kn. vl. č. 311.

12 Prostřednictvím advokáta Siegmunda Czecha byl k C.k. zemskému soudu v Brně doručen dopis z 10. 10. 1900 o založení firmy Brüder Wittal, česky Bratři Wittal, se sídlem na Starobrněnské 5. MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

13 Nájemní dům na Starobrněnské ulici číslo 5 vlastnili od roku 1895 do roku 1911 Josef a Maria Kuhlovi. Od roku 1911 pak nezletilí Svatopluk a Libuše Kuhlovi. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Brno-město, kn. vl. č. 293.

se tak v listu *Tagesbote aus Mähren* objevila výzva: „*Hledám účetního, který ovládá oba jazyky. Wittal Starobrněnská.*“¹⁴

Nedlouho po svém příchodu do Brna a založení společné firmy se oba bratři krátce po sobě oženili. Starší Johann se oženil v Brně 17. února 1901 s rodačkou z Boskovic Friederike Bass. Mladší Adolf si pak 13. března 1904 podle „*izraelských zákonů a zvyklostí*“ vzal brněnskou rodačku Idu Klar.¹⁵ Jejich manželství mělo přímý pozitivní dopad na další rozvoj firmy, protože v březnu 1904 se oba bratři rozhodli uzavřít svatební smlouvy, které nechali zapsat také do obchodního rejstříku.¹⁶ Friederike Bass přepsala svému manželovi Johannovi kapitál ve výši 6000 korun.¹⁷ Ida Klar byla ještě štedřejší a svému manželovi Adolfovi přepsala 15000 korun.¹⁸ Brzy poté tak mohla firma rozšířit předmět svého podnikání a přesunula svůj obchod a sídlo na prestižnější adresu, do novostavby Nadačního fondu Valentina Falkensteinerja na Kapucínském náměstí 2. Zatímco ještě v dubnu 1904 byla firma zapsána jako „*Brüder Wittal–Bratři Wittal. Předmět závodu: Výroba zástěr*“¹⁹ se sídlem na Starobrněnské 10,²⁰ jen o několik měsíců později, v říjnu téhož

14 *Tagesbote aus Mähren*, 19. 10. 1901, roč. 51, č. 489.

15 „*Tímto potvrzujeme, že 13. 3. 1904 pan Adolf Wittal, obchodník v Brně, syn Josefa Löbla Wittala, jako ženich [...] a Ida Klar, dcera Salomona a Theresi, narozená v Brně, jako nevěsta, za přítomnosti svědků Josefa Hellera a Abrahama Deutsche [...] byli oddáni v Brně podle izraelských zákonů a zvyklostí.*“ MZA, fond C 1 Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

16 „*Sídlo firmy: Brno, Starobrněnská ulice č. 10. Znění firmy: Brüder Wittal–Bratři Wittal. Předmět závodu: Výroba zástěr. Zvláštní zápisy: Smlouvy svatební mezi veřejným společníkem Adolfem Wittalem a jeho manželkou Idu Wittalovou, roz. Klar. V Brně, dne 10. 3. 1904.*“ *Brünner Zeitung*, 19. 4. 1904, č. 89.

17 Smlouva uzavřena dne 28. 3. 1904. MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

18 Smlouva uzavřena dne 18. 3. 1904: „*a) Pan Adolf Wittal, veřejný společník firmy Brüder Wittal v Brně Starobrněnská 10 jako ženich na straně jedné. b) slečna Ida Klar, soukromnice v Brně, Wranauerstrasse 3 jako nevěsta s úmyslem uzavřít manželství. Pan Adolf Wittal a Ida Klar si navzájem slíbili manželství. Nevěsta, slečna Ida Klar, připsuje svému ženichovi Adolfovi Wittalovi kapitál 15000 K. jako majetek manželství a tento manželský kapitál mu připsala podpisem této smlouvy částečně [...] Kromě tohoto svatebního zboží si s sebou nevěsta slečna Ida Klar přináší také sadu nábytku sestávajícího se ze zlatých a stříbrných předmětů, oděvů, prádla, drahokamů, postelí a svatebních darů, které jsou však jejím výhradním a neomezeným majetkem a musí zůstat její po celou dobu i po celou dobu trvání manželství. [...] Kromě toho přebírá povinnost [Adolf Wittal] ihned po uzavření smlouvy nechat tuto manželskou smlouvu zapsat u Obchodního soudu u své firmy Brüder Wittal v Brně za účelem zajištění majetkových práv své budoucí manželce paní Idu Wittal, roz. Klar.*“ MZA, fond C 1 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

19 *Brünner Zeitung*, 19. 4. 1904, č. 89.

20 Nájemní dům na Starobrněnské ulici číslo 10 vlastnil od roku 1895 Josef Postolka. Od roku 1904 pak manželé Čeněk a Marie Hluchoňovi. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Brno-město, kn. vl. č. 298.

roku, informoval deník *Brünner Zeitung*, že se Wittalovi rozhodli upravit název firmy na *Erste Brünner Schürzen-, Blusen- und Böckerzeugung Brüder Wittal*, v české variantě *První brněnská výroba zástěr, halenek a sukeň Bratří Wittal*²¹ s novým sídlem na Kapucínském náměstí. Obchodní portál firmy Bratří Wittalových na jejich nové adrese na Kapucínském náměstí můžeme alespoň částečně sledovat na fotografii Josefa Kunzfelda z roku 1913.

V případě Adolfa Wittala znamenalo manželství rovněž přesun z jeho dosavadního bydliště na Starobrněnské ulici do nájemního domu na nedalekou Pekařskou číslo 5, kde pak rodina žila až do roku 1932.²²

Johann Wittal měl se svojí ženou Friederike dvě dcery. Valerie se narodila 2. července 1903 v Zemské porodnici na dnešním Obilním trhu.²³ O dva roky později, 1. října 1905, se pak v domě na Starobrněnské měla narodit mladší dcera Stefanie. Podle židovské matriky byla její porodní asistentkou Käthe Drška a svědky/kmotry pak Saul Klein a strýc Adolf Wittal.²⁴

Adolfovi a Idě Wittalovým se 2. dubna 1906 narodila dcera Edith, následovaná v roce 1907 synem Kurtem, a nakonec v roce 1911 ještě další dcerou Ilse.

Nejstarší ohlašovací lístek, uložený v Archivu města Brna, související s Johannem Wittalem, pochází z 28. ledna 1909, kdy se s manželkou a dvěma dcerami přemísťoval ze Starobrněnské 7 na prestižnější adresu, a to do nájemního domu z let 1904–1905, nacházejícího se na nároží dnešní Masarykovy a Františkánské ulice. Právě v tomto domě žila rodina až do výstavby své vlastní vily na Hroznové ulici v roce 1932.²⁵

21 „Dne 12. října 1904: Sídlo firmy Brno, Kapucínské náměstí č. 2. Znění firmy Brüder Wittal, česky: Bratří Wittal. Změna firmy v: Erste Brünner Schürzen-, Blusen- und Böckerzeugung Brüder Wittal. Česky: První brněnská výroba zástěr, halenek a sukeň Bratří Wittal. Předmět závodu dosud: Výroba zástěr. Nyní: výroba zástěr, halenek a sukeň.“ *Brünner Zeitung*, 21. 10. 1904, č. 241.

22 Nájemní dům na Pekařské ulici číslo 5 vlastnil od roku 1892 do roku 1917 Karl Popper. Od 4. 4. 1917 se majitelem nemovitosti stal Franz Popper. Po vzniku protektorátu se vlastníkem stal Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Brno-město, kn. vl. č. 645.

23 Je zajímavé, že její jméno bylo do židovské matriky dopsáno dodatečně až v roce 1905. O dva řádky níže je záznam o narození její mladší sestry Stefanie, viz <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=ba4d5688-fe54-478b-b444-1bf05f6dd603&scan=02c0807fc363dde46f9d88e9c71ceb56>

24 Viz <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=ba4d5688-fe54-478b-b444-1bf05f6dd603&scan=02c0807fc363dde46f9d88e9c71ceb56>.

25 Nájemní dům na Františkánské ulici číslo 1 vlastnila v letech 1893–1922 Cecilie Hože. V roce 1922 ho zakoupila Agrární banka Československá v Praze. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Brno-město, kn. vl. č. 377.

Do vzniku republiky nám unikají podrobnější zprávy o tom, jak si obchod Bratří Wittalových vedl ve srovnání s ostatními brněnskými společnostmi zaměřujícími se na výrobu a prodej textilního zboží. V dobovém tisku nacházíme pouze občasné výzvy o tom, že firma hledá vhodný personál, jako třeba: „Švadleny pro výrobu zástěr přijme ihned Brüder Wittal, Kapucínské náměstí“²⁶ nebo „Mladého, svobodného obchodníka, schopného mluvit i psát oběma národními jazyky, se ujímá Brdr. Wittal, Kapucínské náměstí.“²⁷ Případně se dozvídáme o tom, že si v roce 1913 firma stěžovala u Ministerstva vnitra na důchodové pojištění.²⁸

V roce 1905 měl být Johann Wittal navržen jako zástupce insolvenčního správce, Dr. Johanna Svece, v insolvenčním řízení, které bylo zahájeno u soukromnice z Husovic Franzisky Seykory. Jeho role pravděpodobně zahrnovala dohled nad některými aspekty konkurzního řízení, komunikaci s věřiteli nebo administrativní podporu hlavního insolvenčního správce. Jako veřejný partner společnosti *Brüder Wittal* mohl disponovat obchodními či právními zkušenostmi, které mohly být pro toto konkurzní řízení užitečné.²⁹

Více zpráv je v brněnském dobovém tisku věnováno spíše společenskému životu Wittalových. Angažovanější z obou bratrů byl patrně Adolf Wittal, který byl například v roce 1913 členem Brněnské pobočky Svazu cestujících obchodníků Rakouska Uherska.³⁰ Dozvídáme se dále, že v srpnu 1914 věnovali manželé Adolf a Ida Wittalovi své prsteny na podporu povolaných vojáků,³¹ a stejně tak v srpnu téhož roku věnovala přímo firma *Brüder Wittal* částku 50 korun, určenou jako dar pro rodiny, které se ocitly v nouzi v důsledku válečné mobilizace. Stejnou částku poslala firma ještě Červenému kříži.³² Johann Wittal daroval zase 10 korun v roce 1919 Brněnskému dobrovolnému záchrannému spolku.³³ Po vzniku republiky se Adolf Wittal angažoval ve výzvě Náboženské obce izraelské v Brně a Sionistické organizace v Brně, zaměřené na finanční podporu k „*znovuobnovení Palestiny*.“³⁴

26 Brünner Zeitung, 22. 8. 1906, č. 190.

27 Tagesbote aus Mähren, 10. 2. 1913, roč. 63, č. 68.

28 Tagesbote aus Mähren, 26. 1. 1913, roč. 63, č. 43.

29 „Ze soudní síně. Videň 25. ledna. Od správního soudu. Veřejná ústní jednání u správního soudu se konala 31. prosince. Bratři Wittalové si v Brně stěžovali u ministerstva vnitra na důchodové pojištění.“ Brünner Zeitung, 15. 12. 1905, č. 286.

30 Tagesbote aus Mähren: Neue Folge der Neuigkeiten, 5. 1. 1913, roč. 63, číslo 8.

31 Brünner Zeitung, 8. 8. 1914, č. 181.

32 Brünner Zeitung, 8. 8. 1914, č. 181.

33 Brünner Zeitung, 28. 6. 1919, č. 153.

34 Lidové noviny 1. 10. 1929, roč. 37, č. 493.

V brněnských adresářích z let 1927 až do Adolfovy smrti v roce 1934, je jeho jméno zmiňováno také coby člena rady a předsedy výukové sekce v rámci *Israelitische Kultusgemeinde*.

Rodinnému životu Wittalových se nevyhnuly ani tragické momenty. Nejmladší dcera Johanna a Friederike Wittalových, Stefanie, zemřela v pouhých osmi letech 21. října 1913. V případě trojice dětí Adolfa a Idy Wittalových se dospělého věku dožily pouze dvě dcery Edith a Ilse. Jejich jediný syn Kurt zemřel ve dvou letech 24. února 1909.

Meziválečné období

Podstatné změny v rodině bratří Wittalových, stejně jako v jejich podnikání a rozvoji firmy, přineslo až období po skončení první světové války. Hned v roce 1919 nechali u Obchodního soudu doplnit do názvu firmy také činnost „*Manufakturwarenhandel*“, tedy obchod s rukodělným zbožím³⁵, kterou však později vypustili. Takže od roku 1927 se firma stabilně prezentovala jako *První brněnská výroba zástěr, halenek a sukeň Bratří Wittal*. V roce 1922 se manželé Adolf a Ida Wittalovi rozhodli od Rudolfa Křenka zakoupit nájemní dům na dnešní ulici Antonína Slavíka 9.³⁶

V této době se již jediná dcera Johanna a Friederike Wittalových, Valerie, 20. ledna 1924 v brněnské synagoze vdala za obchodníka Otto Aschkenese.³⁷ Oddávajícím jim měl být vrchní brněnský rabín Dr. Ludwig Levy.

Manžel Valerie Wittalové, Otto Aschkenes, se sice narodil 31. ledna 1897 v Brně, ale jeho otec Arnold pocházel stejně jako Wittalovi z Podivína. Spolu se svým otcem obchodoval Otto Aschkenes v oblasti zemědělských plodin a mlýnských výrobků.³⁸

V Lidových novinách z roku 1934 Otto Aschkenes oznamoval „*svým obchodním přátelům, že otevřel dne 1. ledna 1934 obchod plodinami a obilím*

³⁵Brünner Zeitung, 14. 3. 1919, č. 61.

³⁶Nájemní dům na ulici Antonína Slavíka číslo 9 byl vystavěn v roce 1906 stavitelem Franzem Pawlu, který také dům do roku 1916 vlastnil. V roce 1916 jej zakoupil Rudolf Křenek a na základě kupní smlouvy z 25. 4. 1922 se majiteli nemovitosti stali Adolf a Ida Wittalovi. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Horní a Dolní Cejl, kn. vl. č. 594.

³⁷Viz <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=2c644317-4b0f-4770-846b-7273dccc54ee&scan=8438f4eda245ae5e32f1e5adccf61d3>.

³⁸Otto Aschkenes se narodil v Brně 31. ledna 1897 Arnoldovi a Bedřišce Aschkenesovým. V den nacistické okupace 15. 3. 1939 měl být se svým otcem Arnoldem uvězněn v 7:15 hod. a ještě téhož dne v 18:25 hod. propuštěn. V roce 1941 byl nucen vzdát se svých nemovitostí na ulicích Hlinky a Výstavní a 23. 3. 1942 byl deportován do Terezína. Odtud pak 1. 4. 1942 do koncentračního tábora Piaski, kde zahynul.

ve velkém. Kancelář: Brno, V Hlinkách 27.³⁹ Právě na Hlinkách číslo 27 Otto Aschkenes bydlel a tento dům od roku 1923 vlastnil. Pravděpodobně tak právě zde novomanželé Otto a Valerie Aschkenesovi po svatbě žili. Tři roky po jejich sňatku, 2. dubna 1926, se manželům narodil syn Robert. V letech 1929–1930 nechal Otto Aschkenes postavit na souběhu dnešních ulic Výstavní a Veletržní nájemní dům od akademického architekta Roberta Farského.⁴⁰ Nedlouho po dostavbě tohoto domu se však manželství Otto a Valerie Aschkenesových rozpadlo.⁴¹

V ohlašovacím lístku Otto Aschkenese z 21. ledna 1924 je připsaná pozdější poznámka „Rozveden“, datovaná do 24. září 1930, a současně také informace o tom, že se Valerie přestěhovala do Vídně.⁴²

Nejstarší z dcer Adolfa a Idy Wittalových, Edith, se provdala 11. dubna 1927 za Siegfrieda Soffera, brněnského obchodníka a výrobce likérů.⁴³ Spolu se svým otcem Juliem Sofferem vlastnil a provozoval na dnešní Štefánikově 66 firmu *Soffer & Bittner*.⁴⁴ V domě Sofferových na Štefánikově ulici také manželé Edith a Siegfried Sofferovi žili. V roce 1930 se jim narodil syn Felix Tomas a v roce 1932 syn Robert.

Poněkud náročnější partnerské vztahy zažívala mladší dcera Adolfa a Idy Wittalových, Ilse. Postupně si totiž prošla třemi manželstvími. Poprvé se Ilse Wittalová provdala teprve v sedmnácti letech, a to 11. listopadu 1928 za kyjovského rodáka Ferdinanda Hájka. V Brně žil Hájek od roku 1919 a v úředních dokumentech byl uváděn nejprve jako úředník, později jako obchodník. V březnu 1929 se manželé nastěhovali do nájemního domu rodičů Ilse Wittalové, tedy na ulici Antonína Slavíka 9. Jejich sňatek byl ovšem rozloučen necelé tři roky po svatbě, 5. srpna 1931.⁴⁵ Ilse Wittalová se poté přestěhovala na Merhautovu 13.

39 Lidové noviny 12. 1. 1934, roč. 42, č. 10.

40 AMB, fond U9 sbírka map a plánů, Výstavní 27.

41 Syn Otto a Valerie Aschkenesových, Robert, žil po rozvodu rodičů nejspíš s otcem, a poté s jeho druhou ženou Käthe, roz. Frisehovou. Vyplývá to z policejní přihlášky Roberta Aschkenese z 6. 8. 1941, ve které uvedl, že žije s rodiči a jako svoji matku uvedl Käthe Aschkenesovou.

42 Znovu oženit se měl Otto Aschkenes v roce 1935 s Käthe Frisch.

43 Siegfried Soffer se narodil v Brně 7. 5. 1895. Zahynul v roce 1942 v koncentračním táboře Rejowic, viz <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/124582-vitezslav-soffer/>.

44 „*Soffer & Bittner. Inh. Julius Soffer, Rum-Rosoglio und Fruchtsäfteerzeugung und Teehandel. Pražská 66. Prokura: Siegfried Soffer*“ Adressbuch von Gross-Brünn, 1934–1935.

45 „Žalobkyně uvádí, že manželství toto, do kterého vstoupila v mladistvém věku 17 let, jsouc plná života, nebylo šťastné, neboť, brzy seznala, že povaha její se k povaze žalovaného, člověka vážného, majícího v hlavně smysl jen pro jeho obchod a zaměstnání, se nehodí. V důsledku různosti povah docházelo mezi spornými stranami již v roce 1929 k prudkým výstupům, a málem by se bývaly sporné strany již tehdy úplně rozešly, kdyby se žalobkyně právě v onen čas nebývala stala matkou. I po narození dítěte nezlepšily se neutěšené

Po dvou letech si Ilse Wittalová vzala 18. prosince 1933, tentokrát již během civilního sňatku, inženýra chemie Karla Matejku.⁴⁶ Její druhý manžel Karel Matejka se narodil v Brně 23. prosince 1908. I toto manželství však bylo rozloučeno relativně brzy, a to 4. května 1936.⁴⁷

Teprve třetí sňatek, uzavřený 6. dubna 1938 s Ernstem Loriou, zůstal nejspíše stabilní. Loria byl oproti předchozím manželům Ilse Wittalové nejstarší, narodil se 6. srpna 1896 v Brně do rodiny obchodníka židovského původu Sigmunda Loria a jeho ženy Theresy.

Navzdory nevydařenému prvnímu manželství Ilse Wittalové s Ferdinandem Hájkem, se právě jejich sňatek výrazně propsal do progresu firmy *Brüder Wittal*. Ve stejném roce, kdy se Ilse Wittalová a Ferdinand Hájek vzali, firma oznámila, že složila svoji živnost zahrnující výrobu zástěr, halenek a sukni, včetně výroby prádla a spodniček, a nově přihlásila živnost uvedenou jako výrobu prádla, zástěr a spodniček a obchod s dětskou konfekcí, trikotovým, pleteným a veškerým do toho spadajícím zbožím.⁴⁸ Ferdinand Hájek navíc, ještě během manželství s Ilse Wittalovou, vstoupil do firmy *Brüder Wittal* jako její třetí veřejný společník a vložil do společnosti podíl ve výši 400 tisíc korun.

V roce 1929 firma po 25 letech přesunula svoje sídlo z Kapucínského náměstí do rozsáhlejších obchodních prostor v novostavbě na Josefské ulici číslo 21. Zdá se tedy, že to byl právě Hájek a jeho finanční kapitál, který pomohl vytyčit další směřování rodinné firmy. Navzdory tomu, že se manželství Ilse Wittalové a Ferdinanda Hájka rozpadlo jen rok poté, co Hájek přistoupil jako společník do firmy svého tchána, zůstal ve firmě aktivní až do nacistické okupace v roce 1939.

poměry mezi nimi. Naopak, hádky byly u nich takřka na denním pořádku, a žalobkyně dospěla již v měsíci červnu 1930 k pevnému přesvědčení, že manželství jejich se nikterak udržeti nedá. Svěřila se s tím svému otci a dru. Hugonu Sonscheinovi, kteří oba si dali všemožnou práci, by urovnali nějak rozpory mezi spornými stranami, avšak veškerá tato od nich dobře miněná snaha, se mýjela úplně výsledkem. [...] žalobkyně opustila na konec v květnu 1931 společnou domácnost rodinnou, a od té doby se do ní již nevrátila, nýbrž odebrala se do Vídně, kde si našla jisté zaměstnání.“ MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 430, sign. Ck I a 1098/31.

46 Viz <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/10274?image=216000010-000253-003381-000000-017879-000000-VR-B08472-02110.jp2>.

47 „V manželství sporných stran vznikl hluboký rozvrat. Obě strany mají různé povahy a různé názory. Brzy po svatbě nastaly mezi nimi různice. Sporné strany nemohou se a spolu ani nebydlí. Není též naděje, že by se jejich poměr mohl zlepšiti.“ MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 764, sign. Ck VIIa 686/36.

48 Smutný, Bohumír: *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*, Brno 2012.

Dům na Josefské 21 nechal vystavět Anton Linka, brněnský obchodník s drogistickým zbožím a majitel firmy *Linka & Rosola, Drogerie „Zum schwarzen Adler“*. V roce 1927 nechal asanovat starší, zde stojící objekt, a na jeho místě vystavěl o rok později čtyřpatrový nájemní dům, jehož autorem byl stavitel Leopold Eschke. Zkolaudován byl v listopadu 1928 a v prosinci bylo uděleno povolení k jeho užívání. Stavebník domu počítal s umístěním rozsáhlých obchodních prostor v novostavbě, situovaných do suterénu a přízemí domu, a procházejících prakticky skrze celou hloubku budovy. Právě do těchto prostor se nejpozději na počátku roku 1929 nastěhovala firma *Brüder Wittal*. Již od března 1929 tak firma v Lidových novinách lákala brněnské zákazníky do nových prostor na Josefské ulici: *„Teprve Wittal skýtá vám dokonalou radost z letního pobytu svými specialitami pro dámy a děti. Naše výkladní skříně vám to potvrdí. Wittal v Brně, Josefská 21 (vedle východu z kina Appolo)“*.⁴⁹

Ony výkladní skříně, zmiňované ve firemní inzerci, vytvořil pravděpodobně přímo na zadání firmy architekt židovského původu Zoltan Egri. Fotografie obchodního portálu na Josefské ulici byla v roce 1931 uveřejněna v časopise *Forum*.⁵⁰

Z uveřejněné fotografie si lze učinit alespoň rámcovou představu o podobě obchodního portálu, který kompozičně vycházel z čtyřoseho průčelí domu. Portál byl členěn vchodem do obytné části domu a trojicí velkoformátových výkladců s nízkým parapetem, přerušených zaobleným vstupem do prodejny firmy Wittal.

Uvedené změny pak nechala firma v březnu 1930 zapsat u Obchodního soudu: *„Znění firmy: Erste Brünnner Schürzen-Blusen- und Röckeherzeugung Brüder Wittal, též: První brněnská výroba zástěr, halenek a sukeň Bratří Wittal. Změna takto: Podnikáním je též: Tovární výroba prádla, dámské a dětské konfekce. Den zápisu 5. 3. 1930.“*⁵¹ S novými impulsy začala firma masivně využívat reklamní prostředky a zejména pak inzerci prakticky ve všech dobových brněnských periodikách. Nová reklamní strategie firmy začala od 30. let cílit převážně na dětskou módu a ženskou klientelu. Firma organizovala různé prodejní a slevové akce nebo módní přehlídky odehrávající se v nových obchodních prostorách na Josefské ulici: *„Dětská módní přehlídka jest zasunuta do I. oddělení programu. Pořádá je v Brně oblíbená firma Bratří Wittalové, Josefská ulice. Prosíme proto naše čtenářky, aby se opět v hojném počtu dostavily, nedávajíce si ujiti příležitost tak vzácnou, jakou budou tentokráte naše módní přehlídky a pak i ostatní program.“*⁵² Dámský časopis

49 Lidové noviny, 13. 6. 1929, roč. 37, č. 297.

50 Forum: časopis pre umenie, stavbu a interieur, 1931, XI–XII, s. 369.

51 MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

52 Moravanka 8. 3. 1930, č. 279.

Moravanka přinášel čtenářkám z podzimní přehlídky roku 1930 podrobný popis: „[...] A že se při uší té přehlídce parády velkých nezapomnělo ani na parádníky a parádnice malé a nejmenší. Firma Bří Wittalové, předvedla řadu roztomilých, teploučkých a dětem tolik slušících pletených kompletů, látkových oblečků i slavnostních hedvábných šatečků, že si v nich jistě něco pro svého caparta vybrala každá maminka.“⁵³

V lednu roku 1932 se Adolf a Ida Wittalovi rozhodli opustit dosavadní byt v nájemním domě na Pekařské ulici a přestěhovali se do vlastního domu na ulici Antonína Slavíka 9. Společně zde manželé ale strávili pouhé dva roky života. V roce 1934 totiž rodinu a firmu zasáhla ztráta v podobě smrti Adolfa Wittala: „Hluboce zarmoucena podávám tímto jménem svých dětí a veškerého příbuzenstva truchlivou zprávu, že můj urocně milovaný, dobrý manžel, pan Adolf Wittal, velkoobchodník, dnes v noci náhle zemřel. Opustil nás po životě zasvěceném blahobytu rodiny a práci. Pohřeb se koná v pondělí 23. července o 3. hod. odpolední z obřadní síně židovského hřbitova v Brně. Brno 21. července 1934. Ida Wittalová. Prosim, by bylo upuštěno od kondolenčních návštěv.“⁵⁴

Vila Wittal

V době meziválečného rozmachu firmy *Brüder Wittal* se rozhodl také starší z bratrů, Johann Wittal, pořídit si vlastní nemovitost. Namísto koupě již stojícího objektu, tak jak to učinil o deset let dříve jeho bratr Adolf, zakoupil Johann Wittal 15. února 1932 nově vymezenou parcelu číslo 585/3 v katastrálním území Křížová, dnes Pisárky.⁵⁵ Pozemek bývalého vinohradu a zahrady o výměře 32 arů koupil Johann Wittal se svojí ženou Friederike, každý po jedné čtvrtině, a dcerou Valerií Aschkenesovou – v té době již asi rok a půl rozvedenou – za 320.000 korun od brněnských obchodníků Franze Wallaschka a Emila Pollaka.⁵⁶

Dokumentace ke stavbě se dodnes dochovala jak ve formě instalatérských plánů, uložených v archivu Brněnských vodáren a kanalizací, tak i v podobě

⁵³ Moravanka 31. 10. 1930, č. 313.

⁵⁴ Lidové noviny 22. 7. 1934, roč. 42, č. 363.

⁵⁵ Ve stejný den byla uzavřena také kupní smlouva na sousední, jižně orientovaný pozemek, 585/1, jehož majiteli se stali sourozenci Mořic a Artur Eislerovi. Na tomto pozemku byl v roce 1936 vystavěn nájemní dům Leopolda Bluma podle projektu Otto Eislera. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Křížová, kn. vl. č. 1881.

⁵⁶ Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Křížová, kn. vl. č. 1882.

13 stavebních plánů uložených v Archivu města Brna.⁵⁷ Stavební dokumentace, označená jako „*Plan für die Erbauung eines Wohnhauses auf der Gr.P. No 585/3 Kat. Gem. Kreuzgasse in Brünn Traubengasse. Besitzer: Iohann Wittal, Friederike Wittal und Valerie Aschkenes-Wittal, Brünn Franziskanergasse 1*“, je datovaná do února 1932 a opatřena razítkem Arch. Dr. Ing. H. Blum.

Dům je postaven na půdorysu písmene L, přičemž hmotu stavby tvoří jednoduchý kvádr, ke kterému jsou připojeny hmoty oválné zahradní terasy, pravoúhlého rizalitu a kvádrů s obslužnou částí domu. Do horních dvou pater situoval Blum dvojici takřka identických ústředních bytů, které jsou přístupné z točitého schodiště.

Schéma dvojice ústředních bytů je rozděleno do několika funkčních celků. Z točitého schodiště se vstupuje do předsíňové haly, z níž se směrem k východu (vlevo) vchází do privátních prostor majitelů – šatny, ložnice a koupelny. Naopak, směrem k západu (vpravo) se nachází prostory určené pro obsluhu bytu – pokoj pro služebnou, kuchyň a zázemí. Směrem do zahrady, tedy orientovány k jihu, jsou umístěny dva hlavní obytné prostory, oddělené výsuvnými dveřmi, gradující – v případě bytu v přízemí – do prostoru zimní zahrady. V bytě umístěném v prvním patře se totiž místo zimní zahrady nachází ložnice.

Dominantou zimní zahrady je rohové stahovací okno. Ze zimní zahrady je současně umožněn vstup na oválnou terasu a odtud přímo do zahrady vily.

Do suterénu pak vložil architekt sklepní místnosti, prádelnu, sušárnu a kotelnu. Současně je odsud možné vejít do zahrady nebo do bytu domovníka. Nad vstup do zahrady vložil architekt k ventilačnímu okénku ozdobnou mříž se stylizovaným písmenem W, odkazující ke jménu majitele domu.

Domovnícký byt, obsahující předsíň s toaletou, komoru, dvojici pokojů a kuchyň, je situován v hmotě směrem k západu. Vstup do této obslužné části domu je umožněn jednak ze zahrady, dále ze suterénu, ale také prostřednictvím obslužného schodiště, které ústí do severního nádvoří. Kdo byl v letech 1932–1939 domovníkem rodiny Wittalových, zatím bohužel není známo.

Domovnícký byt sousedí s místností pod garážemi, kterou Blum ve svém článku v časopise *Forum* označuje jako „*místnost pro uskladnění rostlin*“. Místnosti dominuje rozměrné okno v kovovém subtilním rámu. Zřejmě se tak jednalo o skleník, kam byly mimo jiné umísťovány exotické rostliny ze zahrady. V chronologické posloupnosti mezi prodejem uvedeného pozemku na Hroznové ulici a počátkem stavebního řízení nás jistě překvapí velmi krátký časový úsek, během kterého by nebylo dost dobře možné vyprojektovat stavbu tohoto typu. Majiteli pozemku se Wittalovi stali v polovině února

⁵⁷ AMB, fond B 1/39 NVMB–Odbor územního a stavebního řízení, Hroznová 9.

1932. Do února téhož roku jsou datovány také stavební plány a již 1. března byla podána žádost o stavební povolení.

Můžeme zde tedy vyslovit dvě možné hypotézy. Jednak, zda o uvedený pozemekjevili Wittalovi zájem již dříve, vstoupili s jeho majiteli do jednání o prodeji a projekt ke stavbě vily svěřili Heinrichovi Blumovi ještě před uzavřením kupní smlouvy. Navíc jeden z dvojice prodávajících Emil Pollak byl stejně jako Adolf Wittal angažovaný v *Israelitische Kultusgemeinde* a celá obchodní transakce se tak mohla odehrávat na přátelském půdorysu. Anebo se nabízí druhá možnost, že Wittalovi kupovali v únoru 1932 pozemek i s vypracovaným projektem stavby.

Osobně se však přikláním spíše k první variantě, tedy že zadavateli stavby byli přímo Wittalovi a Heinrich Blum projektoval vilu přímo pro rodinu Wittalových. Nasvědčuje tomu i fakt, že se jedná o dům s dvojicí ústředních, dispozičně podobně řešených bytů. Jeden z nich zamýšlený pro manžele Johanna a Friederike Wittalovy, zatímco druhý určený pro jejich devětadvacetiletou dceru Valerii Aschkenesovou.

Pro příklon k druhé z teorií je navíc podstatná vzpomínka Brigid Grauman⁵⁸, svědčící zároveň o vztahu mezi stavebníky a architektem: *„Blum také navrhl dům Ilky a Edgara Oserových na Preslově 9. Friederike Wittal a Charlotte Graumann si byly velmi blízké. Viděly se pořád. Když se Charlottina dcera Ilona provdala za Edgara Oserse, požádali svého přítele Heinricha Bluma, aby jim postavil dům. Charlotte byla na tento dům velmi hrdá a na její sestru Friederike udělal velký dojem. Wittalovi pak pověřili Bluma, aby postavil jejich vlastní dům.“*⁵⁹

Heinrich Blum skutečně v roce 1928 navrhl na Preslově ulici trojici vil, z nichž dům číslo 9 vlastnili manželé Edgar a Ilona Oserovi. Navzdory tomu, že dům manželů Oserových má ve srovnání s vilou Wittal komornější měřítko a Blum v jeho návrhu pracoval s tradičnějšími formami, lze v jeho dispozičním řešení nalézt obdobné prvky. Výraznou paralelu lze spatřit v mělkém pravoúhlém rizalitu orientovaném do zahrady, který – podobně jako ve vile Wittal – integruje zimní zahradu. Robert Graumann – bratranec Ilse Oserové – na jejich dům vzpomínal těmito slovy: *„Dům byl velký a moderní, se zimní zahradou plnou kaktusů a tropických rostlin, bazénem a zahradníkem, který se staral o neobvyklé výsadby rajčat, grepů atd. Kromě Ilky, Edgara a jejich*

⁵⁸ Jedna ze sester Friederike Wittalové, Charlotte, se provdala za Hermanna Graumanna.

Dcera Charlotte a Hermanna Graumannových, Ilona, se provdala za Edgara Oserse.

⁵⁹ Z písemného sdělení Brigid Grauman.

dvou synů v domě žila také babička Graumannová, architekt⁶⁰ a nejmladší bratr Ilky a mého otce, Ferry, který byl rozvedený a vedl obchod s obuví v Brně.⁶¹

Zdá se však, že v případě významnější zakázky, kterou Blum získal od rodiny Wittalových, nečerpala jeho inspirace z trojice starších rodinných domů v Preslově ulici, ale spíše z nedaleko stojících vil architekta Ernsta Wiesnera.

Vila Wittal totiž vychází z typologie, která pracuje s kompozicí hlavního obytného objemu pro rodinu a navazujícího bočního provozního křídla. Hmotata domu je redukována na elementární geometrické formy, čímž dosahuje výrazné architektonické čistoty. Nejvýraznější paralelu lze spatřit ve vztahu k vile ředitele České banky Union Eduarda Münze z let 1924–1926 na Hroznové 19, jejíž pozemek téměř sousedil s místem určeným pro vilu Wittal. Obě stavby jsou komponovány na půdorysu písmene L a usazené v jižně svažité zahradě. Severní vstupní nádvoří vymezuje provozní a obslužné křídlo, zatímco hlavní obytné prostory jsou orientovány směrem do zahrady.

Výrazným prvkem vily je ovšem oválný rizalit ukrývající točité schodiště, který má analogii u pražské vily architekta Otto Rothmayera z let 1928–1929.

Jak bylo uvedeno výše, žádost o stavební povolení podali stavebníci již 1. března 1932. Komisionální řízení se uskutečnilo 29. března a 11. května vydalo Zemské hlavní město Brno stavební povolení, ve kterém si vytklo vyhovět zvláštním podmínkám: „[...] 2/ *Bud'te splněny podmínky pro autogaráže, 3/ Příjezdní cesta ku garáži musí býti zmenšena na míru jak v situačním nákresu tužkou zakresleno, 4/ Hmotata schodiště bud' z architektonických důvodů snížena nejméně o 35 cm, 5/ Obytné místnosti suterénu musí svojí poloviční světlou výškou vyčnívati nad terén zahrady, 6/ Pro kominika bud' zřízen řádný a bezpečný přístup na střechu za účelem čištění komínů. [...] 30/ Koupelny musí míti vodotěsnou podlahu a stěny do výše 2 m natřené olejovým nátěrem, obložené kachličkami nebo podobně proti vodě izolované. Musí býti větrány přímo na venek nebo dostatečně velkými průduchy.⁶²*

Město si při vydání stavebního povolení takto vytklo celkem 42 zvláštních podmínek, přičemž podstatnější pro změnu předložené stavební dokumentace byla podmínka snížení oválného rizalitu schodišťové haly nejméně o 35 cm a rozšíření bytu pro domovníka o jeden pokoj na úkor sklepní místnosti: „*V suterénu byl zřízen ze sklepa druhý pokoj v domovníkově bytu a menší změny ve vnitřním rozdělení. Tyto změny lze schváliti. Protože se shledalo, že*

60 Architektem je myšlen samotný Heinrich Blum. Podle ohlašovacího lístku z 1. 2. 1939 žil Heinrich Blum skutečně na adrese Preslova 9, a to až do 27. 6. 1940, kdy se přemístil na Veverí 77.

61 Vzpomínka Roberta Graumanna. Poskytlá Brigid Grauman.

62 Stavební povolení ze dne 11. 5. 1932. AMB, fond B 1/49 NVMB – Odbor územního a stavebního řízení, Hroznová 39.

zdívo je dostatečně vyschlé, nevykazuje vlhkých skvrn, uděluje městská rada zemského hlavního města Brna stavební a zdravotně policejní povolení k používání řečené novostavby dnem 1. listopadu 1932. [...]“⁶³

Kromě změn, vycházejících z podmínek stanovených městem, je možné u dochované stavební dokumentace vyčíst ještě dodatečné zakreslení dvojice balkonů, orientovaných západním směrem. Otázkou zůstává, zda nakonec bylo realizováno luxferové zasklení stropu oválného rizalitu tak, jak je to ve stavební dokumentaci navrženo.

Součástí souboru stavební dokumentace je také nedatovaný situační plán se zakreslením kanalizační přípojky, opatřený razítkem stavitele Ing. Artura Eislera, který napovídá, že provedením stavby byla pověřena právě firma Artura Eislera.⁶⁴ Stavební povolení ke zřízení plynovodu, domovní stoky a přípojky do uliční stoky bylo uděleno v říjnu 1932. Kromě toho se dochoval také Blumův výkres ze srpna 1932 s návrhem oplocení, vstupní brankou a vjezdem směrem z Hroznové ulice.⁶⁵ Stavební povolení k němu bylo vydáno v prosinci téhož roku.⁶⁶

Ohlašovací lístek se změnou dosavadního bydliště a přesunem z nájemního domu na Františkánské ulici do vlastní vily na Hroznové vyplnil Johann Wittal pro potřeby brněnského Policejního ředitelství dne 28. prosince 1932. Ve svém domě tak rodina začala reálně bydlet někdy mezi 1. listopadem, kdy bylo úředně schváleno jeho užívání, a oním 28. prosincem roku 1932.

Dva roky po dostavbě vily uveřejnil v roce 1934 Heinrich Blum v časopise *Forum* dvojici svých brněnských realizací, a to Deutsche Masaryk Volkshochschule, stojící na dnešním Janáčkově náměstí, a právě vilu rodiny Wittalových, kterou popisoval takto: *„Dům W. v Brně–Pisárkách byl vystavěn mezi dubnem až říjnem 1932. Obsahuje dva podobně řešené čtyřpokojové byty, dvou-pokojový byt a v nástavbě garáž, pod kterou je i místnost pro uskladnění rostlin. Problémem zde bylo najít ekonomicky i formálně nejvýhodnější řešení, jak*

⁶³V Brně, dne 4. 5. 1933. AMB, fond B 1/49 NVMB – Odbor územního a stavebního řízení, Hroznová 39.

⁶⁴Jméno Artura Eislera je uvedeno ještě v přihlášce ke zřízení vodovodní přípojky z 11. 4. 1932, tedy z doby, kdy probíhala výstavba objektu: *„Platební rozkazy za odebranou vodu bud’tež zasílány na adresu: Ing. Artur Eisler, stavitel, Brno, Tovární 7“* Archiv BVK, Hroznová 39.

⁶⁵Bohužel postrádáme dokumenty, ze kterých by vyplývala cena stavby vily Wittal. Brněnský Oberlandrát však v roce 1940 vyčíslil hodnotu stavby a zahrady na 600 000 korun. Stavební náklady by se tak v přepočtu mohly v roce 1932 pohybovat kolem 300–400 000 korun.

⁶⁶*„2/ Oplocení bud’ bez masivních pilířů na nízkém soklu a dodržena jednotnost. Oplocení na majetkových hranicích smí býti zřízeno pouze drátěným plotem.“* AMB, fond B 1/49 NVMB–Odbor územního a stavebního řízení, Hroznová 39.

začlenit dům do mimořádně členitého terénu. Výškový rozdíl mezi ulicí a terémem na zahradní (jižní) frontě je 8 metrů. V polovině výšky mezi oběma byty byl vytvořen příjezd pro auta jako dvůr. Zimní zahrada má tři metry široká železná posuvná okna a nabízí nádherný výhled do krajiny na všechny strany.⁶⁷

Nejspíš pro účely publikování stavby vznikla někdy během měsíců srpna až září roku 1933 série fotografií, zachycující stavbu z různých pohledů. V interiéru stavby byly pořízeny pouze dvě fotografie, jedna s pohledem do schodišťové haly a druhá zachycující zimní zahradu v přízemním bytě. V současné době je soubor šesti těchto fotografií uložen v Technickém muzeu v Brně.

V roce 1934 se Valerie Aschkenesová znovu provdala, tentokrát ve Vídni, za tamějšího malíře Otto Rudolfa Schatze. Tento údaj byl poznamenán i do pozemkové knihy: *„Podle oddacího listu ze dne 21. prosince 1934 poznamenává se, že Valerie Aschkenesová jest nyní provdaná Schatzová.“*⁶⁸

Její druhý manžel, Otto Rudolf Schatz, se narodil 18. ledna 1900 ve Vídni. V průběhu 20. a 30. let ilustroval řadu knih a pracoval pro levicově orientovaná periodika a nakladatelství. Od roku 1925 byl členem *Bund Österreichischer Künstler* a v letech 1928–1938 členem výtvarné skupiny *Hagenbund*.⁶⁹ Po sňatku s Valerií Aschkenesovou žili manželé nejspíš střídavě mezi Vídní a Brnem. V biografických pramenech o Schatzovi se často uvádí informace, že díky manželství získal Schatz finanční podporu ze strany rodičů Valerie: *„Přestože se proslavil jako ilustrátor knih a malíř výstavami v Hagenbundu a v Neue Galerii Otto Kallira-Nirensteina, jeho výdělků zůstávají skromné. Nyní je s podporou svého tchána schopn vyrazet na dlouhé výlety. V listopadu 1936 mladý pár nastoupil na loď a odcestoval do New Yorku, kde zůstal až do jara 1937.“*⁷⁰

Je ale otázkou, zda bylo vůbec toto manželství ze strany Johanna a Friederike Wittalových přijímáno pozitivně. Schatz byl levicově orientovaný výtvarník a vyznáním katolík. Bezesporu žil se svojí ženou Valerií v období 1934–1939 mezi Vídní a Brnem a oba spolu podnikli četné cesty do zahraničí, kde Schatz tvořil: *„Pár navštívil světovou výstavu v Paříži. V roce 1937 maloval pohledy na New York v abstraktním, modernistickém stylu, který prezentoval v Artists' Gallery. Poté jej představil v Neue Galerie ve Vídni za značného zájmu tisku. V roce 1937 se zúčastnil výstavy Hagenbund v Bruselu a v témže roce byla v Hagenbundu ve Vídni vystavena kolekce jeho newyorských obrazů.“*⁷¹

67 Blum, Heinrich: Arbeiten des Architekten Dr. Heinrich Blum, Brünn, Forum 4, 1934, s. 73–75.

68 Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Křížová, kn. vl. č. 1882.

69 Viz <https://www.ottorudolf-schatz.at/en/biography>.

70 Viz <https://imkinsky.com/ergebnisse/103/437/7/58331>.

71 <https://werkverzeichnisse.belvedere.at/groups/otto-rudolf-schatz-widerstand/results>.

Nicméně v Archivu města Brna se nachází pouze jediný Schatzův ohlašovací lístek, datovaný do 4. února 1938, tedy těsně před tím, než došlo k připojení Rakouska k nacistickému Německu. Schatz měl v rodném Rakousku dostat zákaz tvořit, a proto se tak s Valerií přesunul do Brna. V ohlašovacím lístku ale neuvedl adresu Hroznovou 39. Jako své předchozí bydliště uvedl brněnský Grand Hotel a jako aktuální adresu napsal Mathonovu 2a. V říjnu roku 1940 pak spolu s Valerií odcestoval do Prahy. Příbuzná Wittalových, Brigid Grauman, navíc uvádí: „*Wittalova víra byla ve skutečnosti tak radikální, že přerušil vztahy s Vally, svou jedinou dcerou, když se provdala za křesťana.*“⁷² Napjatým rodinným vztahům⁷³ může koneckonců napovídat i fakt, že v březnu roku 1938 prodala Valerie Schatz polovinu nemovitosti na Hroznové 39 svému otci Johannovi, čímž se vlastnického poměru ke stavbě zcela zbavila.⁷⁴

Do jaké míry užívala vilu na Hroznové ulici Valerie Aschkenesová, později Schatzová v letech 1932–1939 je tedy otázkou. S jistotou zde ale bydleli její rodiče, a to až do osudného roku 1939. Již zmiňovaná Brigid Grauman popisuje událost, týkající se synovce Johanna Wittala, Johanna Graumanna, k níž mělo dojít na sklonku 30. let přímo v domě u Wittalových. „*Jednalo se o strýce Johanna Wittala, drsného, neotesaného, ale velmi zbožného muže, který podnikal s textilním zbožím a vlastnil obchod s dětským oblečením v centru Brna. [...] S manželkou Friederike a dcerou Vally žili ve velkém pohodlí ve funkcionalistické vile, umístěné na svahu s krásným výhledem na Brno. Měli řidiče a zahradníka, několik aut, elektrické ledničky a všechny moderní pomůcky. Můj otec Bob strávil mnoho víkendů v Brně, kde žila jeho rodina z otcovy strany. Jeho otec přijížděl z Vídně ve svém Steyru 200 za matkou, bratry a sestrou. Když byl můj otec, kterému bylo tehdy šest nebo sedm let, v obchodě Bratří Wittalových, z poza pultu na něj Johann Wittal pokynul. Držel v ruce knihu vázanou v kůži a zavrčel: „Umíš to číst?“ Bob nerozpoznal neznámé písmo. „Bist du kein Jud?“ vykřikl Wittal. „Ne,“ odpovědělo dítě s vytřeštěnými očima. O den nebo dva později, když Bob večerel v jídelně u Johanna Wittala, jeho teta Friederike ho varovala, aby hned po jídle neodcházel od stolu. Johann by prý chtěl říct pár slov. Poté, co Johann Wittal dojedl, dlouze promluvil v cizím jazyce. Bob tam jen tiše seděl a poté šel spát v domnění, že to byla židovská*

⁷² <https://brigidgrauman.com/a-jewish-blessing/>.

⁷³ „*Vally Schatzová, jak si můžeme vzpomenout, byla nešťastnou sestřenicí našich otců, která se provdala za neotesaného a nemajetného vídeňského umělce a její otec ji vydědil.*“
Z paměti Johanna Graumanna, poskytla Brigid Grauman.

⁷⁴ „*Podle kupní smlouvy ze dne 5. března 1938 vkládá se na polovici Valerie Schatzové [...] vlastnické právo Janu Wittalovi.*“ Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Křížová, kn. vl. č. 1882.

modlitba. Doma ve Vídni pak předvedl scénu od Wittalových svému velkému bratrovi s imitací hebrejštiny a pantomimy a dobře se smáli. [...] O sedmdesát let později můj otec přemýšlel, co přimělo strýce Wittala k tomu, aby mu recitoval v hebrejštině. Cítil se tím gestem pohnut; chtěl mu tehdy strýc Johann udělit požeňání? Báł se snad o přežití židovského etnika?⁷⁵

Zahrada vily a její nejbližší okolí

Původní rozsáhlá parcela číslo 585/1 s vinohradem a zahradou, táhnoucí se ve svahu mezi dnešními ulicemi Hroznovou a Kamenomlýnskou, byla v roce 1932 rozdělena na dvě samostatné stavební parcely. Na nově vzniklé parcele číslo 585/3 vznikla ještě v téže roce vila rodiny Wittalových, a na sousedním jižněji položeném pozemku vznikl o čtyři roky později nájemní dům Leopolda Bluma od architekta Otto Eislera. V době, kdy vila Wittal vznikala, se tak v její bezprostřední blízkosti nacházel rodinný dům Františka a Emanuely Křížových z roku 1926 od architekta Oskara Pořísky s adresou Hroznová 41. Východně od vily Wittal stála na parcele číslo 598 již šest let vila ředitele České banky Union Eduarda Münze od architekta Ernsta Wiesnera.

Patrně souběžně se stavbou vily Wittal, případně bezprostředně po jejím dokončení, vznikala na rozsáhlém pozemku v jejím okolí také okrasná zahrada. Projektována byla zatím neznámým architektem. Autor projektu využil svažité terén k vytvoření několika teras propojených prostřednictvím schodiště, osově orientovaného na velkou oválnou terasu vily. Na jedné z teras jižně pod vilou byla po celé její délce umístěna konstrukce na plazivé rostliny. V její blízkosti byl situován bazén, orientovaný na sousední vilu Eduarda Münze.

Fotografie vily ze sbírek Technického muzea v Brně umožňují částečné srovnání stavby a zahrady z doby těsně po jejím dokončení se současnou situací. Z fotografie je například zřejmé, že centrální schodiště v zahradě bylo v době pořízení snímků tvořené pouze kamennými kvádry a postrádalo kovové zábradlí. Betonové schodiště tak muselo vzniknout dodatečně někdy v letech 1934–1939.

O původní podobě zahrady vypovídá i letecký snímek Brna z 26. července 1947, pořízený tedy patnáct let po dokončení vily a zahrady. Na fotografii je zřetelně patrná celková zahradní kompozice.

Tento soubor archivních fotografií se pro potřeby tohoto článku stal také východiskem pro částečnou analýzu vegetace zahrady vily Wittal, kterou vytvořil

⁷⁵ Viz <https://brigidgrauman.com/a-jewish-blessing/>.

autorizovaný krajinářský architekt Daniel Matějka.⁷⁶ Z fotografií je zřejmé, že zahrada, alespoň v nejbližším okolí stavby, měla okrasnou a pobytovou funkci.

Příjezdovou cestu od Hroznové ulice k vile lemovala řada zeravů západních (*Thuja occidentalis*), případně cypřišků (*Chamaecyparis*). U oválné terasy byl vysazen smrk (*Picea*) nebo jedle (*Abies*) a západní štítová zeď vily byla porostlá loubincem trojlaločným (*Parthenocissus tricuspidata*).

První terasa jižně pod vilou měla charakter skalky, kde byl vysázen jalovec (*Juniperus*), dlužicha (*Heuchera*), dále bergenie (*Bergenia*), pivoňka keřovitá (*Paeonia suffruticosa*), juka vláknitá (*Yucca filamentosa*). Identifikován zde byl ještě tamaryšek (*Tamarix*) nebo ruj vlasatý (*Cotinus*), a náprstník (*Digitalis*). Na obou stranách při závěru centrálního schodiště se nacházel zimoztráz vřezý zelený (*Buxus sempervirens*).

Na fotografii zachycující vilu od jihozápadu byla rozpoznána sakura ozdobná (*Prunus serrulata* Kanzan), růže (*Rosa*), jilm (*Ulmus*), bříza bělokorá (*Betula pendula*), bergenie (*Bergenia*), šalvěj (*Salvia*), hlošina (*Elaeagnus*), rakytník řešetlákový (*Hippophae*) a ořešák vlašský (*Juglans regia*).

Na zpevněných plochách pod terasou u vstupu do suterénu vily byl v květináčích umístěn oleandr obecný (*Nerium oleander*) a juka obrovská (*Yucca elephantipes*). Pro tyto a další exotické rostliny sloužil nejspíš k zazimování prostor skleníku u bytu domovníka.

V souvislosti se zahradou vily Wittal se mi podařilo zaznamenat osobní narace sester Ivy Šenkýřové a Niny Klevetové, rozených Křížových, žijících od svého narození v roce 1945 v sousedním objektu Hroznová 41.⁷⁷ Jejich otec František Kříž byl v roce 1929 stavebníkem sousedního objektu Hroznová 41 a podle jejich slov se s Wittalovými znal a do jejich zahrady jim dodával rostliny: „Otec jim dělal zahradu. On jim dělal ty skalky všesky, dával jim kvítka. Tu zahradu začínal on dělat. Oni sice měli nějakýho zahradníka, který dělal ty stromy a takový ty věci, ale otec tam dělal skalky všesky a dodával jim kvítka od nás. Otec byl vyhlášený skalničkář. [...] My jsme tady měli různý vzácný kvítka z Kavkazu a jinde.“⁷⁸ Vzpomínky narátorek jsou sice zprostředkované od jejich otce a vztahují se k době, kdy obě narátorky ještě nežily, ale i přesto jsou cenným svědectvím reflektujícím vzájemné sousedské vazby mezi rodinami Wittalových a Křížových.

⁷⁶ Viz <https://atelierperpartes.cz/>

⁷⁷ Rozhovor s nimi proběhl společně dne 20. 2. 2025, v jejich domácím prostředí na adrese Hroznová 41.

⁷⁸ Rozhovor s Ivou Šenkýřovou, roz. Křížovou, a Ninou Klevetovou, roz. Křížovou, ze dne 20. 2. 2025.

Nacistická okupace a období protektorátu

Záhy po nacistické okupaci začala na rodinu i firmu Wittalových dopadat zaváděná protizidovská opatření. Pravděpodobně již několik dní po okupaci zabrali nacisté vilu Johanna a Friederike Wittalových, neboť 22. března 1939 vyplňoval Johann Wittal ohlašovací lístek pro podnájemníky, kde dosavadní adresu Hroznová 39 nahradil bydlištěm novým na adrese Na Kopečku 9, na dnešní ulici Antonína Slavíka. Zdá se tedy, že Johann a Friederike Wittalovi opustili svoji vilu ve snaze opatřit si ve velmi krátkém čase bydlení a přemístili se tak do nájemního domu vlastněného jejich švagrovou Idou Wittalovou. Jejich dceru Valerii chránil od uplatňování protizidovských zákonů – alespoň prozatím – sňatek s Otto Rudolfem Schatzem.

Zájmu nacistického aparátu neunikla ani firma *Brüder Wittal*, která paradoxně pod stejným názvem, odkazujícím k původním vlastníkům, fungovala po celé období protektorátu. Již od poloviny dubna 1939 byl Johann Wittal nucen ve firmě činit kroky, které lze snad interpretovat jako snahu zabránit úplné ztrátě kontroly nad svojí firmou a současně řešit palčivou situaci v podobě emigrace druhého veřejného společníka Ferdinanda Hájka: „*K vaší žádosti ze dne 18. 4. 1939 uděluji Vám dle ustanovení [...] svolení k udělení prokury paní Emilii Marii Hetschové, nar. 8. 2. 1896 v Brně, přísl. do Brna, a aby co taková byla zapsána do obchodního rejstříku.*“⁷⁹ Pravděpodobně se jednalo o některou ze zaměstnankyň firmy, mající německou národnost.⁸⁰ Nově ustanovená prokuristka měla v té době oprávnění zastupovat firmu pouze společně s veřejným společníkem Johannem Wittalem, tedy kolektivně.

Snahou protektorátních úřadů však bylo firmu plně ovládnout a současně rozkrýt a právně dořešit majetkovou strukturu podniku. Vedení firmy proto 20. října 1939 psalo Okresnímu soudu civilnímu dopis, v němž popisovalo aktuální situaci: „[...] *Druhý veřejný společník Ferdinand Hájek jest za hranicemi. Odjel koncem února, nebo začátkem března 1939, prohlásil, že se nemíní na území Protektorátu Čechy a Moravy vrátiti a také oznámil firmě, že z firmy vystupuje. Ferdinand Hájek usídlil se v Londýně a pověřil londýnského právního zástupce provedením svých záležitostí, zejména také tomu, aby vyžádal od firmy Bratří Wittalové žádost pro výstup z veřejné obchodní společnosti firmy Bratří Wittalové. [...] Dosud však listina vrácena nebyla, protože zatím vypukla válka mezi Německem a Anglií a Francií. Nelze proto v obchodním rejstříku*

⁷⁹ MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

⁸⁰ Emilie Hetschová patřila spolu se svým manželem elektrotechnikem Bedřichem Hetschem k německým obyvatelům brněnských Černovic, viz https://is.muni.cz/th/nk9k8/bakalarska_prace.pdf. Po skončení války nebyli manželé odsunuti. Naopak získali československé státní občanství a žili nadále v Brně.

zapsati, že Ferdinand Hájek z firmy jako veřejný společník vystoupil. Správa firmy však nezbytně vyžaduje toho, aby obzvláště se zřetelem na předpisy Protektora pro Čechy a Moravu ze dne 21. června 1939 byla správa této firmy jako firmy židovské výhradně v rukou arijců. Paní Emilie Hetschová byla jmenována prokuristkou a jako arijska byla také schválena vrchním zemským radou [...] Já veřejný společník firmy Bratři Wittalové – Jan Wittal – rozhodl jsem se takto se zřetelem na nařízení Protektora ze dne 21. června 1939, že udělím paní Emilii Hetschové tak zvanou generální prokuru a jmenuji ji „obchodvedoucí prokuristkou“ firmy Bratři Wittalové [...] Podepsaná Emilie Hetsch, Johan Wittal, advokát Lochman⁸¹ O několik dní později, 28. října 1939, se tak Emilie Hetschová stala již obchodvedoucí prokuristkou.⁸²

Ještě z října 1939 lze zachytit snahu udělit prokuru ve firmě jistému Adolfovi Černému.⁸³ Zemské hlavní město Brno ale na tuto žádost odpovědělo, že je bezpředmětná, s odvoláním na ustanovení ze dne 4. listopadu 1939, které jmenovalo správce pro „*židovskou registrovanou společnost Brüder Wittal v Brně, Josefská 21.*“⁸⁴ Říšský protektor jmenoval jako správce firmy *Brüder Wittal* obchodníka Franze Hoffmanna, bydlicího na dnešní Hybešově 39.⁸⁵ Tím tedy Johann Wittal ztratil veškerý vliv nad svojí firmou.

Do konce roku 1939 se tak nacistickému aparátu podařilo zcela převzít firmu *Brüder Wittal* a „*jmenováním správce byl židovský vliv zcela eliminován a byla respektována práva a povinnosti správce ohledně komunikace s dlužníky, bankami a finančními institucemi. [...] Zákaznická základna společnosti je považována za významnou. Významný počet dodávek byl uskutečněn také do zahraničí. V současné době probíhají jednání o dodávkách do Itálie a dalších destinací, která by podle generálního ředitele měla být pravděpodobně uzavřena příznivě.*“⁸⁶

Nově zavedený správce, jehož měsíční odměna činila 6 500 korun, začal ve firmě uskutečňovat personální čistky, a tak 3. ledna 1940 adresoval okresnímu soudu sdělení, „*že 1. ledna 1940 odešla ze služeb společnosti paní Emilie Hetsch*“⁸⁷ a její jméno tak mělo být vymazáno z obchodního rejstříku. Druhou podstatnou změnou za dobu Hoffmannova správcovství bylo také provedení

81 MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

82 Tamtéž.

83 Mohlo by se jednat o Adolfa Černého, narozeného 7. 6. 1897, který byl krejčím.

84 Tamtéž.

85 Dle popisu Oberlandrátu v Brně byl Franz Hoffmann jmenován správcem firmy od 17. 11. 1939.

86 MZA, fond G 427 – Německá správa zabaveného majetku, karton 71.

87 MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

výmazu z obchodního rejstříku u stále figurujícího společníka firmy Ferdinanda Hájka. Výmaz se uskutečnil v červenci 1940 na základě pravomocného rozsudku německého okresního soudu.⁸⁸ Firmu *Brüder Wittal* bylo nuceno po okupaci opustit více zaměstnanců. Například v poválečné tiskovině brněnských německých obyvatel *Brünner Heimatbote* uveřejnila v roce 1962 někdejší zaměstnankyně firmy tuto výzvu: „Paní Pnina Wormann, rozená Kahan, narozená 8. dubna 1911 z Brna, Křenová, podala žádost o odškodnění a poskytla následující informace: Po ukončení státní školy jsem se vyučila švadlenou a pracovala jsem u několika švadlen v Brně a nakonec jsem v roce 1933 získala místo v oděvním oddělení firmy *Brüder Wittal*, Brno, Josefská 27. Když

88. „Ve jménu německého lidu! [...] 1.) Žalovaný vystoupil ze společnosti *Brüder Wittal* v Brně jako osobně ručící společník žalobce dne 22. 11. 1939. 2.) Žalovaný je dále povinen strpět zápis do obchodního rejstříku, že jako osobně odpovědný společník Ferdinand Hájek opustil společnost *Brüder Wittal*. 3.) Žalovaný je dále povinen uhradit náklady řízení stanovené na 68 RM 77 Rpi do 14 dnů od provedení exekuce. 4.) Předmět sporu je stanoven na 10 000 Kč.

Důvody rozhodnutí: Mezi stranami je nesporné, že společnost *Brüder Wittal* je otevřenou obchodní společností a jedním z otevřených obchodních partnerů je žid Ferdinand Hájek, dříve v Brně, v současnosti neznámý pobyt v zahraničí. Podle zápisu v obchodním rejstříku ze dne 13. prosince 1939 je žalující společnost pod svěřenským vedením. Správcem je Franz Hoffmann, obchodník 2 v Brně.

Sporné jsou následující skutečnosti: Shora uvedenou žalobou se žalobce domáhá určení, že žalovaný již není společníkem společnosti a žalobu opírá o to, že žalovaný měl ve společnosti vklad ve výši cca 400 000 K. Před zvratem, ke kterému došlo v březnu 1939, obžalovaný uprchl do zahraničí a vyrovnal zde pohledávky firmy *Brüder Wittal* ve výši přes milion korun. Sám obžalovaný prohlásil, že ze společnosti odchází jako společník, a že obvinění z devizového deliktu, který způsobil společnosti vážnou nevýhodu, zůstal bezvýsledný. Výběrem více než 1 000 000 K, žalovaný zrušil a vyčerpal svůj vklad a všechny své nároky jakéhokoli druhu vůči. [...] S ohledem na to jej nelze považovat za společníka společnosti, neboť zjevně jednal proti zájmům, a dokonce i ke škodě společnosti krádeží značně převyšujících 1 000 000, což představuje devizový delikt a podle tuzemských zákonů musí být obviněn. Obžalovaný firmu poškodil i jinak. Společnost byla zapojena do společnosti *Kroko* v Kodani a měla zde patenty a majetek. Bez vědomí žalobce žalovaný pod záminkou, že je nadále otevřeným společníkem, ukončil podíl žalobce ve společnosti *Kroko* v Kodani, této společnosti daroval veškerá práva na design a patenty a způsobil tak společnosti *Brüder Wittal* obrovskou škodu. Žalovaný pokračuje ve své činnosti v zahraničí pod mylným a nepravdivým tvrzením, že je nadále akcionářem žalobce a snaží se především vymáhat pohledávky společnosti v Holandsku. Bylo proto zahájeno vyšetřování ze strany tajné policie. [...] Vzhledem k tomu, že židovské zákony, které byly zveřejněny, znemožňují žalovanému setrvat ve společnosti, je nutné přijmout opatření proti žalovanému, aby bylo ukončeno jeho nezákonné vydírání tím, že se bude považovat za osobu, která opustila společnost žalobce. Z uvedených důvodů je tedy prokázáno, že žalovaný odchodem z území bývalé republiky před politickým převratem dne 15. března 1939 a přestěhováním se do zahraničí přišel o svůj vklad ve výši 400 000 K tím, že provedl výběry v zahraničí v hodnotě přes 1 000 000 K, a že jednal proti zájmům žalující společnosti, protože bez vědomí a souhlasu společnosti *Brüder Wittal* vymáhal pohledávky společnosti v zahraničí a dopustil se tak devizového deliktu.“

MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

*byla ČSR obsazena Němci, podnik bratří Wittalových byl arizován, přišla jsem o práci a musela jsem se emigrovat.*⁸⁹

V červenci roku 1940 zadal brněnský Oberlandrát audit firmy *Brüder Wittal* za účelem stanovení tržní hodnoty firmy, která se měla stát východiskem při jejím prodeji.⁹⁰ Tato auditorská zpráva, kterou pomáhal vytvářet dosazený správce Franz Hoffmann a provozní manažer Emil Kron, je cenná zejména v tom, že nabízí vhled do ekonomického vývoje firmy. Dozvídáme se, že celkový obrat firmy v roce 1934 činil 5 351 000 korun, z toho zahraniční obrat představoval 20 procent. Čistý zisk firmy činil 208 900 korun. V roce 1937 byl obrat již 9 500 000 korun, zahraniční prodej představoval 43 procent a čistý zisk byl vyčíslen na 606 700 korun. K roku 1940 byl obrat firmy odhadován na 8 milionů korun.⁹¹

Celková hodnota aktiv firmy činila v roce 1939 po odečtení dluhů 2 597 355 korun, přičemž pohledávky měla firma v různých zemích světa. V auditu figuruje seznam těchto zemí, kde se objevuje například Německo, Albánie, Jižní Afrika, Dánsko, Egypt, Anglie, Finsko, Francie, Itálie, Holandsko aj.⁹²

Ve své funkci dosazeného správce setrval Franz Hoffmann necelý rok. V listopadu roku 1940 byl totiž odvolán a novým ředitelem firmy *Brüder Wittal* se stal Anton Stadlmann: „*Výnosem I C3 1166/40 Gestapa Brno ze dne 11. 11. 1940 jsem byl ustanoven správcem společnosti: První brněnská výroba zástěr, halenek a sukní Bratří Wittalové v Brně, Josefská 21. Budu působit jako správce jmenované společnosti. Žádám o pozastavení pravomoci vlastníků společnosti a pravomoci bývalého správce Franze Hofmanna, podnikatele v Brně, po dobu mého výkonu správy.*“⁹³

Anton Stadlmann se narodil 27. února 1893 v Žatci, hlásil se k římskokatolickému vyznání a k německé příslušnosti. S manželkou Hedwig Schroth měl dvě dcery, nejprve Edith, narozenou v roce 1922, a o rok mladší Annu. Do Brna přišel z Bratislavy v roce 1922 a nejprve žil na adrese Stará 17. Od roku 1928 pak v Černovicích na Spáčilově 12. V roce 1931 opustil Černovice a vrátil se zpět na ulici Starou. O rok později však do ohlašovacího lístku udával adresu Ponávka 50. Poté se přemístil ještě na Koliště 17. V roce

⁸⁹ Brünner Heimatbote, 2. 4. 1962, roč. 14, č. 8.

⁹⁰ MZA, G 427 Německá správa zabaveného majetku, karton 71.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Dopis ze dne 16. 11. 1940 od Antona Stadlmanna adresovaný Okresnímu soudu. MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

1936 byl v adresáři uváděn jako „Direktor a Buchsachverständiger“. Po okupaci se v roce 1942 přestěhoval do rodinného domu na ulici Tichého 20 v brněnských Žabovřeskách. V protektorátním adresáři z roku 1942 si nechal uveřejnit dvojjazyčnou inzerci: „*Dir. Anton Stadlmann, Buchprüfer und Steuerberater, Beethovenova 4 / Ředitel Anton Stadlmann revisor knih a daňový poradce, Beethovenova 4.*“⁹⁴

Brzy po Stadlmannově jmenování byl 21. prosince 1940 uspořádán v sálu Hotelu Astoria vánoční večírek určený pro zaměstnance společnosti *Brüder Wittal*, který měl zjevně propagandistický charakter: „*Po pozdravu od předsedy společnosti Cvrkala, který přivítal všechny přítomné, promluvil oblastní manažer školení DAF. Ing. Jericka o smyslu Vánoc jako výrazu našeho národního společenství. Manažer Emil Kron porovnal předchozí společnost se současnou, ve které bylo během krátké doby rozdáno kolem 190.000 korun jako dar na charitativní účely a 295.000 korun na prémie pro zaměstnance. Okresní předseda Vogel, který se také dostavil, pronesl vřelý projev směrem k pokračovatelům firmy. Zbytek večera byl vyplněn hudebním doprovodem a veselým pěveckým vystoupením vokálního komika Bistrického.*“⁹⁵

Během Stadlmannova správcovství můžeme sledovat určitý posun ve vizuálním projevu firmy *Brüder Wittal*, která v reklamě začala používat kreslené prvky, zejména stylizované postavy chlapce a dívky prezentující nabízenou dětskou konfekci.⁹⁶

Ani Stadlmann však nezůstal v pozici správce firmy *Brüder Wittal* příliš dlouho. Už 22. května 1942 byla uzavřena kupní smlouva, na jejímž základě se novým majitelem firmy stal německý obchodník Friedrich Bartholomä. Ten se narodil 26. září 1897 v Sackenheimu a do Brna přišel z Vídně v roce 1941. Bartholomä byl ženatý s Hilde Gemkow a hlásil se k evangelickému vyznání.

Nedlouho potom, co se Bartholomä stal majitelem firmy *Brüder Wittal*, změnil adresu svého bydliště a přesunul se z dnešní Muchovy 6 do arizovaného domu na dnešní ulici Mášově 23a.⁹⁷ Brněnským zákazníkům dal o sobě nový majitel firmy *Brüder Wittal* vědět prostřednictvím novinové inzerce, a informoval zároveň o tom, že je nadále zachována kontinuita v názvu zavedené společnosti: „*Oznamuji tímto, že jsem se schválením pana říšského protektora arisoval firmu Bratří Wittalové, výroba dětské konfekce a prádla, Brno, Josefská čís. 21 a budu*

94 Adressbuch der Landeshauptstadt Brünn, 1942, roč. 51.

95 Morgenpost, 25. 12. 1940, roč. 75, č. 304.

96 Nejstarší takovou kresbu v reklamě firmy *Brüder Wittal*, která se poté užívala i v následujících letech, jsem zaznamenal ve formě placené inzerce v Divadelních listech Národního divadla v Brně z 30. 8. 1941.

97 Nájemní dům na Mášově ulici 23a byl vystavěn v roce 1937 a jeho stavebníkem byl Karl Sinek. V roce 1941 přešel do vlastnictví Vystěhovaleckého fondu pro Čechy a Moravu. MZA, fond B 392 – Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu, kart. 18, inv.č. 399.

*tento závod provozovat pod jménem Bratří Wittalové, majitel F. Bartholomä. S veškerou úctou F. Bartholomä – majitel fy Bratří Wittalové.*⁹⁸

Bartholomä se v prvních měsících řízení podniku musel zjevně vypořádat s nutným řešením personálního zabezpečení, neboť během srpna 1942 uveřejnil hned několik inzerátů, hledajících „*nutně domácí švadleny a dílny pro běžnou práci na dětské a dívčí šatečky,*“⁹⁹ a také první manipulantku k vedení velké výroby dětských oděvů: „*Vyžadujeme zkušenosti a sílu s dobrým vkusem a delší praxí. Znalost němčiny žádoucí – není však podmínkou. Nabídky s opisy uysvědčení, fotografií a údaji o nynější činnosti a nároky na plat na: Továrna na dětskou konfekci a zástěry Bratří Wittalové majitel F. Bartholomä, Brno – Josefská 21.*“¹⁰⁰

Majitelem firmy *Brüder Wittal* zůstal Bartholomä pouze do prosince 1943, kdy byl opět ustanoven nový ředitel, dosavadní prokurista společnosti Emil Kron.¹⁰¹ Důvodem jmenování nového ředitele mělo být odsouzení Bartholomäho krajským soudem v Brně. Dozvídáme se o tom z dopisu nového vedení firmy ze září 1944: „*Bývalý majitel firmy pan Friedrich Bartholomä byl 15. března odsouzen německým krajským soudem v Brně k dlouhému trestu odnětí svobody. Adresa věznice je nám neznámá a může vám ji poskytnout pouze německá věznice v Brně.*“¹⁰²

Už zmiňovaný Emil Kron se narodil v Uhříněvsi 20. ledna 1903 a od poloviny 20. let se pohyboval mezi Brnem a Hamburgem. V Brně si také vzal za ženu Annu Schuster, se kterou měl v roce 1944 dceru Charlotte. Od roku 1942 žili manželé Kronovi na ulici Tichého 18, tedy hned v sousedství Antona Stadlmannů.

Posledními protektorátními vlastníky firmy *Brüder Wittal* se na základě kupní smlouvy ze dne 29. července 1944 stala dvojice obchodníků Hans Lang, bydlící v Brně na Merhautově 3, a Anton Brandmayr z Prahy.¹⁰³ Zásadní personální změna ve firmě, uskutečněná ještě během války, proběhla 2. března 1945, kdy majitelé oznamovali Krajskému soudu, že společnost opustil prokurista Emil Kron.¹⁰⁴

98 Moravská orlice 3. 6. 1942, roč. 80, č. 130.

99 Moravská orlice 9. 8. 1942, roč. 80, č. 188.

100 Lidové noviny, 16. 8. 1942, roč. 50, č. 415.

101 Emil Kron je zmiňován jako manažer společnosti již v článku z roku 1940 o uskutečněném vánočním večírku.

102 MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

103 Tamtéž.

104 Tamtéž.

Zatímco ve firmě Bratří Wittalových docházelo v průběhu okupace k uvedeným změnám, doléhala nacistická perzekuce také na jednotlivé členy rodiny. Již nezaměstnaný¹⁰⁵ Johann Wittal, který po opuštění své vily v březnu 1939 našel dočasný azyl v nájemním domě své švagrové, musel v září 1940 opustit i tuto adresu. Nájemní dům Idy Wittalové na ulici Antonína Slavíka 9 byl totiž také arizován a stal se majetkem Vystěhovalického fondu pro Čechy a Moravu.¹⁰⁶

Se změnou bydliště byl proto Johann Wittal nucen 2. září 1940 opět vyplňovat ohlašovací lístek, do kterého uvedl nové bydliště, tentokrát v nájemním domě na dnešní třídě Kpt. Jaroše 30.¹⁰⁷ Patrně jen o několik dní později musela svůj dům opustit i samotná Ida Wittalová, která ohlašovací lístek vyplňovala 17. září 1940. Podle něj se přesunula z ulice Antonína Slavíka za svojí dcerou Edith a zetěm Siegfriedem Sofferem do domu na dnešní Štefánikově 66.

Nájemní dům na třídě Kpt. Jaroše 30 vlastnila od roku 1914 Gisela Baderle, jejíž manžel Emil vlastnil v Brně na Koblížné ulici, podobně jako Johann Wittal, obchod s látkami.¹⁰⁸ Právě tento dům se nakonec stal posledním brněnským bydlištěm Johanna a Friederike Wittalových. Patrně v důsledku stále se stupňujícího nebezpečí a možná i zhoršujícího se zdravotního stavu, rozhodl se Johann Wittal „*při plném vědomí, bez omylu, nátlaku nebo podvodu a po pečlivém zvážení pro případ své smrti*“ sepsat dne 10. ledna 1941 poslední vůli.¹⁰⁹ Svědky tohoto aktu byli Nathan Löw, Simon Hanak a Jakob Kunz. V úvodu poslední vůle prohlásil Johann Wittal veškeré své předchozí závěti za neplatné a jako jedinou dědičku jmenoval svoji ženu Friederike. Současně se zde ale také zmínil o dceři Valerii: „*Moje dcera Vally, provdaná Schatz, dostává zákonný podíl, ačkoliv podotýkám, že již obdržela nábytek, svatební zboží a hotovost ve výši nejméně 216.000 K.*“¹¹⁰ Napjatý vztah mezi Johannem Wittalem a jeho dcerou Valerií, po sňatku s Otto Rudolfem Schatzem, je tedy silně reflektován i ve Wittalově poslední vůli. Závěť pak Johann Wittal uzavřel přáním, aby byl po smrti zpopelněn a uložen v rodinném hrobě. K naplnění závěti však nedošlo.

105 Zatímco do té doby uváděl Johann Wittal v úředních dokumentech jako své povolání obchodník, v posledním ohlašovacím lístku ze září 1940 již vepsal poznámku „bez zaměstnání“.

106 MZA, fond B 392 – Vystěhovalický fond pro Čechy a Moravu, karton 4, inv.č. 72.

107 Johann Wittal uvedl do ohlašovacího lístku z 2. 9. 1940 adresu „*V Aleji 30/II.*“ Zřejmě tak v domě obýval buď byt číslo II nebo II. patro.

108 Nájemní dům na třídě Kpt. Jaroše 30 vlastnila od roku 1914 Gisela Baderle. V roce 1940 byl do domu dosazen správce a od 10. 2. 1941 přešla nemovitost do vlastnictví Vystěhovalického fondu pro Čechy a Moravu. Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Velká Nová, kn. vl. č. 313.

109 MZA, fond C 152 – Okresní soud civilní Brno, pozůstalostní spis Jana Wittala sp. zn. 4D 910/1956.

110 Tamtéž.

Dne 28. ledna 1942 byli Johann a Friederike Wittalovi zařazeni do transportu U směřujícího do Terezína. Do stejného transportu byla zařazena také Ida Wittalová. Jen o dva měsíce později 31. března 1942 byla do transportu označeného Af zařazena také starší dcera Adolfa a Idy Wittalových, Edith Soffer, se svojí rodinou, manželem Siegfriedem a syny Robertem a Felixem Tomasem.

Mladší dcera Adolfa a Idy Wittalových, Ilse Loria, se patrně pokusila uprchnout z Československa přes Itálii. Podle databáze Yad Vashem byla zavražděna v Osvětimi.¹¹¹ Po skončení války pátral po jejím osudu její první manžel Ferdinand Hájek. Na základě jeho žádosti vydal okresní soud v Brně dne 6. října 1947 usnesení, ve kterém ji prohlásil za mrtvou.¹¹²

V terezínském ghettu přežil Johann Wittal necelé tři měsíce. Zemřel 13. dubna 1942 na „*Kavaler 63, Zimmer 77*“ v 11:30 hodin.¹¹³ V úmrtním listě, který sepsal vězeňský lékař Dr. Jonász, je uvedena diagnóza zánět průdušek a konkrétní příčina úmrtí Adynamia Cordis/selhání srdce. O pět dní později byli z Terezína do koncentračního tábora Rejowiec deportováni transportem Ap Ida Wittalová a její dcera Edith Soffer s manželem a dětmi. Všichni zde zahynuli. Johannova žena Friederike byla v Terezíně vězněna do 19. října 1942. Poté byla deportována do Treblinky, kde zahynula.¹¹⁴

Díky smíšenému manželství se tak transportu vyhnula pouze Valerie Schatz, která odešla s manželem Otto Rudolfem v roce 1940 do Prahy. Její syn z prvního manželství, Robert Aschkenes, byl deportován z Brna 23. března 1942 do Terezína a poté do koncentračního tábora Piaski, kde byl zavražděn.¹¹⁵

Zásadní změny probíhaly během protektorátu také v užívání vily Wittal na Hroznové ulici. Změna adresy u Johanna Wittala a opuštění vily ve

¹¹¹ Viz <https://collections.yadvashem.org/en/names/11203264>.

¹¹² „*Právoplatným usnesením okresního soudu civ. XIX pro Brno město, ze dne 6. 10. 1947 k žádosti Ferdinanda Hájka, bytem v Maryportu byla Ilse Loriová, roz. Wittalová, žid. náboženství, poslední bytem v Brně, 31. 12. 1941 za den, jehož nepřežila. Pravděpodobné místo úmrtí je Itálie.*“ Viz <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=c00d8152-211e-4139-98d6-6bffb642ea26&scan=4e7cbecc3d61d862653782f84dcbca4>

¹¹³ Úmrtní list Johanna Wittala
viz <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/134999-jan-wittal/>.

¹¹⁴ Také architekt Heinrich Blum byl deportován z Brna 4. 4. 1942 do Terezína a odtud 27. 4. 1942 do Izbici, kde zahynul.

¹¹⁵ Viz <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=7c2e2123-5cc6-4025-a125-9e7a07874380&scan=e3826ea0df590599ae64807e50913992>
a také <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=7c2e2123-5cc6-4025-a125-9e7a07874380&scan=e3826ea0df590599ae64807e50913992>.

dnech po nacistické okupaci, nasvědčuje tomu, že dům byl zabrán někdy mezi 15. a 22. březnem 1939 pro potřeby okupační správy. K oficiálnímu zabavení vily ve prospěch Velkoněmecké říše došlo patrně až na základě rozkazu z 4. října 1939.¹¹⁶ Nicméně už z předchozích měsíců roku 1939 se k vile na Hroznové 39 vztahují konkrétní jména nových uživatelů. Ve fondu brněnského Oberlandrátu se dochovaly Přihlášky provozního majetku židovských podniků, vztahující se k Johannovi a Friederice Wittalovým.¹¹⁷ V obou případech je v přihláškách uveden Ing. Ernst Stejskal, bydlící na Orlí 7, ustanovený dne 12. července 1939 správcem vily se zahradou.

Nejpozději od léta roku 1939 je možné s adresou Hroznová 39 ztotožnit také dvě osoby, které zde prokazatelně žily a jejichž osudy nás přivádí k brněnské úřadovně gestapa.¹¹⁸ Jedná se o Felixe Rühla a Otto Schradera.

Felix Rühl se narodil roku 1910 v německém Neheimu. Ve svých dvaceti letech měl vstoupit do NSDAP a SA a poté pracovat u soudu v Luckenwalde. V září 1932 opustil SA a o měsíc později vstoupil do SS. V roce 1933 začal spolupracovat s gestapem a o dva roky později se stal zaměstnancem Bezpečnostní služby SD. Od roku 1935 pracoval také u státní policie v Kolíně nad Rýnem.¹¹⁹ Po nacistické okupaci měl působit nejprve u pražského gestapa, ale již v srpnu 1939 se ocitl v Brně.¹²⁰ Z matricy oddaných, která ho uvádí jako „*SS-Untersturmführer und Kriminalkommissar*“ víme, že se 11. listopadu 1939 oženil v Brně s prodavačkou Liselotte Heibach, narozenou v roce 1918 v Kolíně nad Rýnem.¹²¹ Matrika uvádí u Rühlova bydliště právě Hroznovou 39 a příznačné je, že svědkem u svatby mu byl Otto Schrader. Podle poválečných svědectví měl Felix Rühl u brněnského gestapa zastávat v letech 1939–1940 pozici vedoucího referátu obranného zpravodajství a měl přímo řídit akci Bráblík–Svak, při níž bylo v Brně zatčeno 46 osob.¹²² Po jedenáctiměsíční službě v Brně odešel v roce 1940 do berlínské školy pro vedoucí.¹²³ Během

116 MZA, fond C 11 – Krajský soud civilní Brno, kart. 115, sign. A XI 42.

117 MZA, fond B 254 – Oberlandrát Brno, kart. 34.

118 Nebyla to zdaleka jen vila Wittal, která na Hroznové ulici sloužila zaměstnancům gestapa. Na adrese Hroznová 7 žil od 25. 7. 1940 také MUDr. Walter Marquort, od roku 1940 přednosta interního oddělení Zemské nemocnice v Brně. Marquort byl zuřivý nacist, který od jara 1944 vykonával funkci smluvního lékaře brněnského gestapa. Osobně se účastnil poprav vězňů v Kounicových kolejích a měl podíl na několika operacích proti partyzánům na různých místech Moravy. „*Při každé popravě byl přítomen Marquort, který konstatoval smrt popraveného.*“

119 Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Felix_R%C3%BChl.

120 Z žádosti o vydání sepsané Ministerstvem vnitra z 4. 4. 1947. ABS fond Z, sign. Z-10-679.

121 Viz <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/10579?image=216000010-000253-003381-000000-017998-000000-00-B01190-00130.jp2>.

122 ABS fond Z, sign. Z-10-679.

123 Tamtéž.

května 1941 byl Rühl přidělen k formaci Einsatzgruppen na Pohraniční policejní škole v saském městě Pretzsch a ještě téhož roku se zúčastnil invaze do Sovětského svazu.

Ve vile na Hroznové nadále žila jeho žena Liselotte Rühl, patrně se svojí matkou Elisabeth Heibach a také se svým tchánem, celním inspektorem Felixem Rühlem starším, narozeným roku 1877. Do Brna na Hroznovou 39 se měl Felix Rühl starší dostat z rodného Berlína v roce 1943. Svědčí o tom alespoň dochovaná policejní přihláška v Archivu města Brna.

Se jménem druhého ze zaměstnanců brněnského gestapa¹²⁴, Otto Schraderem, se více setkáváme v dokumentech z poválečného období, uložených dnes v Archivu bezpečnostních složek.¹²⁵ Otto Schrader se narodil 8. února 1913 ve Strassburgu a ženatý byl s o dva roky mladší Gertrude Pietsch. Jako datum příchodu na Hroznovou 39 uvedl do policejní přihlášky 12. červenec 1939. Schrader pravděpodobně využil ústřední byt nacházející se v přízemí vily. Kartotéka zaměstnanců brněnského gestapa jej uvádí jako vrchního policejního inspektora, který byl také od roku 1941 součástí stanných soudů.¹²⁶ To koneckonců potvrzuje i protokol sepsaný po válce s kriminálním radou a vedoucím oddělení brněnského gestapa Otto Koslowskim: „*Jako vedoucí protokolu byl při všech zasedáních policejní inspektor Schrader, který zároveň řídil administrativu stanného soudu v Brně, vypracovávání rozsudků, přispívá s velitelstvím bezpečnostní policie a jinými služebnami.*“¹²⁷ Jeho role u soudu přitom nebyla nikterak zanedbatelná: „*Důležitou funkci plnil vedoucí protokolu, jehož rukama prošly všechny návrhy na předání stannému soudu. Po jejich úpravě je předával W. Nöllemu, který je schválil a ordinérně podepsal modrou tužkou. Poté zajišťoval jednání stanného soudu a odsouzeného předával k exekuci. Za prvního stanného práva tento post zastával policejní inspektor Otto Schrader, za druhého jej vystřídal policejní inspektor Hans Steiner.*“¹²⁸

V pořadí třetí osoba, která je s životem ve vile spojena v období protektorátu, je Jindřich Motyčka nebo také Heinrich Motička. Jeho jméno je na adrese uvedeno v protektorátním adresáři města Brna a zmiňuje ho také de-

124 V dokumentaci Brněnských vodáren a kanalizací je na adrese Hroznová 39 uvedena poznámka datovaná do 17. února 1942: „*nový majitel Gestapo, vom 1941.*“

125 „*Schrader Otto Paul: Polizeiinspektor, Staatspolizeileitstelle, Brno, nar. 8. 2. 1913 Strassburg/Elsas, manž. Gerturda roz. Pietsch, posl. pobyt před nastoupením služby byl Weimar, Thüringen, posl. působiště Weimar – Stapo, posl. brněnský byt Brno Hroznová 39/1 od 12. 7. 1939. Branný poměr Ersatzreserve I.*“ Seznam brněnských gestapáků podle známých vídeňské centrály gestapa, ABS, fond 302, sign. 302–159–2.

126 ABS fond 52, sign 52–86–4.

127 Viz <https://www.jurickuvmln.cz/koslowski/>.

128 Adressbuch der Landeshauptstadt Brünn, 1942, roč. 51.

ník *Volksdeutsche Zeitung* v článku z 1. října 1943, kde je Jindřich Motyčka označen jako domovník. Deník přinesl zprávu o kuriozní nehodě, kterou Motyčka utrpěl přímo v objektu vily: „*Neobvyklou nehodu včera v poledne utrpěl domovník Heinrich Motyčka ve sklepě domu na Hroznové 39 v Brně. Při vykládání koxu, který byl do sklepa vhazován z ulice sklepním oknem, Motyčka z neznámých příčin spadl do koxu, který ho zasypal až do výše hrudníku. K jeho vysvobození museli být přivoláni hasiči. Motyčku, který prodělal vnitřní zranění, pak převzala DRK do úrazové nemocnice.*“¹²⁹

Jindřich Motyčka se narodil 13. července 1909 v Jehnicích u Brna manželům Karlovi Motyčkovi a Marii rozené Vaculové. V Archivu města Brna se k jeho osobě dochovalo celkem 11 ohlašovacích lístků a policejních přihlášek z let 1936–1942, které reflektují jeho četné přesuny po Brně a tím i komplikované sociální zázemí. Motyčka přišel do Brna z obce Višňové u Moravského Krumlova a ženatý byl s Žofií Novákovou. Na Hroznovou 39 se měl podle údaje z ohlašovacího lístku přestěhovat 7. dubna 1942 z předchozího bydliště na Josefské 15. Jako jméno osoby, u níž se v případě nového bydliště ocitl v podnájmu, uvedl Motyčka v ohlašovacím lístku již zmíněného policejního komisaře Otto Schradera.¹³⁰

Z výše uvedeného lze tedy usuzovat, že dvojici ústředních bytů ve vile užívali od léta roku 1939 Otto Schrader a Felix Rühl. Přičemž Schrader přišel na adresu již v červenci 1939 a užíval nejspíš byt v přízemí, zatímco Rühl se do vily na Hroznovou dostal přibližně o měsíc později a bydlel do roku 1940 v bytě v prvním poschodí.

Jindřich Motyčka žil v suterénním bytě domovníka a tuto funkci zde zastával nejspíš od roku 1940. V lístku pro domácnost z 15. září 1943 uvedl Motyčka, že na Hroznové žije s manželkou Žofií, dále dcerou Jindřiškou, Ludmilou a synem Jaroslavem, který se narodil 28. března 1945.

Mnohem více se však o osobě Jindřicha Motyčky dozvídáme až z poválečných dokumentů. Brněnská *Rovnost* přinesla 12. února 1947 článek o soudním přelíčení s dvěma konfidenty z brněnské Zbrojovky, v němž byl Motyčka hlavním aktérem: „*Senát dr. Slabihoudka se zabýval v pondělí případem dvou bývalých úředníků brněnské Zbrojovky, kteří se za okupace stali konfidenty gestapa. Hrubšího zrna z nich byl Jindřich Motyčka z Brna, Hroznová 39, který byl obžalován, že byl členem Národního tábora fašistického a že se účastnil*

¹²⁹ *Volksdeutsche Zeitung*, 1. 10. 1943, roč. 93, č. 271.

¹³⁰ Policejní přihláška Jindřicha Motyčky z 9. 4. 1942. Jejich spolubydlení v objektu na Hroznové 39 potvrzoval i zaměstnanec brněnské gestapa Wolfgang Dyck ve své poválečné výpovědi: „[...] V roce 1943 bydlel v domě, kde Motyčka bydlel, také policejní inspektor Schrader.“ MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

protižidovských demonstrací, při nichž hrál úlohu truchlícího rabína. Motyčka se v březnu 1943 dopustil zločinu udavačství tím, že dal gestapu podnět pro stíhání Karla Blažka, úředníka nádraží ČSD ve Skalici nad Svitavou, který měl ukryto několik zbraní. V březnu 1943 a v únoru 1944 udal Motyčka pět spolupracovníků, a to Jaroslava Kočího, Františka Pílu, Karla Šlamana, Františka Jakubce a Františka Zpěváčka, všechny u velitele ABW Horáka pro protiněmecké výroky a smýšlení a pro hanobení německé armády. S Motyčkou zasedl na lavici obžalovaných Ferdinand Kupka, naposledy bytem Brno, Javorová 6. Kupka na rozdíl od Motyčky byl ke konfidentské činnosti přinucen gestapem po svém zatčení. [...] Nějakým nedorozuměním mezi jednotlivými referáty gestapa však byl Blažek zatčen a popraven. [...] Po přelíčení, které se protáhlo až do pozdních odpoledních hodin, vynesl soud rozsudek: Motyčka byl odsouzen na doživotí, Kupkovi nebyl trest vyměřen.¹³¹

K Motyčkově poválečnému procesu se dochovala dokumentace Mimořádného lidového soudu, uložená dnes v Moravském zemském archivu,¹³² a také rozsáhlý spis uložený v Archivu bezpečnostních složek.¹³³ Proces nazvaný Ferdinand Kupka a spol. se odehrával v Brně v letech 1946–1947. Z dochovaných záznamů a výslechových protokolů lze rekonstruovat Motyčkův život z doby těsně před okupací a vznikem protektorátu, kde se dozvídáme také další souvislosti vztahující se k objektu vily Wittal.

Podle výpovědi, kterou učinil sám Motyčka 10. srpna 1945 na brněnském ředitelství národní bezpečnosti, měl po vchození školy, tedy někdy kolem roku 1925, nastoupit na vyučení do obchodu se smíšeným zbožím Jan Viliš v Brně. Po vyučení byl zaměstnán jako prodáváč a kancelářská síla a v roce 1930 odveden na vojnu. Po návratu z vojenské služby se Motyčka pokusil v Brně sám podnikat, ale svůj obchod „*musel po půl roce zavřít, poněvadž jsem se dostal do hrozné finanční situace.*“¹³⁴ Od roku 1933 byl bez stálého zaměstnání a živil se jako dělník v různých brněnských továrnách. Jeho poslední zaměstnání bylo v roce 1938 u brněnské lisovny na umělé hmoty A. De Witte na Václavské ulici. V roce 1938 se měl Motyčka, alespoň podle jeho slov, zúčastnit jedné z protiněmeckých demonstrací v Brně, za což měl být z firmy propuštěn a do nacistické okupace byl bez zaměstnání.

K jeho ideologickému obratu mělo dojít v den nacistické okupace, kdy se měl stát roznašečem fašistických novin *Národní tábor*, a od té doby čím dál aktivněji spolupracovat s brněnskými fašisty. Jak sám uvedl do výslechového protokolu:

131 Rovnost 12. 2. 1947, roč. 63, č. 36. Podobně také v: Slovo národa, 11. 2. 1947, roč. 3.

132 MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

133 ABS, fond Odbor politického zpravodajství MV.

134 Protokol sepsaný 10. 8. 1945 na Ředitelství národní bezpečnosti s Jindřichem Motyčkou, MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

„Do strany NTF jsem vstoupil asi v dubnu 1939 a v této jsem setrval až do jejího likvidování. [...] Uniformu fašistickou jsem též nosil. [...]“¹³⁵ Spolu s Ladislavem Kobzinkem měl v létě 1939 podniknout fašistickou agitaci výpravu na Třebíčsko a aktivně se účastnil i několika protizidovských demonstrací v Brně. Svoji účast a vinu na těchto akcích se během výslechu ovšem pokoušel bagatelizovat: „Přiznávám se, že jsem se zúčastnil v dubnu a v květnu 1939 asi pěti protizidovských demonstrací v Brně a to jako prodáváč novin. Prímým účastníkem demonstrací tj že bych snad někoho udeřil není pravdou. [...]“¹³⁶, nicméně výpovědi svědků jasně potvrzovaly Motyčkovu agilitu v protizidovských demonstracích: „Když jsem přišel do Koblížné ulice uviděl jsem, že chodci v ulicích Brna se shromažďují před kavárnou na rohu ulice Dvořákové a Jízdárenské. I já jsem zůstal před onou kavárnou státi a zjistil jsem, že fašisté rádi v uvedené kavárně. V této fašistické luze poznal jsem i Jindřicha Motyčku, který také v uniformě fašistické zúčastnil se s holí v ruce oněch fašistických demonstrací.“¹³⁷

Jako důkazní materiál byla u jeho procesu použita i fotografie z jedné takové demonstrace organizované fašisty na jaře roku 1939. Demonstrace byla pojata jako symbolický pohřeb brněnského židovstva, tvořená pohřebním průvodem, v jehož čele šel právě Motyčka převlečený za židovského rabína. Za ním šla čtveřice osob nesoucí rakev a poté průvod ostatních demonstrantů s transparenty s nápisy jako: „Český lide probud' se při židovském funuse“ nebo „Židi ven, Palestina vaše zem!“ Navzdory pořízené fotografii se Motyčka během výslechu opět snažil svoji vinu popírat: „[...] K předloženému fotosnímku, označený E prohlašuji na svoji čest: Když jsem v dubnu nebo snad v květnu 1939 přišel jedenkrát do sekretariátu NTF v Brně Joštová ulice, byl jsem vedoucím NTF Mariou opit a jako takový jsem byl pak ustrojen do židovského úboru. Na přiloženém snímku postava představující židovského rabína jsem já. Do tohoto úboru jsem byl násilně Mariem oblečen. Kde tento oděvní součástky sehnal, nevím. Na dotaz, co to držím v ruce za knihu odpovídám, že si dnes nepamatuji, co to bylo za knihu. Onen průvod představující pohřeb židovstva pokud si pamatují vyrazil ze sekretariátu NTF. Směr průvodu si dnes již nepamatuji a toto odůvodňuji tím, že jsem byl silně v podnapilém stavu. Průvod představoval protizidovskou demonstraci. Na další dotaz, proč v tomto průvodě byla nesena rakev, odpovídám, že smysl tohoto mi není znám.“¹³⁸

135 Protokol sepsaný 10. 8. 1945 na Ředitelství národní bezpečnosti s Jindřichem Motyčkou. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

136 Tamtéž.

137 Protokol sepsaný 5. 11. 1945 s Aloisem Novákem. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

138 Protokol sepsaný 12. 6. 1946 v Brně s Jindřichem Motyčkou, převeden byl z internačního tábora v Bohunicích. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

Zřejmě během léta roku 1939 se Motyčka dostal do kontaktu s brněnským gestapem, které Motyčkovi zajistilo zaměstnání v brněnské Zbrojovce, a to za účelem vyvíjení konfidentské činnosti. Později Motyčkovu konfidentskou činnost řídil kriminální zaměstnanec gestapa Wolfgang Dyck.¹³⁹ Sám Motyčka to během výslechu popisoval následovně: „*Po kladném vyřízení této žádosti nastoupil jsem místo ve Zbrojovce v červenci 1939. Z počátku jsem tam byl zaměstnán jako dělník. V roce 1940 stal jsem se kancelářskou silou. Tohoto služebního postupu ve Zbrojovce dosáhl jsem svoji pílí a schopnostmi po úspěšném složení předepsaných zkoušek. V roce 1940 zavolal si mne přednosta bezp. referátu Frant. Horák do své kanceláře, přesvědčoval mne, že jako fašista jsem povinen spolupracovati s ním a že i můj slib, kterýžto slib skládali všichni zaměstnanci Zbrojovky, mne zavazuje k tomu, abych dával kolem sebe pozor, co se mezi zaměstnanci Zbrojovky vypráví a tyto zprávy mu pak přinášel. [...]*“¹⁴⁰

Řada svědeckých výpovědí zaměstnanců Zbrojovky však jasně prokazovala Motyčkovu vinu.¹⁴¹ Například někdejší zaměstnanec Otakar Nový vypověděl: „*Ihned v době okupace, tedy těsně po obsazení Brna německou armádou přivedl do Zbrojovky – do mé dílny, četu Gestapáků nějaký Motyčka, kterého jsem při této příležitosti poznal, kteří obsadili všechny vchody a vtrhli do kanceláře, která se nacházela v dílně s namířenými revolvery. [...] v kanceláři visel ještě na stěně obraz prezidenta T.G.Masaryka s ozdobami v národních barvách. Gestapáci nařídili, aby tento obraz jakož i ozdoby odstranil, odešli a zanechali Motyčku, jako dozorce v dílně. [...] v pondělí ráno, když jsem přišel opět do mé kanceláře, zjistil jsem, že obraz prezidenta T.G.Masaryka byl shozen na zem a rozšlapán jakož i k tomu příslušející ozdoby v národních barvách. Na stěně visel místo obrazu našeho prezidenta obraz Hitlera a velký hákovitý kříž. V kanceláři byli již přítomni Motyčka a dva nově dosazení němečtí úředníci. Mám za to, že obraz poškodil a zhanobil jedině Motyčka, o kterém jsem se infor-*

¹³⁹ Wolfgang Dyck, narozený 28. 1. 1915 v Brně. Patřil k aktivním pronacisticky zaměřeným brněnským Němcům. Od 29. 7. 1939 sloužil u gestapa nejprve jako výpomocná síla a tlumočnick. Od září 1941 pak ve funkci kriminálního zaměstnance zpravodajského referátu. Vzhledem ke své znalosti češtiny byl nasazován do řad odbojových organizací jako provokatér. Dne 26. 2. 1947 odsouzen Mimořádným lidovým soudem k trestu smrti a téhož dne popraven. Vašek, František – Černý, Vladimír – Břečka, Jan: *Místa zkropená krví: Kounicovy studentské koleje v Brně v letech nacistické okupace 1940–1945*, Brno, s. 141.

¹⁴⁰ Protokol sepsaný 10. 8. 1945 na Ředitelství národní bezpečnosti s Jindřichem Motyčkou. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

¹⁴¹ Motyčka měl pověst udavače také v okolí svého bydliště na Hroznové ulici. Iva Šenkýřová, roz. Křížová, ze sousedního objektu Hroznová 41 uvedla ve vztahu k objektu vily Wittal a období protektorátu vzpomínku svého otce: „*Tam bydlela strašná svině a pořád dolízal. [...] On k nám dolízal i domů a otec se ho nemohl vůbec zbavit. A všichni si na něho dávali dobrou pozor.*“ Rozhovor s Ivou Šenkýřovou, roz. Křížovou, a Ninou Klevetovou, roz. Křížovou, ze dne 20. 2. 2025.

moval, co jest to za člověka a byla mně dána, že jest to všeho schopný zločinec, fašista-vlajkař který byl do Zbrojovky dosazen jenom z vůle okupačních úřadů. [...] Pokud se pamatuji, udal Motyčka celkem asi 26 mých spolupracovníků. Někteří z nich, jichž jména si dnes nepamatuji, byli vzati do vazby a zde týráni. Zda z nich některý přišel o život již nevím [...]“¹⁴² Obdobně i jiný zaměstnanec Zbrojovky, Jan Hlavica, popisoval Motyčkovu agilnost slovy: „Jindřicha Motyčku poznal jsem ze zaměstnání ve Zbrojovce. Jindřich M. v kanceláři se chlubil, jak bil židy na Kolišti a že jezdil s gestapem provádět kontrolu. O každém jednotlivci, který nezdravil zdviženou pravicí, říkával, že patří do kriminálu.“¹⁴³

V procesu s Motyčkou se ale nejpodstatnější ukázalo jeho udání z roku 1943. Tehdy za přechovávání zbraní udal drážního zaměstnance Karla Blažka ze Skalice nad Svitavou. To potvrdil i bývalý kriminální zaměstnanec gestapa Wolfgang Dyck: „Byl jsem zaměstnán od 28. července 1939 v Brně. Pracoval jsem na odd. zpravodajském. Asi v měs. březnu 1943 předložil důvěrník jistý Motyčka, zam. tehdy ve Zbrojovce [...] zprávu členu Gestapa Maxu Sedláčkovi, že jistý Blažek, který jest zaměstnán v dílnách na nádraží ve Skalici, má uschované zbraně. Max Sedláček se obrátil na mne s poznámkou, že agent Motyčka není pro tuto úlohu schopný a že by za Blažkem mohl poslat agenta Kupky.“¹⁴⁴

Motyčkovu udání se pro Karla Blažka stalo fatálním. Po jeho zatčení byl totiž odsouzen k trestu smrti, který byl vykonán 18. dubna 1944 v Drážďanech.

Byla to pravděpodobně Motyčkova konfidentská činnost, která mu zajistila domovnícký byt ve vile Wittal: „Po dobu 4 let a to od roku 1941 byl jsem domovníkem domu na Hroznové ul. 39, kam se v únoru 1945 nastěhoval zaměstnanec gestapa jménem Kozłowski. Osobní styky s ním jsem žádné neudržel. Připouštím, že jsem donucen okolnostmi zdravil vztyčenou pravicí bez slovního doprovodu.“¹⁴⁵

Již zmiňovaný gestapák Wolfgang Dyck v jedné ze svých výpovědí dokonce naznačoval, že se Motyčkův byt na Hroznové mohl stát místem konspiračních setkání: „S předvedeným Motyčkou setkal jsem se asi na jaře v roce 1944 [...] V bytě jsem já sám u něj nebyl. Zda byl v bytě Motyčky Sedláček přesně nevím. Při naší společné rozmluvě v úřadovně na Jánské ulici mě však Sedláček

142 Protokol sepsaný s kapitánem v záloze Otakarem Novým, Moravská Třebová 28. 2. 1946. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

143 Protokol sepsaný 6. 11. 1945 s Janem Hlavicí. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

144 Sbor Národní bezpečnosti, Velitelství stanice ve Skalici na Svitavou 17. 10. 1945. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

145 Protokol sepsaný 6. 11. 1945 s Janem Hlavicí. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

*dvakrát řekl, že jede do Pisárka, že má sraz s Motyčkou. Víť však určitě, že Sedláček udržoval s Motyčkou stálý styk a vedl v evidenci jako V-manna.*¹⁴⁶

Motyčka byl, jak uváděl poválečný tisk, odsouzen za svoji konfidentskou činnost 10. února 1947 k doživotnímu trestu a předán poté do trestnice pro muže na Mírově. Původní trest však byl v důsledku milosti prezidenta republiky ze dne 11. března 1954 snížen na 20 let. Po odpykání poloviny z tohoto trestu byl Jindřich Motyčka 31. května 1955 propuštěn na svobodu.

Ve své výpovědi uvedl Motyčka, že v únoru 1945 se do vily Wittal nastěhoval dokonce i kriminální rada brněnského gestapa, SS-Hauptsturmführer Otto Koslowski. Potvrzoval to během procesu s Motyčkou i bývalý administrativní úředník Zbrojovky František Horák „[...] *posledně bytem se šéfem německé tajné státní policie Kozlowským v Brně, Hroznová ul.*“¹⁴⁷

O Koslowskim je známo, že po svém příchodu do Brna užíval spolu se svojí ženou a synem vilu sourozenců Otto a Mořice Eislerových na Neumannově ulici 10. Majitelem této nemovitosti se podle pozemkové knihy stal od 18. června 1944 známý brněnský průmyslník ve slévárenství Herbert Storek: „*Dne 18. června byla udělena vlastnická práva Ing Herbertu Storkovi.*“¹⁴⁸ Do policejní přihlášky uvedl Storek změnu bydliště na Neumannovu číslo 10 k datu 31. ledna 1945. Změna bydliště u Koslowského počátkem roku 1945 a přesun z Neumannovy na Hroznovou 39 tak nejspíš souvisí právě se změnou vlastnictví vily bratří Eislerových.

Ve vile na Hroznové obýval Koslowski bezpochyby jeden z dvojice ústředních bytů a nelze ani vyloučit, že mu byl dům vyčleněn celý. V lístku pro domácnost Liselotte Rühl je totiž jako datum odhlášení na Hroznové 39 uvedeno 13. ledna 1945, které téměř koresponduje s Koslowského příchodem. Současně je jako poslední brněnské bydliště Otto Schradera v poválečné kartotéce uvedena adresa Nietzscheova, dnes Kalvodova, a nikoliv Hroznová.

146 Sbor Národní bezpečnosti, Velitelství stanice ve Skalici na Svitavou 17. 10. 1945. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

147 Výpis protokolu sepsaný 26. 6. 1945 s Františkem Horákem. MZA, fond C 141 – Mimořádný lidový soud, karton 143, sign. Lsp 120/46.

148 Výpis z pozemkové knihy komplexně uzavřeného katastrálního území Křížová, kn. vl. č. 1800.

Motyčka i Koslowski zde pak žili do dubna 1945.¹⁴⁹ Během osvobozovacích bojů byl objekt již pravděpodobně prázdný. Z této doby pochází nejspíš defekty na části jižní fasády vily a v ocelových sloupcích oplocení.¹⁵⁰

Po svém dopadení a zatčení v září 1946 v Gladebachu, uvedl Koslowski ve výslechovém protokolu z 1. dubna 1947 jako poslední brněnské bydliště právě Hroznovou 39.¹⁵¹

Přibližně ve stejnou dobu, kdy se podle Motyčkovy výpovědi nastěhoval do vily na Hroznovou 39 i kriminální rada Koslowski, byla do Terezína nakonec deportována i Valerie Schatz. V terezínském kartotéce je u jejího jména uveden transport AE3, vypravený dne 11. února 1945 z Prahy. Posledním jejím bydlištěm před deportací byla Praha, ulice Příkop číslo 7, ale domovskou obcí – pravděpodobně po sňatku s Otto Rudolfem Schatzem – byla Vídeň. V terezínském ghettu byla ubytována na Haupstrasse 10, později Hauptstrasse 14 a v Terezíně se také dočkala osvobození. Její manžel, malíř Otto Rudolf Schatz byl internován nejspíš už v roce 1944: „*V letech 1944/45 byl zatčen a internován v různých pracovních táborech a v koncentračním táboře Grädlitz. V sérii kreslených obrázků zachycoval výjevy každodenního života v táboře a nacistického teroru.*“¹⁵² V roce 1945 se měl Schatz vrátit do Vídně, kde ho zvláště povzbudil Viktor Matejka, bývalý městský radní odpovědný za kulturní záležitosti.¹⁵³

Pokračování článku bude ve Foru Brunense 2026.

149 V lístku pro domácnost z 15. 9. 1943 uvedl Motyčka narození nejmladšího syna Jaroslava a jako datum jeho přihlášení na adrese Hroznová 39 napsal 4. 4. 1945.

150 Podle ústního sdělení pana Mikuláše Mařátka, ze sousedního objektu Hroznová 37, pochází defekty ve sloupcích oplocení mezi zahradami Hroznová 37 a 39 z období bojů o Brno v dubnu 1945. Částečně to potvrzuje i sdělení paní Ivy Šenkýřové z Hroznové 41: „*Němci byli zakopáni na Juránce, v tom kopci, a tady už byli Rusové a oni se navzájem ostřelovali. My jsme dostali zásah granátem do pokoje nahoře, a celý se nám to ulomilo.*“ Rozhovor s Ivou Šenkýřovou, roz. Křížovou, a Ninou Klevetovou, roz. Křížovou, ze dne 20. 2. 2025.

151 „*Protokol, sepsaný s předvedeným Ottou Kozlowským, býv. krim. radou, vedoucím odd. IV/Ko a SS – Hauptsturmführerem gestapa v Brně, nar. 17. 4. 1900 v Riesenburgu, [...] ženatý, stará se o manželku Alžbětu a syna Jana, posledně bytem v Brně, Hroznová 39 [...]*“

152 Günter Eisenhut in: Ausst. Kat. Graz, Moderne, 2001, S. 62, 321, 385.

153 Viz <https://www.ottorudolfoschatz.at/en/biography>

The Story of Villa Wittal

An Insight into the Lives of the Residents of a House in Brno (Part I)

MICHAL DOLEŽEL

The study focuses on the Wittal Villa, a functionalist residence designed by architect Heinrich Blum in 1932 in the Brno district of Pisárky. It reconstructs the story of the Wittal family, prominent Jewish entrepreneurs in the textile industry, and situates it within the broader context of interwar prosperity, Nazi occupation, and postwar developments. The villa serves as a unique source for understanding modern architecture, the family strategies of the Jewish bourgeoisie, and the dramatic transformations of the 20th century. The paper examines both the architectural and garden design as well as the life stories of its residents – from the interwar flourishing of the Brüder Wittal company through the Aryanization and loss of property during the Protectorate to postwar nationalization and the villa's transformation into a rental house. The story of the Wittal Villa represents a model example of the interconnectedness of architecture, social history, and the memory of place.

Obr. 1 Výřez z fotografie z roku 1913 s obchodem firmy Brüder Wittal na Kapucínském náměstí 2. Archiv města Brna, fond U5, inv. č. Ilc9-001

Obr. 2 Dům Kapucínské náměstí 2, kde v letech 1904–1928 sídlila firma Brüder Wittal. Foto David Konečný, 2025.

Obr. 3 Obchodní portál firmy Brüder Wittal na Josefské 21 od architekta Zoltana Egriho. Forum: časopis pre umenie, stavbu a interieur, 1931

Obr. 4 Dům Josefská 21, kde od roku 1929 sídlila firma Brüder Wittal. Foto David Konečný, 2025.

Darujte letos k vánocům pouze praktické věci a způsobíte také radost.

V odborném domě WITTAL najdete praktické dárky, které potěší obdarovaného:

pro děti: rozkošné šatečky, pěkné hrací kalhoty, pestré pulovery, pláště, krásné soupravy na sánkování, prádlo, punčochy atd.;

pro dámy: rozkošná pyjama, Wittal-pulovery a vesty, naše novinky prádla, punčoch, zupanů a rukavic atd.;

pro domácí personál: šaty k servírování, ozdobné zástěry, čepce, zástěry pro domácnost, lacné punčochy, prádlo a rukavice. 16075

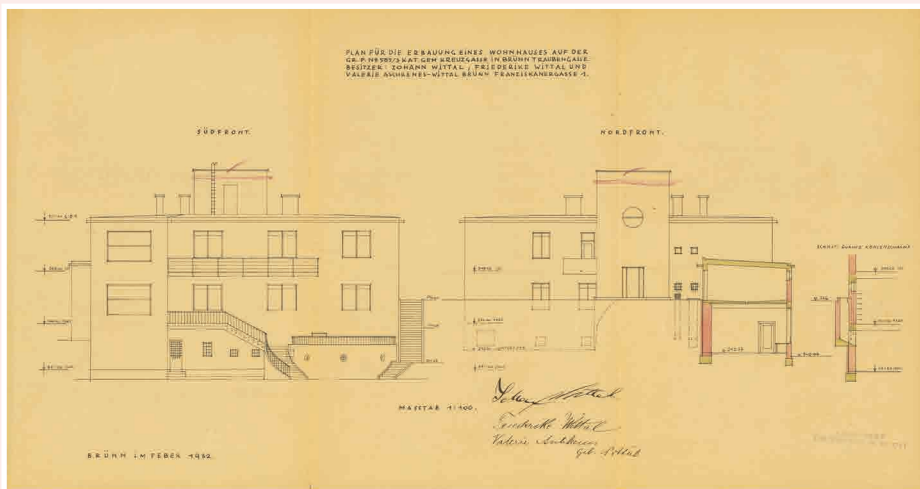
Obchodní dům **WITTAL** BRNO Josefská 21

Obr. 5 Novinová reklama firmy Brüder Wittal. Lidové noviny 1. 4. 1931.

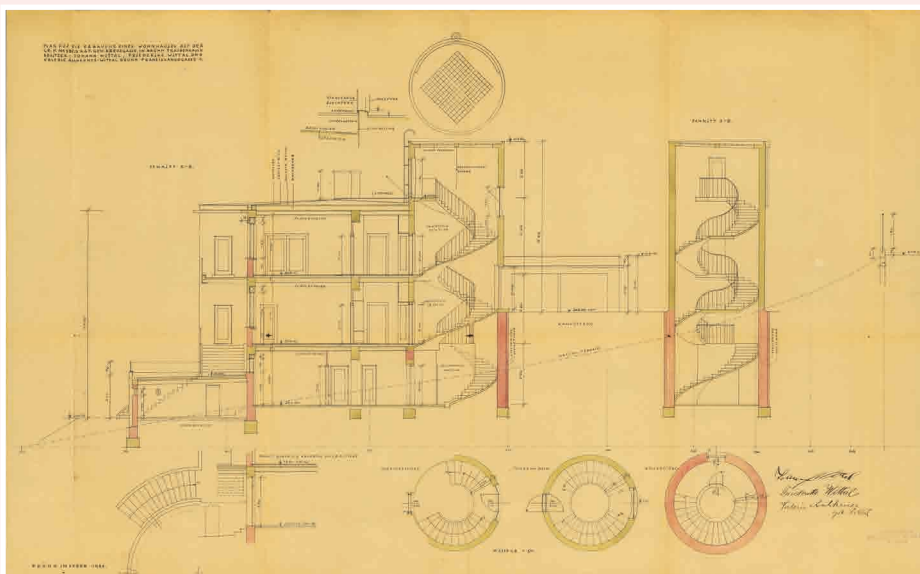

Obr. 6 a 7 Heinrich Blum, dům Edgara a Ilse Oserových na Preslově 9 z roku 1928, boční a zadní pohled. Foto David Konečný, 2025.

Obr. 10 Stavební dokumentace k vile Wittal od Heinricha Bluma z února 1932, pohled z jihu a pohled ze severu. Archiv města Brna, fond B1/49 Hroznová 39.

Obr. 11 Stavební dokumentace k vile Wittal od Heinricha Bluma z února 1932, řez objektem. Archiv města Brna, fond B1/49 Hroznová 39.

Traubengasse <i>Hroznová</i>		Čís. 39	Kat. území <i>Klášterá Pseřevy</i>	Kn. vl. 1.
"		"	Číslo popisné <i>1132 93</i>	
"		"	Fara <i>Starí Bmo</i>	<i>409</i>
Počet bytů 3			Poz. parc. <i>535/2</i>	Stav. m. Stav. parc. <i>1.</i>
Novostavba 19 <i>32</i>	<i>32</i> <i>plásmní</i> <i>patrový</i> <i>náj.</i>	dům	Stavba povolena <i>11.5.1932</i> čis. <i>22.962/32.2</i>	
Poznámka	Kolaudace <i>18.října 1932</i> čis. <i>94.145/32.2 - 4397</i>			
Povolení k obývání od <i>1. listopadu 1932</i>				

Jméno	Bydliště	Národnost	Podíl na domě	Od kdy?	Poznámka
majitele					
<i>Wittal Jan</i>	<i>obelsánek</i>		<i>1/4</i>	<i>11. 4. 1933</i>	<i>1711/4.5.33</i>
<i>Wittalova Bráňka</i>			<i>1/4</i>	<i>ě.d.</i>	<i>1711/25.6.33.2</i>
<i>Kiseknesova Valérie</i>			<i>1/2</i>	<i>2735</i>	
<i>Wittal Jan</i>			<i>1</i>	<i>9.3. 1938</i>	
<i>širodní práva</i>			<i>2</i>	<i>ě.d. 26.38</i>	
				<i>21.8. 1946</i>	
				<i>ě.d. 9677</i>	

Obr. 12 Karta nemovitosti k Hroznové 39. MMB Odbor vnitřních věcí.

Obr. 13 Vila Wittal vyfocená ze sousední zahrady Hroznové 41, nedatováno, po roce 1932. Soukromý archiv Ivy Šenkýřové, roz. Křížové.

Obr. 14 Pohled na vilu Münz a vilu Wittal ve filmu *Dívka v modrém*, 1939, režie Otakar Vávra.

Obr. 15 Valerie Schatz, roz. Wittal, (vpravo), po roce 1950. Poskytla Brigid Grauman.

Hlavní je, že jsme všichni naživu

Příběh vlnářského továrníka Adolfa Esslera a jeho rodiny

PAVEL KOŠTÁL

Při procházce podél řeky Svitavy v Obřanech nelze minout chátrající budovu někdejší textilní továrny, která již svými monumentálními rozměry upoutává pozornost kolemjdoucích. V její blízkosti můžeme narazit na nenápadný žulový pomník s bronzovou pamětní deskou, nesoucí nápis: „IN MEMORIAM ADOLFA ESSLERA *1885 – †1957 MAJITELE TEXTILNÍ TOVÁRNY V OBŘANECH“. Tento lakonický text je jakýmsi klíčem k příběhu, v němž svůj part sehrály nejen podnikavost, vytrvalost a um, ale i válka, rasová nenávisť a následná snaha o vybudování beztřídní společnosti bez „vykořisťovatelů“. K příběhu, který se v osudovém 20. století opakoval v tolika variacích a přesto jedinečnému...

V klidných časech

Na úvod se snad sluší připomenout, že Brno zažilo již v 19. století období dynamického růstu, kdy se z původního města sevřeného v hradbách stala postupně pulsující metropole Moravy s počtem obyvatel, který na prahu 20. století překonal stotisícovou hranici. Stěžejní roli při rozvoji Brna od 18. až do 20. století sehrály průmyslové podniky, které měly klíčový vliv na postupnou přeměnu města do moderní podoby. Z průmyslových odvětví v Brně měla největší význam textilní výroba, která byla vzhledem ke své kvalitě zaměřena jak na domácí trh v rámci habsburské monarchie a později Československa, tak na export do zahraničí.

K desítkám textilních továren, vzniklých v období Rakouska-Uherska, patřila i firma Eduard Ernst Essler v Obřanech, v předměstské obci připojené k Brnu v roce 1919. Esslerové patřili k brněnským Němcům, díky svým aktivitám v textilním obchodu

a průmyslu se ale záhy dostali do úzkých kontaktů s židovskými podnikateli, kteří byli v té době rovněž navázáni v Brně na německé jazykové prostředí. Eduard Ernst Essler (1855–1929), původně syn krejčovského mistra, si kapitál na založení vlnářského podniku našetřil prostřednictvím obchodní agentury, zaměřené na nákup a prodej vlny, barev, petroleje a dalších komodit.¹ K jeho průniku do prostředí brněnských vlnářských průmyslníků jistě přispěl i sňatek, který v roce 1883 uzavřel s Johannou Nepomucenou, dcerou Leopolda Löwa, majitele barvírny v Lomnici u Tišnova a později v Husovicích, která byla neteří Adolfa Löwa, významného textilního podnikatele a majitele továren v Brně-Zábřovicích, Malém Beranově a Heleníně. Löwovi náleželi k rodinám, které nekladly příliš silný důraz na své židovské kořeny a snažily se splynout s většinovým prostředím, což se projevilo již v polovině 19. století jejich konverzí k římskokatolickému vyznání.²

Historie Esslerovy textilní továrny v Obranech se začíná psát roku 1900, kdy Eduard Ernst Essler odkoupil menší přádelnu, zbudovanou při dnešní Fryčajově ulici na ostrově vymezeném řekou Svitavou a mlýnským náhonem.³ Přádelna byla na místě mlýna, stojícího původně v těchto místech, zřízena snad již někdy kolem poloviny 19. století. Od roku 1894 ji provozoval Robert Stoklasek, který byl Esslerovým švagrem.⁴ Rodinné vazby mezi kupující a prodávající stranou nejspíše přispěly k tomu, že firma byla ještě nějakou dobu dále vedena pod Stoklaskovým jménem. Teprve roku 1905 byl oficiálně zapsán nový název – *Obrzauer Spinnerei Eduard Ernst Essler*. Nový majitel věnoval rozvoji firmy intenzivní péči, v postupně zvětšovaném podniku byla vyráběna přize různých druhů, která si rychle nacházela odběratele na trzích.

Průběh modernizace urychlily i požáry, z nichž dva největší propukly v obránské přádelně v letech 1912 a 1913. Při prvním z nich (28. února

1 V adresářích Brna z 90. let 19. století je jako jeho bydliště uváděna adresa Theresienglacijs 7 (Tereziino Koliště). Jednalo se o tu část dnešní ulice Koliště, která přiléhala k parku za Maheňovým divadlem. Viz např.: *Adressbuch von Brünn und den Vororten Königsfeld, Hussowitz und Kumrowitz*. Brünn 1897, s. 119.

2 Adolf Löw (1824–1883) pocházel z Uherského Ostrohu, ve 40. letech 19. století začal v Brně ve skromných podmínkách s výrobou sukna, v roce 1848 přestoupil na katolickou víru a oženil se s dělnicí Franziskou Schönovou. V 50. letech 19. století vybudoval se společníkem Friedrichem Schmalem textilní továrnu v Zábřovicích, která s úspěchem uvedla na trh tzv. vigognové zboží (výrobky z ovčí vlny smíšené s bavlnou) a postupně otvírala další pobočné závody. Za své zásluhy o rozvoj textilního průmyslu byl v roce 1880 Adolf Löw oceněn rytířským křížem Řádu Františka Josefa. Více viz Smutný, Bohumír: *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948*. *Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno 2012, s. 252–253.

3 Smutný, Bohumír: *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948*, s. 105 a 426.

4 V roce 1883 se oženil s Franziskou Löwovou, sestrou manželky Eduarda Ernsta Esslera Johannu Nepomuceny. Oba páry měly svatbu ve stejném roce.

1912) vyhořela přádelna, zbudovaná z bývalého mlýna. K hašení byly kromě místních hasičů povolány i sbory z Maloměřic, Husovic, Židenic a Brna.⁵ Ještě větší škody (odhadované na půl milionu korun) způsobil druhý požár 2. listopadu 1913, jemuž padla vedle přádelny (v té době zřejmě již opravené) za obět' i česárna a skárna.⁶ Na jeho likvidaci se podílely hasičské sbory z Obřan, Maloměřic, Husovic a Židenic a také dobrovolný sbor brněnských turnerů, příčina neštěstí nebyla známa, ale spekovalo se o samovznícení vlny.⁷ Firma byla naštěstí pojištěna, a tak mohla být následně postavena moderní přádelna, odpovídající soudobým trendům v textilním průmyslu. Tato stavba s železobetonovou konstrukcí se svou polohou uprostřed drobnější okolní zástavby stala dominantou Obřan a patří k nejzajímavějším příkladům průmyslové architektury tohoto období v Brně. V roce 1915, kdy byla v plném proudu první světová válka, převzal řízení podniku syn zakladatele Adolf Essler, který jej pak dále rozšiřoval a stál za jeho úspěšným rozvojem až do počátku druhé světové války.

Adolf Essler, narozený 8. srpna 1885 a pokřtěný v kostele v Brně-Zábrdovicích jako Adolf Isidor Eduard⁸, absolvoval vzdělání na textilní škole a německé technice v Brně. Na provozu rodinné textilní továrny se podílel již od roku 1910 jako prokurista a stál tak po boku svého otce při modernizaci podniku a pronikání jeho výrobků na tuzemské a zahraniční trhy. Obřanská textilka byla pod vedením Adolfa Esslera postupně přestavěna na komplexní vlnářský podnik, který náležel v meziválečném období za první republiky k předním textilním závodům v Brně. Protože po první světové válce po rozpadu rakousko-uherské monarchie přišla továrna o řadu dosavadních odbytišť pro jí vyráběnou přízi, přeorientovala se na výrobu pánského a dámského módního zboží, které si pak úspěšně nacházelo cestu na trhy.⁹ Součástí podniku se tak kromě přádelny mykané příze stala také tkalcovna (původně umístěná v pobočce na Trnité ulici v Brně, od roku 1934 v nové budově v Obřanech), apretovna a barvírna. K továrnímu areálu patřila rovněž vodní elektrárna, která již v roce 1917 poskytovala i veřejné osvětlení pro část obce. Začátkem 30. let zde byla instalována Kaplanova

5 Moravská orlice, roč. 50, č. 49, 29. 2. 1912, s. 2.

6 Skárna (německy Zwirnerei) je provoz, v němž probíhá skaní příze, tedy proces, při kterém se spojují a zakrucují dvě nebo více nití dohromady. Viz <https://cs.wikipedia.org/wiki/Skan%C3%AD> (vyhledáno 16. 9. 2025)

7 Österreichische Verbands-Feuerwehr-Zeitung, XXXVII. Jg., Brünn, 20. 11. 1913, č. 22, s. 345.

8 Moravský zemský archiv v Brně, matřka narozených 1878–1895 římskokatolické farnosti Zábrdovice, číslo knihy 17253, s. 290.

9 Ernst Essler, syn Adolfa Esslera, v dopise adresovaném 3.1.2001 starostovi Brna-Obřan Vlastimilu Břicháčkovi uvedl, že tehdejší výroba „byla asi 50 kusů látek po 50 metrech za týden“. Soukromý archiv V. Břicháčka.

turbína, v té době jedna z prvních na Brněnsku. V Brně na Divadelní ulici č. 3 provozovala Esslerova firma prodejní sklad svých výrobků.¹⁰

Podnik relativně úspěšně prošel i velkou hospodářskou krizí, spuštěnou pádem akcií na newyorské burze v říjnu 1929. V roce 1930 ještě firma jako jedna z mála textilních továren na Brněnsku nabírala nové zaměstnance, v dalších letech se ale ani jí nevyhnulo propouštění a snižování mezd. V polovině 30. let byla recese konečně překonána a podnik se znovu vrátil na cestu prosperity.

O úspěšnosti Esslerovy továrny, která v tomto období patřila k významným vlnářským závodům prvorepublikového Brna, svědčí pochvalná slova z článku v Lidových novinách, otištěného v srpnu 1936:

Esslerova továrna zaměstnává dnes asi pět set dělníků. Na místě někdejšího tichého mlýna rachotí dnes mykací stroje, kmitají se tkalcovské člunky a hučí nová turbína. V prostorném skladišti továrny vyrůstají nové a nové zásoby dámských i pánských látek, velmi pěkných a cenou přizpůsobených nynějším poměrům. Esslerovo zboží je známo a má dobrý zvuk i v zahraničí. Využívá se především do skandinávských zemí, mnoho také do Švýcarska. Nedávno zahájil majitel obchodní styky také s Dálným východem a byl v čilém spojení s trhy čínskými.¹¹

Období okupace

Léta rozvoje i obtíží, které se dařilo překonávat, bohužel utnuly tragické události, spojené s okupací Československa a druhou světovou válkou. Pro Adolfa Esslera, který měl sám ze strany své matky částečně židovský původ, se stalo osudným jeho manželství s Alicí Samkovou (1894–1985), dcerou brněnského vlnářského továrníka Roberta Samka a jeho manželky Heleny, rozené Popperové.¹² Alice Samková v mládí konvertovala od židovství k evangelické víře a kvůli ní zřejmě přijal protestantské vyznání i Adolf Essler, neboť měli sňatek 7. listopadu 1915 v německém evangelickém sboru Krista v Brně (nynější Červený kostel).¹³

Před nacistickou perzekucí neuchránilo rodinu Esslerových ani křesťanské vyznání, ani fakt, že náleželi v předválečném Brně k německému jazyko-

10 Tagesbote, roč. 75, č. 550, 29. 11. 1925, s. 82 (ve speciální příloze jubilejního čísla).

11 Článek *Obřanská přádelna Essler*, Lidové noviny, 14. 8. 1936, č. 406, s.12.

12 Samkové ve své rodinné firmě Gebrüder Samek na Cejlu vyráběli vlněné módní látky, proslulé svou kvalitou, které získaly ocenění i na mezinárodních výstavách.

13 Moravský zemský archiv v Brně, Německá evangelická církev v Brně – matrika oddaných 1915–1922, číslo knihy 17838.

vému a kulturnímu prostředí. Do hledáčku nacistických úřadů se Esslerova textilní továrna dostala hlavně kvůli židovskému původu Alice Esslerové, přičemž ani Adolf Essler nebyl shledán jako zcela rasově čistý, neboť byl kvůli své matce, poloviční židovce, pokládán za tzv. míšence druhého stupně.

Nátlak nacistů se od března 1939 postupně stupňoval, protože v Protektorátu Čechy a Morava byla stejně jako v Německu aplikována „rasová očista“, založená na tzv. norimberských zákonech. Tyto spolu s dalšími předpisy a nařízeními měly za následek zabavování (arizaci) židovského majetku a židovské obyvatelstvo se postupně dostávalo do stále beznadějnějšího postavení. Nastoupený směr měl jediný cíl – „konečné řešení židovské otázky“, což byl jak známo eufemismus pro deportace a masové vyvražďování Židů.

Dne 30. července 1941 byl Esslerův podnik, nepochybně kvůli původu manželky majitele a s ohledem na blízké kontakty rodiny s židovskými podnikatelskými kruhy v Brně, dán podle přípisu říšského protektora o židovském majetku pod vnučenou správu a tzv. treuhänderem („správcem věrné ruky“) byl ustanoven Ing. Adolf Boczek z textilní školy v Brně.¹⁴ Vnučená správa měla být prvním krokem k úplné arizaci Esslerovy továrny. Pod hrozbou ztráty majetku a zřejmě i s ohledem na další osud svůj a svých dětí se Adolf Essler nakonec podvolil brutálnímu nátlaku a nechal se v prosinci 1941 rozvést se svou manželkou Alicí. Nepochybně se jednalo pouze o formální vynucený akt, neboť manželé spolu podle dostupných indicií žili tajně dál a po konci války bylo jejich manželství i oficiálně obnoveno.¹⁵ V podobně tragickém postavení se v období protektorátu ocitly i tisíce dalších smíšených manželství, postavených do zoufalé volby mezi Skyllou a Charybdou.¹⁶

Obránská továrna nakonec nebyla Adolfu Esslerovi zcela vyvlastněna díky smlouvě, kterou v březnu 1943 uzavřel s vídeňským továrníkem Ferdinandem Köflerem a s obchodníkem Wilhelmem Jaruskou, na jejímž základě byl podnik přeměněn na veřejnou obchodní společnost.¹⁷ Adolfu Esslerovi se tak podařilo dosáhnout ukončení vnučené správy a zabránit totální konfiskaci firmy, musel se ale vzdát jejího vedení i živnostenského oprávnění.

14 Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, Brno, ukl. č. 1, poř. 6. Přípis říšského protektora pro Čechy a Moravu měl číslo II/1 Jd 15333/1

15 Moravský zemský archiv v Brně, Německá evangelická církev v Brně – matrika oddaných 1915–1922, číslo knihy 17838. Vedle poznámky o rozvodu Německým zemským soudem v Brně 20. 12. 1941 je připsáno, že tento rozsudek byl anulován rozhodnutím Krajského soudu civilního v Brně z 9. 6. 1946.

16 Více viz Rutová, Radana: *Židovští míšenci a smíšená manželství v období protektorátu*, dostupné online: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konec-ne-reseni-zidovske-otazky/zidovsti-misenci-a-smisena-manzelstvi-v-obodbi-protektoratu/> (vyhledáno 23. 9. 2025).

17 Opis smlouvy uložený v Moravském zemském archivu v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, Brno, ukl. č. 1, poř. 7.

Smlouva byla formulována se zpětnou platností od 1. ledna 1943 a Adolf Essler dle ní do majetku společnosti převedl všechna aktiva a pasiva své firmy, s výjimkou nemovitostí, vedených pod číslem 147 na katastrálním území Obrány, a vodní elektrárny, které zůstaly jeho vlastnictvím. Vedení podniku a styk s úřady převzal Ferdinand Köfler, o technickou a administrativní stránku podnikání se měl nadále starat Adolf Essler. Třetí společník Wilhelm Jaruska musel v té době sloužit ve wehrmachtu a do chodu společnosti tím pádem v podstatě nezasahoval.

Marie (Nina) Esslerová a její útěk z Ravensbrücku

Strohá řeč úředních dokumentů z období protektorátu nicméně ale příliš neumožňuje pochopit tíhu, která na rodinu dolehla. Adolf a Alice Esslerovi měli tři děti – dvě starší dcery Alici a Marii a mladšího syna Ernsta. Kladivo nacistické perzekuce paradoxně nejdříve nedopadlo na Alici Esslerovou, která byla vzhledem k svému židovskému původu nejvíce v ohrožení, ale na její prostřední dceru Marii, která se později nechala přejmenovat na Ninu. Její příběh, který v roce 1974 vyprávěla svému synovi Anthonymu, byl publikovaný na webových stránkách BBC History pod titulkem *Nina Orsten's Escape from Ravensbrück (Útěk Niny Orsten z Ravensbrücku)*.¹⁸ Je tak strhující, že jeho zpracování by vydalo na román či film. Následující řádky vycházejí z tohoto dokumentu.

Marie Esslerová (1918–2000) se narodila v Brně těsně po vzniku Československa a se svými rodiči a sourozenci prožila v Obranech krásné dětství. Když jí bylo dvacet let, zažila zábor Sudet po Mnichovské dohodě a začátek okupace. V té době pracovala v účetním oddělení textilní továrny svého otce a po krátkou dobu také v nemocnici, odkud ale odešla kvůli ústrkům ze strany německých žen ve vedení, které byly nejspíš informovány o jejím částečném židovském původu. Zapojila se do pomoci pronásledovaným Židům, snažila se udržet spojení se svým snoubencem Bedřichem Ornsteinem¹⁹ a jeho bra-

¹⁸ <https://www.bbc.co.uk/history/ww2peopleswar/categories/c55324/> (vyhledáno 14. 9. 2025).

¹⁹ Bedřich Ornstein (1915–2001, později užíval jméno Fred Orsten) se narodil v židovské rodině v Třebíči. Po dvouleté vojenské službě u československé armády a začátku okupace se mu v srpnu 1939 podařilo odejít do Velké Británie. Spolu s bratrance Leopoldem (Leem) získali od Jana Masaryka doporučující dopis pro vstup do armády. Jejich cesty se rozdělily v roce 1944, kdy Bedřich byl převelen do Ruska, kam se dostal přes Egypt, Palestinu, Irák a Írán. V řadách 1. československého armádního sboru pak bojoval mimo jiné v Dukelském průsmyku, zatímco jeho bratranec Leopold se zúčastnil vylodění v Normandii. Po válce pracoval Bedřich u jednotek UNRRA v Hamburku, a když mu jeho služba v dubnu 1948 skončila, zvolil místo návratu do komunistického Československa emigraci do Velké Británie. Tam jej doprovázela i Marie Esslerová, s níž se oženil v roce 1947. Vzpo-

trancem Leem, kteří s pomocí odboje uprchli do Anglie, a pomáhala udržet kontakt mezi nimi a jejich matkou, která skončila kvůli odchodu svých synů z protektorátu v koncentračním táboře. V korespondenci, probíhající částečně prostřednictvím kurýra, používali kódový jazyk a zabývali se i plány na možnost útěku jejich matky. Jejich korespondence byla bohužel zachycena gestapem a Marie Esslerová byla v březnu 1943 zatčena. Zažila vyčerpávající výsledky na brněnském gestapu, půl roku byla vězněna v ženské věznici na Cejlu a potom byla spolu s dalšími vězeňkyněmi zařazena do transportu, který je přes Drážďany odvezl do koncentračního tábora Ravensbrück.

Ravensbrück byl koncentrační tábor určený pro ženy, umístěný v blízkosti malého města Fürstenberg, asi 90 km severně od Berlína. V letech 1939–1945 jím prošlo 132 000 žen a dívek, z nichž většina zahynula. Marie Esslerová uvádí, že zde pracovala nejprve v továrně, která se nacházela uvnitř tábora. Později byla přearazena na práci v pobočce firmy Siemens, situované mimo areál tábora, kde byly lepší pracovní i hygienické podmínky vzhledem k tomu, že vězeňkyně tu pracovaly společně s německými civilisty. Mistr, u kterého pracovala, se jmenoval Nitschke, a přestože civilisté nesměli mít kromě udělování rozkazů a dohledu nad prací žádné styky s vězni, navázal s ní přátelský kontakt a riskoval vlastní život tím, že jí nabídl, že bude fungovat jako spojka pro posílání zpráv mezi ní a její rodinou. Prostřednictvím pana Nitschkeho dostávala Marie od rodiny nejen dopisy, ale i léky a různé drobnosti. Dostávaly se k ní také informace o tom, jak se vyvíjí válečná situace a jak postupuje fronta, takže ona a její přítelkyně z tábora neztrácely naději na dobrý konec...

Do Siemensovy továrny docházely vězeňkyně pěšky, každý den pochodovaly pod dozorem gestapa na směnu a večer se zase stejným způsobem vracely zpátky. Bez ohledu na roční období a počasí, stále ve stejném oblečení. Koncem roku 1944 byly vězeňkyně pracující pro Siemens přesunuty do nového pobočného tábora, postaveného vedle továrny. Do hlavního tábora, v němž byla v té době už zprovozněna i plynová komora, se vězeňkyně od Siemense vracely jen ve výjimečných případech, například kvůli onemocnění. Protože se v pobočném táboře cítily mnohem bezpečněji, snažily se případná onemocnění skrývat.

Počátkem roku 1945 se k Ravensbrücku začala přibližovat fronta a Marie Esslerová začala pomýšlet na útěk. Ve svých vzpomínkách uvádí, že si přes pana Nitschkeho nechala od rodiny poslat civilní oblečení, které se jí podařilo ukrýt. Útěk plánovala společně se svými blízkými přítelkyněmi

mínky Bedřicha Ornsteina (Freda Orstena) jsou dostupné na: https://web.archive.org/web/20200530225935/http://orsten.com/Memories/Brno_to_Bushey_files/From%20Bruno%20to%20Bushey.pdf (vyhledáno 25. 9. 2025).

Lisou a Bebinou. Příležitost se naskytla v dubnu 1945, kdy musel být kvůli postupující Rudé armádě tábor evakuován a vězeňkyně, které byly schopné chůze, byly narychlo přesouvány na jiná místa. Druhou noc se pochod smrti zastavil vedle silnice, po níž proudily tisíce vojáků a civilistů, prchajících před Rusy. Marii a jejím dvěma přítelkyním se podařilo převléct do civilních šatů a využít nepozornosti opilých gestapáků, kteří účastnice pochodu strážili. Naskočily do vozu Červeného kříže a po několikahodinové jízdě byly vysazeny daleko od tábora na severu Německa. Aby předešly prozrazení, kdo jsou, předstíraly, že patří k cizím dělnicím, jichž v Německu pracovaly tisíce. Z trojice uprchlic ovládala dokonale němčinu jen Marie, její dvě české přítelkyně řeč tak dobře neznaly. Jako přesvědčené komunistky přemluvily Marii, aby se vydaly vstříc Rudé armádě. Při přiblížení k frontě je ale zpozoroval letoun a dostaly se do kulometné palby, tehdy přežily jen o vlasek. Po tomto zážitku se vrátily do blízkého města, které bylo mezitím vybombardováno a Marii Esslerové se pak podařilo své přítelkyně přesvědčit, že bude lepší vydat se na opačnou stranu směrem k Angličanům nebo Američanům.

Po několika dnech, vyplněných vyčerpávajícím putováním od vesnice k vesnici, při kterém musely všude prosit o jídlo a nocleh, se jim nakonec podařilo dostat do jednoho města obsazeného americkou armádou. Když na vojenském velitelství sdělily, kdo jsou a vylíčily svůj příběh, vyšli jim Američané okamžitě vstříc a ubytovali je v domě, který pro ně zabavili. Marii Esslerové pak nabídli, aby pro ně pracovala jako tlumočnice. Na tyto chvíle znovunabyté svobody a návratu do normálního života vzpomínala i po letech: *... dostaly jsme krásný dům, kde jsme zůstaly, a všichni důstojníci z toho velitelství za námi chodili a nosili nám všechno možné k jídlu, hlavně ale mýdlo, parfémy a všechny ty kosmetické věci, které jsme neviděly celé roky. A daly jsme si krásnou koupel. Mimochodem, to bylo něco, o čem jsme všechny snily celé roky – že si jednou znovu pořádně napustíme vanu. Takže přesně to jsme udělaly... umyly jsme si vlasy, a vůbec... bylo to naprosté nebe, naprosto nádherné.*²⁰

Po podepsání kapitulace Německa se Marie Esslerová a její přítelkyně chtěly vrátit co nejdříve zpátky do Československa, aby vůbec zjistily, co se s jejich rodinami stalo. Cesta byla ale komplikovaná, nejprve se dostaly do britského sektoru, kde Marie byla opět zaměstnána jako tlumočnice na velitelství, a po nějaké době znovu požádaly o to, aby mohly být poslány dále na východ. Musely se přesunout do repatričního tábora, z něhož se jim nakonec podařilo po vlastní ose odjet do Československa. Mariiny přítelkyně skutečně našly své příbuzné v Praze a ona pokračovala dále do Brna.

20 Překlad ze vzpomínek Marie Esslerové (Niny Orsten) na stránkách BBC History, <https://www.bbc.co.uk/history/ww2peopleswar/stories/17/a4066517.shtml> (vyhledáno 14. 9. 2025).

Osudy dalších členů rodiny

Záhy po uvěznění Marie dostihla nacistická rasová politika její maminku Alici Esslerovou, která byla jako židovka vyzvána, aby se dostavila na shromažďovací místo, odkud byly vypravovány transporty do koncentračních táborů.²¹ Z Brna byla ale nejprve převezena do Prahy a odtud byla 9. dubna 1943 transportem Cy deportována do ghetta v Terezíně.²²

Naštěstí unikla převozu do Osvětimi či jiných vyhlazovacích táborů a podařilo se jí přežít. Svým potomkům o tom později vyprávěla, že když byli po příjezdu do Terezína rozřazováni Židé na ty, jež zůstanou v ghettu a ty, jež budou posláni na smrt, zachránilo ji to, že u sebe měla pohlednici od svých tří dětí a že znala z dřívějška jednoho úředníka, který byl u zapisování jmen přítomen.²³ I v zoufalých podmínkách terezínského ghetta se prý snažila zůstat upravená a silná, protože věděla, že se musí stůj co stůj pokusit zůstat zde co nejdéle. Po osvobození se v květnu 1945 mohla konečně vrátit ke své rodině. V databázi osob internovaných v Terezíně (viz pozn. 20) je na její kartě připsáno, že ve svém rodném místě (tedy v Brně) měla být od 15. května 1945.

Pronásledování neminulo ani Ernsta (Arnošta) Esslera (1920–2006), který byl nejmladším z dětí Adolfa a Alice Esslerových. Na začátku okupace mu bylo teprve osmnáct let a jako dvacetiletý pak již počátkem 40. let pracoval po boku svého otce v obránské továrně. Podle nacistických rasových zákonů byl stejně jako jeho sestry považován za tzv. židovského míšence 1. stupně. V těchto případech se ale rozlišovalo, zda dotyčná osoba je či není zapsána v židovské matrice. Na děti ze smíšených manželství, které byly vedeny v židovské matrice a byly členy židovských obcí, se nahlíželo jako na Židy a čekala je deportace do Terezína. Ernst byl ale pokřtěný, a tak se mu tento osud naštěstí vyhnul. Koncem války bylo ale „konečné řešení židovské otázky“ v protektorátu prakticky završeno a chapadla nacistické mašinérie začala dopadat i na ty, jimž se dosud vlny perzekuce vyhnuly. Ernst byl tak v říjnu 1944 poslán do tábora nucených prací pro židovské míšence v Postoloprtech v severních Čechách.²⁴ V táboře naštěstí panoval na rozdíl od

21 Zřejmě se jednalo o budovu školy na Merhautově 37 v Černých Polích, kde bylo deportační centrum pro Židy z Brna a okolí. Na tomto místě byli přichozí zbaveni majetku a občanských práv a zařazeni do transportů.

22 <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/te-esslerova-alice> (vyhledáno 18. 9. 2025).

23 Muzeum města Brna, rozhovor s Renate Udvardi, Livii Drennig a Robertem Esslerem, vedoucí Martinou Babinčakovou a Pavlem Košťálem dne 11. 10. 2025 v Brně.

24 Zmínka o tom je v dokumentech Adolfa a Alice Esslerových na stránkách Arolsen Archives – nejrozsáhlejší světové databáze dokumentů o obětech a přeživších nacismu <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/80613988?s=Alice%20Essler&t=3048604&p=0> (vyhledáno 23. 8. 2025).

koncentračních táborů volnější režim, a když tam Ernst onemocněl zápallem plic, bylo mu umožněno vrátit se domů do Obřan na zotavení. Zde jej zastihl konec války, a tak se návratu do tábora s nejistým osudem vyhnul.

Po uvěznění Marie a deportaci její matky Alice do Terezína zůstala tíha péče o domácnost a o ty, kteří z rodiny ještě zbyli na svobodě, na její sestře Alici, která byla nejstarší z trojice sourozenců. Alice Esslerová (1917–1994) – rodinou nazývaná „Litzi“ – se narodila necelé dva roky po svatbě svých rodičů. Musela mít umělecké vlohy, protože v druhé polovině 30. let studovala ve Vídni na škole užitého umění. Mezi spolužáky se seznámila s Wilhelmem Jaruskou a zamilovala se do něj. Wilhelm Jaruska pak pomohl za války jejímu otci zachránit obřanský podnik před arizací tím, že se stal v roce 1943 jedním ze společníků veřejné obchodní společnosti, na niž byla firma transformována kvůli nátlaku nacistů. Ve smlouvě byl uveden jako obchodník, ve skutečnosti se ale celý život věnoval umění. Za války byl nucen narukovat do německého wehrmachtu, takže jej při podpisu smlouvy musel na základě plné moci zastoupit dr. Karel Lamač.

Alice „Litzi“ se snažila posílat balíčky s jídlem své matce do Terezína i sestře Marii do Ravensbrücku. Tyto balíčky měly nepochybně podííl na tom, že se tehdy již padesátileté Alici Esslerové podařilo pobyt v terezínském ghettu přežít. Marie vzpomínala na to, že do Ravensbrücku jí někdy dorazily balíčky s velkým zpožděním, takže se v nich část jídla zkazila, ale i přesto to byla vzhledem k nesmírně chudé stravě založené na chlebu, bramborových slupkách a pastináku obrovská pomoc.

Její otec Adolf Essler zůstal celou válku v Obřanech, kde se snažil odvrátit arizaci továrny a zajistit její fungování i po jejím přetvoření na veřejnou obchodní společnost. Přestože nebyl uvězněn, musel absolvovat výslechy na gestapu. Podezřelý byl nejen kvůli svým rodinným vazbám a kvůli tomu, že byl tzv. židovským míšencem druhého stupně, ale například i tím, že bratranec jeho ženy Alice Victor Samek, který působil v Anglii pod uměleckým pseudonymem Vic Oliver jako známý komik a hudebník, byl tehdy ženatý s dcerou Winstona Churchilla Sarah.²⁵

Adolf Essler měl nepochybně celou válku starost nejen o život svých blízkých, kteří skončili v koncentračních táborech, ale i o osud své matky Johanny Esslerové, která s nimi žila v jedné domácnosti a jako poloviční židovka byla i přes svůj vysoký věk rovněž v ohrožení.

V daném kontextu je možno považovat téměř zázrak, že celá rodina válku přežila.

²⁵ Viz vzpomínky Bedřicha Ornstena (Freda Orstena) dostupné na: https://web.archive.org/web/20200530225935/http://orsten.com/Memories/Brno_to_Bushey_files/From%20Bruno%20to%20Bushey.pdf (vyhledáno 25. 9. 2025).

V osidlech poválečné „spravedlnosti“

Koncem války ale těžké časy pro rodinu Esslerových neskončily. Od počátku dubna 1945 postupovaly jižní Moravou směrem k Brnu jednotky 2. ukrajinského frontu maršála Malinovského, podporované oddíly Rumunské královské armády. V polovině dubna již byla fronta blízko, ve městě vládl chaos, doprava kolabovala, obyvatelé se kvůli bombardování museli ukrývat v krytech a ve sklepích nebo se snažili utéct na venkov. Z Brna ustupovaly také jednotky wehrmachtu a mnozí Němci, kteří měli obavy z Rudé armády a z dalšího vývoje, opouštěli město spolu s nimi.

V obřanské továrně byli zaměstnanci naposledy v sobotu 14. dubna 1945, v dalších dnech musel být provoz přerušen. V areálu textilky zůstali pouze Adolf Essler, jeho dcera Alice, syn Ernst a zřejmě i jeho matka Johanna, kteří našli útočiště v protiletectkém krytu pod obytnou budovou.²⁶ V kritických dnech od 23. dubna prošla závodem ustupující německá armáda, která zde odvezla 1 pár koní s potahy, nákladní vůz pro dopravu zboží a veškeré krmivo, pravděpodobně také pohonné hmoty a některé hotové výrobky a další zboží. 25. dubna kolem 17:30 vyhodily ustupující německé jednotky do vzduchu most spojující Maloměřice a Obřany. Tento výbuch měl katastrofální důsledky pro budovu přádelny, vzdálenou od mostu pouhých 10 metrů. Byla zničena trhárna závodu včetně veškerého strojního zařízení, v plamenech se ocitla také vlárna v prvním patře přádelny. Za obět' požáru padl 1 vlk a 2 elektromotory firmy Baťa. Méně bylo poškozeno 2. a 3. patro přádelny a její střecha. Největší škoda vznikla poškozením skladišť v mykárně, kde došlo ke vznícení surovin prosáklých masnotou. Tento požár se definitivně podařilo zdolat až vyklizením zbylých surovin ze skladiště 5. května 1945.

Ostatní budovy byly poškozeny střelbou a tlakovou vlnou, došlo k proražení stropů, poškození střešní krytiny, veškerá okna v továrních i kancelářských budovách byla zničena.

Rudá armáda vstoupila do závodu tentýž den 25. dubna navečer a hlavní část vojska přišla následující den 26. dubna v ranních hodinách. Rudá armáda odebrala z garáže osobní vůz „Rapid – Škoda“, pohonné hmoty, montážní nářadí atd. Vojáci pak otevřeli brány závodu, čehož údajně následně využilo civilní obyvatelstvo a došlo k vydrancování továrny. Odcizeny byly zásoby z prodejního skladu, v dílnách řemeny, provozní hmoty (mýdla atd.), neznámí pachatelé vnikli do kancelářské budovy a zničili a poškodili vybavení archivu

²⁶Následující popis dění v továrně vychází z „Protokolu na paměť o převzetí závodu od 28. dubna 1945 do 20. 7. 1945“, který je uložen v Moravském zemském archivu v Brně, fond H 296 – Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, inv. č. 12 (Pamětní zápisy správců o převzetí závodu a zápisy z porad správců 1945–1947).

a kanceláři. Zámky u všech stolů byly vytrhány, telefony přerézány a zničeny a byla vyloupena i pokladna v kanceláři Adolfa Esslera, pokladna mzdové kanceláře a příruční pokladna účtárny. Zachována zůstala pouze pokladna v účtárně a pokladna v čekárně s obsahem pojistek.

Následující den 26. dubna bylo osvobození Brna dokončeno a jako orgány nové správy začaly být narychlo zřizovány národní výbory. Také v Obřanech byl ustaven Místní národní výbor, který se pokusil o nastolení pořádku ve vyrabované Esslerově továrně a vyslal tam jako svého zástupce Josefa Chlupa, aby se ujal vedení záchranných prací a zamezil dalším nepřístojnostem ze strany vojáků i civilistů. Za tímto účelem byla zřízena také závodní rada a dalšímu drancování a ničení majetku měla zabránit 20 členná bezpečnostní stráž. Již 4. května 1945 musely být ale záchranné práce přerušeny rozhodnutím komandatury Rudé armády, která do závodu zakázala vstup všem zaměstnancům a civilistům s odůvodněním, že jej považuje i s veškerým majetkem za zabavenou válečnou kořist. Zařízení Esslerovy továrny tak bylo vystaveno dalšímu ničení ze strany Rudé armády ještě téměř měsíc, až do 30. května, kdy byl zákaz po intervencích závodní rady a Josefa Chlupa odvolán.

Z dobových dokumentů bohužel není zřejmé, kdy byli Esslerovi nuceni svou továrnu a svůj majetek opustit. Nevíme tedy ani, zda zde zažili příchod Rudé armády a kolik dní v těchto dramatických podmínkách museli přežít. Je ale pravděpodobné, že během května, kdy byl závod zabráný Rudou armádou, se zde již nenacházeli. Rodina našla přístřeší a bezpečnější místo k životu v malém bytě na adrese Zemědělská 60 v Černých Polích. V polovině května se vrátila z Terezína manželka Adolfa Esslera Alice. Teprve později za nimi dorazila jejich dcera Marie, když se jí podařilo vrátit do Československa z repatričního tábora, kam se po svém útěku z Ravensbrücku a práci pro Američany a Brity dostala. O svém příjezdu domů později řekla: *Když jsem se vrátila domů, polovina domu byla v troskách a nikdo tam nebyl. Vrátný mi řekl, že moje rodina teď bydlí v Brně, ve městě, a dal mi jejich adresu. Šla jsem tam pěšky, protože vlak tehdy ani nejezdil až do Brna. Dorazila jsem na tu adresu a zazvonila jsem. V tom domě byl balkón, a když jsem zazvonila, vyšel na balkón můj otec. Řekla jsem mu: „Dobrý den, pane Esslere.“ A on se na mě podíval a odpověděl: „Dobrý den?“ Jako by mluvil s cizím člověkem, protože mě vůbec nečekal. Teprve před několika dny totiž slyšeli, že jsem zemřela. Právě proto mě otec nepoznal – ne že bych byla tolik změněná, protože už jsem nějakou dobu byla na svobodě a Američané i Angličané mě dobře živili, takže jsem vůbec nevypadala špatně. A tak když jsem řekla: „To jsem přece já!“ – všichni se rozběhli dolů po schodech, bylo spousta slz, spousta radosti, a všechno bylo zase šťastné.²⁷*

²⁷ Překlad ze vzpomínek Marie Esslerové (Niny Orsten), dostupných na: <https://www.bbc.com/history/ww2peopleswar/stories/17/a4066517.shtml> (vyhledáno 14. 9. 2025).

Jejich radost ze shledání a z toho, že všichni válku přežili, musela být obrovská. Konec války ale cestu ke spravedlnosti nepřinesl, hned po osvobození se ukázalo, že návrat k předválečnému demokratickému systému byl pouze iluzí. V poválečném Československu získala klíčový vliv komunistická strana, politický systém byl zredukován na několik povolených stran Národní fronty, probíhala „očista“ republiky od Němců, zrádců a kolaborantů atd. S poukazem na nutnost vybudování sociálně spravedlivé společnosti se také již v roce 1945 začalo se znárodňováním velkých průmyslových podniků, bank a pojišťoven.

Přestože celá rodina Esslerových byla vystavena nacistické perzekuci, nebylo Adolfu Esslerovi umožněno ujmout se správy svého majetku s odůvodněním, že se jedná o osobu německé národnosti. Úřední mašinerie, která postupnými kroky zpečetila konfiskaci Esslerovy továrny, se začala rozbíhat již v prvních týdnech po osvobození. První krok k tomu učinil brněnský Národní výbor, když 28. června 1945 pověřil Josefa Chlupa prozatímní národní správou továrny.²⁸ Další krok na sebe nenechal dlouho čekat a měl podobu dekretu, datovaného 20. července 1945, jímž Zemský národní výbor v Brně s odvoláním na dekret prezidenta Beneše z 19. května 1945 rozhodl o zavedení národní správy do firmy „Obřanská přádelna Eduard Ernst Essler“. Národními správci byli jmenováni Josef Chlup a Bohuslav Brychta z Obřan a Jaroslav Hnát ze Židenic.²⁹ Vzhledem k tomu, že se národní správa nejprve vztahovala jen na veřejnou obchodní společnost, jejímiž společníky byli kromě Adolfa Esslera ještě Rakušané Ferdinand Köfler a Wilhelm Jaruska, iniciovala trojice národních správců hned na své první poradě její rozšíření na nemovitosti, jež zůstaly v soukromém majetku Adolfa Esslera, tedy na pozemky s továrními objekty a domem, který předtím s rodinou obýval. Také tento návrh byl hladce schválen rozhodnutím Zemského národního výboru v Brně ze dne 30. srpna 1945.³⁰

Mezitím započalo pod taktovkou závodní rady a národní správy odstraňování škod způsobených v dubnu a květnu. Zaměstnanci, kteří závod opustili před příchodem Rudé armády, byli vyzváni, aby se nejpozději 16. června vrátili zpátky do práce.³¹ Po opravách poničených budov a jejich zařízení byla

28 „Protokol na paměť o převzetí závodu od 28. dubna 1945 do 20. 7. 1945“, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 – Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, inv. č. 12 (Pamětní zápisy správců o převzetí závodu a zápisy z porad správců 1945–1947).

29 Opis dekretu uložen v Moravském zemském archivu v Brně, fond H 296 – Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 8.

30 Jednalo se o nemovitosti s číslem 147, 768 a 840 v katastrálním území Obřany. Opis dokumentů uloženy v Moravském zemském archivu, fond H 296 – Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 8.

31 Čin. Zemský orgán Československé sociální demokracie na Moravě, 13. 6. 1945, s. 4.

postupně obnovována výroba, podle dochovaných dokumentů byla v srpnu 1945 v provozu mykárna a přádelna.³²

V září 1945 byl na poradě národních správců schválen návrh právního zástupce národní správy JUDr. Pavla Krippnera, aby byla dána všem zbývajícím německým zaměstnancům výpověď se zpětnou platností k 30. dubnu 1945. Mezi nimi byl i Ernst Essler, syn Adolfa Esslera, který proti svému propuštění podal stížnost, která byla následně zamítnuta.³³

Pro Adolfa Esslera musel být tento vývoj šokující, protože v krátké době ztratil nejen vliv na chod svého podniku, ale nebylo mu ani umožněno vrátit se do domu, v němž do té doby s rodinou žil. Prostory jeho bytu zabral Místní národní výbor v Obřanech a paradoxní je, že pak národní správě přádelny trvalo řadu měsíců, než se jí podařilo tyto místnosti získat pro sebe. Aby v poválečné republice mohli vůbec Esslerovi zůstat, byli nuceni usilovat o získání osvědčení o prozatímním zachování státního občanství, které jim mělo zaručit vynětí z opatření namířených proti Němcům. O tom, zda toto osvědčení získali, se zatím nepodařilo zjistit nic bližšího, lze ale předpokládat, že nakonec jej obdrželi, protože bez něj by se těžko mohli ve sporu o svůj majetek obracet na soudy.

Uvalení národní správy bylo nicméně jen začátkem procesu, jehož cílem byla konfiskace majetku Esslerovy rodiny a „znárodnění“ továrny. Vzhledem k tomu, že do první vlny znárodnění průmyslu v roce 1945 nebyla obřanská textilka zařazena, uvažovalo se o možnosti její přeměny na družstevní podnik. Možnost združstevnění závodu podpořila v listopadu i závodní rada a národní správa firmy.³⁴ Tyto plány se nakonec nerealizovaly, protože 18. června 1946 vydal Zemský národní výbor v Brně konfiskační výměr č.j. 6572 – IVa/29–46, jímž byl na základě dekretu prezidenta republiky Edvarda Beneše z 25. října 1945 č. 108 Sb. (o konfiskaci nepřátelského majetku a o Fondech národní obnovy) majetek firmy „Obřanská přádelna Eduard Ernst Essler“ a Adolfa Esslera zestátněn.³⁵ Ve výměru byly specifikovány zabavené nemovitosti Adolfa Esslera – jednalo se o nemovitosti na katastrálním území Obřan s číslem vložky 147 (přádelna, tkalcovna, mlýn – obytný dům, náhon, stodola, zahrada), 768 a 840 (pole), dále o jedno pole na katastrálním území Maloměřic a o vodní právo zapsané ve vodní knize města Brna. Konfiskován byl i veškerý inventář, strojní zařízení, zásoby surovin...

32 Zápis porady národních správců Obřanské přádelny ze dne 18. 8. 1945, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 12.

33 Zápis porady národních správců Obřanské přádelny ze dne 6. 10. 1945, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 12.

34 Zápis porady národních správců Obřanské přádelny ze dne 15. 11. 1945, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 12.

35 Opis konfiskačního výměru z 18. 6. 1946, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 9.

Adolf Essler se nepochybně nechtěl s vývojem situace smířit. V prvních měsících po osvobození se pokoušel dosáhnout změny nastalého stavu, zřejmě se snažil o zrušení národní správy své továrny a měl v tomto úsilí pravděpodobně na své straně i některé ze svých bývalých zaměstnanců. V zápisu z porady národních správců, konané 29. září 1945, se přímo píše, že „bývalý majitel využívá všech prostředků, aby práci národních správců a závodní rady podkopával“.³⁶ Národní správa pak zaměstnancům i sama sobě zakázala jakýkoliv kontakt s Adolfem Esslerem a nařídila, že veškerý styk s ním může být jen prostřednictvím právního zástupce JUDr. Pavla Krippnera.

Již v červenci 1945 se národní správa Obřanské přádelny neváhala dokonce obrátit na Místní národní výbor v Obřanech s upozorněním, že Adolf Essler má konta u České eskomptní banky v Praze a Moravské eskomptní banky v Brně, a vyzývala jej, aby podnikl kroky k jejich zajištění ve smyslu nařízení o zabavení majetku německých příslušníků.³⁷ Je pravděpodobné, že těmito opatřeními bylo Adolfu Esslerovi znemožněno, aby volně disponoval svými zbývajícími prostředky, nějaký majetek mu zřejmě nicméně i tak zbyl, jak vyplývá z formulářů, které později musel vyplnit při opuštění republiky a příchodu do Rakouska.³⁸

Lze předpokládat, že Adolf Essler využil po konfiskaci majetku z rozhodnutí Zemského národního výboru v Brně v červnu 1946 možnost odvolání k Ministerstvu vnitra. V poválečné atmosféře byly ale jeho šance na návrat firmy a rodinného majetku minimální. Podle vzpomínek Bedřicha Ornsteina (Freda Orstena) chtěl dokonce Adolf Essler vyslat svou dceru Marii (Ninu) do Británie za Winstonem Churchillem, aby mu vymohl u československých úřadů vrácení továrny. Za zrodem tohoto nápadu byl patrně fakt, že bratranec Alice Esslerové Victor Samek byl, jak již bylo zmíněno, nějaký čas ženatý s Churchillovou dcerou Sarah. Marie Esslerová byla ochotná tuto cestu podniknout, ale její snoubenec Bedřich Ornstein ji přesvědčil, že Winston Churchill, který jako vůdce konzervativní strany prohrál po válce britské volby, má nyní jiné starosti.³⁹

Případ Esslerových nebyl v tehdejší Brně ojedinělý, zavádění národní správy a následné znárodňování se dotklo řady vlnařských závodů a nevyhnulo se

36 Zápis porady národních správců Obřanské přádelny ze dne 29. září 1945, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 12.

37 Dva dopisy z 19. 7. 1945, adresované prozatímní národní správou Obřanské přádelny Místnímu národnímu výboru v Obřanech, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 296 Eduard Ernest Essler, továrna na vlněné zboží, ukl. č. 1, poř. 9.

38 <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/80613988?s=80613988&t=3048604&p=0> (vyhledáno 23.8.2025).

39 Vzpomínky Bedřicha Ornsteina (Freda Orstena) „From Brno to Bushey“, dostupné na: https://web.archive.org/web/20200530225935/http://orsten.com/Memories/Brno_to_Bushey_files/From%20Bruno%20to%20Bushey.pdf (vyhledáno 25. 9. 2025).

ani předtím arizovaným podnikům, jejichž majiteli byli před válkou Židé, zejména ti německy hovořící. Typickým příkladem byla firma Bratři Stiassni, která byla před válkou se svými více než 1400 zaměstnanci největší textilní továrnou v Brně. Její majitelé sice prozíravě opustili Československo již v roce 1938 a podařilo se jim tak vyhnout tragickému osudu, který by je nejspíš čekal, firmu ale bezprostředně po osvobození začala řídit tzv. akční trojka a v září 1945 na ni byla uvalena národní správa. Bývalí majitelé ve snaze o vrácení podniku neuspěli i přesto, že jejich syn bojoval v americké armádě, a již v prosinci 1945 byla jejich firma znárodněna.⁴⁰ Podobný osud stihl například také vlnářskou firmu Max Kohn, jejímiž spolumajiteli byli Hans a Fritz Tugendhatovi (posledně jmenovaný přišel po roce 1945 nejen o podíl v této firmě, ale i o svou vilu v Černých Polích, postavenou v letech 1929–1930, dnešní ikonickou památkou brněnské funkcionalistické architektury).

Život Esslerových v poválečném Československu byl tedy silně poznamenán ústrky a tím, že se jim nedařilo dovolat spravedlnosti. Jaké ale byly další osudy rodiny ve změněné realitě, v níž museli čelit novým výzvám? Marie Esslerová po svém útěku z Ravensbrücku a návratu domů zúročila své jazykové znalosti a zkušenosti a získala práci na generálním štábu v Praze na oddělení pro pomoc UNRRA.⁴¹ V červnu 1947 se provdala za svého snoubence Bedřicha Ornsteina, který tehdy působil jako důstojník u UNRRA ve Frankfurtu nad Mohanem, kde zařizoval hlavně dodávky benzínu do Československa. V Praze se Marie Esslerová spřátelila s řadou lidí z amerického velvyslanectví, kteří pak přijeli jako hosté i na její svatbu do Brna. Po svatební cestě do Dánska a Švédska zůstali Ornsteinovi v Hamburku až do dubna 1948, kdy Bedřichovi skončila práce pro UNRRA. Protože v Československu mezitím v únoru 1948 převzali moc komunisté, rozhodli se, že se do Prahy už nevrátí, a odešli do exilu ve Velké Británii. V Británii si nechali změnit jméno na Orsten a Marie, nyní Nina Orsten, pracovala u belgických aerolinií Sabena. Po letech strávených v Londýně nakonec v roce 1964 zakotvili v nedalekém městě Bushey.

⁴⁰Mates, Pavel – Schelle, Karel: *Závod 1 státního podniku Vlněna Brno 1945–1989*. Brno 1989.

⁴¹UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu) byla mezinárodní organizace založená v roce 1943 na základě Washingtonské dohody. Jejím účelem bylo „plánovat, koordinovat, spravovat nebo zajišťovat pomoc obětem druhé světové války ve všech oblastech pod kontrolou OSN prostřednictvím poskytování potravin, paliva, oděvů, přístřeší, základních a zdravotních potřeb, dopravních prostředků, surovin nezbytných pro vzkříšení průmyslu, hnojiv a hospodářských strojů pro obnovu zemědělství a dalších nezbytných služeb.“ V letech 1945–1947 poskytla Československu pomoc v hodnotě více než 261 milionů dolarů, zahrnující nejen potraviny, léky a oblečení, ale například i průmyslová a dopravní zařízení a zemědělské stroje. https://cs.wikipedia.org/wiki/Spr%C3%A1va_Spojen%C3%BDch_n%C3%A1rod%C5%AF_pro_pomoc_a_obnovu (vyhledáno 5. 10. 2025).

Její bratr Ernst Essler se hned po válce, v srpnu 1945, oženil s Vilmou Riedlovou a žili spolu v bytě na Příční ulici v Brně. Poté, co zažil na podzim 1945 zmíněný vyhadzov od národní správy obřanské textilky, si našel práci v Moravskoslezských vlnářských závodech. Odtud byl propuštěn okamžitě po komunistickém převratu v únoru 1948 a spolu s rodinou se rozhodl pro emigraci.⁴² Republiku opustili s vízy do Venezuely, chtěli ale zůstat v Anglii, kde se jim podařilo získat povolení k pobytu. Ernst, který už v Brně načerpal od svého otce řadu zkušeností, pak nadále úspěšně pracoval v textilním obchodu a průmyslu. Ernst Essler žil s rodinou v Bradfordu v hrabství West Yorkshire a na sklonku svého života nechal zřídit v roce 2004 v Obřanech v úvodu článku zmíněný pomník, připomínající památku jeho otce Adolfa Esslera.⁴³

Alice „Litzi“ Esslerová, která byla ze tří sourozenců nejstarší, opustila Československo jako první. Odešla brzy po válce do Vídně, kde si vzala Wilhelma Jarusku, který předtím pomáhal jejímu otci jako obchodní společník zachránit obřanskou přádelnu před arizací. Jaruska po válce působil jako užitkový a umělecký grafik a stal se jedním z nejuznávanějších plakátových umělců v Rakousku. Věnoval se také krajinomalbě a ilustrování dětských knih a jako profesor vyučoval na vídeňské Akademii výtvarných umění.⁴⁴

Jejich rodiče Adolf a Alice Esslerovi zůstali z rodiny v Brně nejdéle. Adolf Essler se stále nevzdával naděje na to, že by mohl soudní cestou dosáhnout vrácení obřanské textilní továrny. Po převzetí moci komunisty v únoru 1948 byl ale 28. dubna v Národním shromáždění odhlasován zákon č. 114/1948 Sb., jímž byly zestátněny podniky, které měly k 1. lednu 1946 více než 50 zaměstnanců. Ve vyhlášce ministra průmyslu z 27. června 1948, vydané v návaznosti na tento zákon, byla mezi stovkami znárodněných firem uvedena i „Obřanská přádelna Eduard Ernst Essler“.⁴⁵ Toto zestátnění již bylo definitivní, nepomohl ani rekurs, který krátce před tím podal Adolf Essler kvůli vyvlastnění továrny a svého majetku k Nejvyššímu soudu v Praze. Obřanská přádelna byla po této druhé vlně znárodnění začleněna do národního podniku Moravskoslezské vlnářské závody, vzápětí přejmenovaného na Mosilanu.⁴⁶

42 Dopis Ernsta Esslera Vlastimilu Břicháčkovi, starostovi městské části Brno – Maloměřice a Obřany, datovaný 3. 1. 2001. Soukromý archiv Vlastimila Břicháčka.

43 Na odhalení památníku byl osobně přítomen a věnoval při této příležitosti 50 000 Kč ve prospěch občanů Obřan. Za poskytnutí informací o této události děkuji kronikáři a někdejšímu starostovi Městské části Brno-Obřany panu Vlastimilu Břicháčkovi.

44 Podrobnější informace o jeho životě a výtvarném díle obsahuje např. stránka <http://www.wilhelmjaruska.com/>.

45 Vyhláška ministra průmyslu č. 1254/1948 Ú.l. ze dne 27. června 1948 o znárodnění podniků podle zákona č. 114/1948 Sb., obřanská textilka uvedena pod písmenem H s číslem 211.

46 Březinová, Andrea – Zapletal, Tomáš (eds): *Brno – moravský Manchester*. Brno 2014, s. 96.

Epilog

Další setrvávání v komunistickém Československu nemělo pro Adolfa Esslera smysl. Šance na vrácení majetku byly rovné nule, navíc by měl jako Němec, bývalý továrník a příslušník poražené „velkoburžoazie“ před sebou v lepším případě život v existenční nejistotě, v horším případě možnost další perzekuce. Adolf Essler opustil svůj domov počátkem října 1949, podařilo se mu odejít legálně, ještě před spuštěním „železné opony“. Od policejního ředitelství v Brně obdržel pro sebe a svou manželku Alici povolení k opuštění ČSR s poznámkou „bez návratu“. 7. října 1949 dorazili Esslerovi do Vídně, kde se jich ujala jejich dcera Alice s manželem Wilhelmem Jaruskou. Ve Vídni žili spolu s Jaruskovými, nejprve v jejich bytě a později v nově postaveném ateliérovém domě městské správy ve čtvrti Stadlau. Po svém příchodu do Rakouska pracoval krátce Adolf Essler jako textilní odborník ve firmách K. Schaumann v Pottendorfu a K. Henn ve Vídni. Ve formuláři žádosti o podporu, kterou vyplnil ve Vídni v říjnu 1951, už ale uvedl jako své aktuální povolání zastupování vlnářského obchodu svého syna Ernsta Esslera, sídlícího v Anglii.⁴⁷ Vzhledem k tomu, že finanční a bytové poměry Adolfa a Alice Esslerových nebyly příliš utěšené (museli se tísnit v bytě, jehož velkou část zaujímal ateliér Wilhelma Jarusky), uvažovali tehdy o přestěhování za ním do Bradfordu. Nakonec se ale rozhodli zůstat ve Vídni (zejména Alice nebyla nakloněna dalšímu přesunu do úplně jiného prostředí) a z domu Jaruskových se v polovině 50. let přestěhovali do vlastního nájemního bytu v 8. vídeňském okrese.⁴⁸

Mezitím se do rodiny Jaruskových narodily dcery Renate a Livia, vnučky Adolfa Esslera. Při své nedávné návštěvě Brna vzpomínaly na svého dědečka jako na muže, který si i ve Vídni zachovával svou důstojnost a chodil vždy v prvotřídním obleku, který si přivezl ještě z Brna. Ztrátu obřanské továrny ale nesl těžce, v posledních letech života byl velmi sklíčený.⁴⁹

Adolf Essler, kterého ještě i po emigraci vedla v záznamech Státní bezpečnost jako sledovanou osobu, zemřel ve Vídni v roce 1957. Jeho manželka Alice Esslerová zemřela v roce 1985, přežila tedy svého manžela téměř o 30 roků.

⁴⁷ <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/80613988?s=80613988&t=3048604&p=0> (vyhledáno 23. 8. 2025).

⁴⁸ Muzeum města Brna, rozhovor s Renate Udvardi, Livií Drennig a Robertem Esslerem, vedoucí Martinou Babinčákovou a Pavlem Košťálem dne 11. 10. 2025 v Brně.

⁴⁹ Muzeum města Brna, rozhovor s R. Udvardi, L. Drennig a R. Esslerem, 11. 10. 2025 v Brně.

The Main Thing Is That We Are All Alive

The Story of the Wool Manufacturer Adolf Essler and His Family

PAVEL KOŠTÁL

The story of the Essler family illustrates the dramatic history of the twentieth century through the fate of the owners of a wool-processing enterprise in Brno. The foundations of the company were laid by Eduard Ernst Essler (1855–1929), the son of a tailor, who rose to prominence among leading textile industrialists through the wool trade and his entrepreneurial initiative. In 1900, he purchased a spinning mill in Obřany near Brno, which he subsequently expanded and modernized. After devastating fires, he had a new spinning mill built before the First World War; with its reinforced concrete structure, it became a dominant landmark of Obřany and to this day remains one of the most notable examples of industrial architecture in Brno.

In 1915, the company was taken over by his son Adolf Essler (1885–1957), who had been educated at the textile school and the German Technical University in Brno. From the original spinning mill, he gradually developed a comprehensive wool-processing enterprise comprising a spinning mill, weaving mill, dye works, finishing plant, and its own hydroelectric power station. The company successfully adapted to the changes following the dissolution of the Habsburg Monarchy, overcame the economic crisis of the 1930s, and during the First Czechoslovak Republic ranked among Brno's leading textile manufacturers, producing goods not only for domestic but also for foreign markets.

A turning point came with the Nazi occupation. Adolf's wife Alice, née Samková, was of Jewish origin, and Adolf himself was classified under the Nuremberg Laws as a so-called "second-degree Mischling." In 1941, the factory was placed under forced administration, and the enterprise faced the threat of Aryanization. In 1943, the company was transformed into a general partnership with Austrian partners, which averted complete confiscation, but Adolf Essler lost control of the firm. At the same time, the family was subjected to personal persecution: their daughter Marie (Nina) was arrested for aiding Jews, interrogated by the Gestapo, imprisoned at Cejl Prison, and deported to the Ravensbrück women's concentration camp, from which she escaped under dramatic circumstances during a death march in the spring of 1945. Alice Essler was deported to Theresienstadt, and their son Ernst to a forced-labor camp for so-called "Jewish Mischlinge." All of them, however, miraculously survived the war.

The end of the occupation did not, however, bring the Essler family a return to pre-war security. In April 1945, the Obřany factory was damaged by the explosion of a bridge and by subsequent looting carried out by the retreating

Hlavní je, že jsme všichni naživu

German army, the Red Army, and civilians. Shortly after liberation, the enterprise was placed under national administration on the grounds that it constituted the property of a person of German nationality, and in 1946 the assets of the company Obřanská přádelna Eduard Ernst Essler and of Adolf Essler were confiscated on the basis of the post-war decrees of President Beneš. This meant the effective loss of the family's property already in the first post-war years; the communist nationalization laws after 1948 merely confirmed this situation definitively, and the factory was incorporated into the state-owned enterprise Mosilana.

The children gradually went into exile – Alice to Vienna, and Marie (Nina) and Ernst to Great Britain. Adolf and Alice Essler remained in Czechoslovakia the longest, but after the definitive confirmation of nationalization they left for Austria in 1949. A memorial in Obřany today commemorates not only a prominent industrialist but also his family, whose fate was shaped by both Nazi persecution and the post-war confiscation of property, as well as by the rise of the communist regime.

Obr. 1 Původní podoba Esslerovy přádelny na pohlednici Obřan z roku 1907, Muzeum města Brna

Obr. 2 Pohlednice zachycující novostavbu přádelny v roce 1915, Muzeum města Brna

Obr. 3 Rodinná fotografie Esslerových na zahradě v Obřanech, konec 20. let 20. století, vpředu vlevo sourozenci Alice, Ernst a Marie (Nina), za nimi jejich matka Alice a zřejmě i otec Adolf Essler. Archiv Renate Udvardi

Obr. 4 Alice Esslerová mladší (1917–1994), 2. polovina 30. let 20. století, archiv Renate Udvardi

Obr. 5 Marie (Nina) Esslerová, 1939, archiv jejího syna Anthonyho Orstena

Obr. 6 Svatební fotografie Marie (Niny) Esslerové a Bedřicha Ornsteina, 21. 6. 1947 Brno, archiv Anthonyho Orstena

EMPFANGSBESTÄTIGUNG FÜR IRO IDENTITÄTSKARTE

1. Ich bestaetige hiemit den Empfang der IRO Identitaetskarte No. 94.509
 fuer ESSLER Adolf CM/1 No. 1.191.407

2. Ich habe mich ausgewiesen durch Austrian Identity Card No. N 4984/47 issued in Vienna on 11.7.47

Datum 19. NOV 1951

**LEGAL AND POLITICAL
PROTECTION ONLY**

REGARDLESS * DATELINE

[Handwritten Signature]

Obr. 7 Průkaz Mezinárodní organizace pro uprchlíky (International Refugee Organization Austria), vystavený 19. 11. 1951 pro Adolfa Esslera, převzato z Arolsen Archives (databáze obětí a přeživších nacismu) <https://collections.arolsen-archives.org>

materially

Louise von Eisenlohr

(téměř) zapomenutá brněnská malířka

JIŘÍ VANĚK

Zmiňují se o ní dvě z nejznámějších encyklopedií výtvarných umělců, jak mnohasvazková německá, známá podle svých dvou původních autorů jako Thieme–Becker¹, tak i česká od Prokopa Tomana.² Toman jako svůj hlavní pramen uvádí právě rozsáhlý německý lexikon a v podstatě jen reprodukuje zde uvedené jmenné heslo (s menšími nuancemi a poněkud stručněji) a žádná podstatná další fakta nepřináší.

Oba biografické slovníky se tak shodují v tom, že Louise von Eisenlohr se narodila v roce (či okolo roku) 1860 v Mohuči (Mainz). Roku 1875 (tedy jako 15letá) se stala v Brně žačkou známého moravského malíře Josefa Zeleného, a přibližně po dalších 15 letech (kolem roku 1890) se v malířském umění zdokonalovala v bavorském Mnichově u malíře Wilhelma Dürra mladšího. V Brně byla činná hlavně jako malířka zátiší (včetně loveckých), vyznačujících se nádherou barev, malovala s oblibou také koně. Několik jejích obrazů se mělo nacházet v Gomperzově galerii městského muzea v Brně a také v obrazárně zdejšího Německého domu, většina pak v soukromém vlastnictví. Po sňatku (Thieme–Becker uvádí květen 1896) používala příjmení Stupka-Eisenlohr.

Jakožto vlastníka jednoho zátiší, signovaného *L. v. Eisenlohr*, které se podle mého laického názoru vyznačuje nejen „nádhernými“ barvami, ale třeba i celkovou kompozicí a zobrazením detailů, mě však zajímalo dovědět se o autorce trochu více, než uvádějí zmíněné encyklopedie. Zaujala mě i jistá shoda rané životní a umělecké dráhy

1 Thieme, Ulrich-Becker, Felix: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. 10 Bd. Leipzig 1914 (heslo „Eisenlohr“, s. 436) – dále Thieme–Becker.

2 Toman, Prokop: *Nový slovník čs. výtvar. umělců*. 4. vyd. Ostrava 1993, s. 198. (Obě přístupné i na internetu)

této brněnské malířky s počátky později mnohem proslulejšího malíře, rodáka z nedalekých Ivančic Alfonse Muchy (1860–1939). Oba se narodili ve stejném roce 1860, oba byli v Brně žáky Josefa Zeleného kolem roku 1875 (Mucha jako student zdejšího slovanského gymnasia [1872–77], na němž Josef Zelený tehdy působil jako profesor kreslení), oba později prošli uměleckým školením v Mnichově (Mucha jen o pár let dříve).

Pokusil jsem se proto – alespoň z nejdostupnějších pramenů – zjistit další fakta. Například v kterých letech vlastně Louise Eisenlohr v Brně žila a malovala, z jakého prostředí (šlechtický predikát) pocházela, kde a kdy zde bydlela, čím byli její rodiče i manžel. Konal se její sňatek v Brně? Odpověď na poslední otázku nakonec byla rychlá a snadná, když se už před tím podařilo po nedlouhém pátrání nalézt nejen její bydliště, ale také základní údaje o ní a její rodině.³

V brněnských adresářích z poslední čtvrtiny 19. a první čtvrtiny 20. století⁴ se jméno Louisy von Eisenlohr vůbec nevyskytuje, ani (po roce 1896) pod novým příjmením Stupka. V letech 1885 až 1904 se však objevuje jako majitel bytu v domě na Jesuitské ulici č. 29 (dům jako nárožní měl ještě adresu Schrammring 8) jistý Ferdinand Eisenlohr Ritter von Deningen, k. u. k. General-Intendant a.D. (mimo službu). Předpoklad, že se jedná o otce malířky, potvrdily údaje ze sčítacích operátů ze sčítání lidu v letech 1880, 1890 i 1900.⁵

V uvedeném domě se v jednom z devíti bytů kromě jeho majitele Ferdinanda rytíře Eisenlohra von Deningen, c.k. generálního intendanta v penzi, zdržovaly trvale i dvě ženy s tímž příjmením a šlechtickým predikátem, jeho manželka Marie /též Marie Louise/ a dcera Louise – obě charakterizované jako pečující o domácnost. Uvádí se zde sice i syn Gustav rytíř Eisenlohr von Deningen, ale v prvním případě zde kolonky zůstaly prázdné, v obou dalších je zmíněn jako trvale nepřítomný.

Při sčítání lidu roku 1900 se Louise objevuje už pod novým jménem Stupka Györvár, uvedena je nejen jako dcera majitele bytu, ale také jako manželka královského uherského plukovníka. Z tohoto aspektu byla označena za cizí státní příslušnici z Uherska (!). V předchozích záznamech se

3 Z počátku jsem se (z osobních příčin) musel spokojit pouze se zdroji, přístupnými na internetu. Teprve později jsem se mohl seznámit i s heslem v německém lexikonu výtvarných umělců konce 19. století „Das geistige Deutschland“, označeným za hlavní zdroj informací v encyklopedii Thieme–Beckera (viz dále).

V tomto článku naznačuji i svou „metodiku“ postupného získávání informací nejen o Louise von Eisenlohr, ale také o její rodině – otec i manžel jsou totiž nesporně zajímavými osobnostmi.

4 Přístupny v digitálních archivech Moravské zemské knihovny (MZK) a Archivu města Brna (AMB).

5 AMB, přístupné (stejně jako adresáře) na www.archiv.brno.cz/digitalni-badatelna (dále jen sčítací operát).

však za její domovské místo spolu s rodiči označovala Vídeň a Rakousko. Sčítací archy mj. obsahují i přesná data a místo narození nejen příslušníků rodiny, ale také dvou až tří služebných. Při jednom sčítání se u osob zjišťoval také rok jejich příchodu do Brna, u Eisenlohrů se uváděl rok 1875. K tomu se ještě dostaneme.

Otec *Ferdinand Eisenlohr* se narodil 4. 3. 1818 v městě Colmar (Alsasko), matka *Marie Louise* 24. 9. 1832 v Mohuči (Hessensko).⁶ V tomto německém městě se narodily i jejich dvě děti, rok po sňatku (1853) syn *Gustav* (17. 2. 1854), po dalších třech letech – 6. února 1857 – dcera *Louise*. (Narodila se tedy o tři roky dříve, než se uvádí v literatuře zmíněné v úvodu článku, a byla tak starší než Alfons Mucha.)

Přejdeme nyní k zodpovězení otázek, týkajících se Louisina sňatku. Základní fakta o nevěstě, jejich rodičích a manželovi pochopitelně obsahuje také (německý) zápis v matrice oddaných brněnské farnosti u sv. Jakuba.⁷ Svatba se ve zdejším chrámu konala opravdu v máji roku 1896, jak uvádí zmíněná encyklopedie, konkrétně 27. května 1896.

Nevěsta byla zapsána jako *Louise Eisenlohr von Deningen*, 39letá, bydlící „v otcovském domě zde“, Jesuitská ulice č. 29, narozená 6. 2. 1857 v Mohuči /Mainz/ jako manželská dcera dosud žijících rodičů. Otec je uveden jako Ferdinand Eisenlohr rytíř von Deningen, c. a k. generální intendant na odpočinku v Brně, evangelík augsburského vyznání, matka jako katolička Maria Louise, rozená *Deninger* (!). Ženich byl zapsán jako *Theodor Stupka von Györvár*, c. a k. podplukovník husarského pluku č. 14 v Černovicích /Bukovina/, 56 let starý, narozený 3. 2. 1840 v Němčicích, okr. Klatovy v Čechách, syn již nežijících rodičů Prokopa Stupky, zdejšího učitele, a Johanny, rozené Milaček (!). Jako své současné bydliště uvedl hlavní město Bukoviny Černovice, Metzgergasse č. 18. Oba snoubenci, dosud svobodní, byli římsktí katolíci, stejně jako oba svědci, jimiž byly nesporně významné osobnosti. Ze strany nevěsty to byl Dr. Max rytíř von Karajan, císařský rada a universitní profesor v Grazu, z ženichovy Julius Ogris, major 14. husarského pluku.

Osoba ženicha mě zvláště zaujala a přiměla k podrobnějšímu pátrání. Další zajímavé informace o něm obsahují rakouské vojenské schematismy, vydávané tiskem pravidelně každým rokem (od roku 1790 do roku 1914, do počátku

6 Ve sčítacím operátu z roku 1880 je však chybně u matky uveden rok narození 1835, v obou dalších však 1832. Stejný omyl je i u dcery Louisy – 1858 místo správného 1857 (ten potvrzuje i zápis v matrice oddaných).

7 Digiarchiv Moravského zemského archivu (MZA) Acta publica/matriky (dále jen Acta publica). Matrika oddaných 1878–1900, s. 360 (foto 187).

1. světové války).⁸ Můžeme v nich sledovat prakticky celou jeho vojenskou kariéru, vrcholící právě v posledních sedmi letech před svatbou.

Úplný začátek Stupkovy vojenské dráhy sice neznáme, jisté však je, že už v roce 1867, krátce po posledním velkém válečném konfliktu mezi Rakouskem a Pruskem (1866), se *Theodor Stupka* vyskytoval mezi nižšími důstojníky uherského husarského pluku č. 8 v hodnosti podporučíka. V následujících letech zastával i funkci adjunkta u štábu tohoto pluku, na podzim 1870 byl povýšen na nadporučíka, po 10 letech (1. 5. 1880) pak přímo na rytmistra 1. třídy (mezi oběma důstojnickými hodnostmi existovala ještě hodnost rytmistra 2. třídy). V 80. letech 19. století rytmistr Stupka postupně vystřídal dva další husarské pluky – nejprve přešel z 8. do 9., nakonec (v roce 1890) do 14.⁹ Ještě před poslední změnou útvaru absolvoval ve Vídni kurs pro štábní důstojníky (1889) a do tohoto ranku vyšších důstojníků se zařadil už v novém pluku, když (1. 11. 1890) obdržel hodnost majora.

Krátce před tímto povýšením získal i vysoké vyznamenání – Vojenský záslužný kříž (MVK). V následujícím roce se stal velitelem 1. divise (tj. hlavní části) 14. husarského pluku a tuto velící funkci zastával až do roku 1896, s jednou výjimkou. V roce 1892 byl z pluku uvolněn a pověřen mimořádně důležitým úkolem – inspekcí všech jezdeckých eskadron, působících pod 15. sborovým velitelstvím v Sarajevu, na Rakousko-Uherskem okupovaném území Bosny a Hercegoviny. Zároveň při tomto velitelství zastával funkci poradce v záležitostech, týkajících se koní, resp. jezdeckva (Pferde-Angelegenheiten). Pověření nepochybně vyplývalo z již dříve prokázaných Stupkových schopností a znalostí, pravděpodobně převyšujících běžnou úroveň štábních důstojníků. Po návratu ke svému pluku se opět stal velitelem 1. divise a 1. 5. 1894 byl v této funkci povýšen na podplukovníka. Tato pozice, trvající i v okamžiku jeho pozdní svatby, znamenala nesporně vrchol jeho vojenské kariéry.

Nedlouho po sňatku však svůj vysoký post opouští a odchází z aktivní služby u „bojové“ jednotky do méně exponovaného zázemí u královské uherské zeměbrany (k. ung. Landwehr) a získává (1897) hodnost plukovníka. Působil pak (1897–1900) jako velitel 9. zeměbranského husarského pluku v městě Máros Vasárhely (Sedmíhradsko). Na počátku 20. století se ve vojenských schématech vyskytuje (1901–1913) už jen v seznamu žijících nositelů Vojenského záslužného kříže jako plukovník uherské zeměbrany na odpočinku.

8 Přístupné např. https://library.hungaricana.hu/en/collection/austrian_state_archives_MilitarAlmanachSchematismus/

9 8. a 9. husarský pluk byly nejstaršími husarskými pluky, které existovaly až do 1. světové války. Více o nich i rakouskouherském jezdecktvu vůbec viz např. Skala, Harald: *Slávne časy cisárskej jazdy v 17. – 19. storočí*. Prešov 2005.

Nesmíme však opomenout snad nejvýznamnější ocenění Stupkových vojenských zásluh. Po získání Vojenského záslužného kříže (MVK) byl major *Theodor Stupka* už v následujícím roce (1891) povýšen do šlechtického stavu s predikátem *von Györvár*.¹⁰ Pro chlapce z menší české vesnice a z „obyčejné“ rodiny venkovského učitele jistě zcela mimořádná vojenská i společenská kariéra, která pokračovala až do odchodu plukovníka Stupky na odpočinek na přelomu roku 1900/01 (po dosažení věku 60 let). A značně neobvyklé je i to, že se celá odehrála nikoliv v rakouské, ale v uherské části habsburské armády, a k tomu v typické zdejší jízdě, u husarů.

Vraťme se však k otci nevěsty. Ze sčítacích operátů, jak jsem již uvedl, známe místo a datum jeho narození. *Ferdinand Eisenlohr* se narodil 4. 3. 1818 v městě Colmar v Alsasku. Také on spojil celý svůj profesní život – obdobně jako jeho zeť Stupka – s armádou habsburské monarchie. Nikoliv však jako voják, ale jako vojenský úředník v týlovém zabezpečení armády, na úseku vojenské intendantury (dříve, před rokem 1870, tuto oblast zajišťovali váleční komisaři). Postupně zde dosáhl nejvyšších funkcí a obdržel v roce 1874, ještě před definitivním přeložením do Brna, i vysoké císařské vyznamenání – Řád železné koruny 3. třídy (ÖEKO-R. 3) spolu s rytířským titulem a predikátem *von Deningen* (pravděpodobně zvolený podle rodného jména manželky). Zároveň získal i domovské právo v císařském hlavním městě Vídně (20. 8. 1874), které se, stejně jako šlechtictví, vztahovalo i na nejbližší rodninné příslušníky, manželku a obě děti.

Také jeho zajímavou dráhu vojenského úředníka od nižších postů až k těm nejvyšším mohou objasnit vojenské schematismy. Od poloviny 19. století působil Ferdinand Eisenlohr jako válečný komisař (zpočátku, do r. 1855, jako adjunkt komisaře) po plných 15 let (1851–66)¹¹ v Mohuči (Mainz, tehdy velkovévodství Hessensko). Zde se také záhy (roku 1853, už ve zralém věku 35 let) oženil se zdejší rodačkou Marií Louisou, rozenou *Deninger* (nar. 24. 9. 1832, tedy mladší o 14 roků). Po synu Gustavovi (narozen 17. nebo 26. 2. 1854)¹² přišla zde na svět také pozdější brněnská malířka Louise (6. 2. 1857). Více dětí asi manželé neměli. Vojenská porážka Rakouska v roce 1866 s následujícími změnami v armádě se promítla i do dalších osudů rodiny, která musela svůj

10 Predikát „von Györvár“ (z města /či pevnosti/ Györ) si Stupka asi zvolil s ohledem na místo svého předchozího působení u 9. husarského pluku. Ten tehdy (1889/90) sídlil v Šoproni (Ödenburg) a Györu (Raab) a právě odsud rytmistr Stupka zahájil vrcholnou část své vojenské dráhy, spjaté pak už s plukem č. 14 (1890–96). Pluk založený v r. 1862 nesl tehdy „na věčné časy“ jméno Vladimíra, velkoknížete ruského, a působil postupně v Uhrách a Bukovině.

11 Podle vojenských schematismů snad došlo ke krátkému přerušení v r. 1856/57, kdy se Ferdinand Eisenlohr uvádí v Brně (!), už s vyšší hodností válečného komisaře.

12 Datum a místo jeho narození známe pouze ze sčítacích listin z let 1890 a 1900, v nichž se uvádí odlišný den.

dosavadní domov opustit. Od roku 1867 do roku 1874 se Ferdinand Eisenlohr nacházel v Innsbrucku, nejprve jako válečný komisař, v letech 1870–74 se stal šéfem zdejší vojenské intendatury s působností pro Tyroly a Vorarlberg v hodnosti intendanta, od roku 1872 už vrchního intendanta.¹³

Do Brna přešel (už jako rytíř a nositel Řádu železné koruny) na počátku roku 1875 a zaujal i zde funkci šefa vojenské intendatury, působící v rámci zemského velitelství pro Moravu a Slezsko. V této funkci (s hodností vrchního intendanta) setrval plných pět let, do sklonku roku 1879, kdy odešel jako 61letý do vojenské penze s nejvyšší možnou (a jen ojedinele udělovanou) hodností generálního intendanta.¹⁴ V roce 1880 jeho jméno z vojenských schematismů mizí, v brněnských pramenech (sčítací operáty z let 1880, 1890, 1900, tištěné adresáře z let 1882–1905) se však počínaje tímto rokem uvádí jako generální intendant mimo službu (v penzi).

V Brně se svou manželkou (a s dcerou Louise do jejího sňatku) zůstal už trvale, po dalších 25 let. Stále bydlel v domě na konci Jesuitské ulice (č. 29), kde vlastnil jeden z rozsáhlejších bytů. Zde také 14. ledna 1905 zemřel na zápal plic, v téměř 87 letech, pohřben byl na ústředním hřbitově.¹⁵ Vdova Marie Louise se jako majitelka bytu uvádí ještě v letech 1906–07, v adresáři na rok 1908 (i roky další) už zde jméno Eisenlohr chybí. Je proto velmi pravděpodobné, že vdova do dvou let po manželově skonu (tehdy měla 72 let) Brno definitivně opustila. Zda se snad odstěhovala k dceři do Uher, však nevíme. Matriční záznam o jejím případném úmrtí v Brně (z let 1907–21) jsem nenašel.

Neznámý zůstává také smutný osud syna Gustava, není ani zřejmé, zda vůbec v brněnském bytě (po roce 1880) s rodiči a sestrou bydlel. V roce 1880 se sice uvádí v Brně jako nižší vojenský úředník (akcesista) na úseku vojenského zásobování,¹⁶ v následujícím roce však byl označen za nadpočetného a na dovolené, a pravděpodobně armádu definitivně opustil. Snad v souvislosti s duševní chorobou, o níž víme z jiného pramene. V letech 1890 a 1900

13 Přesuny nepochybně souvisely se změnami v postavení Rakouska v německých zemích po prohrané válce s Pruskem. K dílčím změnám docházelo pochopitelně také v armádě. Jednou z nich byla i proměna dosavadního úřadu válečných komisařů na vojenskou intendaturu.

14 Hodnost „General-Intendant“ byla zcela mimořádná. V letech 1870–80 ji měli v celé rakousko-uherské armádě ojedinele jen dva až tři nejvyšší úředníci říšského ministerstva války a pouze jediný šéf intendatury (Sarajevo). V praxi nejvyšší úřednickou hodností na úseku vojenských týlových služeb – intendatury – byl vrchní intendant (Ober-Intendant). Ani jejich počet nebyl vysoký, pohyboval se většinou mezi 12 až 20 muži, kteří vesměs zastávali funkci šéfů vojenských intendatur při nejdůležitějších sborových (zemských) velitelstvích, případně také vedoucí funkce na říšském ministerstvu války.

15 Acta publica, č. 17844 – matrika zemřelých německé evangelické církve 1885–1909, fol. 148.

16 Sčítací operát k 1. 1. 1881 – pozn. pod jménem Gustav rytíř Eisenlohr von Deningen (ostatní rubriky nevyplněné). Také in: Schematismus 1880, s. 776 (uvedený v seznamu úředníků vojenského zásobování).

zaznamenal jeho otec, který vykonával kuratelu nad (choromyslným) synem, že Gustav není schopen samostatné činnosti a obživy, závisí na podpoře rodiny a pobývá ve Frankfurtu nad Mohanem (Německo).¹⁷

Po bližším seznámení s rodinou malířky *Louisy von Eisenlohr* věnujme konečně hlavní pozornost jí samotné. Nejen ze sčítacích listin, ale také z již zmíněného zápisu svatební matriky, známe přesné datum jejího narození v Mohuči – 6. února 1857. Zde také spolu se svým o tři roky starším bratrem Gustavem a rodiči strávila své rané dětství. V jejích necelých 10 letech (1866/67) se rodina stěhuje do tyrolské metropole Innsbrucku, kde otec po krátkém působení ve funkci válečného komisaře brzy dosahuje prvního vrcholu své vojenské kariéry jako šéf zdejší vojenské intendantury (1870) a následně obdrží prakticky nejvyšší úřednickou hodnost vrchní intendant (1872). Obě děti zde tedy dospívaly v rodině patřící k vyšším společenským kruhům a nepochybně získaly tomu odpovídající vzdělání. Po sedmi letech pobytu v Tyrolsku přichází Louise s rodiči do Brna na počátku roku 1875 už jako téměř 18letá dívka s jistými uměleckými ambicemi (a navíc, díky nedávnému povýšení otce, jako čerstvá šlechtična).

Více především o jejím uměleckém zrání prozrazuje starší německá encyklopedie, zabývající se výhradně německými soudobými výtvarnými umělci z konce 19. století, vytištěná v roce 1898 v Lipsku a Berlíně.¹⁸ Heslu „*von Eisenlohr, Louise*“ je zde věnovaná téměř celá stránka. V úvodu je umělkyně charakterizována jako malířka zátiší a krajin, narozená v Mohuči (datum ani rok se neuvádí), vzdělávaná však v Rakousku, a „od května 1896 provdaná za Th. von Stupku-Györvár, v současnosti plukovníka uherského husarského pluku“. K tomuto poslednímu údaji se ještě vrátíme. Dále se hlavní pozornost věnuje jejímu uměleckému školení a růstu, a to mnohem podrobněji, než bylo pak převzato do mladší (a mnohem komplexněji zaměřené) encyklopedie Thieme–Beckera. Jako dítě získala Louise první výuku v kreslení na škole v Innsbrucku (jak víme, její otec zde působil v letech 1867–74, kdy Louise bylo 10 až 17 let). Z vlastního zájmu prý kreslila především reálnou krajinu.

Po přeložení otce (jeho jméno a povolání, ani rok přeložení se neuvádí) do Brna se zde usadila celá rodina a Louise se „po více let“ školila v olejomalbě

¹⁷ Sčítací operáty z let 1890 a 1900 k bytu č. 6, vyplněné a podepsané Ferdinandem rytířem Eisenlohem. V těchto letech zde stále zapisoval také synovo jméno i s titulem a uvedl i místo a datum narození, označil v příslušných rubrikách choromyslnost, trvalou nepřítomnost a místo současného pobytu, v poznámce pak také další okolnosti. Gustav tak nebyl zahrnut do počtu obyvatel domácnosti i domu.

¹⁸ *Das geistige Deutschland am Ende des XIX. Jahrhunderts*. 1.Bd.: Die Bildenden Künstler. Tisk a vyd. C. G. Röder, Leipzig – Berlin 1898. Dílo má i druhý titul: *Deutsches Künstler-Lexikon der Gegenwart in biographischen Skizzen*. Heslo „von Eisenlohr“ s. 155/6.

u akademického malíře (Josefa) Zeleného. Z jiných pramenů už víme, že to mohlo být nejdříve od roku 1875 a snad až do roku 1880, možná i déle. Josef Zelený (1824–86), jeden z nejznámějších tehdejších brněnských i moravských malířů, měl svou soukromou malířskou školu ve stejném domovním bloku, v němž se nacházel byt rodiny Eisenlohrovoy – doslova za rohem (ve Švédské ulici č. 5).

Heslo dále konstatuje, že cesty do Itálie, Švýcarska, Holandska, blízkého Německa a téměř celého Rakouska vzbudily v nadané žákyni touhu po dalším uměleckém vzdělávání. Odešla proto (rok se opět neuvádí, z kontextu se zdá, že rok 1890 je pravděpodobný, ale nelze vyloučit ani rok před tím či následující rok) v doprovodu matky do Mnichova, aby se mohla školit v malbě zátiší u profesora W. Dürra.¹⁹ Pod jeho „vynikajícím vedením“ a „za několik měsíců“ (nešlo tedy o delší dobu) zúročila předchozí léta dosavadního uměleckého školení a učinila tak rozhodující krok od diletantismu k opravdovému umění. Přispěly k tomu také kontakty s dalšími zdejšími umělci. Její obrazy poté našly uznání na řadě výstav, počínaje výstavou v Mnichově (Glaspalast) roku 1892, Vídni (Künstlerhaus) a v mnoha dalších městech, naposledy (!) v Berlíně roku 1895.²⁰ Některé z těchto obrazů se dostaly do privátních sbírek, např. lovecké zátiší získal do svého majetku hrabě Johann von Meran z Grazu (tuto informaci převzal i Thieme–Becker), a zátiší s ovocem zakoupil Moravský spolek umění (Mährischer Kunstverein).

Zajímavé jsou i poslední – nesporně také velmi zasvěcené – informace. Louise se s oblibou zabývala studiem ušlechtilých koní a řada jejich „portrétů“ zdobila její ateliéry v městě Maros-Vásárhely v Sedmíhradsku, v létě pak v Brně (přímo se zde píše, že u generálního intendanta von Eisenlohra, neuvádí se však, že byl jejím otcem) a také v Gräfenbergu ve Slezsku.

Tyto informace doplnily a upřesnily naše dosavadní zjištění. Novinkou pro mě však bylo, že Louise von Eisenlohr po svém sňatku žila a měla svůj ateliér (aspoň v letech 1897–98) právě v Sedmíhradsku v městě Maros-Vásárhely.²¹

Z vojenských schematismů se sice dalo zjistit, že její manžel ještě před koncem roku 1896 ukončil své velitelské působení u husarského pluku č. 14 a v následujícím roce přešel k uherské zeměbraně a byl povýšen na plukovníka, ale nikoliv už místo jeho nového působiště. Schemati-

19 Malíř Wilhelm Dürer ml. (1857–1900), syn a žák známého malíře téhož jména (1815–90), působil na Akademii v Mnichově jako učitel, později profesor (1892) – viz Thieme–Becker, sv. 10, s. 78/79.

20 Uvedené dva roky výstav (údajně první a poslední) jsou spolu s neúplným datem sňatku bohužel jedinými konkrétními časovými údaji v celém hesle.

21 Tehdy součást Uherska, nyní Rumunsko (rumunsky Targu Mures, něm. Neumarkt am Meires).

smy totiž žádné konkrétní informace o rakouské ani uherské zeměbraně neobsahují. Podářilo se mi však najít českou (!) tiskovinu z r. 1898, která základní údaje o rakouské i uherské zeměbraně obsahuje.²² Uvádí se zde, že královská uherská zeměbrana zahrnovala tehdy kromě 28 pěších pluků také 10 pluků husarských – a 9. husarský zeměbranecký pluk měl své sídlo právě v městě Maros-Vásárhely. Nejsou zde sice uvedena jména velitelů zeměbraneckých pluků, ale nelze pochybovat o tom, že velitelem tohoto pluku byl (alespoň v letech 1897–1900) právě plukovník Stupka von Györvár a spolu s ním zde bydlela, a stále umělecky tvořila, i jeho manželka. A je také zřejmé, že informace, které lexikon z roku 1898 poskytuje, můžeme považovat za přesné a spolehlivé.

Není divu – pocházely totiž nesporně od malířky samotné. Anonymní zpracovatelé lexikonu asi především vycházeli z údajů, které jim o sobě poskytl samotní umělci. Nasvědčuje tomu i drobný údaj na jednom z obou titulních listů: „Zpracováno na základě osobních zaslání“. Proto také tento lexikon zná celé jméno jejího manžela včetně predikátu, jeho momentální hodnost a funkci i místo působení. A také uvádí tři místa, v nichž se měly (alespoň kolem roku 1897) nacházet malířčiny ateliéry – Máros-Vásárhely (místo současného pobytu manželů), Brno (v bytě rodičů) a ještě ve známých slezských lázních Gräfenbergu (dnes součást města Jeseníku, dříve Frývaldova), kde asi bývala, zejména v letních měsících, častějším lázeňským hostem.²³

Důkazem faktu, že Louise následovala svého manžela do Bukoviny už bezprostředně po sňatku, může být i nepatrný údaj v katalogu brněnské výstavy uměleckých děl, kterou pořádal zdejší Moravský umělecký spolek (Mährischer Kunstverein) v budově Reduty na podzim roku 1896 (24. 9. – 25. 10.)²⁴, tedy čtyři měsíce po jejím sňatku s plukovníkem Stupkou. V seznamu vystavených olejomalb se pod jménem *Stupka (Eisenlohr), Louise v.* vyskytují dva obrazy: *Studie koně* (č. kat. 15) a *Bodláky* (č. 42). U prvního z obrazů je uvedeno, že se nachází v soukromém majetku, druhý byl mezi prodejními (cena 100 zl.). U jména autorky obrazů je zajímavé nejen to, že se už uvádí v nové podobě Stupka (rodné příjmení pak v závorce), ale že jako její působiště není

22 Výkazník c. a k. vojska, c. a k. válečného loďstva, c. k. zemské obrany a královské uherské zemské obrany. Vojenský přítel 1898, s. 115–128 (s. 128: Král. uherské zeměbranecké husarské pluky, č. 9. Maros-Vásárhely).

23 Svědčí o tom i poznámka ve sčítacím archu z roku 1900 (kde se její pobyt v brněnském bytě rodičů označuje jako občasný, „jako host“, za trvalý pak Uhry), že se momentálně nachází „v Gräfenbergu v rakouském Slezsku“.

24 Katalog dostupný na <https://databazevystav.udu.cas.cz/> (z této databáze vycházím i v dalším textu).

už zmíněno Brno, nýbrž Černovice /Czernowitz/,²⁵ kde, jak víme, ještě v roce 1896 působil její manžel jako velící důstojník husarského pluku.

Proč se však zmínka o účasti malířky Louise von Stupka (Eisenlohr) na nesporně významné brněnské výstavě neobjevila také v hesle lexikonu, který vyšel o tři roky později a udával i nejnovější fakta, je otázkou. Lexikon německých výtvarných umělců z roku 1898 i tak přináší nejvíce informací o této brněnské malířce, zejména z poslední dekadý 19. století.

Z otázek, položených v úvodu článku, se snad na většinu podařilo nalézt odpověď. S jistotou víme, že *Louise von Eisenlohr* v Brně žila přes dvacet let (1875–1896), i kde tehdy bydlela a tvořila. Jisté také je, že ve své tvorbě pokračovala i v novém prostředí, nejméně do roku 1900, velmi pravděpodobně i déle. Její další osudy po roce 1900 se mi už vystopovat nepodařilo. Zůstala už trvale s manželem – s nímž ji nesporně sblížovala i společná láska k ušlechtilým koním – v Uhrách? Pokračovala zde stále ve své umělecké práci? Navštěvovala ještě Brno i po smrti otce a pravděpodobněm odstěhování matky častěji?²⁶ Nevíme.

Příliš nepomohou ani údaje o výstavách. V databázi výstav,²⁷ konaných na našem území, kromě zmíněné výstavy v Brně roku 1896, na níž byla zastoupena dvěma obrazy, jsem našel už jen dvě drobné zmínky o vystavených pracích Louisy von Stupka po roce 1900. První se objevuje pouze v novodobém komentáři o posmrtné výstavě díla významného brněnského malíře Franze Felbingera (1844–1906) v září 1906. Podle autora komentáře kunsthistorika R. Janáše byla jedna z výstavních místností instalována jako fiktivní ateliér nedávno zesnulého umělce. Stěny ateliéru zdobily obrazy jiných malířů, mezi nimi i „moravské malířky“ Louise v. Eisenlohr.²⁸ Druhá se týká mimořádně významné výstavy, pořádané Sdružením německých moravských výtvarných umělců (Vereinigung deutschmährischer bildender Künstler) k slavnostnímu otevření Domu umělců (Künstlerhaus) ve dnech 25. 3. – 21. 8. 1911. Ve vydaném katalogu se v seznamu hostů akce objevuje také jméno *Eisenlohr-Stupka, Louise v.*, v seznamu vystavených prací je

25 Hlavní město Bukoviny, tehdy jedné ze zemí rakouské části monarchie (Předlitavska, nikoliv Uherska), se uvádělo většinou v německé podobě. Po historických proměnách (Rumunsko, SSSR) jsou dnes Černovice (Černovcy, rum. Cernauti) součástí Ukrajiny.

26 Ferdinand von Eisenlohr byl podle matričního záznamu pohřben, jak jsem už uvedl, na brněnském ústředním hřbitově. Podle současné internetové databáze brněnských hřbitovů I hrob skup. 24, čís. 241–2 a byla zde (snad dodatečně) uložena i jeho manželka Marie Louise. Za zjištění těchto údajů a doplnění mého hesla v internetové Encyklopedii dějin Brna děkuji editorce této encyklopedie Mgr. Lucii Kubové. V současnosti však na tomto místě rodinu Eisenlohr už vůbec nic nepřipomíná – hrobové místo už delší dobu patří zcela jiné rodině a původní náhrobek Eisenlohrů zde není.

27 Viz pozn. 24. Za upozornění na tento zdroj i za další konzultace vděčím PhDr. Kateřině Svobodové.

28 Autor komentáře vychází z dobového brněnského tisku (zejm. Tagesbote, 6. 9. 1906).

uvedena jako autorka obrazu „Levkojen“ /Fialky/, vystavený obraz (umístěný pod číslem 188 ve 4. sálu Domu umělců) je zmíněn jako soukromý majetek. Uvedení malířky mezi hosty nemusí však znamenat, že se slavnostní akce či výstavy sama osobně zúčastnila. Lze to však považovat za její dosud trvající a nesporný kontakt s brněnským uměleckým světem, bohužel však zůstává tím posledním známým. Na žádné další výstavě v českých zemích (alespoň podle databáze) se její obraz už neobjevil.

O moc lépe na tom nejsou ani obě největší brněnské obrazové sbírky, Moravská galerie a Muzeum města Brna. V Moravské galerii, do níž spolu s obrazárnou Moravského zemského muzea přešla také původní Gomperzova galerie, v níž se mělo několik prací Louisy von Eisenlohr vyskytovat, se dnes snad nachází od této autorky pouze poměrně malý obrázek „Dvě kuřátka“ (olej na kartonu, cca 18 × 13 cm).²⁹ Také Muzeum města Brna, jehož základní a významnou součástí Gomperzova galerie byla už od založení muzea (1904) až do velké delimitace sbírek mezi zemským a městským muzeem (1921/22), má dnes ve svých uměleckých sbírkách pouze jediné (neobvykle velké, 178 × 83 cm) zátěší signované L. v. Eisenlohr, na němž kromě džbánu s travinami dominují ještě kord v pochvě a historické listiny s pečeti v dřevěném pouzdru.³⁰

Překvapilo mě však, že v dochovaném původním inventárním seznamu Gomperzovy galerie³¹ se vůbec žádný její obraz nevyskytuje! Pravděpodobně v encyklopedickém hesle došlo v tomto případě k omylu. Pokud se některé práce L. v. Eisenlohr vyskytovaly v obrazárně Německého domu, byly asi zničeny při jeho požáru během osvobozovacích bojů 26. dubna 1945. Další snad ještě stále zůstávají uchovány alespoň v soukromém majetku. (Pátrat po dochovaných dílech L. v. Eisenlohr však nebylo mým úmyslem, a tedy ani účelem tohoto článku.)

²⁹ <https://sbirky.moravska-galerie.cz/> (tato databáze ovšem nezahrnuje kompletní obrazové sbírky MG).

³⁰ Za informace a zpřístupnění obrazu děkuji vedoucímu Galerie města Brna (MumB) Mgr. Robertu Janásovi, PhD. a správce sbírek Bc. Kateřině Čermákové.

³¹ Muzeum města Brna (nedat., asi kolem 1900).

Dodatek

Bydliště a sousedé rodiny Eisenlohrovy

V dodatku³² bych se rád ještě věnoval brněnskému bydlišti *Louisy von Eisenlohr* a jejich rodičů, a také zmínil jejich nejbližší sousedy. Nárožní dům na Jesuitské ulici číslo 29 (zároveň Schrammring 8) byl součástí dnes už neexistujícího domovního bloku, umístěného na okraji parku na Kolišti. (Na jeho místě dnes stojí divadelní budova Janáčkovy opery, přesněji její zadní část s terasou.) Blok tvořený šesti čtyřpodlažními bytovými domy a velkou školní budovou byl postavený – pravděpodobně významným brněnským stavitelem Josefem Arnoldem – v 60. letech 19. století na místě bývalého barokního bastionu (tzv. jezuitského, demolovaného spolu s ostatními hradbami kolem roku 1860) a stál zde ještě na konci 50. let 20. století, kdy musel ustoupit staveništi nového divadla.³³ Z větší části byl obklopený současně vznikajícím parkem a tvořený rovněž vznikající ulicí Švédskou (Schwedengasse, dnes horní část Rooseveltovy), za tuto ulici prodlouženou ulicí Josefskou (svažující se k dnešní křižovatce ulic Koliště a Bratislavská), a hlavní promenádní parkovou cestou nazvanou Schrammring (Schrammova promenáda). Na severní straně blok uzavírala velká školní budova německé Vyšší dívčí školy (Höhere Töchterschule), jediný to dům ulice Deblínské (Deblingasse, č. 1) a zároveň nárožní dům ulic Švédské (čís. 1) a Schrammovy promenády (č. 2). Průčelí školy směřovalo do parku, jehož dominantou zde byl hudební pavilon. Jižní stranu bloku tvořily dva nárožní bytové domy prodloužené Jesuitské s čísly 27 (zároveň Švédská 7) a 29 (zároveň Schrammring 8). Obě delší strany bloku tak měly kromě zmíněných nárožních domů ještě po dvou dalších domech (Švédská ulice lichá č. 3 a 5, Schrammring sudá č. 4 a 6).³⁴

Nás však bude z celého bloku, který se stal jednou z prvních částí rodící se tzv. brněnské Ringstrasse, zajímat především nárožní dům Jesuitská ulice 29 a Schrammova promenáda 8,³⁵ v němž na tři desetiletí (snad už od roku 1875?

32 Zařadit tento dodatek, jakýsi pokus o sondu do historie jednoho víceméně typického (a už zaniklého) brněnského domu z poslední třetiny 19. století, na závěr článku s odlišnou tematikou, jsem se dlouho rozmýšlel. Zvítězila úvaha, že by snad mohl někoho zaujmout, třeba některé autory či uživatele hesel zmiňované <https://encyklopedie.brna.cz/>.

33 Obdobný blok nájemných obytných domů mezi oběma dnešními divadelními budovami – novou (1961–65) a starší (původně německé městské divadlo z let 1881–82) existuje dodnes – většina domů prošla ovšem během 20. století větší či menší přestavbou.

34 Viz např. dobové plány Brna (1858, 1879, 1906 ad.).

35 Vědomě zde užívám pro německé označení „ring“ český výraz „promenáda“, protože šlo skutečně o hlavní promenádní cestu, či „třidu“, procházející parkem na Kolišti (nachází se v těchto místech v podstatě i dnes), nikoliv snad „náměstí“ (jak se někdy také objevuje).

až do let 1905/7) našla svůj domov také rodina jednoho z nejvyšších vojenských úředníků c. a k. armády Rakousko-Uherska. Obyvatelé tohoto čtyřpodlažního domu s osmi vícepokojovými byty (4 až 6 pokojů, všechny s kuchyní, předsíní a jednou až třemi komorami či kabinety), po dvou ve zvýšeném přízemí a každém dalším patře, patřili vesměs k prominentním osobnostem města Brna. Zpočátku to byli především továrníci a obchodníci, vesměs židovského původu.

Tak tomu bylo v roce **1870**, kdy se jako majitel domu (dokončeného roku 1867) uváděl Ferdinand Herzfelder, podnikající ve výrobě olejů. Se svou rodinou, ženou a třemi malými dětmi, obýval 6pokojový byt v 1. poschodí, spolu s nimi zde žili i čtyři služební osoby – vychovatelka, kuchařka a dvě služky. Stejný či menší počet služebných se nacházel i v ostatních velkých bytech, které obývali mj. továrníci David a Heinrich Spitzerové, Gustav Bing, Max Kaufmann a obchodník Johann Brüll.³⁶

Věnovat se však budeme následujícímu období, kdy zde žila rodina Eisenlohrova (rokům 1880, 1890 a 1900). Zda zde bydlela už od svého příchodu do Brna (přelom roku 1874/75), není jasné, lze to však do určité míry předpokládat. Její byt o 6 pokojích, dvou komorách (kabinetech), kuchyní a předsíní, se nacházel ve 2. poschodí, jeden z pokojů nepochybně posloužil dceři Louise jako malířský ateliér. S tříčlennou rodinou zde bydlely i kuchařka a služebná.

Skladba obyvatel domu se v roce **1880** oproti stavu před 10 lety zcela proměnila – z dřívějších židovských rodin zde nezástal nikdo.³⁷ Noví obyvatelé už nepatřili mezi tovární podnikatele či obchodníky, ale v naprosté většině mezi skutečnou tehdejší brněnskou elitu, a to různého typu. Z této charakteristiky můžeme vypustit pouze jednu osobu, pro dům však nesporně důležitou. Malý přízemní byt situovaný do dvora (pokoj a kuchyně) po celé období 1880–1900 obýval krejčí Franz Dufek (1842), vykonávající kromě svého řemesla také funkci domovníka, se ženou a (zpočátku) třemi dětmi.

Jeden z bytů ve zvýšeném přízemí obýval známý fotograf Quido Trapp (1830),³⁸ s manželkou, dvěma dětmi a služebnou, druhý židovský majitel realit a směnárník Moritz Frölich (1803) se ženou a dvěma služebními. Oba byty v 1. poschodí obsadila rodina tehdy nejvýznamnějšího brněnského stavitele Josefa Arnolda (1824)³⁹, jeden on osobně s manželkou (1826), dvěma

36 Více o některých z nich, a především o obyvatelích domu z následujících let, viz např. <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=osobnosti>

37 Ze sčítacích operátů, které jsou pro tento dodatek hlavním a téměř jediným pramenem, se však nedá přesněji určit, v kterém roce ke konkrétním změnám docházelo.

38 Rok narození (v závorce) uvádím hlavně u majitelů bytů (přednostů domácnosti), a jen částečně také u ostatních.

39 Josef Arnold, nesporně jedna z nejvýraznějších brněnských osobností své doby, se v posledních letech dostával do obecného povědomí zejména v souvislosti s památkovou rekonstrukcí a zpřístupněním jeho vily v Černých Polích. Kromě hesla v internetové encyklopedii

jejími mladými příbuznými,⁴⁰ a třemi služebními. Arnold s manželkou byli zároveň i majiteli celého domu. Uživatelem druhého bytu se na celé další období (1880–1900) stal syn Arnoldovy ženy z prvního manželství Carl Wessely (1845), uvedený jako rentiér a konsulární zástupce (agent) Itálie. Kromě jeho manželky a tří sloužících byl v bytě při sčítání zapsán i jeho čerstvě narozený, pouhý den či dva starý, syn Alfons!⁴¹ Ve druhém patře, vedle rodiny Ferdinanda rytíře Eisenlohra von Deningen (1818), generálního intendanta na odpočinku, měl svůj byt advokát JUDr. Josef Müller (1850), žijící zde s manželkou, dvouletým synem, chůvou, sluhou a kuchařkou.

Nejvyšší 3. patro, rovněž s dvěma stejně velkými byty, jaké se nacházely v předchozích patrech, mělo také velmi zajímavé, ač velmi odlišné uživatele. Prvním byl významný moravský právník a politik František Zapletal (1826), c.k. rada vrchního zemského soudu v Brně, který přes svou vysokou funkci udával – jako jediný z majitelů bytů – za svůj dorozumivací jazyk „řeč moravskou“ (stejnou uváděly nejen manželka a 13letý syn, ale také jejich kuchařka a služka). Druhým pak rytmistr August hrabě Ségur-Cabanac, o němž se ještě zmíním podrobněji v závěru. Jeho početnou rodinu tvořili manželka Christine hraběnka Ségur (1844 Oedenburg), dva synové (1868 a 1869)⁴² a tři dcery (1870, 1875, 1877). Pět dětí s hraběcími tituly se narodilo ve třech městech: oba synové v rodišti matky Oedenburgu (Šoproni), nejstarší dcera v Grazu a poslední dvě ve Vídni. V brněnské domácnosti o rodinu pečovaly tři služební osoby – francouzská vychovatelka, sluha a kuchařka.

Během následujících deseti let došlo k několika změnám. V roce **1890** už zde ve zvýšeném přízemí nenajdeme ani rodinu fotografa Trappa, ani Moritze Frölicha. Oba byty propojil do jednoho o sedmi pokojích a třech komorách (včetně své kanceláře) už zmíněný advokát Josef Müller. Jeho rodina se rozrostla o dva syny, o pětičlennou rodinu se staraly čtyři služební. Do

Brna mohou např. odkázat na brožuru *Arnoldova vila*, (ed. J. Mihola, vyd. Muzeum m. Brna), mj. čl. A. Filipa.

40 Pravděpodobně šlo o synovce a neteř Kathariny Arnoldové (roz. Ružiczka). Byli to Arnold Ružiczka (1861), studující university ve Vídni, a Marie Ružiczka (1859, oba z Napajedel), pomáhající paní domu v domácnosti.

41 Jde nesporně o kuriozitu. V příslušné rubrice operátu se uvádí datum 30. 12. 1880 (sčítání se provádělo k 31. 12. 1880, resp. 1. 1. 1881), s poznámkou „ještě nepokřtěn“ (noch nicht getauft), dodatečně škrtnutou. Velmi zajímavý je však i zápis v matrice narozených. Zde se jako den narození uvádí 1. leden 1881, den křtu až 21. 1. Chlapec byl pokřtěn jmény Alfons Carl Josef Laurenz, otec je zapsán jako Carl Wessely, italský konsulární agent, manželský syn Johana Wessely-ho, majitele domu, a Kathariny, rozené Ružiczka, matka jako Mary, dcera Laurenze von Herbera, statkáře „von Rohow“, a Josefiny Schmiedek.

42 Oba synové se v roce 1880 v brněnském bytě osobně nevyskytovali (dočasně nepřítomní). Starší 12letý Oscar se jako žák vojenské Tereziánské akademie nacházel ve Vídni, o rok mladší Victor studoval gymnasium v rakouském Melku.

jím uvolněného bytu ve 2. poschodí (4 pokoje s komorou) se nastěhoval jiný židovský advokát JUDr. Johann Brüll (1855) s manželkou a dvěma služebnými. V prvním poschodí k podstatným změnám vlastníků nedošlo. Větší byt (5 pokojů a 3 komory) obývala nadále vdova po staviteli Arnoldovi (†1887) Katharina s dvěma služebními, menší (4 + 2) stále její syn z 1. manželství Carl Wessely s manželkou, přibyli zde však (už při předchozím sčítání zmíněný) syn Alfons⁴³ a dcera Kitty (10 a 8 let) a vychovatelka dětí (bona). Ve třetím patře v menším z bytů (4 pokoje a komora) zůstával František Zapletal, kterému vedle hodnosti císařského rady přibyl i šlechtický titul rytíře s přídomkem *von Luběnov /i Lubienow/*, s manželkou a synem Vladimírem (oba rovněž se šlechtickým titulem). Za dorozumivací jazyk rodina nadále označovala češtinu (místo dřívější řeči „moravské“). V posledním z bytů (6 + 2) vystřídal početnou rodinu jezdeckého důstojníka hraběte Ségur-Cabanaca anglický textilní továrník z Leedsu, ale berlínský rodák Paul Neumark (1845) s manželkou (1859) a čtyřmi dětmi ve věku jednoho až osmi let (všechny narozené v Brně).⁴⁴ Pečovaly o ně vychovatelka, chůva, kuchařka a služebná, celkem byt obývalo 10 osob.

K několika změnám docházelo i v posledním desetiletí 19. století. V roce 1900 nadále zůstával v celém zvýšeném přízemí advokát Josef Müller se ženou a třemi syny, kuchařkou a služebnou. V 1. patře pak Karl Wessely se ženou a dvěma dospívajícími dětmi, 19letým studujícím synem a 17letou dcerou, služebnictvo tvořili sluha, kuchařka a služebná. Vedlejší byt po jeho nedávné zemřelé matce, vdově Katharině Arnoldové (†11.1.1900), získal soudní rada vrchního zemského soudu Karl rytíř Januschka (1856) s manželkou (1865), synem a dcerou (16 a 12 let). Změnili se i sousedé Eisenlohra v 2. poschodí. Odešel advokát Johann Brüll, na jeho místo přišel židovský obchodník Eduard Franz Katscher (1834) s manželkou (1838) a dvěma služebními. Ve třetím patře se mnoho nezměnilo. První byt zůstal majetkem vdovy po právníku a politikovi Zapletalovi (+1898) Wilhelmině von Luběnov (1837), která ho obývala už osamělá, jen s dvěma služebními, ve druhém nadále bydlel anglický státní příslušník a brněnský vlnářský podnikatel Paul Neumark s manželkou a čtyřmi dětmi (už ve věku 11 až 18 let).

Naprostá většina obyvatel domu vykazovala jako dorozumivací („obcovací“, Umgangssprache) řeč němčinu. Do značné míry to platí i o služebných osobách v domácnostech, jen zřídka se u nich uvádí pouze čeština či „moravská“ řeč. Rodina právníka a moravského politika Zapletalova byla jedinou výjimkou, kde všichni přiznávali češtinu (původně /1880/ „moravštinu“). Až v roce 1900 po

43 Viz pozn. 39.

44 Velmi podrobně o Paulu Neumarkovi a celé jeho rodině, včetně potomků v další generaci, viz <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil-osobnosti&load=32401&>.

smrti manžela se u vdovy uvádí němčina. Většina rodin vyznávala náboženství římskokatolické (stejně jako služebnictvo, a to i v židovských rodinách), několik zmíněných rodin pak židovské (izraelitské), rodina Neumarkova anglikánské, jediným evangelíkem byl snad jen vojenský pensista rytíř Eisenlohr. Stejně jako on získaly stejný šlechtický titul až za své zásluhy ve službách státu také další dvě osobnosti, právníci Zapletal a Januschka. Z uváděných roků narození, případně dalších údajů, můžeme sledovat i věkový posun (stárnutí) obyvatel domu. Zdaleka nejstarším zůstal 82letý rytíř Ferdinand Eisenlohr.

Zcela nakonec bych se chtěl přece jen zmínit ještě o jednom velmi zajímavém sousedu Eisenlohrů z roku 1880. Strávil v domě pravděpodobně nejkratší dobu ze všech, snad pouhé dva roky. A od těch, kteří své šlechtické tituly získali za své zásluhy, se lišil i tím, že pocházel ze starého francouzského hraběcího rodu. Byl to rytmistr 1. třídy *August hrabě Ségur-Cabanac*. Víc o něm sčítací operát z roku 1880, na rozdíl od členů jeho rodiny, manželky a pěti dětí, neprozradil. Musely opět pomoci vojenské schematismy. První informace pochází z roku 1859, kdy hrabě August Ségur byl podporučíkem 1. třídy u husarského pluku č. 8. O čtyři roky později (1. 11. 1863) byl povýšen na nadporučíka, po necelých devíti letech (1. 5. 1872) na rytmistra. To už působil krátce u 12. husarského pluku, odkud přešel na dva roky (1874–75) ke královské uherské tělesné gardě a následně do Vídně k 6. (moravskému) dragounskému pluku, v němž pak setrval více než 10 let (1876–1887). V roce 1882 byl povýšen na majora, o čtyři roky později na podplukovníka.

Po dva roky (1880–81) byl u tohoto pluku velitelem náhradního kádru, umístěného v Brně. Jelikož se celý pluk po roce 1882 přemístil do polského Przemyslu, je velmi pravděpodobné, že s celou rodinou (snad už v roce 1882) z Brna odešel. Naposledy (1888) působil podplukovník August hrabě Ségur-Cabanac jako zástupce velitele 4. husarského pluku v Uhrách v městě Theresiopel (Subotica, dnes Srbsko), kde předčasně téhož roku (4. 8. 1888) zemřel ve věku 47 let. Pohřben byl na svém panství v Polici u Třebíče.⁴⁵

Zaujala mě nejen jistá podobnost vojenské dráhy hraběte Augusta Ségur-Cabanaca⁴⁶ s kariérou manžela Louise von Eisenlohr Theodora Stupky,

⁴⁵ Acta publica/matriky/Police, matrika zemřelých (1861–1931) s. 472.

⁴⁶ August hrabě Ségur-Cabanac (asi 1840–1888), patřil už k 3. generaci rakouské větve starobylého francouzského rodu, jehož někteří příslušníci v době francouzské revoluce emigrovali do Rakouska. Zakladatelem rakouské větve rodu se stal nositel stejného jména August hrabě Ségur-Cabanac (1771–1847), který po emigraci vstoupil do rakouské armády (mj. bojoval proti Napoleonovi v bitvě u Wagramu 1809 i dalších) a po dlouhé a velmi zajímavé kariéře dosáhl generálské hodnosti. Stal se rovněž nositelem několika vysokých rakouských (i ruských) řádů, vyznamenání a titulů (viz např. Militär-Schematismus 1845, s. 776). Na Moravě získal panství v Polici (na Třebíčsku), kde byl také pohřben, stejně jako jeho potomci a dědici August Felix (asi 1809–47), hejtman pěšího pluku č. 48, a výše zmíněný podplukovník jízdy, rovněž August. Potomky rodu v několika dalších generacích

ale především okolnost, že oba asi stejně staří důstojníci (ve věku kolem 30 let), ale velmi rozdílného původu, společně po pět let (1867–71) sloužili u stejného husarského pluku. Jen zajímavá náhoda?

bychom našli také v rakouské novodobé armádě, kde někteří dosáhli významných pozic, např. ještě na počátku našeho 21. století i v generálním štábu (viz např. hesla Ségur-Cabanac v německé verzi Wikipedie: [de.wiki.org](https://de.wikipedia.org), či hesla na <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?q=segur&acc=osobnosti-vyhledavani>).

Louise von Eisenlohr – a (Nearly) Forgotten Painter from Brno

JIŘÍ VANĚK

Basic information about her was already provided by the well-known lexicon of visual artists Thieme–Becker (1914). The author of the present article has conducted further research and here presents additional and more precise information not only about the painter herself and her family, but also about other circumstances that enabled and influenced her artistic work.

Louise was born on 6 February 1857 in Mainz and lived there until the age of ten. She spent her adolescence in Innsbruck in Tyrol (1867–1874), where she received her initial artistic training and developed a deeper relationship with the visual arts. At the age of seventeen (1875), she moved with her parents to Brno, where she remained for more than twenty years, until her marriage (27 May 1896). During this period, she further developed her artistic talent through several years of study in painting under the leading Moravian painter and teacher Josef Zelený (1824–1886), who also played a decisive role in the artistic career of Alfons Mucha (1860–1939).

Her family background enabled Louise to supplement this training with numerous study trips abroad devoted to art (including Italy, the Netherlands, and Switzerland), culminating in several months of instruction in still-life painting (c. 1890/91) in Munich, Bavaria, under the renowned artist and professor at the local Academy, Wilhelm Dürrer Jr. Her paintings subsequently appeared (1892–1895) at several major exhibitions (Munich, Berlin, Vienna, among others), as well as in Brno (1896).

At the age of thirty-nine (27 May 1896), Louise Eisenlohr von Deningen married in Brno; her husband was Theodor Stupka von Györvár, a lieutenant colonel of a hussar regiment who was seventeen years her senior. She then followed her husband first to the seat of his regiment in Cherniutzi (Bukovina), and subsequently (1897) to the city of Marosvásárhely (Transylvania, Kingdom of Hungary). Even there she continued her work as a painter. Nothing is known of her later life.

Her father, Ferdinand Eisenlohr (1818–2015), served as a senior military official in the rear-area logistics of the Austrian army (initially as a war commissary, later as an intendant). At first he was stationed in Mainz (1851–1866), where he also married (1853) a local native, Maria Louisa. Both of their children were born there: their son Gustav (1854) and Louise.

After Austria's defeat in the war with Prussia (1866), he was transferred to Innsbruck (1867–1874), where he attained the highest possible post as head of the military intendantscy (1870) and the civil-service rank of Chief Intendant. Toward the end of his service there (1874), he received a high imperial decora-

tion, the Order of the Iron Crown, 3rd Class, together with a patent of nobility conferring the title “Knight” (Ritter) and the predicate “von Deningen.”

He concluded a very successful career as one of the highest-ranking military officials in Austria-Hungary in Brno (1875–1879), where he likewise held the position of head of the intendancy within the local provincial command (General-Kommando) for Moravia and Silesia. He then remained permanently in Brno for a further twenty-five years (he died there on 14 January 1905), and upon his retirement (1880) he was granted the highest civil-service rank of all, that of General Intendant (General-Intendant).

Her husband, Theodor Stupka von Gyövrár (born 3 February 1840 in Němčice in the Klatovy region), came from a South Bohemian family of a rural schoolteacher. He was granted a patent of nobility in recognition of his military merits (1891) and was also a recipient of the Military Merit Cross (MVK, 1890). The article briefly outlines his thirty-year military career as a hussar officer, from the lowest commissioned rank (1869) to the highest, that of colonel of the Hungarian Landwehr (1897–1900). (He is also listed as a retired Landwehr colonel in the years 1901–1913.)

In conclusion, the author refers to two exhibitions in Brno (1906 and 1911) at which works by L. v. Eisenlohr were shown, as well as to the rare occurrence of her works in Brno’s museum institutions (the Moravian Gallery and the Brno City Gallery).

The appendix entitled “Residence and Neighbours of the Eisenlohr Family” is devoted not only to a description of the house (29 Jesuitská Street) in which the Eisenlohr family’s apartment was located (1880–1900), but also to the families who shared the building with them. Among these were a number of prominent figures of Brno, including the leading local builder and architect Josef Arnold (1824–1886). Another noteworthy personality was the cavalry officer August Count Ségur-Cabanac (1840?–1888), who held the rank of Rittmeister (later lieutenant colonel) and was a descendant of émigrés from an old French comital family.

Obr. 1 Louise von Eisenlohr, Zátiší, datace pravděpodobně 1885, v soukromém vlastnictví, foto Petr Odehnal

Obr. 2 Louise von Eisenlohr,
Zátiší s travinami
(stav před restaurováním),
Muzeum města Brna

Obr. 3 Výřez ze situačního plánu zemského hlavního města Brna, vydaného nakladatelstvím C. Winkler's Buchhandlung v roce 1890, zachycující dnes již neexistující nárožní dům na rohu ulic Jezuitská a Schramm Ring, v němž rodina Eisenlohr bydlela. Muzeum města Brna.

Muzeum zemského hlavního města Brna, osobnost kustoda Leopolda Masura a počátky středověké archeologie

PETR VACHŮT

V posledních několika letech byla nově zpracována historie počátků archeologie v Brně, která rehabilitovala přínos zejména dvou osobností z Františkova muzea (dnešního Moravského zemského muzea), a to Morice Trappa (1825–1895) a Antona Rzehaka (1855–1923).¹ V jubilejním roce 2024, k připomínce 120. výročí založení Muzea města Brna, byl realizován badatelský záměr směřující k poznání individuality dalšího člena muzejní brněnské komunity přelomu 19. a 20. století, a to kustoda Muzea města Brna Leopolda Masura (1868–1941). Podrobně byla prozkoumána jeho dosud bohužel nezpracovaná pozůstalost uložená v městském muzeu, publikované práce a další dokumenty se vztahem k jeho profesní kariéře deponované v Archivu města Brna. Výsledky projektu mapujícího osobní a odborný život L. Masura byly již publikovány.² V předkládané stati se tentokrát zaměříme na jeho potenciální příspěvek k archeologické činnosti na území moravské metropole.

1 Kostrhun, Petr – Vachůt, Petr: *Nejstarší vyobrazení moravských archeologických nalezišť kustoda Františkova muzea Morice Trappa*. Studie Centra kulturní antropologie 7/2022, Brno: Moravské zemské muzeum, 2022, s. 10–84; Kostrhun, Petr – Salaš, Milan – Sedlák Čevelová, Denisa: *Trappův nejstarší soupis archeologické sbírky Františkova muzea*. Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales 109, 2024, s. 151–182; Kostrhun, Petr – Sedlák Čevelová, Denisa: *Anton Rzehak – vědec a diletant*. In: Blažek, Jan – Kostrhun, Petr – Hlava, Miloš a kol.: *Archeologie ve jménu národa a vlasti*. Brno – Most 2025, s. 125–154.

2 Hančák, Michal – Špinlerová, Anežka: „Dobrý starý pán“ Leopold Masur. Forum Brunense 2024, s. 5–21.

Archeologie bývala spolu s historií zakládající disciplínou vlastivědně zaměřených muzeí, vznikajících hojně v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století. Našly se ovšem i výjimky, kdy v některých institucích nebyl tento vědní obor výrazněji zastoupen. Týkalo se to například právě Muzea města Brna. Hlavním důvodem absence archeologické činnosti v počátcích městského muzea byla zejména silná konkurence v brněnském prostředí. V době snah o založení městské pamět'ové instituce bylo bádání o starožitnostech v Brně tradičně provozováno již několik desetiletí ve Františkově muzeu. To bylo založeno roku 1817, ovšem prakticky se archeologie rozvinula až po nástupu muzejního kustoda Morice Wilhelma Trappa po roce 1867. Muzeum města Brna bylo zřízeno až roku 1904 a navázalo na dřívější instalaci městské galerie v bývalém zemském domě, vzniklé na počátku roku 1896 z odkazu sbírky obrazů významného brněnského měšťana Heinricha Gomperze. Formálně bylo svěřeno vedení nové městské instituce vrchnímu archiváři PhDr. Bertholdu Bretholzovi (1862–1936), avšak hlavní osobností prvních desetiletí existence muzea byl bezpochyby kustod Leopold Masur. Tento vrchní oficiál sice nezískal žádné historické vzdělání, nicméně měl skutečný cit pro brněnské pamět'ihodnosti a též výrazný umělecký talent. Byl proto, vedle svého hlavního pracovního poměru v městské spisovně, pověřen i organizováním života nového muzejního zařízení.

L. Masur nebyl rozhodně zkušeným praktikem působícím v terénu; jeho doménou byla drobná a systematická „úřednická“ práce, s jejíž pomocí pečlivě dokumentoval postupně se rozrůstající sbírkový fond městského muzea. Poctivě sbíral veškeré zmínky o historii Brna, naslouchal pamětníkům a zapisoval jejich příběhy. Díky svému výtvarnému talentu zdokumentoval podobu řady již dnes neexistujících historických památek. Ve věci archeologického bádání se však L. Masur ani zdaleka nepřiblížil archeologickým aktivitám svých brněnských kolegů z Františkova muzea. Nicméně i na tomto poli zanechal drobnou, avšak zajímavou stopu.

Ve statích vyšlých tiskem se L. Masur dotkl archeologie v případě nálezů z výkopů pro kanalizaci na České ulici, kde se našly fragmenty židovských náhrobků, které získal pro muzejní sbírky.³ V jeho pozůstalosti je uložena složka nadepsaná *Ausgrabungen*, kde jsou shromážděny výstřižky z denního tisku týkající se archeologie v Brně, povětšinou články publikované M. Trappem a A. Rzehakem. Dále obsahuje tři rukopisy na volných listech nadepsané *Brünner Ausgrabungen*, z nichž ani jeden není dokončen (nebo se příslušné listy s pokračováním ztratily) a nejsou datovány. V jednom z ru-

3 Masur, Leopold: *Die jüngsten Ausgrabungen in Brünn*. Brünner Morgenpost. Brünn: W. Burkart, 28. 06. 1926, 61(148), s. 1.

kopisů je zmínka o úmrtí osobnosti Antona Rzehaka, musel tedy být sepsán po roce 1923. Informace se v rukopisech částečně opakují, a je tedy zřejmé, že jde o opakovaně připravované koncepty souhrnu archeologie Brna. Stat' však nikdy nevyšla tiskem. Leopold Masur se zde vyznal ke kladnému vztahu k archeologii, které přisoudil vlastnost „...otevřít nové oblasti a obzory, které předtím zůstávaly všem uzavřeny, jako zázračná brána z Tisíce a jedné noci...“. Vlastní příspěvek, v němž se autor snaží popsat vybrané kapitoly prehistorického osídlení Brna, je ovšem pojat jako osobní připomínkování dosavadních nálezů. Kustod Masur postupně prochází archeologické výzkumy svých kolegů a komentuje je svými historickými a metodickými úvahami. Vychází zejména ze znalostí městského prostředí z dob před velkou asanací a stavebním boomem průmyslového města. Úsměvná je například jeho vzpomínka na rozbrázděné svahy Špilberku, které byly na mnoha místech narušeny dlouhodobou lokální těžbou kamene. Zde mladý student Leopold, ukrytý v jedné z terénních depresí místo hodiny náboženství, poprvé ochutnal chuť tabáku ze zapálené cigarety. Každopádně z textů je zřejmé, že L. Masur v žádném případě nesledoval aktuální archeologické trendy ani moderní oborovou literaturu. Vzniklý text je spíše na úrovni vědeckého romantismu 19. století.

Z rukopisů nicméně vyplývá, že se L. Masur nejméně ve dvou případech osobně zúčastnil terénních výkopů. Jedná se o nález laténského hrobu v dnešní Tkalcovské ulici z roku 1905, kdy bronzový náramek a lebku získal L. Masur do muzejních sbírek.⁴ Dále byl kustod městského muzea přítomen objevu „ohniště“ v Kohnově cihelně při Vídeňské ulici. Autor v rukopisu poměrně stručně popisuje nálezovou situaci, kdy v těžební stěně ve velké hloubce (asi 15 m pod povrchem) nalezl zhruba 2 m široký, nerovnoměrný, 5–30 cm silný černý pruh tvořený popelem, zuhelnatělým dřevem a fragmenty kostí. V okolí se nacházela řada kamenů. L. Masur interpretoval tento nález jako ohniště a jeho část převezl do městského muzea. Celou situaci je dnes obtížné hodnotit, neboť se nedochoval žádný náčrt ani vzorek zeminy. Tato záchranná akce dosud nebyla v literatuře zaznamenána a není znám ani přesný rok výzkumu.

Dle dochovaných fotografií původní historické sbírky z prvních let existence muzea je zřejmé, že kustod do kolekce zařadil i archeologické artefakty, konkrétně vrcholně středověké a raně novověké keramické nádoby. Není však známo, zda je aktivně získával na četných stavbách v původním středověkém jádru města, nebo je obdržel darem.

Pokud zhodnotíme zapojení L. Masura do vývoje archeologického dění v moravské metropoli, lze konstatovat, že nepatřil mezi erudované odborníky,

4 Čižmářová, Jana: *Keltská pohřebiště na Moravě*. Okresy Brno-město a Brno-venkov. Brno 2011, s. 73.

kteří přímo formovali obor zabývající se nejstaršími dějinami lidstva. O archeologii měl pouze obecnou představu, nicméně si uvědomoval její potenciál. Co se týče muzejní sbírky, obohatil ji o předměty archeologické povahy odhadem v řádu vyšších jednotek, maximálně desítek kusů.

Při zkoumání pozůstalosti L. Masura však došlo k poměrně zásadnímu objevu, jenž významně ilustruje počátky archeologické subdisciplíny – konkrétně středověké archeologie. V bohatém konvolutu muzejního kustoda byly nalezeny dva dokumenty týkající se archeologického výzkumu vyvolaného stavbou budovy poštovního ředitelství a hlavní pošty v letech 1874–1877 na Poštovské ulici č. 3 a 5 v Brně. Budovu navrhl vrchní inženýr Zemského stavebního úřadu v Brně Franz Kraus. Samotné odkrytí několika jímek na stavbě pošty proběhlo ve dnech 23. března a 13. dubna 1876 za přítomnosti již několikrát zmiňovaného kustoda Františkova muzea Morice Trappa. Ten využil přítomnosti stavebního kreslíče A. Klesela a nechal nálezovou situaci přímo v terénu profesionálně zdokumentovat. M. Trapp situaci následně popsal nejprve v denním tisku a později podrobněji v tehdejší odborné literatuře.⁵ V té době se jednalo o vůbec první publikaci středověké nálezové situace a kreseb středověkých keramických nádob z Brna.⁶

Pokud se vrátíme k avizovanému archivnímu nálezu, nově byly objeveny právě tyto kolorované nákresy A. Klesela z Poštovské ulice, pořízené v roce 1876. Kresby nejsou signovány, jejich provedení však neodpovídá rukopisu ani kresebné technice M. Trappa či L. Masura, a proto je autorství A. Klesela vysoce pravděpodobné. Do pozůstalosti kustoda Masura se kresby dostaly zřejmě po roce 1923, při reorganizaci brněnské muzejní sítě. Po převratu v roce 1918 byl totiž správou jak městského, tak Moravského zemského muzea pověřen Jaroslav Helfert. Ten se rozhodl převést nejhodnotnější část sbírky brněnského muzea – kolekci obrazů z odkazu H. Gomperze – do zemské instituce a jako určitou satisfakci předal většinu předmětů vztahujících se k historii Brna z Moravského zemského muzea do městských sbírek. Tak se v roce 1923 a v následujících letech postupně předávala mimo jiné

5 Trapp, Moritz: *Eine heidnische Gräberstätte im Innern der Stadt Brünn*, Brüner Morgenpost (příloha Brüner Zeitung), 16. 5. 1876, č. 112, s. 1; Trapp, Moritz: *Eine heidnische Grabstätte im Innern der Stadt Brünn*. Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale. Neue Folge. Wien, 1878, s. XLV–XLVII.

6 O archeologickém výzkumu na Poštovské ulici a derivátu kresby jímký, která byla součástí souboru kartonů s nákresy archeologických terénních situací vystavených v archeologické expozici Františkova muzea po roce 1888, je pojednáno podrobně v článku Kostrhun, Petr – Vachůt, Petr: *Nejstarší vyobrazení moravských archeologických nalezišť kustoda Františkova muzea Morice Trappa*. Studie Centra kulturní antropologie 7/2022, Brno: Moravské zemské muzeum, 2022, s. 59–66. Autoři v době psaní studie neměli originály A. Klesela k dispozici.

i část sbírky získaná na konci 19. století M. Trappem na brněnských lokalitách. Předáno bylo rovněž několik nádob označených „Poštovská 3–5“, které jsou dodnes součástí tzv. staré sbírky archeologického oddělení Muzea města Brna. Za městské muzeum přebíral nálezy (a v případě Poštovské zjevně i dokumentaci) opět Leopold Masur, který si získal důvěru vedení sbírek i v éře nové „české“ brněnské radnice po roce 1918.

Pokud nahlédneme do historie počátků středověké archeologie, zjistíme, že přímá dokumentace archeologických situací v terénu byla tehdy velmi výjimečná. Mezi první nákresy lze počítat analytický plán souvrství s kůly ze stavby Národního domu v Olomouci z roku 1887, publikovaný J. Wanklem.⁷ Jelikož nákresy z lokality Brno-Poštovská byly pořízeny již o jedenáct let dříve, **jde pravděpodobně o nejstarší dokumentační kresbu archeologické středověké nálezové situace na Moravě a jednu z nejstarších v českých zemích.** Na závěr tedy můžeme kustodovi městského muzea připsat nepopíratelnou zásluhu na poli archeologického bádání. Díky jeho důsledné archivaci dokumentů se zachovaly dvě mimořádně cenné kresby a Leopold Masur se tak, byť zprostředkovaně, zapsal do historie archeologie v Čechách a na Moravě.

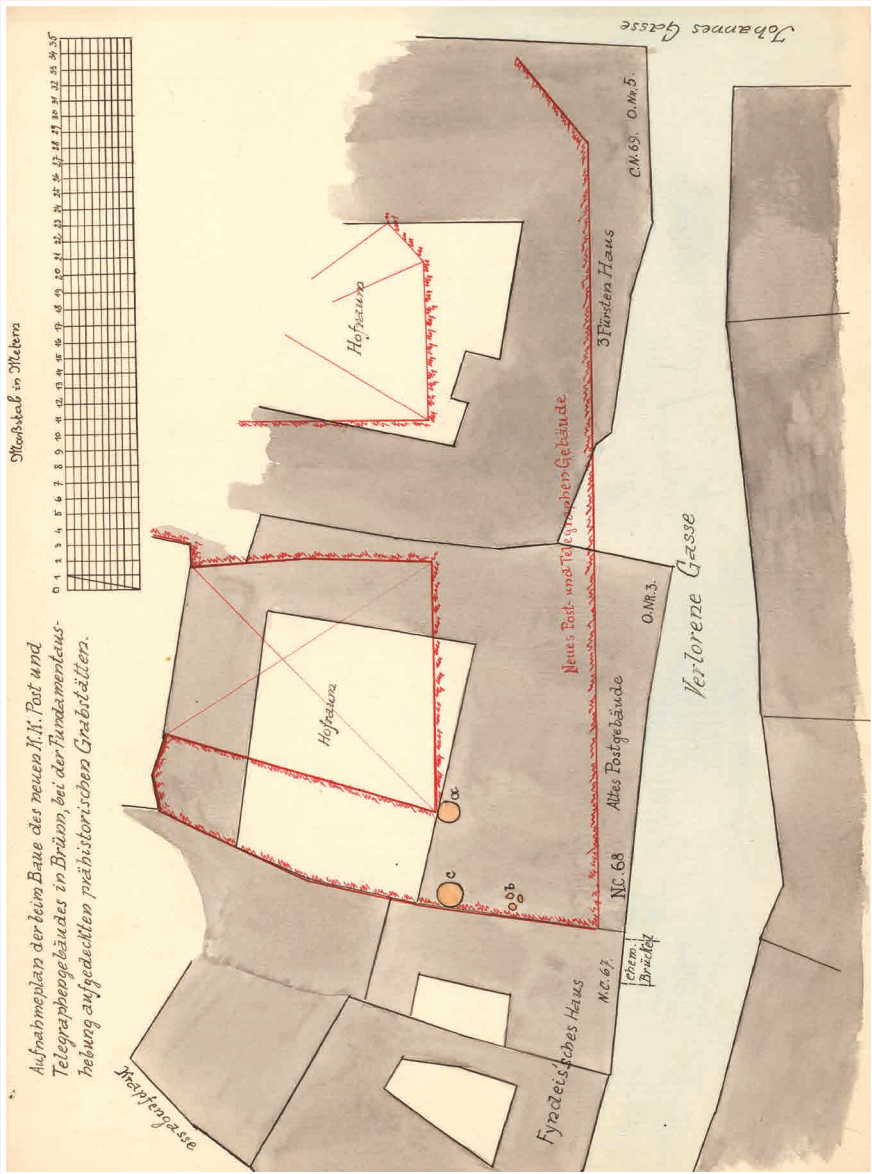
⁷ Wankel, Jindřich: *Kolové stavby v Olomouci*. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 1887, roč. 4, č. 14, s. 68–81.

Museum of the Provincial Capital City of Brno, the Figure of Curator Leopold Masur, and the Beginnings of Medieval Archaeology

PETR VACHŮT

The study examines the relationship between curator Leopold Masur (1868–1941), an important figure in the early history of the Museum of the City of Brno, and the scholarly discipline of archaeology. Although he was not an archaeologist by profession, he contributed significantly to the preservation of valuable sources documenting archaeological finds in Brno. Within his estate, the oldest known drawings of a medieval archaeological find context in Moravia were discovered, dating to 1876 (the Poštovská Street site), created during the archaeological excavation conducted by Moric Trapp. Thanks to Masur's meticulousness, these unique records have been preserved and today represent an important contribution to the history of medieval archaeology in the Czech lands.

Obr. 1 a 2 Kolorovaná kresba středověké archeologické situace na stavbě budovy poštovního ředitelství a hlavní pošty v Poštovské ulici č. 3 a 5 v Brně z roku 1876, Muzeum města Brna

Auerprofile

Iregerde:

Fundort: a)

aufgedeckt den 28. März, vorgefunden 3 gut erhaltene Gefässe.

Fundort b)

aufgedeckt den 10. April, vorgefunden Gefässfragmente aus Granit mit 10^l unter dem Niveau.

Fundort c)

aufgedeckt den 13. April vorgefunden diverse Gefässe, Holzstücke, Knochen, Kohlen.

Aufgenommen am 14. April 1876.

Rumunský konzulát v Brně za první republiky

ELIŠKA STRAKOVÁ
MIROSLAVA MENŠÍKOVÁ

Zahraniční služba nově vzniklé Československé republiky musela být vybudována prakticky od počátku. Velmi důležitou roli zde sehrál první a dlouholetý ministr zahraničních věcí Edvard Beneš, který již v době první světové války, kdy pracoval v exilu, získával zkušenosti i v oblasti diplomatické. Na podzim roku 1916, z podnětu francouzské diplomacie, vlády dohodových mocností vřadily mezi deklarované válečné cíle i osvobození Italů, Slovanů, Rumunů a Čechoslováků.¹ Státy střední a jihovýchodní Evropy se staly součástí vítězné koalice a pařížské mírové smlouvy jim poskytly zisky politické, teritoriální, hospodářské i strategické.² Již v létě 1920 dokázal Edvard Beneš vytvořit základní obrys příští malodohodové aliance, která měla hrát v následujících letech důležitou úlohu při stabilizaci uspořádání poměrů ve střední Evropě po první světové válce.³ Balkánský poloostrov patřil již v době Rakouska-Uherska k oblastem zájmu monarchie a také československá diplomacie jej považovala za důležitý z hlediska československé politiky a obchodu.

Náš článek si všímá nejnižšího článku diplomatického zastoupení, konzulární služby, respektive její honorární složky. Autorky zpracovaly článek *Konzuláty v Brně v letech 1918 až 1939* (v tisku), jehož součástí byl i rumunský honorární konzulát v Brně, kterému bychom se zde chtěly věnovat podrobněji. Ve výše uvedeném článku jsme konstatovaly, že se nám nepodařilo najít žádný konzulární štít z té doby; získaly jsme sice fotografii štítu belgického honorárního

1 Dejmeck, Jindřich: *Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*. Praha 2012, s. 22, dále jen Dejmeck I.

2 Sládek, Zdeněk: *Malá dohoda 1919–1938*. Praha 2000, s. 14.

3 Dejmeck I, s. 31.

konzulátu, ale štít pocházel až z roku 1947. V nedávné době jsme však objevily ve vlastnictví paní Nadi Trenčanské originál štítu rumunského honorárního konzulátu, který majitelka darovala do sbírek Muzea města Brna. Poskytla nám také unikátní fotografie, které dokumentují osobnost jednoho ze dvou prvorepublikových rumunských honorárních konzulů v Brně, JUDr. Jaroslava Lorcka.

Nejdříve však charakterizujme obecně osobnost konzula. Rozeznávaly se dva typy konzulárních zástupců, konzulové z povolání a honorární konzulové. Konzulové z povolání i konzulové honorární vykonávali svou funkci na vymezené části státního území, v konzulárním obvodu. Podle mezinárodních zvyklostí se rozlišovaly čtyři třídy konzulárních zástupců, kteří byli šéfy konzulárních úřadů: generální konzulové, konzulové, vicekonzulové a konzulární agenti. Pokud šlo o funkci, nebyl mezi oběma druhy konzulárních zástupců podle mezinárodního práva rozdíl. Po stránce věcné bývala kompetence honorárních zástupců zúžena, většinou jim byla svěřena agenda obchodní, některým i vidování pasů, jindy i část agendy notářské (legalizace). Konzulům z povolání byl podle potřeby přidělen další personál: konzulární atašé, konzulární tajemníci, tlumočníci, písaři, zřizenci atp. Honorární konzulární zástupci mohli k vyřizování úředních prací používat svých soukromých úřednických sil. Ustanovovat generální konzuly, konzuly a vicekonzuly příslušelo podle mezinárodního práva pouze hlavě státu a dělo se vydáním konzulského patentu. Konzulární zástupci z povolání bývali jmenováni z řad úředníků, kteří měli speciální vzdělání pro konzulární službu. Honorární konzulární zástupci zastávali svůj úřad vedle svého soukromého zaměstnání, nedostávali za to odměnu. Bývali to podnikatelé, obchodníci nebo příslušníci svobodných povolání usazení v místě. Konzulský patent obsahoval jméno, titul, všeobecné vytýčení úkolů konzulárního zástupce (někdy i udání hranic konzulského obvodu) a žádost hlavy státu, v jehož službách měl konzul působit, aby úřady cizího státu bylo tituláři zajištěno svobodné vykonávání konzulárních funkcí a byla mu poskytnuta pomoc v případě potřeby. Prostřednictvím diplomatické mise se patent doručil vládě státu, v němž měl konzulární zástupce působit, s žádostí o uznání, tzv. exequatur. Exequatur vydávala hlava státu buď zvláštní listinou, nebo se doložka o udělení exequatur připojovala na konzulský patent, který se konzulárnímu zástupci vracel. Udělení exequatur zakládalo pro konzulárního zástupce právo vykonávat funkci. Exequatur se vydávalo bezplatně, jeho udělení mohlo být odepřeno z vážných politických důvodů nebo z příčin ležících v osobě jmenovaného.⁴

4 Vošta, Ladislav: *Konzulární zástupce v zemích civilisovaných, se zřetelem k právu československému*. Praha 1928, s. 16–23.

Mezi hlavní úkoly konzulů i honorárních konzulů patřilo informování státu, který zastupoval, o všem, co mohlo zajímat tamní obchod, jednotlivá výrobní odvětví, sledovali zajímavosti v hospodářském životě země, kde působili, měli si všímat vkusu obyvatelstva, upozorňovat na nové vynálezy, informovat o pohybu cen, referovat o vzniku nových průmyslových podniků, o opatřeních povahy hospodářské (patenty, tovární a obchodní známky), ochraně označení původu, celních tarifech atd. V určitých lhůtách podávali statistické přehledy o dovozu a vývozu zboží se zřetelem ke státu, který je jmenoval. Informovali o pořádání výstav, veřejných a jiných soutěžích. Konzulové měli informovat i o sociálních sporech, stávkách, všeobecně sledovali národohospodářský tisk. Zvláštní pozornost věnovali zprávám o zemědělské produkci, užívání strojů, o mlékárenství, produkci ovoce, o lesním hospodářství atd. Návrh na jmenování osoby do funkce honorárního konzula podával zastupitelský úřad akreditovaný pro danou zemi. Obvykle se do funkce navrhoval člověk, který měl vztah k zemi působení, opakovaně prokázal zájem o podporu jejich zájmů, a který byl schopen financovat provoz úřadu honorárního konzula. Podmínkou byla naprostá občanská a trestní bezúhonnost. Místnosti honorárního konzulátu musely být označeny tzv. honorárním štítem s textem v jazyce státu, který zastupovali, státním znakem a státní vlajkou zastupované země. V době rodící se československé diplomacie nebyly zpočátku předpisy přesně formulovány a platily předpisy rakousko-uherské. Podle nich všechny konzulární úřady byly podřízeny diplomatické misi ve státě akreditované. V poslední instanci byly všechny konzulární úřady podřízeny ministerstvu zahraničních věcí, které celou konzulární službu vedlo. Ustavení konzulárních zástupců si státy navzájem uznávaly v různých smlouvách. Na druhé straně žádný stát podle obecného mezinárodního práva nebyl nucen připouštět konzulární zástupce na svém území.⁵

Poslání konzulárních zástupců mohlo skončit různě. Závažný důvod představovala situace, kdy zanikla suverenita státu, který konzula jmenoval, nebo zanikl stát, který konzulovi udělil exequatur. Diplomatické zastoupení skončilo rovněž i tehdy, když došlo k válce mezi těmito státy. Přešla-li suverenita nad konzulárním obvodem na jinou státní moc, skončilo rovněž konzulární poslání. Konzulární zastoupení zaniklo úmrtím tituláře, jeho rezignací či odchodem do penze. Dalším způsobem bylo ukončení z rozhodnutí vlády, která konzulárního zástupce jmenovala. Mohlo k tomu dojít při rekonstrukci diplomatické služby z důvodu jejího zefektivnění, z finančních důvodů, nebo při problémech s osobou konzula.⁶

5 Hubinger, Václav: *Encyklopedie diplomacie*. Praha 2006, s. 70.

6 Hubinger, c. d., s. 141.

Vraťme se nyní k vzájemným diplomatickým stykům Československé republiky a Rumunského království. Prvním československým diplomatickým zástupcem v Bukurešti se stal již 16. ledna 1919 Bohumil Čermák (tehdy ještě jako šéf úřadu vládního zmocněnce) a od 20. ledna 1920 jako první vyslanec.⁷ K 1. září 1922 měla Československá republika v Rumunsku vyslanectví v Bukurešti, které současně zajišťovalo i činnost vicekonzulátu v Černovicích, dále konzuláty v Galati a Kluži.⁸ V roce 1929 byl vicekonzulát v Černovicích povýšen na konzulát.⁹ Konzulát v Černovicích z úsporných důvodů zastavil svou činnost v roce 1932, byl zde ponechán jeden úředník k vyřizování vízové agendy, ostatní činnosti převzal konzulát v Galati.¹⁰ Od 15. února 1929 začal pracovat nový vicekonzulát v Temešváru.¹¹

Rumunské vyslanectví v Československu sídlilo v Praze, prvním rumunským vyslancem v Praze se stal 15. září 1920 Constantin Hiott.¹² V dalších místech republiky existovaly konzuláty s charakterem honorárním. Nejdříve vznikl honorární konzulát v Brně, již v roce 1922. Prezident republiky udělil exequatur rumunskému honorárnímu konzulovi Františku Henychovi dne 15. listopadu 1922.¹³ Od roku 1927 byl úřad povýšen na honorární generální konzulát. Rozhodnutím ze 6. března 1928 udělil prezident republiky exequatur Kornelovi Stodolovi, rumunskému honorárnímu generálnímu konzulovi v Bratislavě.¹⁴ Od roku 1929 pak existoval rumunský honorární konzulát v Karlových Varech, exequatur udělil prezident republiky rozhodnutím z 12. června 1929 Martinu Hardenovi, honorárnímu konzulovi rumunskému.¹⁵ Přesné datum vzniku honorárního konzulátu v Mariánských Lázních se nám nepodařilo zjistit. Úředně doložený doklad o generálním honorárním konzulátu v Mariánských Lázních máme až z roku 1936, kdy byl povýšen Martin Harden na generálního honorárního konzula v Mariánských Lázních.¹⁶ Všechny rumunské honorární konzuláty v Československu tak postupně získaly nejvyšší stupeň zastoupení, honorární generální konzulát.

7 Dejmek I, s. 288–289. V publikaci najdeme tabulku se jmény všech diplomatických zástupců Československa v Rumunsku v letech 1919–1992.

8 Dejmek I, s. 48.

9 Věstník ministerstva zahraničních věcí, č. 3, 23. 2. 1929, s. 13, dále jen VMZ.

10 VMZ, č. 7, 20. 6. 1932, s. 25.

11 VMZ, č. 4., 21. 3. 1929, s. 21.

12 Šisler, Filip – Tejchman, Miroslav: *Česko-rumunské vztahy*. In: Hladký, Ladislav a kolektiv: *Vztahy Čechů s národy jihovýchodní Evropy*. Praha 2010, s. 197–219.

13 Úřední list Republiky československé, č. 274, 5. 12. 1922, s. 5373, dále jen Úřední list RČS.

14 VMZ, č. 5. 30. 3. 1928, s. 26.

15 VMZ, č. 10, 25. 7. 1929, s. 58.

16 VMZ, č. 5, 30. 5. 1936, s. 30.

Jak jsme uvedly výše, rumunský honorární konzulát v Brně vznikl v listopadu 1922. Nový honorární konzul František Henych se narodil 31. března 1866 v Zásnukách a po absolvování gremiální obchodní školy v Kolíně se věnoval obchodu. Dlouholetou praxí získal náležité odborné znalosti, které mu umožnily založit prosperující velkoobchod s koloniálním zbožím v Jihlavě. Po více než deseti letech jej předal svému společníkovi, aby se mohl ujmout činnosti ve vznikajícím Svazu čs. hospodářských společenstev v markrabství moravském v Brně. Sem nastoupil jako úředník 14. dubna 1900.¹⁷ Věnoval se především obchodním záležitostem, staral se o odbyt zemědělských výrobků společenstev sdružených ve Svazu, podnikal studijní cesty, navštěvoval různé zahraniční výstavy atd. Podařilo se mu vybudovat jeden z největších a prosperujících ústavů tohoto druhu v zemi, v němž dlouhá léta zastával funkci generálního ředitele. Obchodní styky Československa s Rumunskem, které jako honorární konzul zastupoval, se vyznačovaly rysy typickými pro vztahy mezi průmyslovým státem a agrární zemí.¹⁸ V letech 1924–1937 naše republika z Rumunska dovážela především nerosty, suroviny a zemědělské výrobky, vyvážela sem spotřební zboží, stroje a přístroje.¹⁹ Od roku 1934 se na československém exportu významným procentem podílely zbraně ze Zbrojovky Brno.²⁰ František Henych se funkce honorárního konzula ujal ve věku padesáti šesti let. První sídlo brněnského honorárního konzulátu Rumunska se nacházelo na náměstí Svobody číslo 17, tedy v budově jeho úřadu, Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Československé republice v Brně. Se souhlasem rumunského ministerstva zahraničí v Bukurešti se kancléři konzulátu stali jeho dva zet'ové s pravomocí konzula zastupovat a vyřizovat konzulární agendu včetně podpisového práva. Nejdříve to byl JUDr. Alois Pražák, první manžel Henychovy dcery Milady, jmenovaný 11. února 1927. Po rozluce manželství 25. září 1928 funkci opustil. Paní Milada se znovu provdala 26. ledna 1929 za ředitele Škodových závodů Julia Lamberta, který byl kancléřem jmenován dekretem rumunského vyslanectví v Praze ze 7. dubna 1930. František Henych byl velice aktivní, úzce spolupracoval s městem při zajišťování různých návštěv ze spráteleného Rumunska v Brně; hosty byli rumunští zemědělci, správní úředníci, profesori středních a vysokých škol se studenty atd. Organizoval každoročně oslavy

17 Máša, Jan: *Deset let činnosti Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v markrabství Moravském v Brně*. Brno 1909, s. 10.

18 Sládek, Zdeněk: *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000, s. 61.

19 Sládek, c. d., s. 275 Tabulka č. 7: Struktura čs. dovozu a vývozu ve styku s Rumunskem v l. 1924–1937 (v %).

20 Šisler – Tejchman, c. d., s. 208.

státních svátků v součinnosti s katedrou rumunského jazyka na Masarykově univerzitě či brněnskou pobočkou Československo-rumunského ústavu v Praze.

Poté, kdy František Henych odešel do výslužby, sídlil konzulát na adrese Augustinská 14 (dnešní ulice Jaselská), kde s rodinou bydlel. V letech 1930 až 1932 se toto sídlo opakovaně stalo terčem útoků nevypátraných osob, které na zdi domu psaly politická hesla, jak o tom svědčí zprávy ve fondech brněnského policejního ředitelství. Úřední doklad o ukončení jeho konzulárního působení se nám najít nepodařilo.²¹

Prezident Československé republiky udělil exequatur rozhodnutím z 9. prosince 1937 dr. Jaroslavu Lorkovi, advokátovi v Brně, honorárnímu generálnímu konzulovi v Brně, s příslušností pro zemi Moravskoslezskou.²² JUDr. Jaroslav Lorek se narodil 2. prosince 1890 ve Vyškově jako syn vyškovského měšťana a hostinského Ferdinanda Lorka a jeho manželky Marie, rozené Šindlerové. Absolvoval gymnázium ve Vyškově a od roku 1908 studoval na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde byl 18. července 1913 promován. Svůj další profesní i osobní život trvale spojil s Brnem. Oženil se 6. září 1917 v kostele Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně s Marií Pavlů, dcerou známého brněnského stavitele a majitele realit Františka Pavlů a jeho manželky Marie, rozené Ptáčkové. Manželům se narodily dvě děti, dcera Miroslava (* 14. 6. 1919) a syn Jaroslav (* 11. 6. 1923). Nový honorární generální konzul Rumunska splňoval všechny předpoklady pro výkon svého poslání: měl odpovídající vzdělání, společenské postavení, jazykové znalosti, finančně byl zabezpečený. Nastoupil však v době, která byla turbulentní jak v evropském měřítku, tak také v naší republice. Určitě plnil běžnou agendu svého úřadu. Tradiční každoroční akci, oslavu rumunského státního svátku, měl možnost zažít pouze jednou. Dne 9. května 1938, v předvečer nejvýznamnějšího svátku Rumunska, uspořádal Československo-rumunský spolek v Brně pod protektorátem starosty města Brna Rudolfa Spaziera a rumunského honorárního generálního konzula Jaroslava Lorka v zaplněné aule Filozofické fakulty Masarykovy univerzity slavnost. Přítomni byli zástupci zemských a městských úřadů, generality československé armády, kulturních a osvětových spolků. Pěvecký sbor Foerster zahájil hymnami rumunskou a československou, poté vyličil učitel Jurák, který působil několik let v Rumunsku, vřelý vztah obyvatel Rumunska k naší zemi. Následoval umělecký program.²³

²¹ Menšíková, Miroslava: *František Henych*. Heslo. In: IEDB. Dostupné z: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=12558&f_search=true&q=Henych, cit. 30. 8. 2025.

²² VMZ, č. 1, 31. 1. 1938, s. 3.

²³ *Brno československo-rumunskému přátelství*. Lidové noviny, r. 46, č. 236, 10. 5. 1938, s. 2.

Jaroslav Lorek se podílel na zajišťování různých návštěv z Rumunska v Brně a na Moravě, které napomáhaly vzájemnému poznání obyvatel obou zemí. V rodinném archivu se však podrobnější doklady k této kapitole jeho života najít nepodařilo.

Jedním z viditelných označení každého konzulátu byl štít. Ten zdobil i dům U solnice 8 (dnes Solniční), kde měl Jaroslav Lorek svou advokátní kancelář, která současně sloužila potřebám rumunského honorárního generálního konzulátu. Štít je velice unikátní z toho důvodu, že konzul po skončení svého působení vracel svému státu vlajku, štít, úřední razítka a doklady ze svého působení.²⁴ Soudíme, že štít se zachoval proto, že působení doktora Lorka ve funkci honorárního generálního konzula ukončil 15. březen 1939 a výjimečnost okupační situace neumožnila štít vrátit. Výrobu svěřil Robertu Střížovi, majiteli renomovaného uměleckého malířství písma, obrazů a dekorací se sídlem v Brně na Cejlu. Oválný štít zdobil rumunský státní znak s heslem rumunské královské rodiny „Nihil sine Dei“ a názvem konzulátu.

Konec státní samostatnosti znamenal i ukončení existence Československa jako zahraničně politického subjektu. Na základě prvních zpráv z Berlína vláda republiky na svém zasedání v noci ze 14. na 15. března 1939 mimo jiné rozhodla i o zrušení zahraniční služby. Likvidace československé diplomacie znamenala nejen zrušení Ministerstva zahraničních věcí v Praze, ale zahrnovala v sobě i ukončení činnosti zastupitelských úřadů Československa v zahraničí. V 18:20 hodin 16. března 1939 byl všem československým vyslanectvím a konzulátům s diplomatickou agendou odeslán telegram tohoto znění: *Podřídte se STOP dejte k dispozici všechny spisy a provádějte přesné příkazy německé diplomatické mise STOP vyrozumět rovněž všechny konzulární úřady. Chvalkovský.*²⁵ V případě brněnského honorárního generálního konzulátu Rumunska to znamenalo, že zanikl stát, který mu udělil exequatur. Přesné datum ukončení činnosti JUDr. Jaroslava Lorka jako konzula se nám nepodařilo zjistit ani v úředních dokladech, ani v rodinném archivu.

Po druhé světové válce se Jaroslav Lorek zřejmě již nepokusil na svou konzulární činnost navázat. V jeho osobním životě došlo k mnoha změnám. Dcera Miroslava se v roce 1942 provdala za lékaře Zdeňka Janečka,

24 Podrobně jsme popsaly postup u norského honorárního konzulátu v Brně v našem článku ve sborníku Brno v minulosti a dnes: Straková, Eliška – Menšíková, Miroslava: *Norský honorární konzulát v Brně za první republiky*. Brno v minulosti a dnes 37, Brno 2024, s. 177–195.

25 Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, Historie a osobnosti české diplomacie. Ministři a ministerstvo v roce 1939, zrušení ministerstva a předání diplomatických misí Němcům. Dostupné z: https://mzv.gov.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_ceske_diplomacie/ministri_a_ministerstvo_v_historii/brezen_1939_na_mzv_16_brezen_na_ministr.html, cit. 30. 8. 2025.

v květnu 1948 se oženil v kostele sv. Petra a Pavla na dómě syn Jaroslav s Naděždou Ečerovou, dcerou generála Bohuslava Ečera. Únor 1948 rodinu tvrdě postihl. Jaroslav Lorek starší nemohl dál vykonávat svou advokátní praxi, Jaroslav Lorek mladší byl vyslýchán Státní bezpečností jako zeť generála Ečera v souvislosti s připravovaným procesem proti němu. Rodině byly zabaveny nemovitosti, mimo jiné také rekreační vila v Čeladné, která jim sloužila k oddechu od roku 1935. Byly k ní dostavěny další objekty a vše sloužilo k rekreaci komunistických funkcionářů. Všechny tyto události nepochybně přispěly k předčasnému úmrtí JUDr. Jaroslava Lorka dne 10. března 1952 ve věku 62 let. Byl pohřben do rodinného hrobu na Ústředním hřbitově v Brně (skupina 589, hrob č. 244–245).²⁶

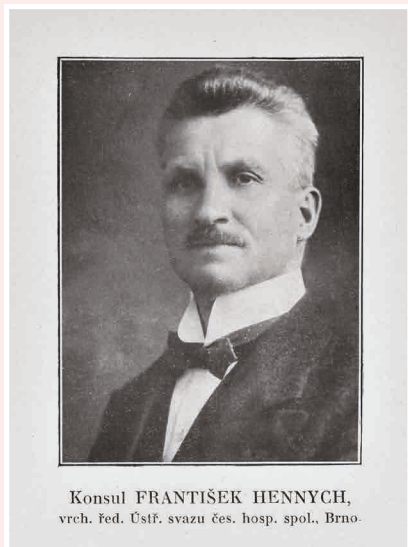
²⁶ Menšíková, Miroslava: *JUDr. Jaroslav Lorek*. Heslo. In: IEDB. Dostupné z: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=23532&f_search=true&q=Lorek, cit. 31. 8. 2025.

The Romanian Consulate in Brno during the First Czechoslovak Republic

ELIŠKA STRAKOVÁ

MIROSLAVA MENŠÍKOVÁ

After the First World War, the Kingdom of Romania was among the states with which the Czechoslovak Republic established diplomatic relations soon after its foundation. This took place as early as January 1920, at the level of legations. An important component of the diplomatic service was also formed by consulates, both career and honorary. This article focuses on the Romanian honorary consulate in Brno, which was established on 15 November 1922, when the President of the Czechoslovak Republic granted his consent to František Henych. During his tenure, the consulate was transformed into a General Honorary Consulate. The second honorary representative of Romania in Brno became JUDr. Jaroslav Lorek, who was granted presidential approval on 9 December 1937 as General Honorary Consul. The consulate's activities came to an end with the occupation in March 1939.

Obr. 1 František Henny (Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého, Praha 1927)

Obr. 2 První sídlo rumunského honorárního konzulátu v Brně, náměstí Svobody 17, fotografie z 30. let 20. století. Muzeum města Brna

Obr. 3 JUDr. Jaroslav Lorek
(rodinný archiv paní Nadi Trenčanské)

Obr. 4 Konzulární štít generálního honorárního konzulátu v Brně, U solnice (dnes Solniční) 8, Muzeum města Brna

Obr. 5 Průkaz Marie Lorkové, manželky rumunského generálního honorárního konzula v Brně (rodinný archiv paní Nadi Trenčanské)

Obr. 6 Letní byt rodiny Lorkovy v Čeladné (rodinný archiv paní Nadi Trenčanské)

Edukační přístup Muzea města Brna k citlivému dědictví: Zprostředkování *Difficult knowledge* jako potenciál a výzva

MARKÉTA BRHLÍKOVÁ
NELA MAROUŠOVÁ
VERONIKA SMYSLOVÁ

1 Muzeum jako bezpečný a zodpovědný prostor pro dialog, kritické myšlení a reflexi obtížných témat.

Současná muzea nejsou pouze institucemi uchováujícími hmotné kulturní dědictví, ale stále častěji se stávají platformami pro dialog, participaci a kritické myšlení. Edukace v tomto pojetí přestává být procesem omezeným na pouhé předávání fakt a znalostí a stává se prostorem pro reflexi, který návštěvníka zapojuje do interpretace nikoliv pouze jako pasivního příjemce. Smyslem muzejní prezentace není poskytnout jednoznačný výklad, ale vytvářet prostor, kde návštěvník může aktivně klást otázky a konfrontovat vlastní zkušenosti s historickými událostmi. Muzeum zde nefunguje jako autorita, která uzavírá významy, ale jako otevřený rámec, jenž umožňuje vícehlasý a dynamický výklad. Důležitým prvkem tohoto přístupu je participace – tedy proces, který vede k tomu, že návštěvník spoluutváří interpretaci a ovlivňuje atmosféru i smysl sdělení. Nemusí být vždy hmatatelná nebo okamžitě viditelná: může mít podobu reakce, příběhu, otázky, sdíleného postoje nebo tiché reflexe. Klíčové však je, že návštěvník cítí, že v muzeu má své místo, že je přizván a slyšen – a že jeho přítomnost má vliv. Takové zapojení posiluje vztah k tématu i pocit sounáležitosti a spoluzodpovědnosti. Muzeum se tak stává zodpovědným a bezpečným prostředím pro respektující veřejný dialog.

1.1 *Difficult knowledge*: přístupy ke zprostředkování obtížného a citlivého obsahu

Tento přístup, založený na důvěře, otevřenosti a zodpovědném veřejném dialogu, je obzvláště důležitý právě tam, kde muzeum zprostředkovává tzv. *difficult knowledge* – tedy témata, která mohou vyvolávat nejistotu, emocionální napětí nebo etické dilema.

Vzdělávání, které se zaměřuje na témata jako válka, násilí, kolektivní vina, politické represe či jiné formy historického bezpráví, vyžaduje specifický přístup. V odborné literatuře je tento typ obsahu označován jako *difficult knowledge* – tedy „obtížné poznání“, které svou náročnost neodvozuje primárně z komplexity faktů, ale z potenciálu narušit zažitá schémata a vyvolat emocionální i hodnotové napětí a diskomfort (Britzman, 1998; Simon, 2000).

Při práci s obtížným obsahem v muzejní prezentaci edukaci je klíčové:

- a) **rozpoznat potenciální rizika** spojená s prezentací obtížného tématu,
- b) **zvolit vhodnou formu sdělení** v souladu s kapacitou publika,
- c) **vytvořit bezpečné prostředí**, které umožní návštěvníkovi vlastní reakci,
- d) **poskytnout prostor pro emocionální zpracování a reflexi**,
- e) zajistit **podporu**, která návštěvníka provede emočně náročným obsahem.

1.2 Rizika práce s obtížnými tématy

V souvislosti s prezentací obtížného obsahu je třeba se vyvarovat některých forem, které mohou snižovat autenticitu sdělení nebo působit manipulativně na publikum. Mezi taková rizika patří například:

- a) **sentimentalizace** – neautentické zdůraznění emocí bez vztahu ke kontextu,
- b) **romantizace** – heroizace aktérů nebo zjednodušující „příběh dobra a zla“,
- c) **estetizace utrpení** – vizuální nebo narativní efekty, které vytvářejí „působivost“ namísto porozumění,
- d) **šokové efekty** – záměrné vyvolání šoku bez rámování, které vede k emocionálnímu zahlcení,
- e) **moralizace** – vnucování hodnotového soudu bez možnosti vlastní interpretace,
- f) **banalizace** – redukce tématu na jednoznačné sdělení bez prostoru pro komplexitu.

Práce s obtížným dědictvím v muzejním prostředí se může pohybovat na škále přístupů – od těch nejméně vhodných až po ty, které podporují porozumění a osobní reflexi. Tato škála ukazuje, jak zásadní je zvolit takový způ-

sob zprostředkování, který bere ohled na vnímavost publika, respektuje jeho autonomii a nevytváří nátlak.

1. **Efekt pro efekt** – silné podání bez porozumění – bez výkladu, bez rámce, spoléhá na okamžitý efekt; často zahlcuje a uzavírá prostor pro hlubší porozumění (nevhodné).
2. **Návodná interpretace** – nabízí jednoznačný výklad, který omezuje možnost vlastní reflexe (problematické).
3. **Pasivní prezentace faktů** – zůstává na úrovni informování bez aktivního zapojení nebo možnosti reakce (omezené).
4. **Kontextualizovaná výpověď** – poskytuje rámec, doprovodný komentář a prostor pro vlastní reakci publika.
5. **Participativní interpretace** – umožňuje návštěvníkům aktivně vstupovat do procesu porozumění, formulovat vlastní otázky a dotvářet význam sdělení.

Smyslem není nabídnout „správnou odpověď“, ale otevřít prostor, kde je možné vnímat složitost tématu, pochybovat, nesouhlasit i mlčet. Publikum by mělo mít možnost nejen porozumět, ale také zaujmout vlastní postoj – ať už skrze souhlas, nesouhlas, nebo vnitřní nejistotu.

Smysluplné vzdělávání v kontextu obtížného poznání není dáno pouze volbou tématu, ale především tím, jaký prostor pro učení vytvoříme. Zprostředkování historicky nebo eticky náročného obsahu klade zvýšené nároky na prostředí, ve kterém se odehrává – to musí být zodpovědné, bezpečné a otevřené, nikoliv bezbřezé komfortní. Nejde o prostor bez napětí, ale o takový rámec, v němž má návštěvník možnost reagovat různě – klást otázky, zaujmout zdrženlivý postoj, nebo pracovat s vlastní nejistotou. Právě tato volba přístupu a způsob zpracování představují klíč k autentickému vzdělávacímu zážitku.

Bezpečné prostředí v muzejní edukaci znamená více než absenci rizika – je to kontext, který umožňuje individuální reakci bez tlaku na jednoznačný postoj nebo rychlé porozumění. Návštěvník musí mít možnost formulovat si vlastní odpověď v čase a tempu, které odpovídá jeho osobní zkušenosti i hodnotovému rámci. Tento přístup se opírá o etickou odpovědnost muzea jako instituce, která nevnučuje hotová řešení, ale otevírá prostor k přemýšlení.

Klíčovou roli zde sehrává edukátor či edukátorka, kteří nepředávají závazný výklad, ale citlivě provází procesem poznání. Jejich úkolem je facilitace – tedy doprovázení návštěvníka v procesu setkání s obtížným tématem, nabídnutí podpory, poskytnutí rámce a vytvoření prostoru pro interpretaci. Nejsou autory výkladu, ale průvodci otázkami, kteří svým přístupem podporují nejen porozumění, ale i emocionální bezpečí. Právě v této součinnosti mezi tématem, prostředím a edukátorem může vzniknout prostor pro

transformativní zkušenost, která se nevztahuje jen k minulosti, ale formuje i hodnotové postoje a schopnost dialogu v přítomnosti.

Tato forma práce s obtížným poznáním předpokládá pedagogickou i kurátorskou citlivost, schopnost vnímat hranici mezi angažovaným výkladem a manipulativní estetikou, mezi emoční intenzitou a její zneužitelností. Vyhybat se je třeba laciné emocionalitě, moralizaci či estetizaci utrpení, které mohou oslabit autenticitu sdělení. Místo toho je cílem vytvářet zodpovědné a bezpečné prostředí pro respektující veřejný dialog, který umožní různé formy porozumění a osobní reakce.

2 Edukační rámec Muzea města Brna: pilíře práce s obtížným poznáním

Oddělení muzejní pedagogiky (OMP) Muzea města Brna posiluje roli Muzea města Brna jako otevřené kulturně-vzdělávací platformy, která propojuje kulturní dědictví s potřebami současné společnosti. Inspirací je definice ICOM, podle níž je muzeum institucí sloužící společnosti, jež podporuje vzdělávání, potěšení, reflexi a sdílení. Edukace se zde neomezuje na předávání faktů, ale zahrnuje podporu kritického myšlení, empatie a aktivní účasti. Pilíře této práce vycházejí z dlouhodobé zkušenosti s tématy citlivého a obtížného dědictví.

2.1 Empatie, bezpečí a citlivost

Základem edukace je bezpečné prostředí, které umožňuje otevřené zkoumání složitých témat. Každý program je navržen s ohledem na věk, zkušenosti i aktuální stav účastníků. Témata jako války, vykořenění nebo kolektivní vina jsou zprostředkovávána s respektem, důvěrou a vědomím emocionální náročnosti. Edukační tým staví na empatii a citlivém vedení, které otvírá prostor pro sdílení, ale i mlčení.

2.2 Muzeum jako živý a inkluzivní prostor

Muzeum je chápáno jako prostor, kde je možné tázat se, pochybovat a hledat nové pohledy. Edukace podporuje dialog, tvořivost i schopnost vést vnitřní reflexi. Interaktivní přístupy a práce s autentickými objekty umožňují hlubší porozumění – nejen minulosti, ale i vlastním postojům.

2.3 Partnerství se školami, komunitami a veřejností

OMP rozvíjí dlouhodobé spolupráce s formálním i neformálním vzdělávacím prostředím. Programy reagují na potřeby škol i širší veřejnosti, podporují komunitní rozměr edukace a propojují paměťová místa s aktuálními otázkami identity, soužití a odpovědnosti.

2.4 Obsah s hodnotou a vizí

Programy OMP se soustředí na témata, která mají přesah a vybízejí k přemýšlení. Práce s citlivým dědictvím je vedena tak, aby otevírala prostor pro vlastní otázky a hledání smyslu, nikoliv pro moralizaci. Historické příběhy se vztahují k současnosti a podporují schopnost porozumět složitým rozhodnutím a jejich důsledkům.

2.5 Personalizace a přístup na míru

Zkušenost návštěvníka je chápána jako jedinečná. Programy reflektují různorodost cílových skupin a hledají formy, jak oslovit děti, dospívající, dospělé i seniory. Důležitou roli hraje i propojování generací, které umožňuje sdílení různých zkušeností a pohledů na dějiny.

2.6 Muzeum jako prostor pro občanskou orientaci a hodnotovou reflexi

OMP vnímá edukaci jako nástroj kultivace veřejného prostoru. Programy podněcují diskusi o hodnotách, morálních dilematech i občanské zodpovědnosti. Muzeum zde vystupuje jako partner ve výchově k empatii, toleranci a vědomému občanství.

2.7 Participace a spoluvytváření obsahu

Edukace v muzeu není jednostranný přenos informací. Účastníci se zapojují do formulace otázek, výběru témat nebo výstupů programu. Důležitá je důvěra, ochota naslouchat a schopnost spolupráce mezi návštěvníky, pedagogy i edukátory.

2.8 Propojení minulosti a současnosti

Historické události a příběhy nejsou uzavřenou kapitolou. Jsou prostředkem, jak přemýšlet o současném světě – o moci, marginalizaci, rozhodování i soužití. Edukační programy pomáhají hledat paralely, klást otázky a tvořit osobní vztah k minulosti.

2.9 Průřezová témata a kompetence

Programy rozvíjejí občanské, sociální i mediální dovednosti. Vedou účastníky k odpovědnému myšlení, schopnosti práce s informacemi, odolnosti vůči manipulaci i empatii. Tato témata jsou přirozeně propojena s obsahem expozic a příběhy, které muzeum zprostředkovává.

2.10 Sdílení, učení a otevřenost

OMP klade důraz na rozvoj profesního týmu, sdílení zkušeností i spolupráci s partnery. Programy se vyvíjejí v dialogu s učiteli, studenty i odborníky. Výstupy jsou otevřené dalším institucím a nabízejí inspiraci i konkrétní metodickou podporu.

3 Naplňování edukačního rámce v praxi

Edukační rámec Muzea města Brna nachází své uplatnění v celé řadě programů, které tematizují obtížné dědictví prostřednictvím participativních metod, práce s emocemi a důrazu na porozumění v historickém i současném kontextu. Společným cílem těchto aktivit není nabídnout hotové interpretace, ale vytvářet prostor pro vlastní kladení otázek, sdílení a kritické uvažování.

Program **„RabiFeder Superhero: I ty můžeš být hrdinou“** staví na osobním příběhu rabína Richarda Federa, který přežil Terezín a po válce zůstal věrný ideálům humanity. Prostřednictvím výtvarné tvorby a práce s komiksem vede žáky k reflexi odvahy, identity a každodenního hrdinství – tedy činů, které nejsou nápadné, ale zásadní. Program podporuje tvořivost, empatii i týmovou spolupráci.

V **„Kapli křížů: Od víry ke lži“** se studenti pohybují v prostoru zneužití víry a symboliky, kde se barokní sakrální prostor proměnil za druhé světové války v nástroj nacistické propagandy. Program rozvíjí mediální gramotnost skrze práci s historickými i současnými obrazy, včetně využití umělé inteligence. Závěrečná tvorba osobního výstupu pak propojuje historii s aktuálními otázkami manipulace a odpovědnosti.

Program **„1645: Staň se součástí obléhání“** přenáší žáky do období třicetileté války. Skrze dramatické aktivity, práci s replikami a badatelské úkoly si účastníci osvojují příběhy konkrétních historických postav a činí rozhodnutí v jejich jménu. Tím se stávají aktivními tvůrci smyslu a rozvíjejí schopnost vnímat historii jako živý, vícehlasý a nejednoznačný proces.

Výše zmíněné příklady ukazují rozmanité možnosti, jak v muzejním prostředí citlivě zprostředkovat obtížná témata a podpořit u návštěvníků porozumění, angažovanost i vlastní reflexi. Následující část se zaměří na jeden z programů detailněji – nejen kvůli své tematické závažnosti, ale i pro komplexní didaktické uchopení a hluboké zakořenění v místním kontextu.

3.1 Brno české – Brno německé: Dialog paměti dvou jazykových a kulturních komunit v jednom městě

Brno bylo z historického hlediska místem, kde se střetávaly různé kulturní či náboženské skupiny a jeho vývoj je tak neodmyslitelně spjat s dialogem mezi těmito etniky. Specifickou kapitolou historie města bylo soužití česko-jazyčného a německo-jazyčného obyvatelstva, které v Brně historicky sahá do období konce 12. a začátku 13. století. Německé obyvatelstvo tvořilo

významnou část městské elity, zatímco Češi byli často v pozici sociálně slabšího obyvatelstva. Jak uvádí historik Jan Křen, „česko-německé vztahy byly vždy asymetrické, ale zároveň hluboce propojené“ (Křen, 2005, s. 127). Napětí mezi českou a německou komunitou v Brně narůstalo zejména v období nacionalismu 19. století a vyústilo po druhé světové válce v nucené vysídlení německého obyvatelstva. Tento zásah se hluboce vepsal do paměti města i jeho obyvatel jako bolestná a dodnes diskutovaná kapitola dějin. Právě konec 19. století a první polovina 20. století, období intenzivního česko-německého soužití v Brně, tvoří jádro edukačního programu pro studenty středních škol s názvem *Brno české – Brno německé*. Tento program je součástí nabídky Arnoldovy vily, která je úzce spojena s tématem česko-německého dialogu díky osobnosti Josefa Arnolda, bavorského architekta a stavitele, jenž vilu postavil roku 1862 jako své letní sídlo. Program se zaměřuje na zásadní historické momenty, které formovaly vztahy mezi českou a německou komunitou v Brně. Studenti se seznamují s architektonickými, kulturními i společenskými stopami, které německá komunita zanechala ve městě. Součástí výuky je také práce s dobovými prameny, diskuse o nuceném vysídlení německého obyvatelstva po druhé světové válce a kritická reflexe historických událostí.

3.1.1 Metoda E-U-R jako prostředek porozumění

Edukační program *Brno české – Brno německé*, realizovaný v Arnoldově vile, si klade za cíl citlivě zprostředkovat tzv. obtížné poznání – tedy historické skutečnosti, které mohou být emocionálně náročné, společensky kontroverzní nebo morálně složité. Jak uvádí Britzman (1998), obtížné poznání vyžaduje od studentů nejen porozumění faktům, ale také schopnost kritické reflexe, empatie a práce s různými perspektivami minulosti. Problematika česko-německých vztahů v Brně, jejich vývoj a poválečné vyústění v podobě nuceného vysídlení německého obyvatelstva, představují právě takový typ poznání. Edukační program proto využívá metodu E-U-R (Evokace – Uvědomění – Reflexe), která podporuje aktivní zapojení studentů do procesu učení a rozvíjí jejich schopnost kriticky přemýšlet o historických souvislostech. Tato metoda je založena na konstruktivistickém přístupu, který klade důraz na propojení předchozích znalostí s novými informacemi a jejich následnou reflexi (Maňák & Švec, 2003, s. 95–96).

3.1.2 Evokace

V evokační fázi programu studenti vytvářejí asociační mapu na téma „Německé obyvatelstvo v Brně“. Tím se aktivují jejich předchozí znalosti, otevírá se prostor pro formulaci otázek a zároveň se zvyšuje jejich motivace k dalšímu poznávání (Čáp & Mareš, 2001, s. 312). Tato fáze je klíčová pro nastavení mentální připravenosti žáků a pro zjištění, jaké představy o tématu již mají. Další

evokační metodou je práce s vizuálním materiálem – studenti mají k dispozici sérii dobových fotografií a kreseb brněnské architektury, která byla důležitá pro obě jazykové komunity. V rámci aktivity přiřazují názvy staveb a hledají české a německé protějšky, čímž si uvědomují kulturní propojení a zároveň rozdílné narativy, které se k jednotlivým místům vážou. Tato práce s obrazem podporuje vizuální gramotnost, historické myšlení a schopnost interpretace.

3.1.3 Uvědomění

Ve fázi uvědomění se studenti seznamují s novými informacemi prostřednictvím článků z dobového tisku, které jsou pečlivě vybrány tak, aby reprezentovaly různá časová období dějin Brna a česko-německého soužití. Konkrétně se jedná o tematické bloky:

1. Rakousko-Uhersko
2. Přerod monarchie v republiku
3. První republika
4. Protektorát Čechy a Morava
5. Poválečné období
(včetně nuceného vysídlení německého obyvatelstva)
6. Období socialismu
7. Česká republika po roce 1993

Každý blok je doplněn výkladem edukátora či edukátorky, který pomáhá studentům zasadit texty do širšího historického kontextu. Studenti pracují ve skupinách, diskutují nad obsahem článků a porovnávají své představy s historickou realitou. K práci s texty je připravena série návodných otázek, která podporuje jejich schopnost klást další otázky, hledat odpovědi a rozvíjet historické myšlení. Tato aktivita přirozeně navazuje na předchozí fázi evokace, kdy si studenti vybavili své dosavadní znalosti. Využití dobových pramenů umožňuje propojení těchto znalostí s konkrétními historickými událostmi a perspektivami. Reflexe pak slouží k upevnění poznatků, jejich třídění a kritickému zhodnocení. Studenti se zamýšlejí nad dopady německého osídlení na vývoj města, nad proměnami identity Brna a nad tím, jak se historické události promítají do současnosti. Tento přístup odpovídá principům konstruktivistického učení, které klade důraz na aktivní práci s prameny, diskusi a interpretaci. Jak uvádí Maňák a Švec (2003), metoda E-U-R podporuje nejen osvojení poznatků, ale i rozvoj klíčových kompetencí, zejména schopnosti učit se, komunikovat a řešit problémy (s. 95–96). Fáze evokace, například prostřednictvím tvorby asociační mapy na téma „Německé obyvatelstvo v Brně“, aktivuje předchozí znalosti studentů a otevírá prostor pro formulaci otázek (Čáp & Mareš, 2001, s. 312). Edukační program tak propojuje historické

poznání s osobní zkušeností, podporuje empatii a umožňuje studentům citlivě reflektovat složité dějinné události, které formovaly podobu města i jeho obyvatel. Tento přístup je v souladu s požadavky Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP ZV, revidovaný 2021, upravený 2023), který klade důraz na rozvoj klíčových kompetencí, kritické myšlení a práci s informacemi.

3.1.4 Reflexe

Závěrečná fáze metody E-U-R – reflexe – má v programu *Brno české – Brno německé* zásadní význam. Slouží k upevnění poznatků, jejich kritickému zhodnocení a propojení s aktuálními otázkami paměti a identity města. Studenti se v této fázi účastní řízené debaty o nuceném vysídlení německého obyvatelstva po roce 1945, která otevírá prostor pro různé perspektivy, včetně etických dilemat, kolektivní viny a následků poválečných rozhodnutí.

Součástí reflexe edukačního programu je diskuse nad památníkem za Německý dům, který dnes připomíná zaniklou dominantu města a symbolizuje složitou historii česko-německých vztahů. Studenti se zamýšlejí nad tím, jakým způsobem společnost pamatuje, koho připomíná a koho opomíjí. Tato aktivita rozvíjí historickou empatii, schopnost porozumět minulosti z různých úhlů pohledu, a podporuje občanské vědomí. Další alternativou zakončení edukačního programu je reflexní metoda Kufr–Pračka–Koš, která nabízí jednoduchý a rychlý způsob, jak si studenti mohou utřídit získané poznatky: do *kufru* si uloží jednu důležitou informaci, kterou si chtějí odnést; do *pračky* vloží to, co jim není jasné a co je třeba ještě „přeprat“ – tedy objasnit nebo dohledat; a do *koše* mohou vyhodit nadbytečné informace, aby uvolnili prostor pro nové. Tato metoda podporuje sebereflexi, kritické myšlení a aktivní zapojení studentů do procesu učení.

3.2 Muzejní edukace a obtížné poznání

Zahraniční odborná literatura zdůrazňuje, že práce s tzv. *difficult knowledge* (obtížným poznáním) vyžaduje citlivé pedagogické vedení a prostor pro emocionální i racionální zpracování. Roger I. Simon ve své knize *The Touch of the Past: Remembrance, Learning and Ethics* (2005) upozorňuje, že „historicky traumatické události zároveň vyvolávají zapomínání i vzpomínání“ a že pedagogika paměti musí být etická, angažovaná a otevřená nejistotě. Simon zdůrazňuje, že reflexe nad minulostí není jen intelektuální cvičení, ale morální akt, který formuje naši schopnost jednat v přítomnosti. Tento přístup odpovídá i cílům současné historické edukace, která má vést studenty k tomu, aby rozuměli nejen tomu, co se stalo, ale také proč na tom záleží dnes.

Edukační program *Brno české – Brno německé*, realizovaný v Arnoldově vile, představuje citlivě koncipovaný vzdělávací nástroj, který propojuje historické

poznání s osobní zkušeností studentů. Využití metody E-U-R (Evokace – Uvědomění – Reflexe), jak ji definují Maňák a Švec (2003), umožňuje aktivní zapojení žáků do procesu učení, rozvoj historického myšlení, empatie a schopnosti kritické reflexe. Program se zaměřuje na česko-německé soužití v Brně, včetně jeho bolestných momentů, jako bylo poválečné vysídlení německého obyvatelstva, a otevírá prostor pro diskusi o paměti, identitě a etických dilematech. Tímto přístupem program přirozeně doplňuje edukační rámec Muzea města Brna, který je postaven na deseti pilířích práce s obtížným poznáním. Oddělení muzejní pedagogiky (OMP) vnímá muzeum jako živý, inkluzivní a bezpečný prostor, který podporuje empatii, participaci a společenskou odpovědnost.

Program *Brno české – Brno německé* naplňuje tyto principy skrze práci s dobovými prameny, vizuálními materiály, diskusí a reflexí, čímž přispívá k rozvoji občanských kompetencí, mediální gramotnosti a demokratického myšlení. V souladu s definicí ICOM, která chápe muzeum jako instituci sloužící společnosti, je tento program příkladem toho, jak může historická edukace přispět k porozumění minulosti jako morální výzvě, jak ji popisuje Roger I. Simon (2005). Reflexe traumatických událostí není pouze intelektuálním cvičením, ale etickým aktem, který formuje schopnost jednat v přítomnosti. Program tak nejen rozvíjí znalosti studentů, ale i jejich schopnost chápat historické události v širších společenských a kulturních souvislostech.

4 Centrum dialogu jako místo společenské reflexe

Zkušenosti s programy realizovanými v rámci Oddělení muzejní pedagogiky ukazují, jak různorodé může být zprostředkování obtížného dědictví – od práce s osobními příběhy, přes reflexi manipulace obrazem až po živou rekonstrukci historických událostí. Společným jmenovatelem všech těchto přístupů je důraz na bezpečné prostředí, citlivé vedení a aktivní účast žáků i návštěvníků při hledání smyslu minulosti v kontextu současnosti.

Právě tuto filozofii naplňuje také Centrum dialogu v Arnoldově vile – samostatná a zároveň integrální součást edukačního rámce Muzea města Brna. Centrum vzniklo jako odpověď na potřebu hlubšího a dlouhodobějšího dialogu nejen o dějinách, ale také o hodnotách, spolužití a občanské odpovědnosti – propojuje odbornost muzea s aktuálními společenskými otázkami.

V následující kapitole se zaměříme na jeho poslání, programovou nabídku i způsoby, jakými přetváří vzdělávání ve společensky relevantní zkušenost.

Centrum dialogu v Arnoldově vile je inovativní projekt Muzea města Brna, který proměňuje způsob, jakým může muzeum působit ve veřejném prostoru.

ru. Nevzniklo jako samostatná instituce, ale jako živá praxe, která propojuje muzejní odbornost s potřebami současné společnosti. Naplňuje tak aktuální již zmiňovanou definici ICOM (2022), podle níž muzeum „*slouží společnosti, zkoumá, interpretuje a prezentuje dědictví lidstva s cílem podporovat vzdělávání, potěšení a reflexi*“. Unikátnost Centra spočívá v tom, že vyrůstá zevnitř muzejní organizace, která má všechny předpoklady k tomu, aby takový projekt mohl vzniknout a zůstat živým nástrojem. Muzeum disponuje týmem historiků, kurátorů a muzejních pedagogů – tedy odborníků, kteří dokážou zprostředkovat minulost v její hloubce, kontextu i lidskosti. Právě díky jejich spolupráci se Centrum stává místem, kde se odborné poznání mění v sdílenou zkušenost a kultivovaný veřejný dialog. Základním principem jeho dramaturgie je konfrontace historie a současnosti – hledání průsečíku mezi tím, co jsme zdědili, a tím, čemu právě čelíme. Každý měsíc se program tematicky zaměřuje na jinou oblast lidské zkušenosti a otevírá ji prostřednictvím výstav, přednášek a diskusí. Tento cyklický koncept umožňuje vnímat muzeum jako živý organismus, který reaguje na společenské dění a zároveň poskytuje historický kontext, hlubší interpretaci a prostor pro reflexi.

Následující příklady ukazují, jak se Centru dialogu daří prostřednictvím rozmanitých formátů – od výstav po veřejné debaty – naplňovat roli místa společenské reflexe, kde se historie a současnost dostávají do odborného i občanského rozhovoru, který posiluje kritické myšlení a porozumění dnešnímu světu.

4.1 Silné ženy (březen 2025) – od ženských spolků k hlasům současnosti

Březnový program *Silné ženy* otevřel téma ženské zkušenosti, emancipace a veřejné angažovanosti. Přednáška *Hrdinky minulosti: ženské spolky v 19. a 20. století* představila příběhy žen, které stály u počátků ženského vzdělávání, sociální solidarity a kulturního života. Na pozadí dějin ženských spolků se ukázalo, že boj za rovnost a uznání není pouze otázkou minulosti, ale i současného vnímání společenských rolí.

Na tuto historickou perspektivu navázala diskuse *Překonávání stereotypů ve veřejném životě* s novinářkami a spisovatelkami Šárkou Homfray a Silvií Lauder. Rozhovor o současných formách nerovnosti, moci a viditelnosti žen ve veřejném prostoru přetavil historickou zkušenost do živé debaty o tom, jak se společnost učí překonávat stereotypy a otevírat prostor pro nové hlasy. Centrum dialogu tak nabídlo možnost chápat ženskou historii nejen jako kapitolu dějin, ale jako trvalou výzvu k porozumění a respektu.

4.2 Tíha paměti, síla naděje (květen 2025) – paměť jako most k porozumění

Květnový program byl věnován 80. výročí konce druhé světové války. Výstava *Zmizelé Sudety*, zapůjčená od organizace Antikomplex, přiblížila dramatickou proměnu krajiny po vysídlení německy mluvícího obyvatelstva. Prostřednictvím dvojic historických a současných fotografií ukázala, že paměť není jen záležitostí lidí, ale i místa samotného – že krajina nese otisk dějin a naší schopnosti s nimi zacházet.

Na výstavu navázala diskuse *Pamatovat na budoucnost*, v níž historici, pamětníci i mladší generace společně hledali odpověď na otázku, jak si uchovávat paměť bez zatrpklosti a jak mluvit o vysídlování a kolektivní vině s respektem ke všem perspektívám. Tím se Centrum dialogu stalo nejen místem připomínky, ale i prostorem pro aktivní občanskou reflexi minulosti, která má moc měnit naši přítomnost.

4.3 V zajetí propagandy (říjen – listopad 2025) – hledání pravdy v čase manipulace

Podzimní program *V zajetí propagandy* otevřel téma, které spojuje dějiny s neaktuálnějšími otázkami dneška: jak poznat, kdy se z informace stává manipulace. Výstava *Utonulá hvězda*, zapůjčená z Institutu Paměti národa Jižní Morava, představila soubor antisemitských karikatur a tiskovin z let 1933–1945. Ukázala, jak obraz a jazyk mohou být zneužity k šíření nenávisti, a nabídla návštěvníkům příležitost nahlédnout do mechanismů, které z karikatury činí nástroj ideologie.

Na výstavu navázala diskuse *V zajetí propagandy* s novináři Vojtěchem Boháčem a Barborou Šišolákovou, která rozšířila téma propagandy na současné mediální prostředí. Hovořilo se o dezinformacích, algoritmech i odpovědnosti novinářů a publika v digitálním věku. Muzeum se tak stalo laboratoří kritického myšlení – místem, kde se učíme číst svět kolem sebe a hledat vlastní postoj v záplavě mediálních obrazů.

Centrum dialogu v Arnoldově vile tímto způsobem dokazuje, že muzeum může být aktivním účastníkem společenské debaty. Otevírá témata, která do muzea na první pohled „nepatří“ – gender, víru, manipulaci, stereotypy či ztrátu – a přesto jsou klíčová pro pochopení naší kultury a identity. V prostředí, které spojuje historii, hodnoty a lidskou zkušenost, vzniká prostor, kde se odborné poznání proměňuje v kritickou reflexi a muzejní praxe se stává nástrojem kulturní i společenské citlivosti.

5 Muzeum jako prostor pro vědomou změnu

Muzeum města Brna chápe svou roli jako instituci, která nevysvětluje minulost jednou provždy, ale otevírá ji k novému promýšlení. Zprostředkování obtížného poznání nevnímáme jako riziko, ale jako příležitost – k rozvoji empatie, schopnosti kriticky myslet a orientovat se v komplexních otázkách, které přesahují historický rámec. Věříme, že právě témata, jež vzbuzují nejistotu, vyžadují nejvyšší míru odpovědnosti. Proto stavíme na participaci, otevřenosti a vytvoření bezpečného prostředí, které umožňuje návštěvníkům formulovat vlastní otázky, pochybnosti i postoje. Tímto způsobem se muzeum stává nejen místem interpretace dějin, ale i prostorem, kde se rozvíjí občanská kultura, osobní integrita a vztah ke společnému světu. Do budoucna vnímáme edukační práci jako klíčový nástroj pro to, aby muzeum mohlo plnit svou společenskou roli – nejen uchovávat, ale aktivně přispívat k porozumění, soužití a vědomému občanství. Taková proměna není jednorázová – je to proces, který vyžaduje trvalou reflexi, profesní zázemí i odvahu otvírat obtížné otázky bez zjednodušení. Právě tímto směrem chceme posilovat schopnost muzea stát se zodpovědným partnerem v dialogu o minulosti, který zároveň otevírá prostor pro diskusi o budoucnosti.

Literatura

- Britzman, D. P.: *Lost subjects, contested objects: Toward a psychoanalytic inquiry of learning*. Albany, NY: State University of New York Press, 1998.
- Brhlíková, M. – Drobný, T. – Mikulášková, M.: *Muzejní edukace v památných vilách*. Brno 2024.
- Čáp, J. – Mareš, J.: *Psychologie pro učitele*. Praha 2001.
- ICOM Czech Republic. (n.d.). *Definice muzea*. Dostupné z: <https://icom-czech.mini.icom.museum/icom/definice-muzea/>
- Křen, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005.
- Lehrer, E.: *Curating difficult knowledge: Violent pasts in public places*. London: Palgrave Macmillan, 2012.
- Maňák, J. – Švec, V.: *Výukové metody*. Brno: Masarykova univerzita 2003.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. (2023). *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* (revidovaný 2021, upravený 2023). Dostupné z: <https://edu.gov.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/>
- Simon, N.: *The participatory museum*. Santa Cruz: Museum 2.0., 2010.
- Simon, R. I.: *The touch of the past: Remembrance, learning and ethics*. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2005.
-

Educational Approach of the Brno City Museum to Sensitive Heritage: Mediating Difficult Knowledge as Both Potential and Challenge

MARKÉTA BRHLÍKOVÁ – NELA MAROUŠOVÁ – VERONIKA SMYSLOVÁ

This article delineates the educational framework established by the Brno City Museum as a pioneering model for engaging with complex and sensitive knowledge within the museum environment. Emphasizing critical themes such as war, forced displacement, collective guilt, and historical injustice, the museum approaches these aspects of sensitive heritage not as challenges, but rather as opportunities for fostering ethical reflection, critical inquiry, and the enhancement of civic competencies. The educational strategy is anchored in participatory methodologies, ensuring emotional safety and deeming diverse perspectives as valuable. Rather than providing conclusive interpretations, the programs are designed to cultivate a space wherein visitors can pose inquiries, articulate uncertainties, and collaboratively construct meaning. This article draws upon both international theoretical frameworks and practical case studies to outline the museum's fundamental principles: empathy, personal relevance, historical-contextual interpretation, and facilitative engagement rather than prescriptive instruction. Furthermore, it introduces specific programs that exemplify how museums can function as inclusive venues conducive to public dialogue and social learning. The conclusion asserts that the museum serves as a locus of conscious transformation—one that not only preserves historical narratives but also contributes to the development of a responsible and reflective society.

Obr. 1-3 Edukační program *Brno české – Brno německé* v Arnoldově vile

Obr. 4 Workshop s přednáškou pro veřejnost v rámci programu *Brno české – Brno německé*

Obr. 5 Diskuze v rámci programu *Silné ženy* s novinářkami a spisovatelkami Šárkou Homfray a Silvií Lauder

Obr. 6 Vernisáž výstavy *Zmizelé Sudety* v Arnoldově vile

Obr. 7 Diskuze *V zajetí propagandy* s novináří Vojtěchem Boháčem a Barborou Šišolákovou

Masarykova čtvrt' a památková zóna Brno

TOMÁŠ VÍCHA

Masarykova čtvrt' představuje jeden z nejvýznamnějších urbanisticko-architektonických celků Brna. Je to takzvané zahradní město s dominantami Žlutého kopce a Kraví hory, rozkládající se od Pisárků k Žabovřeskám a od Úvozu k Wilsonovu lesu. Nemá přesně vytyčené hranice. Rozkládá se na několika katastrálních územích (Stránice, Pisárky, Staré Brno, Žabovřesky, Veverí). Její rozvoj od konce 19. století vyústil v unikátní strukturu s výjimečnou koncentrací staveb reprezentujících historismus, secesi, modernismus, meziválečný funkcionalismus i kvalitní architekturu poválečnou. Koncepce řídké zástavby, zahrad a měřítkově kultivovaných objektů tvoří nejen urbanistickou, ale i společensko-kulturní identitu území.

Jak již bylo uvedeno, zástavba od konce 19. století probíhala v režii německých stavebních družstev a byla určena pro střední vrstvu obyvatel. Zakoupením parcel na svahu směrem od Úvozu ke Žlutému kopci (dnes ulice Jiříkovského, Všetičkova, Zachova, atd.) řešili výstavbu trvalého bydlení mimo střed města. V té době tam totiž probíhala rozsáhlá asanace staré zástavby. Rodinné domy byly situovány v zahradách upravených k pobytu v přírodě, kde nechyběl zpravidla altán ani vodní prvek.

Po vzniku Československa pokračovala výstavba české Úřednické čtvrti. Historizující a eklektické rodinné domy doprovodily záhy i menší činžovní budovy, které podléhaly parcelaci a regulaci městského stavebního úřadu v čele s architektem Jindřichem Kumpoštem. Kromě několika velkorysých rezidencí zemských úředníků a továrníků byli stavebníci často intelektuálové, vysokoškolští profesori, lékaři, vědci i umělci. Brno mělo v té době štěstí na mladé skvělé architektky. Mnozí z nich nejen projektovali, ale usadili se zde ve vlastních vilách. Stavěla se také občan-

ská vybavenost – školy, nemocnice, kostel. Také meziválečná tvorba v Masarykově čtvrti dodržovala úzus zástavby v zeleni. Téměř každá stavba měla privátní předzahrádku, opticky propojenou se zelení veřejného prostoru.

I když doba po II. světové válce příliš nepřála individuální výstavbě, přesto se i tehdy podařilo dostat postulátům tvorby zahradního města. Příkladem může být ulice Bohuslava Martinů s terasovitými domy na jedné straně, na druhé s rodinnými domy v zeleni.

Rok 2025 je spjat se stoletým výročím přejmenování dřívější „Úřednické čtvrti“ na Masarykovu čtvrť. Tím se nám otevírá prostor k reflexi, jak tyto hodnoty společnost chrání. Památkovými objekty byly dříve prohlašovány jednotlivé stavby významných architektů Fuchse, Wiesnera, Kumpošta, Poláška, Kyselky, apod. Nesmíme však zapomenout, že teprve roku 1970 přistoupila památková péče k ochraně objektu moderní architektury, kterou byla v Brně vila Tugendhat!

Městská památková zóna Brno byla vyhlášena Ministerstvem kultury České republiky opatřením obecné povahy č. 3/2021 o prohlášení památkové zóny Brno a určení podmínek její ochrany, s účinností od února 2023.

Dokument se opírá o čtyřstupňovou graduaci ochrany, která odlišuje míru regulace podle památkové a urbanistické hodnoty území. Masarykova čtvrť je v rámci této kategorizace chápána jako integrální struktura. Regulace vyžaduje respekt k měřítku, objemu, typologii a kompozičním vztahům nové výstavby i obnovy, nikoli striktní konzervaci interiérů.

Přínosy vyhlášení památkové zóny po dvou letech

Památková zóna přináší především ochranu před exploatací území. Brání častým pokusům o nahrazování vil bytovou zástavbou většího objemu - tzv. „viladomy“. Památková regulace zde působí jako nástroj udržitelné intenzity využití území. Nepřímo tak chrání infrastrukturu čtvrti, parkování, dopravu, odpadové hospodářství, hlukovou zátěž, zeleň.

Zóna posiluje kvalitu obnov – projektanti i vlastníci pracují s větší oporou v regulích preferujících zachování charakteru dobové zástavby. Cenné prvky, např. fasády, zahrady, oplocení lze nyní systematicky chránit. Ochrana území byla následně také potvrzena soudně. Nejvyšší správní soud odmítl snahu města o oslabení regulace, čímž poskytl precedenční oporu památkové praxi a dal prioritu kulturnímu dědictví před subjektivními ekonomickými zájmy.

Nezastupitelnou roli sehrálo občanské sdružení Masarykova čtvrť (OSMČ, z. s.), což je nezávislé a dobrovolné sdružení s cca stovkou členů, které vzniklo v roce 2001 na základě iniciativy skupiny obyvatel brněnské čtvrti tohoto názvu. Jeho cílem je podporovat kvalitu životního prostředí

v nejširším slova smyslu, zejména zóny čistého bydlení a veřejné zeleně v této krásné části města Brna. Jeho přínos lze shrnout následovně. Aktivně se účastnilo ve správních řízeních při přípravě vyhlášení památkové zóny. Zasloužilo se o prohlášení mnoha objektů za památky (např. vodojemy). Mnohokrát například vyzvalo občany k protestu proti využití zahrádek na Kraví hoře k monstrózní výstavbě. Sdružení provádí vzdělávací činnost pro obyvatele a školy. Bylo také iniciátorem akcí ke stoletému výročí přejmenování území. Spolupracuje s památkovými institucemi a městem, připravuje pro občany různé programy komunitní povahy, které působí jako nástroj zachování identity čtvrti.

Po dvou letech fungování památkové zóny lze konstatovat, že regulační opatření chrání urbanistickou strukturu a krajinný ráz čtvrti, posilují kvalitu obnov objektů, omezují rizikovou intenzifikaci výstavby a vytvářejí právní stabilitu pro další rozvoj území. To ve výsledku znamená nejen drobné omezení vlastníků nemovitostí v území při stavebních úpravách, ale především udržení vysoké ceny nemovitostí plynoucí z exkluzivity místa. Bránění developerské exploataci lokality a úpravám měnícím její výjimečný charakter směřuje k trvalému udržení kvality životního prostředí, a tedy k hospodářskému prospěchu pro obyvatele této části města.

Přiložené fotografie dokumentují nežádoucí úpravy vzniklé nebo schválené před vyhlášením památkové zóny v území. Takovýmto úpravám památková zóna úspěšně brání, což nyní s odstupem více než dvou let po jejím vyhlášení a vytvoření správní praxe, můžeme s uspokojením konstatovat.

Masaryk Quarter and the Brno Heritage Zone

TOMÁŠ VÍCHA

This paper is a contribution marking the centenary of the renaming of the former Officials' Quarter as the Masaryk Quarter, and it also evaluates more than two years of the existence of the heritage zone. The article highlights the significance of the declaration of the Brno Urban Heritage Zone (2023) for the protection of the urbanistic and architectural values of the Masaryk Quarter. It focuses on the regulatory effects of measures of a general nature, their impact on the sustainable development of the built environment, and the role of the civic association Masarykova čtvrť (OSMČ, z. s.) in promoting participatory heritage conservation. Using examples of inappropriate developments from the period prior to the designation of the heritage zone, the article demonstrates how regulation by the state heritage authorities can be beneficial for maintaining the area's exceptional character as well as the value of real estate within it, including economic value and environmental value.

Obr. 1 Jiříkovského 7 – dům z konce 19. století v nejstarší části čtvrti, který byl před vyhlášením památkové zóny určen ke zbourání a nahrazení kapacitnějším, výrazově soudobou novostavbou s několika bytovými jednotkami. Díky památkové zóně se demolici podařilo zabránit a hledá se řešení se zachováním charakteristického dobového vzhledu domu. Foto autor.

Obr. 2 Hmotná novostavba Tilia v ulici Lipová byla postavena v zahradě historické vily. Takové využití území by nyní bylo v rozporu s platným opatřením obecné povahy o prohlášení památkové zóny Brno. Foto autor.

Obr. 3 Výstavba bytových domů v zahradách honosných vil v ulici Hlinky. Developer bezpochyby vydělal na „dobré adrese“, ale kvalita území utrpěla. Foto autor.

Obr. 4 Wolkerova 10 – přestavba rodinného domu na bytový dům se čtyřmi byty přináší do klidné ulice intenzivnější využití s větší dopravní zátěží. Foto autor.

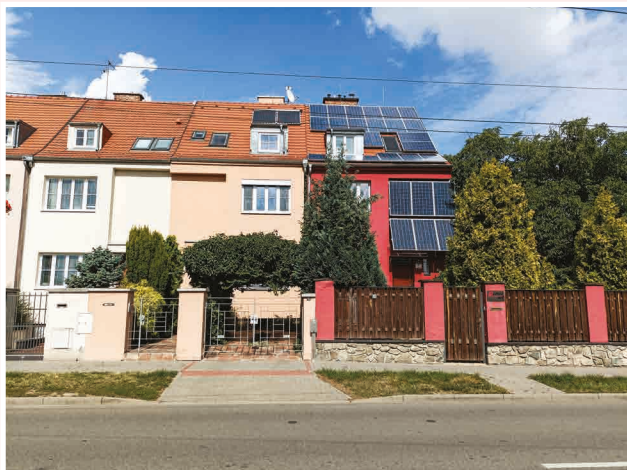

Obr. 5 Všetickova 1 – dříve zdobná historizující vila z konce 19. století byla přestavěna na utilitární bytový dům. Byty byly rozprodány, okolí domu je zanedbané bez péče konkrétního vlastníka. Foto autor.

Obr. 6 Soukopova 3 – transformace přiměřeného tradičního domu v nekontextuální architektonickou exhibici upřednostňuje zájmy jednotlivce nad společnou kvalitou bydlení v místě. Foto autor.

Obr. 7 Barvičova 20 – přestavba části historického dvojdomu od významného architekta Jaroslava Grunta dokumentuje úroveň vkusu současného vlastníka, jehož záměrem bylo zřejmě odlišit se od okolních domů a popřít historickou kvalitu zástavby. Podobným excesům, včetně úpravy oplocení, dnes památková zóna brání. Foto autor.

Obr. 8 Barvičova 4 – umístění fotovoltaického zařízení, které se pohledově uplatňuje z veřejného prostoru, je z hlediska památkové péče v památkově chráněných územích principiálně nežádoucí. Podobná instalace by již nyní vzniknout neměla. Foto autor.

Obr. 9 Rudišova ulice – problematika parkování ve městě je komplikovaná. Její řešení na úkor předzahrádek je dnes v památkové zóně vyloučeno. Foto autor.

Svèdectví

Moje pátrání po Otto Eislerovi

My Search for Otto Eisler

ANNE NEWMAN

Následující text je upravenou verzí přednášky, kterou autorka pronesla dne 30. srpna 2025 v rámci festivalu ŠTETL Fest Brno. Vzhledem k jeho hodnotě, síle osobní výpovědi a mezinárodnímu přesahu jej zveřejňujeme nejen v české, ale i v původní anglické podobě.

The following text is a revised version of a lecture delivered by the author on 30 August 2025 as part of the ŠTETL Fest Brno festival. Given its value, the strength of its personal testimony, and its international relevance, we are publishing it not only in Czech but also in its original English version.

Otto Eisler – z knihy / from
Otto Eisler: 1893–1968

Křenová 14 – Ilustrace / Illustration:
Hrdina Pavlík

Úvod

Když pomyslím na vše, co mě přivedlo až sem – k tomuto okamžiku, kdy jako Američanka stojím před vámi v Brně na zahradě domu, který navrhl architekt Otto Eisler a který patří mým přátelům Šamánkovým, s nimiž jsem se seznámila při svém pátrání po Eislerovi – připadá mi to jako zázrak.

A některé z věcí, o které se s vámi chystám podělit, byly skutečně zázračné, protože moje pátrání posouvaly náhody a šťastné okolnosti. Nemluvě o veškeré pomoci, které se mi dostalo.

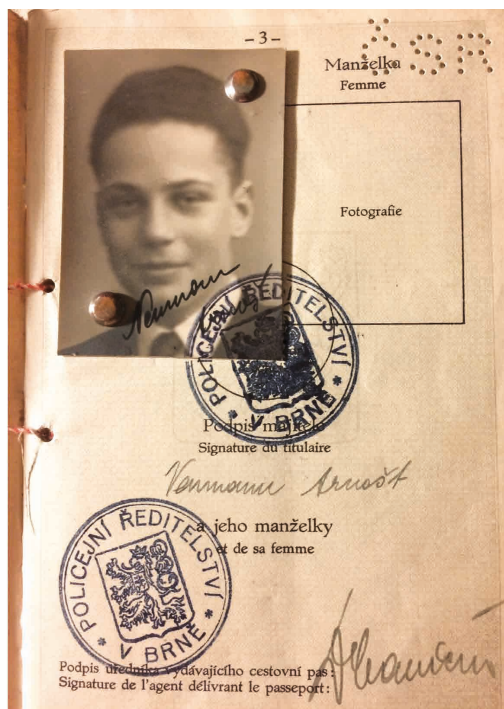
Ale pochopte prosím – nesnažím se o úplný popis tohoto muže. Mohu vám nabídnout pouze fragmenty jeho života, které jsem objevila při výzkumu brněnského bytového domu mých prarodičů, s nímž je Eisler spojen. Doufám, že tyto střípky pomohou vykreslit ucelenější obraz, než jaký jste znali dosud.

Budu sledovat dvě časové osy. Jedna se týká Eislerova života a druhá mého úsilí dozvědět se o něm více. Obě zahrnovaly řadu cest do České republiky i průzkumy v USA, Kanadě, Polsku a Norsku.

Jak brzy zjistíte, takový výzkum není přehledný ani lineární. Nové poznatky se mohou objevit kdykoli...

Všechno začalo před třinácti lety v neděli, když jsem u sebe doma v Marylandu třídila dokumenty po svém zesnulém otci. Většina z nich pocházela z 90. let minulého století a týkala se činžovního domu v ulici Křenová, kde se můj otec narodil a kde vyrůstal.

Pas mého otce z 18. června 1935
v Brně. Archiv rodiny Newman.
*My father's passport dated June 18,
1935 in Brno. Newman Family Archive.*

Introduction

When I think about all that has brought me to this moment, an American standing before you in the garden of a house in Brno, designed by the architect Otto Eisler and owned by my friends the Šamánek family—whom I met through researching Eisler—it all seems like a miracle.

And some of what I'm about to share with you has been miraculous, with coincidences and bits of luck moving the story along. Not to mention all the help I've received.

But please understand...this is not a complete account of this man. What I can offer are fragments of his life I've discovered while researching my grandparents' apartment house in Brno, with which Eisler is associated. These fragments will, I hope, help to paint a picture that is more filled in than previously.

I will be following two chronologies. One related to Eisler's life and the other to my quest to learn more about him. Both have involved many trips to the Czech Republic as well as explorations in the U.S., Canada, Poland, and Norway.

As you will see, such research is not tidy or linear. Insights can be revealed at any time...

It all started on a Sunday, thirteen years ago, when I was organizing my late father's papers at my home in Maryland. Most were from the 1990s about an apartment house on Křenová Street, the street where my father was born and grew up.

Moji prarodiče, Alfred a Růžena Neumannovi, před válkou.
Archiv rodiny Newman.
My grandparents, Alfred & Růžena Neumann, before the war.
Newman Family Archive.

Rodiče mého otce, Alfred a Růžena Neumannovi, čeští Židé, nechali tento bytový dům postavit v roce 1937, ale poté o něj byli připraveni nacisty a po válce ještě jednou komunisty. Po sametové revoluci jej můj otec získal zpět a zbytek života věnoval jeho obnově, zatímco já jsem se držela spíše stranou.

Až jednoho dne v roce 2012 již byli oba moji rodiče po smrti a vlastnictví tohoto ambiciózního a možná bláznivého podniku mě přimělo konečně se zeptat: proč? Proč se moji prarodiče pustili do takového projektu v té strašně napjaté a nejisté době? A kdo další se na něm podílel? V otcových papírech o tom nebylo ani slovo. Sedla jsem si tedy k počítači a vygooglila adresu.

K mému úžasu se objevila webová stránka s názvem Brněnský architektonický manuál s fotografií bytového domu s červenohnědými dlaždicemi a zaoblenými arkýři.

Bytový dům v ulici Křenová 14 – průčelí do ulice.
Foto: Joan Zegree.
Apartment house at Křenová 14 – street façade.
Photo: Joan Zegree.

Ještě více vzrušující bylo vidět mé prarodiče, Neumannovy, uvedené jako „stavitele“. Moc jsem o nich nevěděla, protože zemřeli, když jsem byla ještě dítě, a přesto jsem je našla na internetu! Byla tam také fotografie muže jménem Otto Eisler, označeného jako architekt, jehož krátký životopis odhalil nejen plodnou kariéru v Brně v meziválečném období, ale také mimořádný příběh o přežití během druhé světové války.

Stránka navíc uváděla, že dům patří mezi téměř čtyři stovky funkcionalistických budov postavených během obzvláště plodného období pro architekturu v Brně ve 20. a 30. letech 20. století. V tomto období zřejmě Otto Eisler hrál významnou roli.

My father's Czech Jewish parents, Alfred & Růžena Neumann, had commissioned the apartment building in 1937, and then lost it to the Nazis and, after the war, to the Communists. After the Velvet Revolution, my father reclaimed it and then devoted the rest of his life to restoring it, while I stayed happily on the sidelines.

But on that day in 2012, both my parents had died, and my new ownership of this ambitious and perhaps crazy venture prodded me to finally ask why? Why did my grandparents take on such a project during those terribly tense and uncertain times? And who else was involved? There was nothing about any of that in my father's papers. So, I sat down at my computer and googled the address.

To my amazement, a page of a website called Brno Architecture Manual appeared with a photo of the apartment house with its reddish-brown tiles and rounded bay windows.

Bytový dům v ulici Křenová 14 – zadní průčelí.
Foto: Joan Zegree.
Apartment house at Křenová 14 – rear façade.
Photo: Joan Zegree.

More exciting still was to see my grandparents, the Neumanns, named as the “builders”. I did not know much about them because they died when I was a child and yet here they were on the world-wide web! There was also a photo of a man named Otto Eisler, identified as the architect, whose short bio revealed not just a prolific career in Brno during the interwar period, but an extraordinary story of survival during World War II.

Moreover, the website indicated that the house was one of nearly four hundred modernist buildings created during a particularly fertile era for architecture in Brno in the 1920s and 30s. A period during which Otto Eisler appeared to play a large part.

Do té chvíle mě nikdy nenapadlo, že by náš dům mohl mít význam pro někoho jiného než pro naši rodinu a nájemníky. Mýlila jsem se. Nebyl jen nějakou exotickou nemovitostí daleko od domova, ale součástí většího a významnějšího světa. Od té chvíle jsem začala vnímat své neuchopitelné prarodiče v novém světle – již ne jako nejasné a irelevantní postavy z minulosti, ale jako odvážné, progresivní podnikatele, od kterých se lze poučit. A život Otto Eislera začal připomínat scénář hollywoodského filmu.

Jelikož Eisler vedl veřejnější život než moji prarodiče, zdálo se, že mi lépe pomůže pochopit osudová rozhodnutí, která všichni byli nuceni učinit během zrádných třicátých let. Zejména proto, že korespondence mých prarodičů se z velké části nedochovala.

Tak začala moje posedlost Otto Eislerem – mužem, kterého jsem nikdy nepotkala a který je už téměř šedesát let po smrti.

Část I.

Moje počáteční zdroje – webová stránka *Brněnský architektonický manuál* a brožura s názvem *Židovské Brno* – mi poskytly následující informace:

Otto Eisler se narodil 1. června 1893 v české židovské rodině v Bystřici nad Pernštejnem, hodinu severozápadně od Brna. Byl nejmladším z pěti synů. Po smrti otce Theodora, když byly Ottovi tři roky, se jeho matka Ernestina přestěhovala s rodinou do Brna. Po nasazení v první světové válce dokončil studia na zdejší Technické univerzitě a poté pokračoval ve studiu v zahraničí mimo jiné u Waltera Gropia, zakladatele Bauhausu.

Do konce 30. let navrhl více než třicet budov, včetně soukromých vil, bytových domů, komerčních prostor a jediné dochované brněnské synagogy. Stavební firma rodiny Eislerů, jedna z největších v Brně v meziválečném období, byla založena jeho bratrem Arturem v roce 1919 a postavila prakticky všechny projekty Otta i dalších významných architektů.

Mezi dvě nejvýznamnější stavby společnosti Eisler patří Ottův vlastní dům v Neumannově ulici, dokončený v roce 1930, který navrhl pro sebe a svého bratra Mořice, a vila Tugendhat z roku 1929 od německého architekta Miese van der Rohe, dnes zapsaná na seznamu světového dědictví UNESCO.

Bytový dům mých prarodičů v Křenové ulici, dokončený v červnu 1938, byl jedním z posledních projektů společnosti Eisler před válkou.

Until that moment, it never occurred to me that the building would matter to anyone other than our family and the tenants. I was wrong. The house was not just some exotic piece of real estate far from home, but part of a larger and more consequential world. From then on, I began to see my elusive grandparents in a new light—no longer dim and irrelevant figures from the past, but gutsy, forward-looking entrepreneurs to learn from. And Otto Eisler's life was beginning to read like a Hollywood movie script.

As Eisler had led a more public life than my grandparents, he seemed better able to help me understand the fateful decisions they were all forced to make during the treacherous 1930s. Especially since my grandparents' correspondence had largely disappeared.

So began my obsession with Otto Eisler—a man whom I never met and who's been dead for nearly sixty years.

Part I

My initial sources—the *Brno Architecture Manual* website and a pamphlet called *BRNO Jewish*—offered this much:

Otto Eisler was born on June 1, 1893, into a Czech Jewish family in Bystřice nad Pernštejnem, an hour northwest of Brno. He was the youngest of five sons. After his father Theodor died when Otto was three, his mother Ernestine moved the family to Brno. He finished his studies at the German Technical University here after serving in World War I, and then trained abroad with Walter Gropius, founder of the Bauhaus, among others.

By the end of the 1930s, he had designed more than thirty buildings, including private villas, apartment houses, commercial spaces, and a synagogue—the only one that survives in Brno. The Eisler family's construction company, one of the largest in Brno during the interwar period, was founded by his brother Artur in 1919, and built virtually all of Otto's designs as well as those of other prominent architects.

Two of the Eisler company's most significant buildings include Otto's own home on Neumannova Street, completed in 1930, which he designed for himself and his brother Mořic. And the 1929 Villa Tugendhat by the German architect Mies van der Rohe, which is now a World Heritage site.

My grandparents' apartment building on Křenová Street, completed in June 1938, was one of the Eisler company's last projects before the war.

Dne 17. dubna 1939, měsíc po invazi nacistického Německa do Československa, uprchli moji prarodiče z Brna do Anglie, kde oni i jejich nejbližší rodina našli bezpečí. Jen šest dní předtím, 11. dubna 1939, byli Otto, Artur a téhož roku další dva bratři zatčeni a uvězněni Gestapem na hradě Špilberk. Propuštění byli až v červnu.

Existuje ještě jeden další zdroj, který souvisí s tímto okamžikem v Ottově životě – životopis Philipa Johnsona, slavného amerického architekta a sympatizanta nacistů, z roku 1994.

Johnson a Eisler se poprvé setkali v roce 1930, když Johnson cestoval po Evropě a hledal budovu navržené v novém, strohém stylu inspirovaném Bauhausem. Přijel tehdy do Brna a Eislerův dům i vilu Tugendhat zařadil do výstavy Muzea moderního umění v New Yorku v roce 1932. Po šesti týdnech tato průkopnická výstava v New Yorku skončila a pod názvem „Moderní architektura – mezinárodní výstava“ putovala po Spojených státech ještě další rok a půl.

V červnu 1939 se však Philip Johnson vrátil do Evropy v úplně jiné funkci – jako korespondent fašistického a antisemitského časopisu „Social Justice“, vydávaného kanadsko-americkým katolickým knězem Charlesem Coughlinem. Jak píše jeho životopisec Franz Schulze, Johnson se rozhodl zastavit v Brně, aby se znovu setkal s Eislerem „...jako gesto zdvořilosti smíchané s příjemnou nostalgii“. Jinými slovy, Johnson neměl ani tušení, čím si Eisler právě prošel. Následuje Johnsonova vzpomínka na toto setkání.

Eisler zvedl telefon a ozval se chvějícím se hlasem.

„Můžu se s Vámi sejít?“ zeptal se Philip.

„Proč se se mnou chcete sejít?“ odpověděl Eisler.

„No, pamatujete si, že jsme vás uvedli v knize ‚The International Style‘, která doprovázela výstavu, zajímalo by mě, jak se máte a jak se vám daří.“

„Nedaří se mi dobře. Ale sejdeme se.“

Když Eisler přivítal Philipa u sebe doma, držel hlavu v pokřivené, zjevně bolestivé poloze.

„Nejspíš to nevíte,“ řekl, „ale byl jsem zatčen Gestapem a propustili mě teprve před pár dny. Nevím, jak dlouho s vámi budu moci mluvit.“

Schulze uvedl, že Johnson byl otřesený a neúspěšně se pokusil Eislerovi pomoci tím, že napsal společnému příteli, architektovi. To však Johnsona neodradilo od toho, aby na podzim, kdy válka začala, napsal pět článků pro časopis „Social Justice“. Je to mrazivá scéna, ale připomíná nám, že Eislerovo dílo již v té době dosáhlo mezinárodního uznání.

On April 17, 1939, a month after Nazi Germany invaded Czechoslovakia, my grandparents fled Brno for England, where they and their immediate family found safety. Just six days earlier, on April 11, 1939, Otto, Artur and two other brothers had been arrested and imprisoned by the Gestapo at Špilberk Castle. They were not released until June of that year.

There was one other early resource that resonates at this very moment in Otto's life—a 1994 biography of Philip Johnson, the famous American architect and Nazi sympathizer.

Johnson and Eisler first met in 1930 when Johnson was scouting Europe for buildings designed in the new spare style inspired by the Bauhaus. He came to Brno then and would include both Eisler's home and the Villa Tugendhat in a 1932 exhibit at the Museum of Modern Art in New York. After ending its six-week run in New York, this groundbreaking show, titled "Modern Architecture—International Exhibition," toured the U.S. for another year and a half.

In June 1939, however, Philip Johnson was back in Europe on a very different assignment—as a correspondent for the fascist and antisemitic magazine, "Social Justice", published by the Canadian-American Catholic priest, Charles Coughlin. As his biographer Franz Schulze writes, Johnson decided to stop in Brno to see Eisler again "...as a gesture of courtesy mixed with pleasant nostalgia." In other words, Johnson had no idea what Eisler had just been through. The following are Johnson's recollections of the meeting.

Eisler answered his phone call in a perceptibly faltering voice.

"May I see you?" asked Philip.

"What do you want to see me for?" replied Eisler.

"Well, you remember we put you in the book {The International Style which accompanied the exhibit}, and I wondered how you are and how things are going."

"They're not going well. But I'll see you."

Greeting Philip at his home, Eisler could keep his head up only at a distorted, evidently painful angle.

"Obviously you don't know," he said, "but I've been in the hands of the Gestapo, and they let me out just the other day. I don't know how long I can talk to you."

Schulze wrote that Johnson was shaken and tried unsuccessfully to help Eisler by writing to a mutual architect friend. But this did not deter Johnson from filing five stories for "Social Justice" that fall as the war got underway. It's a chilling scene, but reminds us that Eisler's work had by then achieved international recognition.

Na počátku roku 1940 dorazil Otto se svým bratrem Hugem a Hugovou ženou Helenou do Norska, těsně před německou invazí do této země. Hugo a Helena nakonec uprchli do Švédska, ale Otto byl zajat a poslán do Osvětimi. Válku přežil, vrátil se do Brna a zbytek života prožil ve svém domě v Neumannově ulici. Během těchto posledních let pokračoval v práci, například navrhoval pavilony pro zoologické zahrady a parky pro nemocnice.

Otto Eisler zemřel v Brně 27. července 1968 ve věku sedmdesáti pěti let, jen několik týdnů předtím, než Sovětský svaz a další tři země Varšavské smlouvy napadly Československo a potlačily Pražské jaro. Je pohřben na Židovském hřbitově v Brně.

To bylo vše, co jsem o Eislerovi věděla v květnu 2013, když jsem navštívila Muzeum holokaustu ve Washingtonu, D.C., abych zjistila více. Když jsem kráčela k muzeu – mohutné budově připomínající pevnost, která se nachází poblíž památníku druhé světové války na National Mall – přemýšlela jsem o tom, jak krutou a děsivou připomínkou totalitního režimu tato budova je.

V informačním centru jsem na jednom z malých stolků podél zdi našla hromadu papírů, které pro mě knihovník připravil. Po chvíli jsem přestala vnímat všechno kolem, protože v té hromadě, která obsahovala i identifikační kartu milovaného dědečka mého otce z koncentračního tábora, bylo něco nového. Dvoustránkový dokument s názvem „Dotazník pro vězně koncentračního tábora“ – v podstatě výstupní pohovor – vypracovaný spojenci a vyplněný 3. května 1945 v Buchenwaldu Otto Eislerem.

Otázky byly napsány v němčině a angličtině, a ačkoli Eisler pravděpodobně uměl německy, stejně jako většina obyvatel Brna v té době, odpověděl na ně v angličtině – úhledným, svislým rukopisem. Jeho odpovědi byly tak jasné a jeho rukopis tak pevný, že jsem měla pocit, jako by všechny ty desítky let uběhly v jediném okamžiku a on seděl vedle mě a sám mi vyprávěl svůj příběh. Tady je ukázka:

Datum zatčení: „11. 4. 1939“

Kým: „Gestapo Brno“

Důvody zatčení: „Protinacistické chování a propaganda“

Obvinění / soud projednávající případ / jména soudců: „bez jakéhokoli soudního řízení přímo převezen do koncentračního tábora“

Místo zadržení s uvedením dat: „11. 4. 1939 – 11. 4. 1945 koncentrační tábor Špilberk, Brno, Kongsvinger (Norsko), Møllergata, Oslo (Norsko), Grini (Norsko), Auschwitz, Gross Rosen, Buchenwald“

In early 1940, Otto, his brother Hugo, and Hugo's wife Helene arrived in Norway, just ahead of the German invasion. Hugo and Helene eventually escaped to Sweden but Otto was captured and sent to Auschwitz. He survived the war, returned to Brno, and lived the rest of his life at his home on Neumannová Street. During those last years, he continued to work, including designing pavilions for zoos and parks for hospitals.

Otto Eisler died in Brno on July 27, 1968, at age seventy-five—just weeks before the Soviet Union and three other Warsaw Pact countries invaded Czechoslovakia and crushed the Prague Spring. He is buried in Brno's Jewish cemetery.

That was what I knew of Eisler in May 2013, when I visited the U.S. Holocaust Museum in Washington, DC to learn more. As I walked towards the museum—a massive, fortress-like building, located near the World War II memorial on the Washington Mall—I thought about what a stark and scary reminder it is of totalitarian rule.

At the Resource Center, I found a stack of papers the librarian had gathered for me on one of the little desks lined up against the wall. After a while I became oblivious to everything else because buried in the pile, which included a concentration camp identification card for my father's beloved grandfather, was something new. A two-page document titled *Concentration Camp Inmates Questionnaire*—essentially an exit interview—administered by the Allies and filled out on May 3, 1945, at Buchenwald, by Otto Eisler.

The questions were typed in German and English, and although he likely knew German, as did most citizens of Brno at that time, Eisler answered them in English—in neat, vertical longhand. His responses were so clear, and his handwriting so steady, that I felt as if he had traveled all those decades in an instant, and was sitting next to me, telling me his story himself. A sample:

Date of arrest: "11. 4. 1939"

By Whom: "Gestapo Brno"

Reasons for arrest: "Antinazi demeanour and propaganda"

Charges/Court Trying Case/Names of Judges: "without any juridical proceeding directly transferred to the concentration camp"

Place of detention giving dates: "11/4/1939-11/4/1945 conc. Camp Spielberg, Brno, Kongsvinger (Norway), Møllergata, Oslo (Norway), Grini (Norway), Auschwitz, Gross Rosen, Buchenwald"

Uvedte podrobnosti o věznění: „veškeré obvyklé zacházení a krutosti; zlomená žebra; ztráta pravé ledviny v důsledku bičování; devět měsíců v nemocnici... téměř všechny zuby odvrtný“.

Uvedte všechny skutečnosti naznačující protinacistický postoj nebo činnost: „propaganda proti nacismu. Byl jsem zatčen spolu s prvními padesáti odpůrci nacismu a odvezen do koncentračního tábora Špilberk, ihned po okupaci Brna.“

A jedna z posledních otázek zní:

Pokud budete propuštěn z vězení, kam se chystáte jít?: „do Brna.“

Zhluboka jsem se nadechla a opřela se v křesle. Můj otec se nikdy nechtěl vrátit do Brna a o svém rodišti mluvil málokdy. Přijel sem teprve v roce 1996, poté, co se v Československu znovu obnovila demokracie a on mohl získat pět majetek svých rodičů, který jim byl ukraden.

Jeho rodiče, stejně jako Otto Eisler, se však po válce do Brna *vrátili* – aby se dozvěděli, co se stalo s jejich rodinnými příslušníky, ale také aby zde pokračovali ve svém životě.

Konečně jsem pochopila rozdíl mezi těmito dvěma generacemi. Po první světové válce byli Eislerovi a Neumannovi v nejlepších letech svého života a mohli budovat své sny – v případě mých prarodičů to bylo rozvíjení podniku na výrobu potravinářských strojů. Když byli nuceni odejít, zanechali za sebou nejen rodinu a vlast, ale také vše, na čem pracovali během vzrušujícího období svobody a hospodářského rozmachu. Můj otec opustil Brno v osmnácti letech a nechtěl nic jiného než nový život daleko od místa, které mu připomínalo strašné ztráty jeho rodiny.

Když jsem vycházela z muzea do zářivého slunečního svitu, sotva jsem cítila nohy na chodníku. Otto Eisler byl jedním z mála českých Židů, kteří přežili tábory, a já jsem právě byla svědkem některých jeho slov z konce období utrpení. Od té chvíle jsem často měla pocit, jako by mi z nějakého místa ve vesmíru šeptal a naléhal, abych se jeho příběhem zabývala. Mezitím přišla dobrá zpráva.

V srpnu jsem obdržela dopis od Ministerstva kultury v Praze, ve kterém mi bylo sděleno, že budova na adrese Křenová 14 byla prohlášena za kulturní památku. Byla jsem nadšená. Toto prohlášení potvrdilo můj rostoucí zájem o tuto nemovitost a znamenalo, že jako osamocený symbol kontinuity naší rodiny v zemi, kde lze stopy našich předků vysledovat až do minulých století, bude chráněna.

V dopise bylo také uvedeno, že budova „je pravděpodobně dílem významného architekta Otto Eislera“. V nadšení z tohoto označení jsem si nevšimla drobné nejasnosti v té větě.

Give particulars of confinement: “all treatment and cruelties as usual; breaking of ribs; lease {loss?} of right kidney by flogging; nine months hospital...nearly all my teeth bored out”

List any facts indicating anti-Nazi attitude or activities: “propaganda against nazisme. I was arrested together with the first 50 naziadversaries and brought to the concentration camp Spielberg, immediately after the occupation of Brno”

And, one of the last questions:

If released from detention where do you intend to go?: “to Brno”

I took a deep breath and leaned back in my chair. My father had never wanted to return to Brno and rarely spoke of his birthplace. It was not until 1996, after Czechoslovakia regained its democracy and he could reclaim his parents’ stolen properties, that he came back.

Yet his parents, as well as Otto Eisler, *did* return to Brno after the war—to learn what happened to their family members, but also to resume their lives here.

I finally understood the difference between these two generations. After World War I, the Eislers and the Neumanns were in the bloom of life and could follow their dreams—in my grandparents’ case, building a food machinery business. So when forced to leave, they left behind not only family and homeland, but everything they had worked for during an exciting period of freedom and industry. Whereas my father left Brno at age 18, and wanted nothing more than a new life far from the place that reminded him of his family’s terrible losses.

As I made my way out of the museum into brilliant sunshine, I barely felt my feet on the pavement. Otto Eisler was one of the few Czech Jews who survived the camps, and I had just witnessed some of his thoughts at the end of his ordeal. From then on, I would often feel as if he were whispering to me from somewhere in the universe, urging me to stay on his story. In the meantime, some good news arrived.

In August, I received a letter from the Ministry of Culture in Prague stating that Křenová 14 had been designated a cultural monument. I was delighted. The designation validated my growing interest in the property, and meant that this lone symbol of our family’s continuity, in a country where our ancestors can be traced back centuries, would be protected.

The letter also stated that the building “is probably the work of the prominent architect Otto Eisler.” In my excitement about the designation, I did not notice the slight ambiguity in that sentence.

Na podzim roku 2013 jsem podnikla svou první výzkumnou cestu do Brna. Doprovázela mě moje kamarádka a kolegyně Joan Zegree a náš první kontakt byl architekt Petr Pelčák. Petr je spoluautorem a editorem knih o meziválečné modernistické architektuře v Brně, včetně jedné o samotném Eislerovi, kterou už nebylo možné sehnat ani v nakladatelství. Poté, co jsem mu poslala e-mail ohledně této knihy, mi nabídl schůzku ve svém ateliéru. Joan a mě doprovázela Monika Postbieglová, která dobře znala meziválečnou architekturu v Brně, ale jak jsme brzy zjistily, její překladatelské služby nebyly potřeba.

Petr zdvořile poslouchal, když jsem mu vysvětlovala svůj zájem o Eislera, a pak řekl něco, co mě zaskočilo.

„Nevíme s jistotou, že Otto Eisler navrhl budovu vašich prarodičů,“ řekl. „Jak je to možné?“ pomyslela jsem si. Bylo toto pátrání ještě šilenější, než jsem si kdy přiznávala? A pokud to nebyl Eisler, kdo tedy budovu *navrhl*? Monika se ozvala a vnesla hlas rozumu: „Ale *Brněnský architektonický manuál* uvádí Křenovou 14 jako jedno z děl Otto Eislera.“

„To je založeno na našem výzkumu,“ odpověděl Petr klidně. „Věříme, že Eisler byl oním architektem, ale nejsme si jisti.“ Obrátil se ke mně a řekl: „Doufal jsem, že předložíte nějaké důkazy od rodiny.“ Ukázala jsem mu kopii plánu domu z roku 1937, ale z jeho letmého pohledu bylo patrné, že ho už viděl, a že jej v každém případě Otto Eisler nepodepsal. Jedinými signatáři byli Ottův bratr Artur, šéf stavební firmy Eisler, a můj dědeček Alfred Neumann. Ani v korespondenci mého otce nebyla o Eislerovi žádná zmínka.

Zatímco Joan, Monika a já jsme přemýšlely o nově vzniklé překážce, Petr opustil konferenční místnost a vrátil se s několika knihami, mezi nimiž byla k mé radosti i jeho monografie o Eislerovi z roku 1998. Odmítl mou nabídku, že za ně zaplatím, a tak jsem mu poděkovala a dala mu slib: „Dám vám vědět, pokud zjistím něco nového.“

Když jsem se toho večera vrátila do hotelu, ponořila jsem se do Petrovy knihy. Kniha s názvem *Otto Eisler: 1893–1968* zahrnovala i Křenovou 14, ale s upozorněním, které se vztahovalo i na několik dalších budov: „Autorství nepotvrzeno.“

Přesto však stránky, na nichž se podíleli Jiří Kroupa a Lenka Kudělková, obsahují množství zajímavých informací. Dozvěděla jsem se, že Otto Eisler se zvláště zajímal o navrhování budov pro střední třídu, že navrhoval interiéry s ohledem na potřeby každodenního života a při stavbě svých budov upřednostňoval použití prefabrikovaných materiálů. V tomto „racionálním“ přístupu byl ovlivněn především principy Bauhausu, studiem na Německé technické univerzitě a zapojením do rodinných stavebních a dřevařských společností.

That fall, in 2013, I made my first research trip to Brno. I was accompanied by my friend and colleague Joan Zegree, and our first contact was the architect Petr Pelčák. Petr had co-written and edited books about interwar modernist architecture in Brno, including one about Eisler himself which was unfortunately out of print. After I e-mailed him about the book, he offered a meeting at his studio. Joan and I were accompanied by our guide, Monika Postbieglová, who was well acquainted with interwar architecture in Brno, and whose translation services we soon learned were not needed.

Petr listened politely as I explained my interest in Eisler. And then he said something that took me aback.

“We do not know for sure that Otto Eisler designed your grandparents’ building,” he said. How could this be, I thought. Was this quest even crazier than I sometimes admitted to myself? And, if not Eisler, who *did* design the building? Monika spoke up, a welcome voice of reason: “But the *Brno Architecture Manual* lists Křenová 14 as one of Otto Eisler’s works,” she said.

“That is based on our research,” he replied calmly. “We believe Eisler was the architect but we are not certain.” Turning to me, he said, “I was hoping you would produce some evidence from the family.” I then showed him a copy of the 1937 blueprint of the house, but his casual glance indicated he had seen it already, and in any case Otto Eisler had not signed it. Otto’s brother Artur, head of the Eisler construction company, and my grandfather Alfred Neumann were the only signatories. Nor was there any mention of Eisler in my father’s correspondence.

While Joan, Monika and I contemplated this setback, Petr left the conference room and returned with several books, including, to my delight, his 1998 monograph on Eisler. He refused my offer to pay for them, so I thanked him and made a promise. “I’ll let you know if I find out anything new.”

When I got back to the hotel that evening, I delved into the Eisler book. Titled *Otto Eisler: 1893-1968*, it included Křenová 14 but with a cautionary statement reserved for several other buildings as well: “Authorship not confirmed.”

Yet within its pages, co-authored with Jiří Kroupa and Lenka Kudělková, are a multitude of insights. I learned that Otto Eisler was particularly interested in designing buildings for the middle class. That he designed interior spaces with daily living needs in mind and favored the use of prefabricated materials in the construction of his buildings. And that he was primarily influenced in this “rational” approach by Bauhaus principles, his time at the German Technical University, and his involvement in his family’s construction and timber companies.

Knihla také porovnává vysokou kvalitu stavebních standardů té doby s těmi z konce 90. let, kdy byla vydána. To vysvětluje, jak mohl sedmipodlažní bytový dům mých prarodičů s několika obchodními prostorami, dokončený za pouhých deset měsíců mezi lety 1937 a 1938, přežít desítky let zanedbávání.

O den nebo dva později jsme se s Joan a Monikou vydaly na Žlutý kopec. Bratři Eislerové tam po první světové válce koupili a zastavěli velkou část pozemků a Otto Eisler tam navrhl řadu domů. Doufaly jsme, že tam najdeme nějaké indicie, které by mohly posílit tezi, že Eisler navrhl bytový dům mých prarodičů.

Jedním z těchto domů byl jeho vlastní dům, který se nachází za rohem v Neumannově ulici. Byl skrytý za stromy a v soukromém vlastnictví, takže jsme neměly naději, že si ho budeme moci prohlédnout. Poté jsme se vydaly na Lipovou, kde je z ulice vidět několik Eislerových domů.

Když jsme *stoupaly* po strmém chodníku Lipové a zastavovaly se, abychom pořídily pár fotek, všimla jsem si ženy, která *šla proti nám* s malým jezevčíkem. Musely jsme vypadat, jako bychom ji špehovaly. Žena se zastavila, aby si popovídala s Monikou, což mě znervóznilo, ale Monika nám brzy sdělila, že žije v Eislerově domě a zve nás, abychom se na něj šly podívat!

A tak jsme se seznámily s Evou Šamánkovou a její dcerou Evou, které zde bydlí v sousedních bytech v domě navrženém Otto Eislerem v roce 1936. Byl to první Eislerův dům, který jsme viděly zevnitř. Líbily se mi jeho skromné, ale elegantní detaily a proporce, logické uspořádání a rozlehlé výhledy. Matka Eva, která je také architektkou, navrhla tamní krásnou zahradu.

Díky tomu, že jsem si dům mohla prohlédnout tak zblízka, jsem si všimla jednoho konkrétního detailu. Většina lidí zná spíš Eislerovy hladké, nezdobené fasády, jaké má například dům na Lipové 33. Podobné jsou i v zadní části domu mých prarodičů v ulici Křenová. Naproti tomu tmavé obklady na fasádě bytového domu v ulici Křenová vedly některé osoby k pochybnostem, zda je Eisler jeho architektem. Tyto tmavé obklady se však používají i na domě v Lipové 33 – v tomto případě jako akcenty, např. k lemování soklů a dveří.

The book also compares the high quality of building standards then vs. those of the late 1990s, when the book was published. That explains how my grandparents' seven-story apartment building with its several retail spaces—completed in only ten months between 1937 and 38—could have survived decades of neglect.

A day or two later, Joan, Monika and I went to Žlutý kopec (Yellow Hill), where we are now. The Eisler brothers had bought and developed much of the land here after World War I, and Otto Eisler had designed a number of its houses. We were hoping to find clues there that might strengthen the argument that Eisler designed my grandparents' apartment building.

One was his own home around the corner from here on Neumannova. It was hidden by trees and owned privately, so we had no hope of viewing it. We then went to Lipová, where several Eisler houses can be seen from the street.

As we walked *up* Lipová's steeply sloping sidewalk, stopping to take photos, I noticed a lady walking *down* towards us with her little dachshund leading the way. We must have looked like we were snooping. The lady stopped to talk to Monika, which made me nervous, but Monika soon informed us she lived in an Eisler house and was inviting us to see it!

And that is how we met Eva Šamánková and her daughter Eva who live in adjoining apartments at Lipová 33, a house designed by Eisler in 1936. This was the first private Eisler house we saw inside, and I loved its modest but elegant details and proportions, its logical layout, and its expansive views. Eva, the mother, who was also an architect, created this beautiful garden.

As a result of seeing Lipová 33 up close, I noticed one detail in particular. Most people are more familiar with Eisler's flat, unadorned stucco façades, like the house at Lipová 33. The rear of my grandparents' house on Křenová Street is similar. In contrast, the dark colored tile on the street-facing façade of the apartment building on Křenová Street has caused some to doubt that Eisler is its architect. Yet those tiles are also used at Lipová 33—in this case as accents marking the foundation and the doors.

Obklady na fasádě domu na Křenové 14 směrem do ulice. Foto: Hrdina Pavlík.
Tiles on the façade of the building at Křenová 14, facing the street. Photo: Hrdina Pavlík.

Obklady na soklu domu na Křenové 14. Foto: Lubor Konečný.
Tiles on the plinth of the building at Křenová 14. Photo: Lubor Konečný.

Následující léto jsme měly opět štěstí. Eva Šamánková mladší, dcera Evy, nás seznámila se svou sousedkou Lenkou Konečnou, která nás pozvala na prohlídku Neumannovy 10 – bývalého domu Otty a Mořice Eislerových, který byl v roce 1932 představen v Muzeu moderního umění v New Yorku. Lenka v domě nyní žije se svým manželem Luborem.

Tento ikonický dům popisuje Jiří Kroupa v monografii o Otto Eislerovi z roku 1998 jako „...postavený ze standardizovaných prvků, ale nepostrádající elegantní strohost a dokonce formální dokonalost“. Také jsem v něm pocítila velký klid. Z terasy jsme vstoupily do obývacího pokoje a jídelny s vysokými stropy, které byly prosklené a nabízely výhled do zahrady. Spojení interiéru a exteriéru působilo dokonale harmonicky.

Lipová 33, uliční fasáda.
 Foto: Eva Šamánková.
Lipová 33, street-facing façade. Photo: Eva Šamánková.

Vchodové dveře a základy domu na Lipové 33 s obkladem podobným jako na Křenové 14. Foto: autorka.
Door and foundation at Lipová 33 with similar tile to Křenová 14. Photo: author.

Přední fasáda bývalého domu Otto Eislera na Neumannově 10.
Foto: autorka.
Front façade of Otto Eisler's former home at Neumannová 10.
Photo: author.

The following summer, we experienced more good fortune. Eva Šamánková's daughter Eva introduced us to their neighbor, Lenka Konečná, who invited us to view Neumannova 10—none other than Otto and Mořic Eisler's former home which was featured in the 1932 exhibit at the Museum of Modern Art in New York. Lenka lives there now with her husband Lubor.

This iconic house is described by Jiří Kroupa in the 1998 Otto Eisler monograph as "...constructed from standardized elements, but not devoid of elegant austerity and even formal perfection." I also noticed a feeling of great tranquility. We entered from the terrace into a high-ceilinged living and dining area, fronted by glass, and offering a view of the garden. Interior and exterior seemed in perfect harmony.

Boční pohled na dům na Neumannově 10.
Foto: autorka.
Side view of Neumannová 10.
Photo: author.

Díky Lence a monografii z roku 1998 jsme se dozvěděly, že Eisler, který byl také zahradním architektem, žil před druhou světovou válkou životem renesančního člověka. Maloval, hrál na flétnu, věnoval se tenisu, plavání a vytrvalostnímu běhu, sbíral umění, knihy i neobvyklé rostliny a zvířata. Měl skleník s exotickými sukulenty, a, jak jsem se později dozvěděla z jeho rozhlasového rozhovoru z roku 1966, pěstoval v zahradě také růže, azalky, kamélie a orchideje, stejně jako jasmín. Nějakou dobu dokonce v teráriu na zahradě choval aligátora jako domácího mazlíčka!

Lenka mi ukázala fotografii Otta s jednou z jeho sukulentních rostlin a také hravé ex libris, které pro jeho knihy navrhl jeho přítel Thomas Theodor Heine, renomovaný německý umělec. O Heinem se zmíním ještě později, protože byl pro Otta během války velmi důležitým kontaktem.

Eisler s jedním ze svých sukulentů. Archiv rodiny Konečných.
Eisler with one of his succulent plants. Konečný Family Archive.

V létě 2014 jsme s Joan strávily několik dní v Osvětimi-Březince, kde byli uvězněni Eisler a jeho bratr Mořic. Další dva bratři, Artur a Leo Eislerovi, zde byli zavražděni stejně jako nejméně osm příbuzných mého otce.

Ubytovaly jsme se v hotelu v nedalekém Krakově, kde se k nám připojil Joanin bratranec Jacek Nowakowski, polský ředitel akvizic v Muzeu holokaustu ve Washingtonu. Jacek nás odvezl do Osvětimi a Joan mě cestou povzbudila, abych mu vyprávěla příběh o budově v Brně a Otto Eislerovi. Jak brzy uslyšíte, nezapomněl na to.

Thanks to Lenka and the 1998 monograph, we learned that Eisler, who was a landscape designer as well as an architect, lived the life of a renaissance man before World War II. He painted and played the flute; played tennis, swam, and was a long-distance runner; and collected art, books, and unusual plants and animals. He filled a greenhouse with exotic succulents, and, as I learned later from his 1966 radio interview, he also grew roses, azaleas, camellias, and orchids, as well as jasmine in the garden. For a while he even kept a pet alligator in its own shelter on the grounds!

Lenka showed me a photo of Otto with one of his succulents. And of a playful *ex libris* his friend Thomas Theodor Heine, the renowned German artist, designed for his books. I'll mention Heine again later as he was a crucial contact for Otto during the war.

That summer of 2014, Joan and I also took a few days to go to Auschwitz-Birkenau, where Eisler and his brother Mořic had been imprisoned. Two more brothers, Artur and Leo Eisler, were murdered there as well as at least eight of my father's relatives.

We stayed at a hotel in near-by Krakow, where we joined Joan's cousin, Jacek Nowakowski, the Polish-born Director of Acquisitions at the Holocaust Museum in Washington. Jacek drove us to Auschwitz, and on the way, Joan encouraged me to tell him the story of the building in Brno and Otto Eisler. As you will see shortly, he did not forget.

Ex libris pro Eislera od přitele Thomase Theodora Heineho. Archiv rodiny Konečných.
Ex Libris for Eisler by his friend, Thomas Theodor Heine. Konečný Family Archive.

Neexistují slova, která by adekvátně popsala Osvětim-Březinku. Nesnesitelné příběhy, srdcervoucí fotografie a pustou krajinu, kde kdysi stály plynové komory a krematoria, nelze strávit, a ani by to nemělo být možné. Byla jsem vděčná, že Joan a Jacek byli se mnou.

Později toho roku zazvonil doma telefon.

„Ahoj Anne, tady Jacek. Poslyš... jsem v Torontu a právě jsem udělal rozhovor s někým, koho bys měla poznat.“

Jacek? Toronto? Byla jsem zmatená. Nic z toho jsem neměla na svém českém seznamu.

Jacek mi vysvětlil, že právě potkal muže jménem Jiří Brady. Jiří a jeho sestra Hana Brady, kteří vyrostli na Moravě, byli hrdiny mezinárodně uznávané dětské knihy o holokaustu s názvem *Hanin kufřík* od Karen Levine. Jacek měl zájem získat Jiřího dokumenty pro Muzeum holokaustu a při prohlížení fotografií, které mu Jiří ukázal, zahlédl jednu s Eislerem.

Poděkovala jsem Jackovi a žasla nad touto nečekanou stopou. Po přečtení knihy *Hanin kufřík* a webových stránek rodiny Bradyových jsem Jiřímu Bradymu poslala e-mail, a záhada byla vyřešena. Jiřího otec a Eisler byli bratrance! Jiří vyrůstal nedaleko Ottova rodiště a znal ho už jako dítě. A byli spříznění i jiným způsobem; oba přežili nacistické koncentrační tábory. Jiřího sestra Hana a jejich rodiče bohužel nepřežili.

Po válce Jiří emigroval do Toronta, kde založil rodinu a úspěšnou instalačskou firmu.

Těšila jsem se na setkání s ním, nejen proto, že byl Eislerův příbuzný a znal ho, ale také proto, že jeho příběh z holokaustu přinášel vzácný prvek naděje. V dubnu 2015 jsme se tedy s Joan rozhodly jet do Toronta.

Jiří Brady vypadal mladší, než na svých 87 let, měl jasně modré oči a husté bílé vlasy. On, jeho druhá žena Teresa a jejich dcera Lara nás velmi vřele přivítali, i když se Jiří divil, proč se soustředujeme na něj, místo na vše, co Toronto nabízí! Joan a já jsme však věděly, jaká je to výsada setkat se s ním a jeho rodinou.

Od Jiřího jsme se dozvěděly, že Otto Eisler byl nejmladší ze šesti, nikoli pěti bratrů. Fotografie, kterou Jacek viděl, byla pravděpodobně pořízena krátce před první světovou válkou a zachycuje Ottovu matku Ernestinu se šesti syny – zprava Hugo, Adolf, který zemřel v roce 1918 zřejmě při nehodě, Artur, Mořic, Leo a Otto.

There are no adequate words to describe Auschwitz-Birkenau. The unbearable stories, the heartbreaking photographs, and the desolate landscape where gas chambers and crematoriums once stood, cannot be digested, nor should they be. I was only grateful that Joan and Jacek were with me.

At home later that year, the phone rang.

“Hi Anne, it’s Jacek. Listen... I’m in Toronto and I just interviewed someone I think you ought to meet.”

Jacek? Toronto? I was baffled. Neither were on my Czech radar screen.

Jacek explained that he had just met a man called George Brady. George and his sister Hana Brady, who grew up in Moravia, were the subjects of an internationally acclaimed children’s book by Karen Levine about the Holocaust called *Hana’s Suitcase*. Jacek was interested in acquiring George’s papers for the Holocaust Museum, and while looking at photos George had laid out for him, saw one of Eisler.

I thanked Jacek and marveled at this newest unexpected lead. After reading *Hana’s Suitcase* and the Brady family website, I e-mailed George Brady and the mystery was solved. George’s father and Eisler were first cousins! George grew up not far from Otto’s birthplace, and knew Otto as a child. And they were related in another way. Both survived Nazi concentration camps. Tragically, Hana, George’s sister, and their parents did not.

After the war, George immigrated to Toronto where he started a family and a successful plumbing business.

I was eager to meet him, not just because he was related to Eisler and knew him, but because his Holocaust story provided a rare element of hope. So, in April 2015, Joan and I made plans to go to Toronto.

George Brady looked younger than his 87 years with his bright blue eyes and thick white hair. He, his second wife Teresa, and their daughter Lara were very welcoming, although George questioned why we were focusing on him vs. all that Toronto had to offer! Joan and I knew, however, what a privilege it was to meet him and his family.

We learned through George that Otto Eisler was the youngest of six, not five, brothers. The photo that Jacek had seen, was likely taken shortly before World War I, and shows Otto’s mother Ernestine with her six sons—starting from right, Hugo, Adolf, who died in 1918, apparently due to a freak accident, Artur, Mořic, Leo, and Otto.

*Otto Eisler s bratry a matkou Ernestinou. Lara Hana Brady: archiv rodiny Brady.
Otto Eisler with his brothers and mother Ernestine. Lara Hana Brady for Brady Family Archive.*

Jiří vzpomínal, že Ota, jak mu láskyplně říkali jeho rodina a přátelé, miloval děti a často brával Jiřího „na raky“.

Než jsme odjely, Jiří a jeho rodina mě seznámili se dvěma bratrance v Praze, kteří také znali Eislera jako děti a měli ho rádi. Když jsem se s nimi setkala, pověděli mi, jak jsou rádi, že se na něj vzpomíná. „Zaslouží si to,“ řekli.

Dalším zdrojem informací byl genealog, jehož výzkum rodiny Eislerů ukázal, že Ottova manželka Trude, kterou si vzal po válce, byla také jeho sestřenicí z prvního kolene a přežila Osvětim. Spolu s Ottou, Ottovým bratrem Mořicem a Jiřím Bradým tak přežili nacistické koncentrační tábory, včetně Osvětimi, nejméně čtyři členové této rodiny. Pozoruhodné.

Stále se objevovaly nové stopy, a moje pozornost se stále více obracela k Norsku.

Část II.

V roce 2014 jsme s Joan navštívily moravské městečko Lomnice, protože tam měli bratři Eislerové víkendový dům a jejich otec, jehož předkové pocházeli z Lomnice, byl pohřben na tamějším malém hřbitově.

Během prohlídky nám naši hostitelé vyprávěli o norském historikovi jménem Bjarte Bruland. Bjarte psal knihu o holokaustu v Norsku, která zahrnovala zážitky Otto Eislera a dalšího obyvatele Lomnice, Lea Eitingera.

George recalled that Ota, as his family and friends affectionately called him, loved children and frequently took George 'na raky', fishing for crayfish.

Before we left, George and his family put me in touch with two cousins in Prague, who also knew Eisler as children and loved him. When I met with them, they told me they were glad to know he was being remembered. "He deserves it," they said.

Another reference was a genealogist whose study of the Eisler family showed that Otto's wife Trude, whom he married after the war, was also his first cousin and an Auschwitz survivor. So together with Otto, Otto's brother Mořic, and George Brady, there were at least four members of this family who survived Nazi concentration camps including Auschwitz. Remarkable.

Leads kept popping up and my attention was turning increasingly to Norway.

Part II

Back in 2014, Joan and I had visited a Moravian hill town called Lomnice because the Eisler brothers had a weekend house there and their father, whose ancestors came from Lomnice, was buried in its little cemetery.

During the tour, our hosts told us about a Norwegian historian named Bjarte Bruland. Bjarte was writing a book about the Holocaust in Norway which included the experiences of Otto Eisler and another resident of Lomnice, Leo Eitinger.

From Bjarte, with whom I began to exchange e-mails, I learned that Eisler had escaped Czechoslovakia with the help of Nansen Relief—an organization founded in 1936 by Odd Nansen, son of Fridtjof Nansen, the Norwegian explorer and humanitarian.

Bjarte also mentioned that a Norwegian woman named Jenny Dante, whose family was involved in Nansen Relief, had known Otto Eisler during the war, and was still alive and living in Oslo.

I made contact with Jenny and learned that her parents and older sisters often opened their home in Oslo to the refugees during the war, and that's how she met Eisler, a frequent visitor. She remembered him as a "nice man, kind, and clever..."

It was also through Jenny that I learned that the Jewish Museum in Oslo had an event in Eisler's memory in February 2016, including remarks by Petr Pelčák and the Czech ambassador. It seems that neither the Czech Republic nor Norway had forgotten Otto Eisler.

Od Bjarteho, s nímž jsem si začala psát e-maily, jsem se dozvěděla, že Eisler uprchl z Československa s pomocí organizace Nansenova pomoc, kterou v roce 1936 založil Odd Nansen, syn norského průzkumníka a humanitárního pracovníka Fridtjofa Nansena.

Bjarte také zmínil, že norská žena jménem Jenny Dante, jejíž rodina byla zapojena do Nansenovy pomoci, znala během války Otto Eislera a stále žila v Oslu.

Spojila jsem se s Jenny a dozvěděla se, že její rodiče a starší sestry během války často přijímali ve svém domě v Oslu uprchlíky, a tak se seznámila s Eislerem, který je často navštěvoval. Vzpomínala na něj jako na „milého, laskavého a chytrého muže...“.

Díky Jenny jsem se také dozvěděla, že Židovské muzeum v Oslu uspořádalo v únoru 2016 akci k Eislerově památce, na které vystoupili Petr Pelčák a český velvyslanec. Zdá se, že ani Česká republika, ani Norsko na Otto Eislera nezapomněly.

V červnu 2016 jsem odletěla do Osla a den po přiletu jsem navštívila Jenny u ní doma. Tato okouzující triadevadesátiletá žena žila sama na pahorkatém předměstí města a působila neúnavně. Toho rána natočila rozhovor s Bjartem, ale přesto trvala na tom, abych ji odpoledne navštívila.

Díky Jenny jsem získala fotografii Eislera v Norsku během války. Mám podezření, že fotografkou byla Jennyina sestra Sarah, protože byly dobré přítelkyně, a podle Jenny byl Eisler Sarah docela okouzlen. Její otec však považoval Eislera za příliš starého pro svou dceru a jejich svazku bránil.

Následujícího dne kolem poledne jsem navštívila Židovské muzeum v Oslu. Po představení mi jméno „Otto Eisler“ otevřelo další dveře, protože jsem byla pozvána na oběd se zaměstnanci muzea!

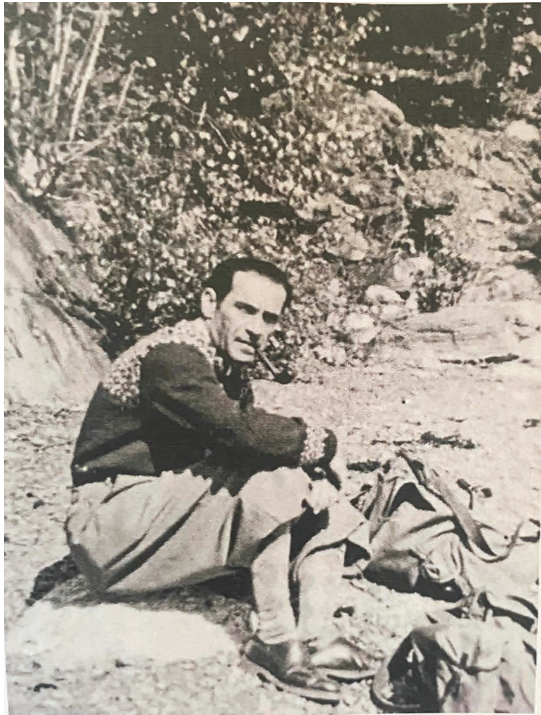
Poté mi ředitel dal kazetu s programem muzea o Otto Eislerovi a řekl: „Musíte zavolat Anne Kristine Jensenové. Je to norská architektka a ví všechno, co lze o Eislerovi vědět.“ Tak jsem jí uprostřed prohlídky muzea židovských uprchlíků zavolala. Zase jsem měla štěstí. Anne to zvedla a souhlasila, že se společně se svým manželem se mnou setkají příští den v hotelu.

Anne a já jsme se během toho prvního setkání brzy ponořily do příjemného rozhovoru – spojovala nás společná vášně pro Eislera. Anne ho objevila před lety při výzkumu v Národním archivu v Oslu. Tam našla dotazníky,

In June 2016, I flew to Oslo, and the day after my arrival I visited Jenny at her home.

This charming 93 year old woman lived by herself in the hilly suburbs of the city and seemed indefatigable. That morning she had filmed an interview with Bjarte, but still insisted I visit her in the afternoon.

Through Jenny I acquired a photo of Eisler in Norway during the war. I suspect Jenny's sister Sarah may have been the photographer as they were good friends, and in fact, according to Jenny, he was quite taken with Sarah.

Otto Eisler v Norsku na počátku 40. let 20. století.
Rodinný archiv Jenny Dante.
Otto Eisler in Norway during the early 1940s.
Jenny Dante Family Archive.

However, her father thought he was too old for his daughter and discouraged the union.

The next day, around noon, I went to the Jewish museum in Oslo. After introducing myself, the name “Otto Eisler” opened another door for me, for I was invited to have lunch with the staff!

Afterwards, the director gave me a tape of the museum's program on Otto Eisler, and said, “You need to call Anne Kristine Jensen. She is a Norwegian architect and knows everything there is to know about Eisler.” So, standing in the middle of the museum's exhibit on the Jewish refugees, I made the call. Lucky again. Anne answered and agreed to meet me, together with her husband, at my hotel the next morning.

Anne and I soon fell into a comfortable conversation during that first meeting—bonded by our mutual passion for Eisler. Anne had discovered him years before while doing research at Oslo's national archive. There she found

kteřé německá okupační správa v Norsku na jaře 1942 nařídila Židům vyplnit. Tyto dotazníky měly později v tom samém roce pomoci úřadům při shromažďování Židů k deportaci.

Anne si všimla, že styl psaní v jednom z dotazníků byl typický pro architektky a podobný jejímu vlastnímu. V tu chvíli si uvědomila, že „to jsem mohla být já“. Šlo o Otto Eislera, a od té chvíle se o něm chtěla dozvědět vše, co mohla.

Kniha, na kterou jsme obě spoléhaly, *Postoj proti tyranii* od Maynarda Cohena, popisovala cestu na útěku, kterou Otto, Hugo, Helene, Leo Eitinger a několik dalších českých uprchlíků podnikli z Osla na západní pobřeží Norska v březnu 1940, poté, co Němci zemi obsadili. Anne mi nabídla, že mě příští rok vezme na stejnou cestu do malého městečka, kde skončili. S radostí jsem to přijala.

Následujícího května jsme se s Anne a jejím manželem Geirem vydali vlakem, autobusem a trajektem do vesničky Nesjestrand na západním pobřeží Norska, kde Eisler žil jeden rok.

Našimi dvěma hostiteli v Nesjestrandě byli Magnar, velmi zdatný šestaosmdesátiletý muž, který znal Eislera, když mu bylo osm let, a žena jménem Grete, která byla příliš mladá na to, aby poznala Eislera během války, zato celý život slýchala příběhy o uprchlících. Setkala se s ním dvakrát – jednou v roce 1966, když je Eisler s manželkou navštívili v Nesjestrandě, a podruhé v červnu 1968, když Grete s manželem navštívili Eislerovy na Neumannově 10 několik týdnů před Ottovou smrtí.

Nejprve jsme se zastavili před malým hotelem. Hotel má výhled na přístaviště, velký fjord Romsdal a zasněžené hory v pozadí. Eisler a jeho skupina tam bydleli po svém příjezdu a on sedával na verandě a kreslil.

Hotel v Nesjestrandě,
kde uprchlíci ze začátku bydleli.

Foto: autorka

*Hotel in Nesjestranda
where the refugees first stayed*
Photo: author

questionnaires that German-occupied Norway had required Jews to fill out in the spring of 1942. These questionnaires would assist the authorities later that year in rounding up the Jews for deportation.

Anne noticed that the writing style on one of the questionnaires, typical of architects, was similar to her own. In that moment she realized “he could have been me.” It was Otto Eisler, and from then on she wanted to learn everything she could about him.

A book we both relied on, *A Stand Against Tyranny* by Maynard Cohen, described the escape route that Otto, Hugo, Helene, Leo Eitinger, and several other Czech refugees made from Oslo to the west coast in March 1940, after the Germans occupied the country. Anne offered to take me the next year on that same journey to the little town where they ended up. I gladly accepted.

The following May, Anne, her husband Geir, and I traveled by train, bus, and ferry to Nesjestranda on the west coast of Norway, where Eisler lived for a year.

Our two hosts in Nesjestranda were Magnar, a very fit 86 year old, who had known Eisler when he was eight. And a woman named Grete, who was too young to have known Eisler during the war, but had heard the story of the refugees all her life. She did meet him twice—once in 1966 when he and his wife visited Nesjestranda, and again in June 1968 when she and her husband visited the Eislers at Neumannova 10 a few weeks before Otto died.

We first stopped in front of a small hotel. The hotel overlooks a wharf, the great Romsdal fjord, and the snow-topped mountains beyond. Eisler and his group stayed there after they first arrived, and he would sit on the porch and make drawings.

Fjord Romsdal
a přístaviště
naproti hotelu
Foto: autorka.
*Romsdal fjord and
the wharf opposite
the hotel.*
Photo: author.

Když se v hotelu objevili němečtí vojáci, uprchlíci se přestěhovali na Magnarovu rodinnou farmu vzdálenou asi půl kilometru. Magnar vzpomínal, že Eisler strávil mnoho dní řezáním dřeva do čtyř kamen na farmě a Nesjestrandu nazýval „rájem“.

Magnarův rodinný dům, kde Eisler bydlel, stojí naproti dlouhé louce, která se táhne až k vodě.

Eisler maloval krajinu v Nesjestrandě a tyto obrazy jsou dnes vystaveny v místní škole. Zachycují výhledy lépe než jakékoli fotografie, které jsem pořídila.

Podle našich hostitelů se Otto, jeho bratr Hugo a švagrová Helene obávali, že budou odhaleni, a v květnu 1941 Nesjestrandu opustili. Ostatní, včetně Lea Etingera a ženy z Brna jménem Nora Lustigová, v Nesjestrandě zůstali a v říjnu 1942 byli deportováni z malého přístaviště naproti hotelu.

Po opuštění Nesjestrandy se Hugo a Helene vydali do Lillestrømu, kde Hugo našel práci v továrně. Na podzim 1942 se jim podařilo dostat do Švédska, ale Otto z nějakého důvodu uprchnout nedokázal.

Něco se nezdařilo a byl zajat někde poblíž hranic. Někteří si mysleli, že byl zastřelen, ale nikdo to nevěděl zaručeně. Zdálo se, že nebylo možné to zjistit.

Dům na farmě Malo v Nesjestrandě, kde Otto Eisler žil v letech 1940–1941. Foto: autorka.

House on Malo farm in Nesjestranda where Otto Eisler lived from 1940–41. Photo: author.

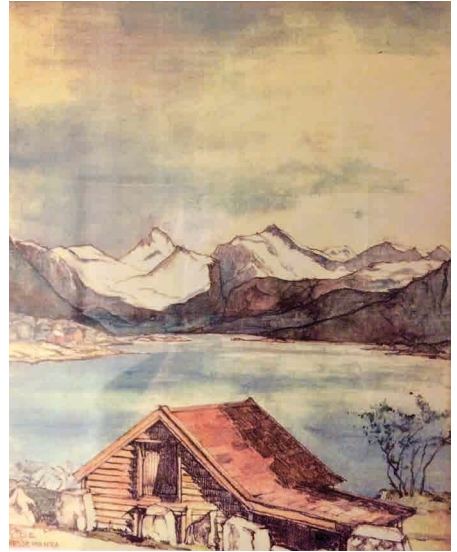
Nyní se musím vrátit do roku 1939. Díky dvěma vynikajícím badatelům, Bjarteovi a Anne, jsem lépe pochopila, jak se Eislerovi podařilo nejen opustit Československo, ale také odjet do Norska.

Podle Bjarteho byl Odd Nansen, sám také architekt, osobním svědkem německé okupace Československa v roce 1939. Během Nansenovy návštěvy Prahy „se (náhodou) setkal... s německým velitelem Erichem Hoepnerem v hotelové hale. Hoepner mu dal „volnou ruku“, aby odvezl co nejvíce uprchlíků („než to převezmou muži v černém“, jak to vyjádřil Hoepner)... Zpočátku nacisté upřednostňovali, aby se Židé deportovali sami (poté, co je zbavili veškerého majetku a aktiv)...

When German soldiers showed up at the hotel, the refugees moved to Magnar's family farm half a mile away. Magnar recalled that Eisler spent many days sawing wood for the four stoves at the farm and called Nesjestranda "paradise".

Magnar's family home, where Eisler lived, faces a long meadow that stretches down to the water.

Eisler made paintings of the scenery in Nesjestranda that are exhibited in the local school there. They show the views better than any photos I took.

Obrazy v Nesjestrandě od Otto Eislera / *Paintings in Nesjestranda by Otto Eisler*

According to our hosts, Otto and his brother Hugo and sister-in-law Helene worried about being discovered, and left Nesjestranda in May 1941. The others, including Leo Eitinger and a woman from Brno named Nora Lustig, stayed on in Nesjestranda and were deported in October 1942, from the little wharf across from the hotel.

After leaving Nesjestranda, Hugo and Helene went to Lillestrom where Hugo found a job in a factory. In the fall of 1942, they made it to Sweden, but for some reason Otto wasn't able to escape. Something went wrong and he was captured somewhere near the border. Some thought he had been shot but no one really knew. It seemed impossible to try to find out.

„Skutečným problémem, kterému čelila Nansenova pomoc,“ pokračoval Bjarte, „byla neochota norských úřadů povolit uprchlíkům přijet do Norska.“ Zajímalo ho, jak se to Ottovi, Hugovi a Helene podařilo.

Anne podrobně popsala, jak obtížné bylo v té době odjet do Norska. V e-mailu, který mi poslala, napsala: „Uprchlíci nebyli v této zemi vůbec vítáni – a Židé nebyli ani považováni za uprchlíky!“ Poznamenala, že ačkoli byla organizace Nansenova pomoc založena za účelem pomoci uprchlíkům, zejména Židům, dostat se do Norska, norské ministerstvo spravedlnosti jí přidělilo kvótu pouze 200 dospělých a 60 dětí z Německa, Československa a Rakouska dohromady.

Jak se tedy Eislerovi dostali do Norska? Zde vstupuje na scénu Thomas Theodor Heine.

Anne se o Heineho, německého židovského ilustrátora a antifašistického politického satirika, který byl blízkým přítelem Eislera, zvláště zajímá. Poprvé se setkali v Brně v únoru 1934, kdy byl Heine pozván, aby zde vystavil svá díla. Heine uprchl z Německa v roce 1933 a usadil se v Praze, ale poté, co se seznámil s Ottou a Mořicem, bydlel často u nich „ve vile s plochou střechou“, jak jejich dům nazýval.

V roce 1936 se Heine přestěhoval do zahradního domu na Neumannově 10, kde žil až do konce listopadu 1938. Od tohoto data se situace v Československu rychle zhoršovala a on cítil, že musí odejít. Do Osla dorazil na začátku prosince.

Anne vysvětlila, že Heine měl norské přátele s kontakty v parlamentu a královské rodině, kteří přesvědčili agenturu vydávající víza, aby mu vízum udělila.

Ale později v Norsku, jak napsala, „byl Heine... hluboce znepokojen osudem Eislerových v Brně... naléhal na [Nansenovu pomoc], aby je zahrnuli do své kvóty uprchlíků. A tak se také stalo...“ Jejich žádosti pomohlo, že Eislerovi byli profesionálové.

A tak se Otto, Hugo a Helene dostali do Norska. Jak a kde byl Otto nakonec zajat, však stále nebylo známo.

Ale Anne to s pomocí Bjarteho také zjistila.

Měsíc po naší cestě do Nesjestrandy mi Anne napsala toto:

„Ve své nové knize *Holokaust v Norsku* píše Bjarte Bruland, že Otto Eisler byl zatčen [v jihovýchodní pohraniční oblasti poblíž švédských hranic zvané Eidskog]... a že Eislera zadržel celník, který ho předal místní policii. Dnes je tam malé muzeum, [které dokumentuje]... migraci uprchlíků z Norska do Švédska.“

Now I must take you back to 1939. For thanks to those two superb researchers, Bjarte and Anne, I obtained a better understanding of how Eisler was not just able to leave Czechoslovakia but also to go to Norway.

According to Bjarte, Odd Nansen, himself an architect, personally witnessed the German occupation of Czechoslovakia in 1939. During Nansen's visit to Prague, "he met (coincidentally)... the German commander Erich Hoepner in a hotel lobby. Hoepner gave him a 'carte blanche' to take out as many refugees that they could ("before the men in black take over", as Hoepner put it)... In the beginning, the Nazis preferred Jews to self-deport (after they stripped them of all their properties & assets)..."

"The real problem facing Nansen Relief," Bjarte continued, "was the reluctance of Norwegian authorities to allow refugees to come to Norway." He wondered how Otto, Hugo, and Helene managed to accomplish this.

Anne elaborated on the difficulty of going to Norway at this time. In an e-mail to me, she wrote that "Refugees were not at all wanted in this country—and Jews were not even regarded as refugees!" She noted that while Nansen Relief was established to help refugees, especially Jews, come to Norway, the Norwegian Ministry of Justice gave Nansen Relief a quota of only 200 adults and 60 children from Germany, Czechoslovakia, and Austria combined.

So how did the Eislers get to Norway? This is where Thomas Theodor Heine comes in.

Anne's particular interest is in Heine, the German Jewish illustrator and antifascist political satirist, who was close friends with Eisler. The two first met in Brno in February 1934 when Heine was invited to exhibit his works here. Heine had fled Germany in 1933 and settled in Prague, but after he met Otto and Mořic, he would often stay with them "in the flat-roofed villa" as he called their house.

In 1936, Heine moved into the garden house at Neumannova 10 where he lived until late November 1938. By then the situation in Czechoslovakia was rapidly deteriorating and he felt he had to leave. He arrived in Oslo in early December. Anne explained that Heine had Norwegian friends with connections to the Parliament and the Royal Family, who in turn prevailed upon the agency that issued visas to grant him one.

But now in Norway, she wrote, "Heine was... deeply worried about the Eislers in Brno...{He}... urged {Nansen Relief} to include them in their quota of refugees. So they did..."

It helped in their application that the Eislers were professionals.

And that's how Otto, Hugo, and Helene got to Norway. But how and where Otto was eventually captured was still unknown.

Anne, with the help of Bjarte, found that out as well.

Muzeum v Eidskog; Norsko, poblíž švédských hranic.
Foto: Anne Kristine Jensen.
Museum in Eidskog, Norway near the Swedish border.
Photo: Anne Kristine Jensen.

Když Anne muzeum navštívila, potkala muže jménem Vidar. „...Má muzeum na starosti ... a [je] majitelem sousedního domu, který kdysi patřil celníkovi! Zeptala jsem se Vidara na Otto Eislera, ale on o něm nikdy neslyšel... Tak jsem jen pořídila pár fotek, zapsala se do knihy návštěv a odešla – velmi zmatená a zklamaná.“

„O hodinu později mi Vidar zavolał: ‚Byl jsem šokován tím, co jste mi řekla,‘ řekl, ‚nemohl jsem uvěřit, že ten příběh může být pravdivý! Ale bylo to tak!‘ Vrátil se do svého domu velmi rozrušený. Náhodou ho navštívila stará žena (... možná jeho matka nebo tchyně) a on jí vyprávěl, co právě zažil. ‚Ach, můj Bože!‘ odpověděla, ‚tolik jsem na toho muže – Otto Eislera – myslela, nikdy jsem na něj nemohla zapomenout! Pamatuji si, jak seděl právě tady, v této místnosti, u tohoto stolu – u stejného stolu, u kterého teď sedíme my dva...! – a jedl své poslední jídlo předtím, než byl zatčen!‘“

„[Té staré ženě] bylo v říjnu 1942 patnáct let a situace v pohraniční oblasti, kde žila se svou rodinou, se stávala každým týdnem napjatější. Její otec a bratr pomáhali uprchlíkům dostat se do Švédska. Prozrazení znamenalo smrtelné nebezpečí. Jednoho dne si s bratrem najednou všimli uprchlíka ležícího na zemi přímo před jejich domem. Byl úplně vyčerpaný, sotva schopen chůze, promrzlý a hladový. Jmenoval se Otto Eisler. Vzali ho dovnitř, umístili do pokoje s postelí, aby si odpočinul, a dali mu najíst. Její bratr ho chtěl odvézt ke švédským hranicím, vzdáleným dva kilometry. Bohužel ho však zahlédl jeden ze sousedů, který ho považoval za podezřelého... Celník, jejich otec, nebyl doma a na krátkou dobu ho zastoupil náhradník, který se cítil povinen uprchlíka nahlásit místní policii. A bohužel policista ve službě byl loajální k Němcům.“

„Varovali jsme Otto Eislera“, řekla ta stará žena Vidarovi, „a otevřeli okno v jeho pokoji, aby mohl utéct, ale nemohl. Měl těžká zranění na nohou... Pohled na něj, jak ho vynáší z domu, zavěšeného mezi dvěma policisty – ten mě provází celý život...“

A month after our trip to Nesjestrand, Anne e-mailed me the following: "In his new book *{The Holocaust in Norway}*, Bjarte Bruland writes that Otto Eisler was arrested {in the south-eastern border-area close to Sweden known as Eidskog}... that Eisler was picked up by a customs officer who handed him over to the local police authority. Nowadays there is a small museum {there that explains}... the refugee migration from Norway to Sweden."

When Anne visited the museum, she met a man named Vidar. "...He is in charge of the museum... and {is} the owner of the house next door, once the home of the custom officer! I asked Vidar about Otto Eisler, but he had never heard about him... So I just made some photos, wrote my signature in the guestbook, and left the place—very...confused and disappointed.

"One hour later Vidar called me up: "I was shocked by what you told me," he said, "I did not want to believe... the story... could be true! But it was right!" He had gone back into his house, very upset. Accidentally an old woman (...possibly his mother or mother-in-law) was visiting him... and he told her what he just had experienced. "Oh, my God!" she answered, "I have been thinking so much of that man – Otto Eisler – I could never forget him! I remember him sitting right here, in this room, by this table – the very same table as you and me right now...! – having his last meal before he was arrested!"

"{The old woman} was fifteen years old in October 1942, and the situation in the border area where she and her family were living became more tense every week. Her father and brother were assisting refugees in getting to Sweden. To reveal information could be deadly dangerous... Suddenly one day she and her brother {became}... aware of a refugee lying on the ground just outside their house. He was completely exhausted ...hardly able to walk..., cold and ... starving... His name was Otto Eisler. They brought him inside the house, gave him a room with a bed to rest, and served him a meal. Her brother intended to {take} him to the Swedish border, two kilometers away. But unfortunately {Otto} had been observed by some neighbor, who found him suspect... The custom officer, their father, was not at home, {and} was for a short... time replaced by a substitute... who felt obliged to report... the refugee to the local police. And unfortunately, the policeman at work was loyal to the Germans.

"We warned Otto Eisler," the old woman said to Vidar, "and we opened the window in his room to make it possible for him to escape, but he was unable to get away. He had bad injuries in his legs... The sight of him, being carried out of the house, hanging between two policemen—it has been with me all my life," the old woman said...

Anne pokračovala: „... I když věděla, že Otto Eisler přežil holokaust, je to pro ni stále trauma...“

Eislera ale čekalo další trauma. Díky Bjarteovi víme, že po svém zatčení 30. října 1942 byl odvezen do okresního vězení a poté do nechvalně proslulé věznice v Oslu, kde ho mučila policie. Odtud byl převezen do Grini, německého koncentračního tábora nedaleko Osla. Několik měsíců také strávil v nemocnici Ullevål v Oslu, kde se léčil ze svých zranění. Nakonec byl 21. srpna 1943 deportován do Osvětimi, kde zůstal jeden a půl roku.

Podle rozhlasového rozhovoru, který Eisler poskytl v roce 1966, opustil Osvětim 18. ledna 1945 v rámci německé evakuace tábora, když se válka chýlila ke konci. V rozhovoru popisuje tuto část svého utrpení.

„... tak jsme se vydali na ten slavný pochod smrti z Osvětimi do Gross-Rosenu, což bylo peklo. Osvětim nebyla žádná legrace, ale Gross-Rosen bylo peklo. A pak z Gross-Rosenu do Buchenwaldu. Šli jsme asi 18 dní. A šli jsme jen v noci. Přes den jsme se museli schovávat někde v hromadách, a pokud někdo nemohl jít, nebo vystoupil z řady, prostě ho zastřelili... Asi 6 dní jsme nedostali žádné jídlo a šli jsme a šli a šli. Byl jsem bosý. A v lednu bylo docela chladno. Ale nic, ani jsem se nenachladil, nic. Když jsme odcházeli, byly nás čtyři tisíce. Do Buchenwaldu nás dorazilo pět set...“

A odtud byl 11. dubna 1945, přesně šest let od dne, kdy byl zatčen a poslán na Špilberk, Otto Eisler konečně osvobozen.

A přesto se zdá, že tyto hrůzy přežil nejenom fyzicky, ale i psychicky. Lenka Konečná, která Eislera znala po válce jako dítě, mi řekla, že ho nikdy neviděla smutného. Kdo ví, s jakými démony žil, ale jeho manželství bylo podle všeho šťastné a on se vrátil k životu s humorem, laskavostí a pozitivním přístupem. Stejně jako jeho bratranec Jiří Brady.

Jak řekl v rozhovoru: „No, můj hněv mě udržel naživu, víte? ... hlad a zima mi nevadily, ale úplné zbavení lidské důstojnosti ano... A tak jsem si pomyslel: Vy se nedožijete toho, že bych tu zdechnul. Musím to přežít! A přežil jsem to.“

Doslov

V létě 2017 jsem se setkala s Petrem Pelčákem, tak, jak to často dělávám, když jsem v Brně. Ptám se ho na jeho práci a na nové poznatky týkající se Křenové 14 a vždy se mu snažím něco zajímavého přivést. V předchozím roce to byla kniha z Muzea moderního umění v New Yorku, která vypráví příběh výstavy MoMA z roku 1932. Tentokrát jsem měla fotografie toho, co je možná jediným Eislerovým architektonickým dílem v Norsku – malého domku, který stojí na kopci za Gretiným domem v Nesjestrandě. Řekla mi, že

Anne continued: "... Even if she is aware...that Otto Eisler survived the Holocaust, it is still such a trauma..."

More trauma was in store for Eisler. Thanks to Bjarte, we know that after his arrest, on October 30, 1942, he was taken to a county prison, and then to a notorious prison in Oslo where he was tortured by the police. From there he went to Grini, a German concentration camp outside of Oslo. He also spent months in Ullevål Hospital in Oslo for treatment of his injuries. Finally, on August 21, 1943, he was deported to Auschwitz, where he remained for one and one-half years.

According to the radio interview Eisler gave in 1966, he left Auschwitz on January 18, 1945, as part of the German evacuation of the camp as the war was coming to an end. He describes that part of his ordeal in the interview.

"... so we went on that famous death march from Auschwitz to Gross-Rosen, which was hell. Auschwitz was no fun, but Gross-Rosen was hell. And then from Gross-Rosen to Buchenwald. We walked for about 18 days. And we only went at night. During the day, we had to hide in some stacks somewhere, and if anyone could not go {or stepped out of line}, they simply shot him...We did not get any food for about 6 days, and we walked and walked and walked. I was barefoot. And it was quite cold in January. But nothing, I did not even catch a cold, nothing. There were 4,000 of us when we left. And 500 of us came to Buchenwald..."

And from there on April 11, 1945, exactly six years from the day that he was arrested and sent to Špilberk, Otto Eisler was finally liberated.

And yet, he seems to have survived these horrors psychologically as well as physically. Lenka Konečná, who knew Eisler as a child after the war, told me she never saw him looking sad. Who knows what demons he lived with, but his marriage was, by all accounts, happy, and he resumed his life with humor, kindness, and a positive outlook. Like his cousin George Brady.

As he said in the interview, "Well my anger kept me alive, you know?... hunger and cold, that did not bother me, but the complete deprivation of human dignity {did}... And so, I {thought}.... You will not live to see me die here. I must survive it! And I survived it."

Epilogue

In the summer of 2017, I met with Petr Pelčák, as I often do when I'm in town. I ask him about his work and any new insights regarding Křenová 14, and I try to give him something. The previous year it was a book from the Museum of Modern Art in New York which tells the backstory of the 1932 MoMA exhibit. This time I had photos of what may possibly be Eisler's only architectural work in Norway—a little house that stands on a small hill behind

se předpokládá, že navrhl přístavbu k této 200 let staré chatrči, i když pro to neexistuje žádný důkaz.

Malý dům v Nesjestrandě před přístavbou, namalovaný Otto Eislerem

Otto Eisler's painting of little house in Nesjestranda before the addition

Přístavba měla sloužit jako kancelář farmy, ale nikdy zde nebyla instalována elektřina ani topení. Další záhada, která se přidala k ostatním.

Během našeho setkání Petr také zmínil, že nedávno viděl několik výkresů pojišťovny, které Eisler vypracoval na konci 30. let. Na výkresech byly na fasádě obdélníkové obklady podobné těm na Křenové 14. Petr si myslí, že by to mohlo znamenat, že Eisler, možná ovlivněn nejistotou té doby, experimentoval s materiály a pravděpodobně přemýšlel o tom, že by bytový dům mých prarodičů mohl být prototypem pro tuto další budovu, která však nikdy nebyla realizována. Jinými slovy, spíše než argument, že Eisler nebyl architektem, mohou tyto obklady poskytovat další důkaz, že jím skutečně *byl*.

Od chvíle, co nás Eva poprvé zavedla s Joan k bráně, jsem díky Lence a Luborovi často navštěvovala Eislerův dům v Neumannově ulici. Vila – hranatá, ale elegantní – stojí na Žlutém kopci, vysoko, ale přesto skrytá. Když sedíte na terase a díváte se dolů na zahradu, která se svažuje od domu, uslyšíte jen zpěv ptáků, možná ucítíte lehký vánek a zachytíte jemný pohyb mezi majestátními stromy, které Eisler kdysi zasadil. Sedět tam znamená poznat klid a radost, které na tomto místě pociťoval, a jeden z důvodů, proč se do Brna vrátil.

Grete's place in Nesjestranda. She said he is believed to have designed the addition to this 200-year-old shack although there is no proof.

The addition was meant to be the office of the farm, yet electricity and heating were never installed. Another mystery to add to the pile.

Autorka před přístavbou k malému domku v Nesjestrandě.
Foto: Anne Kristine Jensen.
Author in front of the addition to the little house in Nesjestranda.
Photo: Anne Kristine Jensen.

Also during our meeting, Petr said he recently saw some drawings for an insurance building made by Eisler in the late 1930s. The drawings showed rectangular tiles on the façade similar to Křenová 14. Petr thought this indicated that Eisler, perhaps influenced by the uncertainty of the times, was experimenting with materials. That maybe he was intending for my grandparents' apartment house to be the prototype for this other building that was never realized. In other words, the tiles, rather than arguing that Eisler was not the architect, may provide more evidence that he *was*.

Thanks to Lenka and Lubor, I have often visited Eisler's home on Neumannova Street since Eva first led Joan and me to its gate. The house, box-like yet graceful, stands tall, if hidden, on Yellow Hill. If you sit on its terrace looking down through the garden that slopes away from the house, you'll hear only birds singing, and you may feel a slight breeze and see a gentle movement among the now majestic trees that Eisler planted long ago. To sit there is to know the peace and joy he felt in that place and one of the reasons he came back to Brno.

Díky mému otci, který získal zpět dům v Křenové ulici, mám také hmatatelný důkaz o vizi budoucnosti mých prarodičů. Jejich budova je vše, co zde z naší rodiny zbylo, ale těší mě, že je stále místem k bydlení i podnikání. Je také součástí Eislerova odkazu, dokud nezjistíme něco jiného, a já si představuji jakési hrdinství v její robustní a tvrdohlavé přítomnosti – svědectví o jejich tvůrcích.

Na závěr vám ukážu ještě dvě Eislerovy kresby – tentokrát jeho dvou milovaných psů, kteří se oba jmenovali Alan. Kopie těchto kreseb visí díky Evě a Lence vedle sebe v mém domě v Americe.

Děkujeme. Thank you.

Thanks to my father, who reclaimed the house on Křenová Street, I also have tangible evidence of my grandparents' vision for the future. Their building is all that's left of our family here, but it makes me happy to know that it is still a place of residence and business. It's part of Eisler's legacy too, until we discover otherwise, and I imagine a kind of heroism in its sturdy and stubborn presence—a testament to its creators.

I leave you with two more Eisler drawings—these of two of his beloved dogs, all named Alan—copies of which, thanks to Eva and Lenka, hang side-by-side in my home in America.

Thank you. Děkuje.

Foto z autorčiny přednášky na Lipové 33 v rámci festivalu ŠTETL Fest Brno, 2025

Photo from author's lecture at Lipová 33 as part of the ŠTETL Fest Brno festival, 2025

Zdroje / References

Hlaváčková, P. – Valdhansová, L. (eds.): *Brno Architecture Manual (Brněnský architektonický manuál)*. Brno: House of Arts (Brno: Dům umění města Brna), 2011. <https://www.bam.brno.cz>

BRNO Jewish (Židovské Brno). Brno: Jewish Community of Brno (Židovská obec Brno), 2009.

Schulze, F.: *Philip Johnson: Life and Work (Philip Johnson: Život a dílo)*. New York: Alfred A. Knopf, 1994.

Hitchcock, H.-R. – Johnson, P.: *The International Style (Mezinárodní styl)*. New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1995.

“Concentration Camps Inmates Questionnaire”, signed May 3, 1945 by Otto Eisler in Buchenwald. Washington, DC: U.S. Holocaust Memorial Museum. „Dotazník pro vězně koncentračních táborů“, podepsaný 3. května 1945 Otto Eislerem v Buchenwaldu. Washington, DC: Americké muzeum holokaustu.

Dopis Ministerstva kultury v Praze, podepsaný 17. června 2013 Petrou Ulbrichovou, vedoucí odboru památkové péče. Letter from Ministry of Culture in Prague, signed June 17, 2013, by Petra Ulbrichová, Head of the Department of Monument Protection.

Pelčák, P. – Škrabal, J. – Wahla, I. (eds.): *Otto Eisler: 1893–1998*. Brno: Obecní dům Brno, 1998.

Rozhovor Aleny Tučkové s Otto Eislerem, 1966. Rozhlasový záznam. Interview of Otto Eisler with Alena Tučková (1966). Radio recording translated from the Czech by Andrea Veselá.

Levine, K.: *Hana's Suitcase: The Quest to Solve a Holocaust Mystery (Hanin kufřík: Pátrání po záhadě holokaustu)*. Toronto: Second Story Press, 2002.

Bruland, B.: *Holocaust i Norge (Holocaust v Norsku) (The Holocaust in Norway)*. Oslo: Dreyers Forlag, 2017.

«Spørreskjema for jøder i Norge fra Oslo politidistrikt» („Dotazník pro Židy v Norsku, vyplněný Otto Eislerem, datován 4. března 1942, Oslo: Policejní okrsek“; “Questionnaire for Jews in Norway from Oslo police district, filled out by Otto Eisler on March 4, 1942”). <http://www.arkivverket.no>

Cohen, M.: *A Stand Against Tyranny: Norway's Physicians and the Nazis (Postoj proti tyranii: Norští lékaři a nacisté)*. Detroit: Wayne State University Press, 1997.

Riley, T.: *The International Style: Exhibition 15 and the Museum of Modern Art (Mezinárodní styl: Výstava 15 a Muzeum moderního umění)*. New York: Rizzoli/CBA, 1992.

Poděkování / Acknowledgements

Ráda bych poděkovala následujícím osobám, které mi s touto prací pomohly a v mnoha případech mi také nabídly své přátelství a pohostinnost. Jsem jim velmi vděčná.

I would like to thank the following individuals who helped me with this work, and in many cases also offered me their friendship and hospitality. I am very grateful.

Michlean Amir, Jiří Brady a rodina / *and family*, Bjarte Bruland, Jenny Dante a rodina / *and family*, Michal Doležel, Eva Engler & Jonathan Engler, Michael Fincham, Kathleen Frank, Paula Gabbard, Raquel Gomes, Melanie Griffin, Martin Hrdina & Michal Pavlík, Peggy Jackson & Fred Bowen, Anne Kristine Jensen & Geir Gitlestad, Miluše Juříčková, Jaroslav Klenovský, Lenka Konečná & Lubor Konečný, Natalie Korytnyk, Vít Křesadlo, Jan Kříž, Irena Kunovská, David Kutálek, Sidsel Levin, Anne Grete Malo, Magnar Malo, Vlasta Měšťanková, Andrea Mikitová, Jan Morkus, Elizabeth Newman-Smith & Eric Smith, Jacek Nowakowski, William O'Sullivan, Pavel Osvald, Jaroslava Osvaldová, Blanka Owensová, Petr Pelčák & Veronika Pelčáková, Monika Postbieglová, Hana Povolná & Alena Štěpánková, Nicole Richard, Judith Slater, Linda Sapin & John Peacock, William Schofield, Arleen & Ian Seed, Hans Soetaert, Eva Šamánková a rodina / *and family*, Mats Tangestuen, Elisabeth Thomas, Valerie Tripp, Donald Vannoy, Andrea Veselá, Joan Zegree & Spider Kedelsky.

Český překlad / *Czech Translation*: Kateřina Báňová

Mad Birkami

Panenská ulice v Brně? Obraz Gustava Böhma ve sbírkách Moravské galerie

Dodatek k výstavě Druhá tvář Brna¹

ROBERT JANÁS

Na přelomu let 2023 a 2024 uspořádalo Muzeum města Brna na Špilberku výstavu Druhá tvář Brna, která mapovala život a tvorbu čtyř nejvýznamnějších brněnských německých malířů první poloviny 20. století, Bruno Berana, Gustava Böhma, Augusta Potuczecka a Hanse Friedricha Wachy. Součástí expozice byl také Böhmův obraz s názvem *Panenská ulička v Brně*.² Obraz byl zapůjčen ze sbírek Moravské galerie, kde dlouhá léta ležel v depozitáři a teprve nedlouho před výstavou Druhá tvář Brna byl zapůjčen Muzeu Brněnska do nové stálé expozice ve Vile Löw-Beer, kam se pak ze Špilberku zase vrátil.

Zapojení tří brněnských muzejních institucí v rámci jedné výstavy možná příznačně ladilo i s komplikovanou proveniencí obrazu. Böhmova malba se sice nachází ve sbírkách Moravské galerie, ale tam byla podle inventárních záznamů převedena v roce 1934 z Muzea města Brna.³ Přesněji řečeno byla převedena do Obrazárny Moravského zemského muzea, z níž se Moravská galerie v roce 1961 vyvinula. Přesun proběhl za působení Jaroslava Helferta (1883–1972), který zastával zároveň funkci ředitele Moravského zemského muzea a Muzea města Brna a svévolně v koordinaci s popřevratovou radnicí prováděl převody sbírkových předmětů mezi oběma institucemi. Helfert

- 1 Za přínosné konzultace k inventárním záznamům Muzea města Brna děkuji pracovníkům Oddělení historie Muzea města Brna Mgr. Anežce Špinlerové a Michalu Hančákovi.
- 2 Janás, Robert: *Druhá tvář Brna, Brněnští malíři první poloviny 20. století*, Brno 2023, s. 29.
- 3 Inventář sbírky H. Gomperze „M“ Dlouhodobá zápůjčka, č. 509.

byl z odborného hlediska průměrným historikem, který nedlouho před první světovou válkou přišel do Brna z Čech se zastávkou ve Vídni, kde absolvoval vysokoškolská studia. Neměl k Moravě žádné vazby, neznal do hloubky místní kontext a jako své poslání viděl počestění Moravy. Po vzniku Československa se jevil jako ideální člověk pro prosazování kulturní politiky nového státu a bylo mu svěřeno vedení obou obdobně zaměřených muzejních institucí v Brně. Meziinstitucionálními převody sbírek ale způsobil značný chaos. Kromě nákupů do sbírek městského muzea, tvořily značnou část exponátů právně validní dary městu Brnu, včetně jádra uměleckých sbírek Muzea města Brna v podobě odkázaných soukromých sbírek Heinricha Gomperze (1843–1894) a Eduarda Sykory (1835–1897). Ty podobnou funkci dnes plní v Moravské galerii. I když je na inventární knize v Moravské galerii připsáno, že se jedná o majetek města Brna, upadla tato skutečnost poněkud v zapomnění. Na Ministerstvu kultury jsou tato umělecká díla evidována jako všechny ostatní sbírkové předměty spravované Moravskou galerií. Vzhledem k tomu, že je dnes Moravská galerie příspěvkovou organizací Ministerstva kultury, tedy státní, spadají v důsledku do majetku České republiky. Jaroslavu Helfertovi se tak podařilo vyrobít potenciální právní problém.

Komplikovanou otázkou je ale také otázka, co malba *Panenská ulička v Brně* vlastně zobrazuje. Odpověď se zdá na první pohled jednoduchá, Panenskou ulici v Brně. Panenská patřila mezi nejstarší brněnské ulice a formovala se už od 13. století při západních hradbách města v někdejší Veselé čtvrti. Vedla z horního okraje dnešního Dominikánského náměstí mezi dnešní Novou radnicí a Palácem Jalta na sever přes areál dnešního hotelu International, stáčela se na východ a nakonec vyústila do Veselé ulice. Měla poměrně komplikovaný průběh, při němž směrem od náměstí klesala a na trase se dvakrát lomila doprava. Kterou část by měl zachycovat Böhmův obraz? Přináší pohled do mírně klesající křivolaké noční ulice ozářené jen plynovou lampou a několika svítícími okny. Sugestivně vystihuje atmosféru, kdy světla lamp modelují barvy v jemných přechodech odstínů. Výtvarné pojetí umocňuje poetiku starých městských zákoutí. Zároveň ale znejasňuje detaily a obrysy v malířském sfumatu. Z čistě dokumentačního hlediska tak poněkud ztěžuje přesnou identifikaci místa. Záběr nemůže pocházet z první třetiny Panenské ulice u Dominikánského náměstí. Tam pravou stranu uliční fronty zabírala boční strana Markraběcího domu zbořeného v roce 1904, levou pak částečně zeď dnešní Nové radnice. Poslední třetina ústí do Veselé ulice z jedné strany lemovaná kasárnami a z druhé strany vesměs jednopatrovými domy s nevěstinci vedla přímo a plochým terénem. Nejméně fotograficky zdokumentovaná byla prostřední část Panenské ulice. Pro celou Panenskou ulici ale platilo, že jí dominovaly dvoupatrové domy, mezi nimiž místy vyčnívaly budovy, které měly o jedno patro více. Tyto

vícepodlažní domy spolu ale nesousedily a rozhodně nedosahovaly výšky čtyř podlaží, jak jsou vidět na Böhmově obrazu, kde tvoří celou uliční řadu.

Na malbě Gustava Böhma evidované v Moravské galerii pod názvem *Panenská ulice* rozhodně zmíněná ulice není vyobrazena. O jakou ulici se tedy jedná? Odpověď se dá nalézt v depozitářích Muzea města Brna, v podsbírce dějin architektury. Ta spravuje soubor akvarelů Carla Weiße (1860–1931). Weiß byl moravský malíř, který jako řada jeho krajanů žil trvale ve Vídni. Udržoval kontakty se svou rodnou zemí a patřil mezi členy uměleckého spolku Mährischer Kunstverein.⁴ Nepatřil mezi malíře, kteří by ve Vídni slavili úspěchy na výstavách v Künstlerhausu, ani nefiguroval mezi jeho členy.⁵ Nevšímala si ho umělecká kritika. Řadil se mezi tvůrce vedut, jejichž cílem bylo s výtvarným citem dokumentárně zachytit pohledy do městských ulic. Vytríbeným malířským rukopisem a schopností jemnými barevnými odstíny a rozvržením světla vystihnout atmosféru místa patřil ke špičce soudobé vedutistické tvorby ve Vídni. Na přelomu 19. a 20. století vytvořil rozsáhlý cyklus akvarelů, které zaznamenaly podobu centra Brna a v menší míře i přilehlých čtvrtí před rozsáhlými asanacemi.

Jeden z Weißových akvarelů ze sbírek Muzea města Brna zachycuje Ševcovskou uličku.⁶ Při srovnání s Böhmovým obrazem katalogizovaným jako Panenská ulička je zcela zřejmé, že jde o tutéž ulici. Ševcovská spojovala Radnickou ulici s dnešní Masarykovou. Procházela blokem budov zhruba o třicet metrů severněji než dnešní Průchodní a ústila proti jižní části domu Radnická 4, kde dnes sídlí Galerie TIC. Úzká ulička dlážděná kočičími hlavami se sice nelomila, ale měla velmi křivolaký průběh, který ji neumožňoval zachytit v jednom záběru. Weiß si jako výchozí stanoviště své malby podobně jako Böhm vybral místo v horní části uličky u ústí do Radnické. Zvolil stejný úhel a osu pohledu, jen zhruba o dva metry blíž Radnické. Böhmův obraz *Panenská ulička v Brně* by se tak ve skutečnosti měl jmenovat Ševcovská ulička.

Ševcovská ulička nesla svůj název od roku 1784. Od středověku se objevovala pod názvy Kramářská, V krámech nebo dokonce Mezi bohatými krámy.⁷ I vzhledem k poloze u radnice se dá usuzovat, že šlo o adresu poměrně zámožných měšťanů. Její prestiž postupně upadala a na přelomu 19. a 20. století už zde ve stísněných podmínkách žily nemajetné vrstvy

4 *Jahresbericht 1905, Mährischer Kunstverein*, Brünn 1905, s. 15.

5 *Das Künstlerhaus I* Wladimir Aichelburg, 6. Mitglieder, Mitglieder-Gesamtverzeichnis; <http://www.wladimir-aichelburg.at/kuenstlerhaus/mitglieder/verzeichnisse/mitglieder-gesamtverzeichnis/>; vyhledáno 12. 6. 2025.

6 Inv. č. 2701.

7 Flodrová, Milena – Galasovská, Blažena – Vodička, Jaroslav: *Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování*. Brno 1984, s. 141.

obyvatelstva. V letech 1906–1908 došlo k demolici celého domovního bloku mezi Zelným trhem, Radnickou, Panskou a dnešní Masarykovou, včetně Ševcovské uličky. Na uvolněném místě vyrostl v letech 1909–1912 nový blok domů podle projektu profesora Německé státní průmyslové školy v Brně Maxima Montera (1865–1942). Této přestavbě unikl jen dům patřící Nadaci Valentina Falkensteinerja na nároží dnešní Masarykovy a Panské ulice, který se ze středověkého bloku vymykal, protože šlo o raně historizující novostavbu z poloviny 19. století. Tento dům pak byl v letech 1940–1941 nahrazen funkcionalistickou budovou podle projektu architekta a předsedy spolku Mährischer Kunstverein Waltera Orliczeka (1900–?), která se opět svým moderním pojetím vymyká z historického bloku.⁸

Nabízí se otázka, jak došlo k mylnému označení Böhmovu obrazu. Žádná popiska na malbě nic takového nenaznačuje. Skutečnost, že dílo bylo pod názvem *Panenská ulička v Brně* zaevidováno v inventáři Obrazárny Moravského zemského muzea vedeném Jaroslavem Helfertem, sama o sobě není nepochopitelná. Helfert neměl valné povědomí o historii Moravy a Brna a do moravské metropole přišel v době, kdy už Ševcovská ulička neexistovala. Pozoruhodně ale působí skutečnost, že obraz pod chybným názvem najdeme už v dobovém inventáři Muzea města Brna, odkud malbu Helfert převedl do Obrazárny Moravského zemského muzea. V Inventáři sbírek zemského hlavního města Brna se uvádí pod číslem 7796.⁹

V čele Muzea města Brna stál od jeho založení v roce 1904 jako kustod Leopold Masur (1868–1941) a vedl původní inventář sbírek. Masur byl velkým znalcem brněnské historie, autorem první sbírky brněnských pověstí a v dětství žil v těsné blízkosti Ševcovské uličky.¹⁰ Představa, že by ji nepoznal, je zcela vyloučená. Inventář ovšem vedl pouze do čísla 5127. Inventář sbírek zemského hlavního města Brna, který obsahuje zápis Böhmovu obrazu, opsal starý Masurův inventář a plynule v zápisech pokračoval. V roce 1935 byla vedle Masura do muzea přijata jako odborná pracovnice čerstvá absolventka Semináře dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Zoroslava Drobná (1907–1988), pozdější významná medievistka.¹¹ Není doloženo, že by v Muzeu města Brna působil jiný odborný pracovník, a tak zůstává Drobná

8 *Bau eines neuen Stiftungshauses in Brünn*, Volksdeutsches Abenblatt 90, 1940, 16. Folge, 20. 1., s. 4. – *Das neue Falkensteinerische Stiftungshaus in Brünn*, Brünnner Tagblatt 91, 1941, 305. Folge, 2. 11., s. 12.

9 Inventář sbírek zemského hlavního města Brna, inv. č. 7796.

10 Flodrová, Milena – Vaněk, Jiří – Menšíková, Miroslava: Encyklopedie dějin Brna, Osobnosti, Leopold Masur; <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil-osobnosti&load=30219>; vyhledáno 12. 6. 2025.

11 Hančák, Michal – Špinlerová, Anežka: „Dobry starý pán“ Leopold Masur. Forum Brunense 2024, s. 5–21.

nejpravděpodobnějším autorem zápisů do inventáře. Drobná byla brněnská rodačka. Narodila se ale v době, kdy probíhala demolice Ševcovské uličky, a tak ji nikdy neměla možnost vidět. Daná skutečnost ale neměla žádnou relevanci k mylnému označení obrazu, protože ho Drobná patrně nikdy neviděla. Zápis v inventáři doplňuje poznámka, že malba je deponována v Zemském muzeu v Brně. Zjevně se tady opakovala situace jako s Gomperzovou sbírkou. Helfert jednoduše nechal přenést Böhmovo dílo z jedné instituce do druhé, aniž by se přitom zabýval hlubším řešením právních formalit.

Pátrání po provenienci Böhmovo obrazu dostává jiný rozměr, když se dá pracovat se skutečností, že nehledáme malbu Panenské, ale Ševcovské uličky. Ve výroční zprávě městské správy za rok 1905 se uvádí, že 30. října „bylo vyjádřeno poděkování panu Gustavu Böhmovi za dar obrazu ztvárňujícího Ševcovskou uličku za večerního osvětlení“ Muzeu města Brna.¹² Obraz dnes známý pod jménem *Panenská ulička v Brně* je signován a datován rokem 1904. Nejen podle stručného popisu, ale i vzhledem ke skutečnosti, že jde o jediné umělecké dílo s daným námětem, které se dle dobových pramenů dostalo do sbírek Muzea města Brna, je zřejmé, že se zpráva v dokumentech městské rady týká malby dnes uložené ve sbírkách Moravské galerie.

Gustav Böhm (1885–1974) byl tehdy mladý dvacetiletý brněnský umělec, který právě ve Vídni dostudoval grafickou školu Höhere Graphische Lehr- und Versuchsanstalt a na základě uděleného Rotschildova stipendia odcházel do Paříže. V Paříži, kde mimo jiné studoval na Académie Julian, pak zůstal do roku 1908, kdy se vrátil do Brna. Nadále střídavě pobýval v Brně a ve Francii, kde kvůli nebezpečí nacismu od roku 1937 natrvalo zůstal. Už od mládí byl vnímán jako velký příslib nastupující generace brněnských malířů a vedle Bruna Berana a Augusta Potuczeka se v roce 1909 stal jediným umělcem mladším třiceti let, kterému Mährischer Kunstverein v dobách Rakousko-Uherska uspořádal samostatnou výstavu.¹³ Naděje do něj vkládané splnil a v dobách první republiky patřil mezi nejvýznamnější osobnosti brněnské německé výtvarné scény. Obraz Ševcovské uličky namalovaný devatenáctiletým malířem ukazuje vytříbený rukopis a schopnost autora odstupňováním světla a barevných odstínů zachytit atmosféru daného místa. Snaha přesvědčivě zachytit konkrétní místo s jeho skutečnou barevně-světelnou atmosférou odpovídala tendencím naturalismu, impresionismu a symbolismu konce 19. století. Tomuto uměleckému cíli zůstal Böhm věrný po celý život, přičemž

¹² *Gemeindeverwaltung und Gemeindestatistik der Landeshauptadt Brünn, Bericht des Bürgermeisters Dr. August Ritter v. Wieser für das Jahr 1905*. Brünn 1907, s. 484.

¹³ Janás, Robert: *Druhá tvář Brna, Brněnští malíři první poloviny 20. století*. Brno 2023, s. 9.

průběžně zjemňoval svůj výtvarný rukopis. Zůstaly mu cizí modernistické snahy, které v evropském kontextu na scénu přinášeli jeho vrstevníci, a které se staly hlavním proudem umění první poloviny 20. století.

Podnětem pro vznik Muzea města Brna se stal odkaz rozsáhlé sbírky obrazů průmyslníka Heinricha Gomperze městu Brnu. V roce 1896 byla otevřena Městská Gomperzova galerie, která zpřístupnila sbírku veřejnosti.¹⁴ Nedlouho poté ji doplnil obdobně štědrý odkaz sbírky grafik Eduarda Sykory. Obě sbírky se staly základem Muzea města Brna, které bylo zřízeno v roce 1904. To shromažďovalo nejen umělecká díla, ale i další předměty sbírkové hodnoty. Nedělo se to jen prostřednictvím nákupů, ale i četnými dary brněnských občanů. Do období této počáteční euforie spadá i Böhmův dar vlastního výtvarného díla. I v dnešní době umělci usilují o to, aby jejich díla byla zastoupena ve veřejných galerijních a muzejních sbírkách. Když není šance, že by je daná instituce zakoupila, řeší řada z nich tuto potřebu darováním uměleckého díla. Musí sice oželet okamžitý finanční zisk, ale skutečnost, že je jejich tvorba zastoupena ve veřejné sbírce, pomůže jejich propagaci a posléze často i k stoupajícímu zájmu o nákupy od soukromých sběratelů. Vzhledem k nedostatku pramenů neznáme přesně pohnutky, které Böhma vedly k donaci obrazu, ale pro nadějněho mladého malíře mohlo představovat zastoupení ve sbírkách Muzea města Brna dobrou reklamu.

Marketingový potenciál obrazu pro propagaci umělce ale zůstal nevyužit. Böhm odcestoval do Paříže a neměl možnost dění v Brně ovlivňovat. Po svém návratu byl v Brně vítán jako nadějný představitel mladé umělecké generace, Mährischer Kunstverein mu připravil samostatnou výstavu a malíř už nepotřeboval s darovaným obrazem pracovat. V Muzeu města Brna nepatřilo dílo do Gomperzovy ani Sykorovy sbírky, a tak se v příslušném inventáři neobjevilo. Inventář sbírek zemského hlavního města Brna, do nějž byly zapisovány všechny sbírkové předměty, začal Leopold Masur vést až v roce 1906, když už se Böhmův obraz nacházel v muzeu, a tak nepatřil mezi nové přicházející přírůstky. Možná to mohlo přispět k opomenutí inventárního zápisu obrazu. Kromě inventární knihy se v Muzeu města Brna nachází svazek utříděných poznámkových lístků formátu A6, na kterých jsou německy zapsány informace o sbírkových předmětech nacházejících se v muzeu. Lístky nekorespondují s jednotlivými předměty, ale mají podobu souvislého psaného textu. Působí dojmem, že se jedná o pozdější přepis rozsáhlého svazku poznámek, které měly sloužit jako podklad pro budoucí zápis do inventáře nebo podrobná zpráva o aktuálním stavu muzejních sbírek.¹⁵ Původní text

14 *Die Eröffnung der „Heinrich Gomperz“ – Gemäldesammlung*, Tagesbote XLVI, Nr. 15, 20. 1. 1896, Morgenblatt, s. 2.

15 Text na poznámkových lístcích je psán německy. V pravidelných intervalech ho člení linky

vznikl v roce 1908 nebo nedlouho po něm, protože už pracuje s existencí tzv. Měšťanského pokoje, který byl toho roku jako dlouhodobá expozice nainstalován v jednom z výstavních sálů muzea. V části textu se píše: „*Kvůli nedostatku místa byly předběžně částečně do Gomperzovy galerie, částečně do jiných sálů muzea umístěny obrazy, které buď byly už dříve majetkem městské obce a předány muzeu, anebo byly od vzniku muzea městskou radou zakoupeny nebo jí věnovány. Jsou to následující obrazy.*“¹⁶ Následuje výčet 52 obrazů. Mezi nimi je pod číslem 4 uvedeno *Böhm Gustav Schustergasse, Ölbild*. To potvrzuje skutečnost, že Masur do Muzea města Brna obraz přijal pod názvem Ševcovská ulice.

Po převratu na konci roku 1918 docházelo k překotnému penzionování úředníků starého Rakousko-Uherska. Leopolda Masura, který působil jako úředník Magistrátu města Brna a funkci kustoda vykonával jako přidruženou činnost, potkal stejný osud. O rychlosti, s níž byl odstaven, dokládají i zápisy v inventáři. Poslední položka, kterou zapsal, nese číslo 5127. Záznamy pokračují chronologicky plynule dál, ale píše je už ruka někoho jiného. I takto vedený inventář náhle končí číslem 5353, za nímž další řádky a strany v knize už zůstávají prázdné. Ředitelem Muzea města Brna byl jmenován Jaroslav Helfert, který zároveň zastával funkci správce Obrazárny Moravského zemského muzea, přičemž Muzeum města Brna tvořilo jednu instituci s městským archivem. Porovnáním rukopisů by právě Helfert mohl být autorem zápisů inventárních čísel 5128–5353, přestože jsou stejně jako ty Masurovy provedeny v němčině. Leopold Masur se postupně k práci kustoda vrátil, protože vedle technického personálu byl jediným odborným zaměstnancem Helfert, který navíc v roce 1923 získal místo ředitele celého Moravského zemského muzea.¹⁷ V této chaotické situaci žádná systematická evidence sbírkových předmětů neprobíhala. Dá se předpokládat, že měla podobu

s česky psanou poznámkou *str.* a číslem, které patří k souvislé řadě. Rozmezí podchycuje strany 400–410. Vzniká tak dojem, že se jedná o přepis fragmentu rozsáhlé knihy poznámek. Z potenciálních autorů přepisu textu se pismo nejvíce blíží rukopisu Zoroslavy Drobné. Zůstává otázkou, proč na poznámkové kartičky prováděla doslovný přepis dnes nedochovaného svazku poznámek, který v té době zjevně musela mít v muzeu k dispozici. V případě, že by přepis prováděla Drobná, šlo by o zcela mechanický přepis bez věcné kontroly údajů. Böhmvův obraz v textu uvedený jako Ševcovská ulice by ve stejné době zapsala do inventáře muzea pod názvem Panenská ulička.

16 *Vorläufig wegen Raummangels werden teils in der Gomperzgalerie, teils in anderen Sälen des Museums untergebracht die Bilder, die entweder schon früher Eigentum der Stadtgemeinde waren u. dem Museum übergeben wurden oder seit Bestand des Museums vom Stadtrate angekauft oder demselben geschenkweise überlassen wurden. So sind dies nachfolgende Bilder.*

17 Tomášek, Petr: *Nástin dějin brněnské Obrazárny od založení Františkova muzea do doby iniciativního působení Jaroslava Helferta*. In: Tomášek, Petr (ed.): *Naše galerie! Moravská zemská obrazárna (1817–1961)*, Brno 2022, s. 2856.

útržkovitých záznamů na různých papírech. Z tohoto dnes nedochovaného materiálu sepisovala Zoroslava Drobná Inventář sbírek zemského hlavního města Brna, sedmnáct let poté, co byl Leopold Masur odstaven od psaní původního inventáře.

Zdánlivě nesmyslná záměna Ševcovské uličky za Panenskou na obraze Gustava Böhma se stává pochopitelnější v kontextu historických souvislostí. V době zápisu do inventáře se malba v Muzeu města Brna už nenacházela. S ohledem na její pořadové číslo byl nejpravděpodobnějším původcem záměny Jaroslav Helfert. Ten ovšem do Brna přišel až v době, kdy Böhmo-vo dílo už patřilo do městských sbírek, a Ševcovská ulička podlehla asanaci. Tehdy už byla zdemolována i část Panenské. Postupně mizela, ale její fragmenty přežily až do čtyřicátých let. V cizím člověku, který přišel do neznámého města, mohl její křivolaký průběh a klesající terén vyvolat dojem, že se na ní dříve nacházelo zákoutí zachycené na obraze starobylé uličky, o jejíž existenci neměl ani tušení.

Panenská Street in Brno? A Painting by Gustav Böhm in the Collections of the Moravian Gallery.

An Addendum to the Exhibition *The Other Face of Brno*

ROBERT JANÁS

*At the turn of 2023 and 2024, the Brno City Museum at Špilberk Castle organized the exhibition *The Other Face of Brno*, which mapped the life and work of the four most important German painters active in Brno in the first half of the 20th century. Part of the exhibition was also the painting *Panenská ulička v Brně* (*Panenská Lane in Brno*) by Gustav Böhm, painted in 1904. The painting is currently held in the collections of the Moravian Gallery; according to inventory records, however, it was transferred there in 1934 from the Brno City Museum. This transfer took place during the tenure of Jaroslav Helfert, who simultaneously held the positions of director of the Moravian Provincial Museum—out of whose Picture Gallery the Moravian Gallery later developed—and of the Brno City Museum. Helfert came to Brno from Bohemia shortly before the First World War. He had no prior ties to Moravia, did not possess an in-depth knowledge of the local context, and regarded the Czechization of Moravia as*

his mission. After the establishment of Czechoslovakia, he appeared to be an ideal figure for implementing the cultural policy of the new state and was entrusted with the leadership of two similarly oriented museum institutions in Brno. Helfert carried out transfers of collection objects between the two institutions. In addition to acquisitions for the collections of the city museum, however, a substantial part of the exhibits consisted of legally valid donations to the City of Brno, including the core of the art collections of the Brno City Museum in the form of bequeathed private collections of Heinrich Gomperz and Eduard Sykora. Although the inventory book of the Moravian Gallery notes that these items are the property of the City of Brno, this fact subsequently fell into oblivion. At the Ministry of Culture, these works of art are registered in the same manner as all other collection items administered by the Moravian Gallery. Given that the Moravian Gallery is today a contributory organization of the Ministry of Culture, that is, a state institution, the works consequently fall under the ownership of the Czech Republic. Jaroslav Helfert thus succeeded in creating a potential legal problem.

Another complex issue concerns what the painting *Panenská ulička v Brně* actually depicts. The street shown in the painting does not correspond to the appearance of the now-demolished Panenská Street as preserved in historical photographs. The answer can be found in the depositories of the Brno City Museum, specifically in the architecture sub-collection, which administers a set of watercolours by Carl Weiß. One of Weiß's watercolours from the collections of the Brno City Museum depicts Ševcovská Lane, which was demolished during the Brno urban redevelopment in 1906–1908. It presents a view comparable to that shown in Böhm's painting. The painting titled *Panenská ulička v Brně* should therefore, in fact, be entitled *Ševcovská ulička*. It is unclear how the erroneous designation of Böhm's painting arose; the incorrect title already appears in the contemporary inventory of the Brno City Museum. The erroneous entry most likely arose in connection with the radical changes following the political upheaval of 1918, when the new Czechoslovak authorities removed former Austro-Hungarian officials from their positions. The original curator of the Brno City Museum, Leopold Masur, was also temporarily relieved of his post. As a result, entries in the museum's inventory books came under the control of Jaroslav Helfert, who lacked a deeper knowledge of the history of Brno. With the awareness that the painting depicts Ševcovská Lane, it is possible to trace the work in archival sources. The annual report of the municipal administration for 1905 records thanks to Gustav Böhm for the donation of the painting *Ševcovská ulička in evening light* to the Brno City Museum. Similarly, a handwritten text from the collections of the Brno City Museum describing the exhibition spaces as they appeared in 1908 lists a painting of Ševcovská Lane by Gustav Böhm as part of the permanent exhibition.

Obr. 1 Gustav Böhm – Panenská ulička v Brně – 1904, olej, plátno, 109 × 64 cm, Moravská galerie v Brně, inv. č. M 509

Obr. 2 Carl Weiß – Ševcovská ulička – kol. 1900, akvarel, papír, 323 × 248 mm, Muzeum města Brna, inv. č. 2701

Architekt Bohuslav Fuchs a jeho Nový svět

Aneb „Fuchs trochu jinak“

JINDŘICH CHATRNÝ
DAGMAR ČERNOUŠKOVÁ

Na rok 2025 připadá 130. výročí narození Bohuslava Fuchse – architekta, urbanisty, teoretika architektury, publicisty, pedagoga a designéra, vůdčí osobnosti československého funkcionalismu – tzv. brněnské architektonické školy – a jednoho z nejvýznamnějších nejen českých, ale také evropských architektů 20. století. Ve svém díle uplatnil prostorová a dispoziční řešení inspirovaná novou konstrukcí a materiálem. Přispěl k tvorbě estetických forem, které se staly součástí výtvarné kultury své doby, a jeho tvorba i pedagogická činnost ovlivnily několik dalších generací československých architektů.¹

Nový svět pro Bohuslava Fuchse nebyl jen obdobím budování nového státu, společnosti, ale především nové moderní architektury, na níž se sám intenzivně a osobitě spolupodílel. Jeho privátním „novým světem“ byl „ostrov“ klidu a odpočinku – chata v Dolních Loučkách.

Bohuslav Fuchs byl člověkem velmi společenským, milovníkem dobré zábavy, vyhlášeným tanečníkem, pravidelným návštěvníkem divadel a pozorným posluchačem koncertů. K jeho velké vášni patřil v meziválečném období začínající boom chataření. Po první chatě v Rožné (na Vysočině) si architekt navrhl v roce 1935 chatu na „samotě u lesa“ zvanou „Nový svět“ na Falcově (podle nedalekého Falcova mlýna) u Dolních Louček (u Tišnova).

Jednopatrová dřevostavba na mohutné kamenné podezdívce s garáží byla racionálně velmi dobře

1 K osobnosti a dílu nejnověji viz Chatrný, Jindřich – Kyrč, Filip – Valdhansová, Lucie: *Nový svět Bohuslava Fuchse a Rudolfa Sandala / The New World of Bohuslav Fuchs and Rudolf Sandalo*, Muzeum města Brna, Brno 2025.

dispozičně řešena i s ohledem na potřeby architektovy rodiny. Víkendová chata s pultovým zastřešením a vstupem přes terasu disponovala třemi ložnicemi, kuchyní se spíží a sociálním zařízením. Velký společenský prostor byl do okolní krajiny otevřen francouzskými okny.²

Často se tak sedávalo či tančilo na verandě při starém gramofonu na kliku a zábava se někdy „odehrávala“ i na přilehlých loukách. Občas se dala dohromady karetní společnost, hrály se většinou taroky nebo mariáš; dle vzpomínek pamětníků Fuchs však byl obvykle nesoustředěný hráč a dělal často chyby. K dobré náladě účastníků přispívala i nějaká ta sklenička oblíbeného vína, jehož byl Fuchs velkým milovníkem. Bohuslav Fuchs miloval sbírání hub v okolních lesích, z kterých uměl připravit různé speciality, včetně houbové sekané kořeněné různými bylinkami (majoránka, dobromysl, tymián), které se na Vysočině dodnes říká „pávovice“.

Při pobytech na chatě se často konaly menší výlety po širokém okolí. Fuchs dokonale znal kulturní historii tišnovského regionu, dovedl tedy zaujmout rodinu či celou různorodou společnost svým svérázným výkladem. Ten byl prokládán nejen řadou zajímavostí, ale i vtipných glos k danému tématu hovoru. Jak poznamenal ve svých vzpomínkách jeho syn Kamil Fuchs³: *„Tyto znalosti ostatně byly pro otce typické: vždycky, než začal pracovat na nějakém, třeba menším urbanistickém projektu (to bylo hlavně za války, kdy se hojně dělaly regulační plány vesnic či městeček), prvně prostudoval historii a vývoj regionu, ve kterém se lokalita nacházela, nechal posoudit klimatické podmínky i všechny ostatní potřebné vztahy.“*⁴

Chatu navštěvovala řada Fuchsových příbuzných a přátel. „Nový svět“ byl oblíbeným rekreačním místem rovněž pro hosty z uměleckých kruhů. Z osobností malířského či grafického prostředí to byli mimo jiné František Kaláb, František Foltýn, Eduard Milén, Petr Dillinger, Emanuel Hrbek, z těchto setkání se později vyvinula především Fuchsova častá spolupráce s výtvarníky, což v té době nebylo tak běžné. Z architektů to byli například František Lýdie Gahura, Josef Hesoun, Ladislav Rado a řada dalších zajímavých hostů: statik Konrád Hruban, fotograf Jan Lukas, herečka Marie Vášová, historička umění Cecilie Hálová-Jahodová⁵ aj. Kamil Fuchs často připomínal, „že se otec

2 Ve sbírkovém fondu Bohuslava Fuchse je k chatě „Nový svět“ dochován malý soubor dokumentace, jedná se o plán půdorysu objektu inv. č. 224129 a fotografie exteriéru inv. č. 227057, 258553–258555.

3 K osobnosti viz Chatrný, Jindřich – Kyrc, Filip – Valdhansová, Lucie (eds.): *„Nový svět“ Kamila Fuchse*. Muzeum města Brna, Brno 2025.

4 Fuchs, Kamil: *Několik osobních vzpomínek na mého otce*. In: Pocta Bohuslavu Fuchsovi. Sborník referátů z mezinárodní vědecké konference v Brně. Brno 1995, s. 73.

5 Cecilie Hálová-Jahodová (1892–1978), v letech 1948–1958 ředitelka Muzea města Brna. K osobnosti viz Krčálová, Lenka: *Osobnost Cecilie Hálové-Jahodové a Muzeum města*

také hodně zajímal (a to v podstatě již od svých školních let) o etnografii a muzejnictví. Z tohoto zájmu se pak v poválečných letech vyvinula letitá spolupráce s Muzeem města Brna, kdy za ředitelování dr. Hálové uspořádal expozici tohoto muzea. Paní dr. Hálová k nám také často přicházela, byla to velice zajímavá osobnost, velké vitality a se smyslem pro humor a zábavu, s milou dávkou naivity.“⁶

Svědectví o životním nadhledu i humorném espritu architekta a jeho návštěv přátel dokládají dodnes texty a kresby z autentické tzv. *návštěvní knihy hostů*, kam bylo „přímo povinností zápisem či kresbou se zaznamenat“. Jedná se o „knihu“ ve formátu cca A4 s listy čtverečkováného papíru. První zápis nese datum 30. června 1935 a současně je původním vročením knihy architektově dceři Aleně.⁷ „Aleně jsem dal tuto knihu za to, že mi slíbila malovat i psát do ní každý den, hlavně na prázdninách u Falcova. Tata“⁸ Textová část i doprovodná Fuchsova kresba chaty je provedena tuší; stránka je doplněna pozdějším vpiskem tužkou ve znění: („*Sliby se slibují?*“). Následuje různorodost kreseb od realistických, přes surrealistické k poetickým, doprovázených písemnými příписy, ponejvíce ironickými. Častým motivem jsou i „podbizny“ hostů, a to v karikatuře či vtipné nadsázce. Autory jsou Fuchsovi přátelé, zejména Kaláb, Dillinger, Milén i řada dalších anonymních „kreslířů či pisatelů“. Vzhledem ke skutečnosti, že Bohuslav Fuchs měl také malířské nadání, kdy od žánrových akvarelů ze studentských let⁹, přes dřevoryty vytvářel krásné perspektivní kresby architektonických návrhů, není tedy divu, že „návštěvní kniha“ nebyla ochuzena o tyto specifické projevy architekta. Jedná se o kresby okolní přírody či krajinných dominant nebo pozoruhodných objektů. Nalezneme v ní i zajímavý záznam vážící se k jednomu z pobytů: „1946, 19. IV. Na bílou sobotu 1946 jsme zase po roce a půl přijeli na chatu. 8. května 1945 prožila chata svůj válečný den. Na silnici před chatou se udála srážka Němců a partyzánů. Padli 4 Němci a jeden občan (doplněno vsuvkou – Josef Kadlec) z Kuř. Jestřabí.“¹⁰ (*Němci jsou pochováni na rohu lesa k Jestřabí.*) Po této srážce vznikl střelecký souboj a odnesla to chata – přes ni šla většina střel – takže demolace byla náležitá. Přes poslední

Brna, Forum Brunense 1989, s. 139–144.

6 Fuchs, K.: *Několik osobních vzpomínek...*, s. 72.

7 Alena Korvasová Fuchsová (1925–2008) zpočátku svého profesního života byla zaměstnána, stejně jako její bratr Kamil Fuchs, v brněnské pobočce Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO), následně pracovala ve Stavoprojektu Brno a souběžně jako výtvarnice (absolventka brněnské Střední uměleckopřmyslové školy) často „podnikala“ přes Český fond výtvarného umění.

8 Návštěvní kniha hostů (1935–1952), nestránkováno, soukromý archiv.

9 Tyto práce jsou uchovány v rodinných sbírkách potomků.

10 Kuřimské Jestřabí je obec v okrese Brno-venkov, rozkládá se v Křižanovské vrchovině asi 8 km západně od Tišnova.

válečné dny bydleli v chatě Audyovi z Brna (rodinní přátelé Fuchsů), a jejich peřiny, matrace a šatstvo tento souboj také odnesly. Pařízek (polír na Fuchsových stavbách, staral se o údržbu chaty, když bylo potřeba) to ,tím pádem' musel dát do pořádku.

První Velikonoce 1946 ve svobodné Republice byly překrásné, slunce, květy, a tak jsme si odešli. Bohuslav Fuchs, Drahomíra Fuchsová, Elina Hrbková a Kamil Fuchs.¹¹

Knih návštěv zůstala u architektovců potomků dochována. Veřejnost se s ní mohla mimořádně seznámit v rámci výstavní intervence Nový svět Bohuslava Fuchse a Rudolfa Sandala v Muzeu města Brna na Špilberku.¹²

Oblíbené místo rodinného i společenského setkávání dnes již neexistuje; před několika lety (2017) bylo navštíveno nezvaným hostem – který chatu úmyslně zapálil a ta do základů vyhořela. Dochováno zůstalo pouze kamenné zdivo objektu, ke kterému můžete přijít již jen zavzpomínat na dobu, kdy „Nový svět“ byl vyhledávanou klidnou oázou v bouřlivých časech 20. století, ale i na Bohuslava Fuchse, architekta renesančního ducha, přístupného vždy novým myšlenkám a názorům.

Jak již bylo připomenuto, jednou ze zálib architekta bylo občasné vaření. Tyto produkce se samozřejmě odehrávaly většinou o víkendech na chatě, kde měl více času. Velmi rád si k různým příležitostem (oslavy narozenin, jmenin, dokončení realizace významného projektu, setkání s přáteli aj.) sestavoval speciální jídelníčky a jeho tzv. *čtyřmasový superguláš* byl vyhlášenou pochoutkou. Autentický recept se v rodinném archivu bohužel nedochoval. U příležitosti křtu vydání ojedinělé obrazové publikace¹³, reprodukcující dobové snímky z vlastního fotoalba architekta, se spoluautor příspěvku společně s vnučkami architekta pokusili „rekonstruovat“ jeho původní složení. Receptura je součástí obrazové přílohy tohoto článku.

11 Návštěvní kniha hostů (1935–1952), nestránkováno, soukromý archiv.

12 K výstavní intervenci viz Svobodová, Markéta: *Fenomén Fuchs*. Prostor Zlín 32, 3/2025, s. 41–45.

13 Chatrný, Jindřich – Černoušková, Dagmar – Seitlová, Pavla (eds.): *Orbis pictus Bohuslava Fuchse / von Bohuslav Fuchs / de Bohuslav Fuchs / of Bohuslav Fuchs*. Muzeum města Brna ve spolupráci s Archivem města Brna, Brno 2021.

Architect Bohuslav Fuchs and His “New World” Or “Fuchs in a Different Light”

JINDŘICH CHATRNÝ – DAGMAR ČERNOUŠKOVÁ

The year 2025 marks the 130th anniversary of the birth of Bohuslav Fuchs—architect, urban planner, architectural theorist, publicist, educator, and designer; a leading figure of Czechoslovak Functionalism, the so-called Brno School of Architecture; and one of the most important architects not only in the Czech lands but also in Europe in the 20th century. In his work, he applied spatial and layout solutions inspired by new construction methods and materials. He contributed to the creation of aesthetic forms that became an integral part of the visual culture of his time, and both his architectural oeuvre and his pedagogical activity influenced several subsequent generations of Czechoslovak architects.

For Bohuslav Fuchs, the “New World” was not merely a period of building a new state and society, but above all of creating a new, modern architecture, in which he himself participated intensively and in a highly individual manner. His private “new world” was an “island” of peace and relaxation—the cottage in Dolní Loučky (1935). This single-storey timber structure on a massive stone base with a garage was rationally and very well designed in terms of layout, taking into account the needs of the architect’s family.

During stays at the cottage, smaller excursions in the wider surroundings were often organized. Fuchs had an excellent knowledge of the cultural history of the Tišnov region and was therefore able to engage his family or a diverse group of companions with his distinctive interpretations. The cottage was visited by many of Fuchs’s relatives and friends. The “New World” was also a popular place of recreation for guests from artistic circles. Testimonies to the architect’s broad outlook on life and his humorous esprit, as well as to the conviviality of his visiting friends, are preserved to this day in the texts and drawings contained in the authentic so-called guestbook, in which it was “virtually obligatory to leave a record in the form of a written entry or a drawing.”

Obr. 1 Chata „Nový svět“, po 1935, Dolní Loučky, fotografie (autor neznámý), Muzeum města Brna, inv. č. 258554

Jaroslav Král. Karikatura Bohuslava Fuchse, 1935, tuš, soukromá sbírka

Vydáno u příležitosti prezentace publikace
Orbis pictus Bohuslava Fuchse

26. 11. 2012 Dům umění města Brna
v počtu 200 kusů

Fuchsuův čtyřmasový superguláš
(rekonstrukce receptu)

Po 1/2 kg vepřového, hovězího, telecího a králičího masa (zde nahradit krůtím), slanina – špalík, cibule – dostatečně, česneku – přiměřeně, whisky – zatím neupijíme!, mletá paprika – sladká či pálivá, rajský proflak – dodá syrou barvu, sůl, lžíce másla, nejlépe masový vývar.

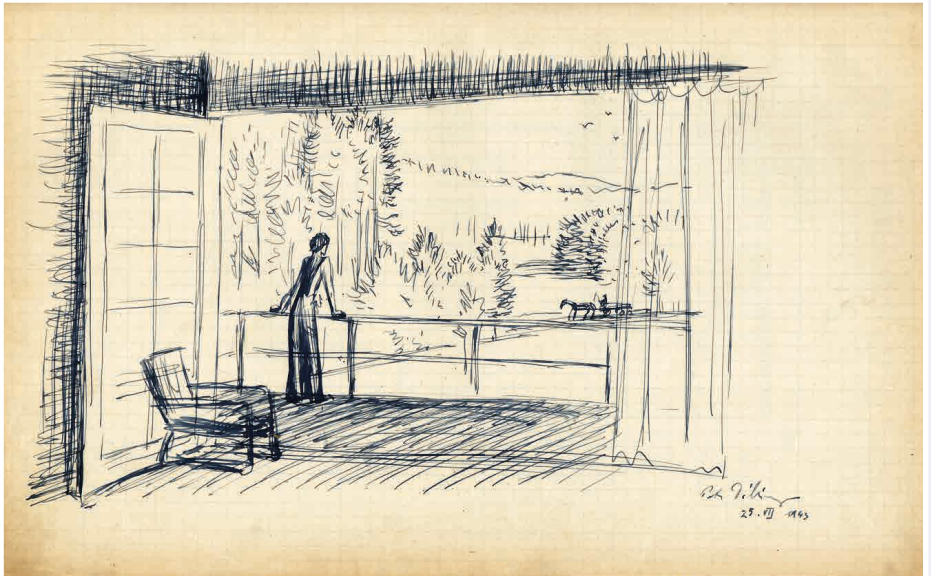
Maso pokrájíme na větší kousky, hovězí zastříkneme whisky a necháme do druhého dne uležet v chladnu; na osmažené slanině a másle zpěníme cibuli, drcený česnek, přidáme maso, restujeme až se „zatáhne“, osolíme a vmícháme papriku – nepřipálit! A protlak. Zalijeme vývarem, dusíme pod pokličkou velmi pomalu a dlouze. Po 2–3 hodinách ochutnáme a doladíme solí a pepřem. Lze „zahustit“ chlebovou střídou (ze staršího chleba). Nejlépe chutná druhý a čtvrtý den.
A teď přišel správný čas na hlt whisky.

Bon appetit

Obr. 2 (2a + 2b) Příležitostná tiskovina (pohlednice): Avers – Jaroslav Král, Karikatura Bohuslava Fuchse, 1935, tuš, soukromá sbírka; revers – rekonstrukce receptu.

Obr. 3 List z návštěvní knihy: Anonym, Karetní společnost, po 1935, tužka, soukromý archiv

Obr. 4 List z návštěvní knihy: Petr Dillinger, Dáma u okna, 25. 7. 1943, tuš, soukromý archiv

Obr. 5 List z návštěvní knihy: Eduard Milén, přepis: 21. července 1935 jsme otevřeli chatu „Nový svět“ na Falcově – malíř namaloval firmu, 21. 7. 1935, tuš, soukromý archiv

Obr. 6 List z návštěvní knihy: František Kaláb, přepis: „Nový svět“, jak by si ho představoval Le Corbusier, 1935, tužka, soukromý archiv

Nad vedutami architekta Emila Králíka

JINDŘICH CHATRŇÝ
JIŘÍ PIKOUS

Emil Králík¹ výrazně zasáhl svou architektonickou tvorbou do brněnské stavební scény, neméně důležitá byla i jeho dlouholetá činnost výtvarná, pedagogická a spolková.

Narodil se 21. února 1880 v Praze v rodině úředníka pražského magistrátu, zájem o architekturu v něm probudil jeho strýc architekt Antonín Cechner, vyučující na průmyslové škole na Smíchově a kamenické škole v Hořicích. Dvacetiletý Králík odmaturoval na gymnáziu a za peníze získané z prodeje svých akvarelů prezentovaných na školní prodejní výstavě odjel na cestu po Itálii. Přestože se z cesty vrátil s odhodláním studovat malířství na Akademii výtvarných umění v Praze, zapsal se pod tlakem rodiny roku 1900 ke studiu architektury na Českém vysokém učení technickém v Praze. Jeho učiteli byli architekti Josef Schulz a Jan Koula. Po absolutoriu krátce působil v atelieru architektů Antonína Balšánka a Osvalda Polívky. V roce 1906 získal místo profesora na stavitelském oddělení Státní průmyslové školy v Brně. Po třech letech svou pedagogickou činnost ukončil a začal samostatně projektovat. V letech 1908–1910 byl podle jeho návrhu realizován lázeňský dům Bedřicha Smetany v Luhačovicích v secesním stylu s kubistickými prvky, který patří k nejcennějším stavbám lázeňského centra.

Rozhodující pro jeho profesní růst byl pracovní i osobní vztah s o něco starším Janem Kotěrou,

1 K osobnosti viz mj. Kučerová (Matysková), Věra: *Architekt Emil Králík*, diplomová práce, filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Brno 1970; Crhonek, Iloš: *Architekt Emil Králík 1880–1946. Architektonické dílo*. Muzeum města Brna, Brno 1988; Kašpar, Martin: *Uměleckohistorický průzkum dvou rodinných domů architekta Emila Králíka v Prostějově*, bakalářská diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2008.

zakladatelem české moderní architektury, který mladého architekta doporučil podnikatelům bratrům Františku a Josefu Kovaříkům pro realizaci jejich dvou honosných vil v Prostějově v letech 1910–1912. Ty se stávají prvními Králíkovými projekty, které jsou pojaty v duchu tzv. individualistické moderny. Interiérové vybavení objektů realizovalo podle Králíkových návrhů uměleckořemeslné družstvo Vulkania v Prostějově², kde také v letech 1912–1914 působil jako umělecký ředitel. Ve dvacátých letech se přiklonil k moderní architektuře, realizoval mj. v Brně nájemní dům na Kotlářské ulici (1924) nebo administrativní budovu a skladiště Československé tabákové reže na Vranovské ulici (1927–1928). V roce 1927 byl jmenován hlavním architektem pro výstavbu areálu Zemského výstaviště v Brně, kde se připravovala *Výstava soudobé kultury v Československu*. V rámci nově budovaného výstaviště navrhl segmentově koncipovanou budovu hlavního vstupu a objekt kina, kavárny a divadla, jednu z nejkvalitnějších budov areálu. V letech 1930–1932 byla podle jeho projektu realizována monumentální stavba Všeobecného penzijního ústavu v Brně (dnes sídlo Nejvyššího soudu České republiky).

Stejně vysoká úroveň charakterizuje i jeho urbanistické a regulační projekty – urbanistické řešení Vyšehradu (1904) a úpravu Letné a okolí Pražského hradu (1920), regulace brněnského Dominikánského náměstí s okolím (1922, 1926) nebo regulaci tzv. Bauerovy rampy pro stálé výstaviště v Brně (1924) aj.

S propagací nové architektury úzce souvisí Králíkova spolková činnost, významně formující brněnské moderní umění. Od roku 1920 byl členem brněnského Klubu výtvarných umělců Aleš. Roku 1922 se podílel na založení Skupiny výtvarných umělců v Brně a v roce 1925 se stal prvním předsedou nově založené a mezinárodně orientované pobočky Klubu architektů v Brně. Roku 1920 byl jmenován mimořádným profesorem (řádným od 1923) na nově založeném odboru architektury na České vysoké škole technické v Brně. Jeho ústavem prošla celá generace meziválečných brněnských architektů. Během působení na brněnské technice byl dvakrát zvolen děkanem odboru architektury a pozemního stavitelství (1923–1924 a 1933–1934). 6. března 1939 Emil Králík žádá o „*trvalý odpočinek z profesorské činnosti*“; jedním z důvodů byl návrat k malířské zálibě. V září téhož roku je mu vyhověno.³ K ukončení jeho

2 Uměleckořemeslný podnik Vulkania Prostějov založil Theodor Dostál v roce 1909 jako moravskou továrnu na výrobu především kovaných uměleckých předmětů. Jeho nejslavnější období bylo právě v letech před první světovou válkou, kdy jeho uměleckým ředitelem byl Emil Králík, který v původně kovotepeckém závodu inicioval nábytkářskou dílnu.

3 Karta K 13, fond Osobní spisy zaměstnanců, prof. Emil Králík, Archiv Vysokého učení technického v Brně.

pedagogické činnosti by došlo i bez jeho vlastního rozhodnutí, a to vzhledem k uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939.

V podzimních měsících roku 1940 dochází při obsazení právnické fakulty gestapem k likvidaci části Králíkova osobního a profesního archivu.⁴ Emil Králík po více než třech desetiletích intenzivní práce opustil Brno a vrátil se do Prahy. Začátek okupace Československa ho navíc oddělil od manželky Boženy (rozené Stránské)⁵, která dlouhodobě pobývala ve Francii a po jejím obsazení nacisty odešla do emigrace v Londýně. Emil Králík byl v roce 1942 zatčen gestapem v rámci tzv. Akce E⁶, vyslýchán a od 22. září vězněn do konce války v internačním táboře ve Svatobořicích na jižní Moravě.⁷

Do Prahy se vrátil po osvobození v květnu 1945 s těžce podlomeným zdravím a 26. června 1946 zemřel.

Emil Králík byl bravurní kreslíř a malíř s vytríbeným citem pro detail. Kresbě a malbě se věnoval již na gymnáziu a poté i během studia architektury na České vysoké škole technické v Praze. Na pečlivou kresbu, důležitou součást výbavy architekta, kladl důraz i při svých pedagogických aktivitách. Na pražské technice byl asistentem Jana Kouly, profesora architektonického

-
- 4 Odbor architektury měl v této budově k dispozici některé prostory v nejvyšším patře, kde byly dislokovány nejen práce posluchačů, ale i jejich profesorů, včetně Emila Králíka. Byla to první ztráta, později bohužel následovaly další.
 - 5 Božena Králíková (1882–1971), dcera JUDr. Jaroslava Stránského st. (1855–1931), zakladatele *Lidových novin* a sestra Jaroslava Stránského ml. (1884–1973), právníka, novináře, politika a člena československé londýnské exilové vlády. Z manželství (sňatek 21. 10. 1911) s Emilem Králíkem vzešly dvě děti Marie (1912–1931) a Jan (1913–1946). V roce úmrtí dcery Marie, Emil Králík navrhl v této souvislosti podobu rodinného hrobu s dominující dívčí plastikou, pro brněnský Ústřední hřbitov – dnes skup. H6, hrob č. 233. Autorem sochy je Hubert Kovařík (1888–1958; sochař, keramik a malíř, přítel a spolupracovník architekta Králíka). K této záležitosti se v dochované korespondenci zmiňovala Božena Králíková následně: „Vážený pane doktore (Iloš Crhonek), tímto prosím o vaše dobrozdání, případně o radu v záležitosti jedné z památek arch. Králíka, rodinné hrobky v háji brněnského krematoria. Hrobka je dílem mého manžela z r. 1931, představuje děvčátko s pažemi zvednutými k obloze (je pravděpodobně, že se jedná právě o dceru Marii). Celek je ve svém působení včetně základu z umělého kamene a svítlny na trávníčku odrazem prostoty, ač zároveň ladnosti osobitého vztahu arch. Králíka ke všemu, co spadá do sfér umění.“ Dopis Boženy Králíkové Iloši Crhonkovi, Praha 4. 5. 1970, strojepis, 2 listy; oddělení dějin architektury Muzea města Brna, fond Iloš Crhonek (1932–2025) – folio korespondence přijatá, nezpracováno.
 - 6 V září 1942 gestapo uskutečnilo „Akci E“ (Aktion Emigranten), v rámci které byli hromadně pozatýkáni rodinní příslušníci a příbuzní politiků a vojáků působících v zahraničí. Za účelem jejich internace byl zřízen tábor ve Svatobořicích. Králík byl zatčen a internován coby blízký člen rodiny Stránských.
 - 7 Jeho vězeňské číslo 438 dokládalo, že patřil k první skupině internovaných, kteří byli do tábora přivezeni v období od 17. do 22. září 1942. Viz <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/sv-kralik> Databáze vězňů internačního tábora Svatobořice 1942–1945, vyhledáno 10. 8. 2025. Z doby jeho věznění jsou dochovány jeho kresby ilustrující život v internačním táboře, s jistou ironickou nadsázkou, které jsou prosty patetického stigma místa vzniku.

a ornamentálního kreslení. Od roku 1920 sám Králík působil jako vysokoškolský pedagog stejně zaměřeného ústavu na nově vzniklém architektonickém odboru brněnské techniky. Po ukončení pedagogické kariéry se Emil Králík věnoval pouze výtvarné činnosti, jeho malířský a kresebný projev bývá označován za novodobý impresionismus.

Ani jako výtvarník však nezapřel svůj profesní zájem, zásadním tematickým rámcem v Králíkově volné výtvarné tvorbě byla architektura. Pro umocnění imprese a oživení momentu využíval rychle nahozenou figurální stafáž. Analogicky pracoval i s přírodou, kterou citlivě umisťuje kolem staveb. Kresbě dominuje měkká tužka umožňující Králíkovi pracovat v černo-bílém grafickém efektu. Vytvořený kontrast poskytuje dostatek světla v kresbách zalitých jižním sluncem. Jemně rozechvělý expresivní rukopis a pestré rytmy šrafur dodávají realistickým výjevům rozvibrovanou hloubku prostoru a živost celé ploše. Králíkovy akvarely a kvaše se vzdalují od grafického pojetí a užitím výrazné barevné škály vystihují lokální světelné podmínky i specifickou barevnost místní architektury.

Enormní Králíkův zájem o kresbu, akvarel či kvaš představoval nedělitelnou součást architektovy tvorby a nepolevoval v žádném životním období. Soubornou výstavu svých prací z četných cest po Československu, Itálii, Francii, Belgii, Španělsku a severní Africe architekt poprvé veřejně prezentoval v květnu a červnu 1941 v Salonu výtvarného díla v Schöglově klavírním domě Praze⁸ a v prosinci 1941 a lednu 1942 ve výstavní síni Zemědělského muzea na Kiosku – vedle kavárny Museum (dnes Moravské náměstí) v Brně.⁹

Z Králíkových vedut, z kreseb ulic, bulvárů i života v nich, je znát jeho osobitý zájem svět kolem sebe nejen pozorovat, ale zaznamenat v autentické atmosféře; velmi svébytně se vcítuje do specifík sledovaného místa. „Ukázněné“ a ztichlé črty ulic Bruselu jsou zcela odlišné od „frivolní“, rychlé kresby plné shonu a světla z Cannes nebo z Paříže, třebaže datací spadají zhruba do stejného období. Vznikají tak zcela rozdílná výtvarná díla s náladami evokujícími krajinu ohlušenou cikádami, kresby s „oslepujícím“ světlem francouzského léta, tichou nostalgií staropražských zákoutí, dobovým koloritem luxusních letovisek (Cannes, Nice) nebo umírněnou vážností bruselských paláců. Na místa inspirací se Králík uměl „napojit“, podřídit se tempu života v nich a s elánem a zaujetím je kreslit či malovat.

Jen torzo Králíkova rozsáhlého souboru kreseb, akvarelů a kvašů zůstalo dnes dochováno ve sbírkových fondech oddělení dějin architektury Muzea města

8 Leaflet výstavy akvarelů a kreseb architekta Emila Králíka, 22. 5. – 22. 6. 1941, Praha 1941; na výstavě bylo prezentováno 120 výtvarných děl, některá z nich bylo možné zakoupit.

9 Leaflet výstavy akvarelů a kreseb profesora architekta Emila Králíka, 7. 12. 1941 – 6. 1. 1942, Brno 1941; na výstavě bylo prezentováno 141 výtvarných děl, některá z nich bylo možné zakoupit.

Brna, které patří k málu institucím, v jejichž muzejních kolekcích jsou uchovány tyto nezaměnitelné a mimořádně cenné doklady jeho výtvarné tvorby.¹⁰

Smutnou anabázi s nejen výtvarnými díly Emila Králíka nám objasňuje autentické písemné sdělení architektovy ženy Boženy Králíkové z roku 1968,¹¹ v něm se mj. uvádí: „V letech padesátých vlastnila jsem byt Praha IV, U Písecké brány čp 242.¹² V tomto bytě bylo umístěno na stěnách přes sto obrazů, akvarelů mého manžela, architekta Emila Králíka, dále pak tu bylo několik originálů českých mistrů, mnoho uměleckých vzácných knižních monografií, uměleckých předmětů našich i cizích, slováckých lidových výšivek, perských koberců atd. vše značné umělecké ceny.

V bytě bydlely se mnou bulharské studentky, dále pak naši vysokoškolská studenti a rodina tříčlenná aktivního nadporučíka J. Uřeše. V červenci roku 1952 bylo nám všem, celkem 8 osobám nařizeno urychleně se vystěhovati, jelikož byt byl přidělen tříčlenné rodině pana Josefa Adama, uklízeče v restauraci Vašata na Václavském náměstí, dále pak zpěvákovi Josefu Tarantovi a jeho manželce L. Tarantové.

Byla to situace nesmírně svízelná, neboť mně byl přidělen byt o rozloze 17 čtver. metrů,¹³ oproti dřívějšímu prostornému bytu, který vzhledem k umístěným uměleckým věcem byl spíše obrazárnou, galerií, muzeem – nežli běžným bytem. Ke všemu byl a je dosud mně přidělený byt, sklepní místnost proniklá vlhkem, zasažená kol dokola houbou, ježto jest tak hluboko v zemi jak to stavební předpisy ani nedovolují. Věděla jsem, že tady by obrazy podlehly jisté zkáze. Ježto za svého života můj manžel projevoval často přání, aby se jeho umělecká pozůstalost dostala definitivně do Brna, v kterémžto městě od počátku své dráhy tvořil a pracoval, telefonovala jsem před vystěhováním, na něž noví nájemci přísně naléhali, Národnímu výboru, dále pak telegrafovala Zemskému muzeu v Brně s žádostmi o umístění umělecké pozůstalosti, v obou případech bylo mně však odpověděno záporně s tím, že bohužel není místa. [...] Už během několika dnů mně neušlo, kterak noví nájemníci a okolní sousedé

10 S kresbami a akvarely Emila Králíka se veřejnost mohla naposledy seznámit v roce 2022 v rámci výstavy „Šedesát / Sólo pro stále mladou dámu“ k 60. výročí založení oddělení dějin architektury Muzea města Brna, která probíhala na hradě Špilberku od 23. 6. do 31. 12. Autorem projektu byl Jindřich Chatrný, vedoucí oddělení, za odborné spolupráce Dagmar Černouškové, Jiřího Habarty, Filipa Kyrce, Jiřího Pikouse a Lucie Valdhansové. Na výstavě bylo možno shlédnout v sekci věnované architektovi 31 jeho výtvarných děl z období let 1932–1945.

11 Dopis Boženy Králíkové Iloši Crhonkovi, Praha 5. 1. 1968, strojopis, 2 listy; oddělení dějin architektury Muzea města Brna, fond Iloš Crhonek (1932–2025) – folio korespondence přijatá, nezpracováno.

12 Dnes Mickiewiczova 242/17; jednalo se rozsáhlý byt v činžovní vile ze 30. let 20. století, kam se architekt nastěhoval (7. 11. 1939) po svém odchodu z Brna.

13 Jednalo se o sklepní byt v malé činžovní vilce v Praze – Dejvicích, Kulhánkovská 3.

s těmito věcmi zacházejí, a jak na ně pohlížejí, neboť se ztratily architektonické plány různých staveb a soutěží, obrazy a různé umělecké předměty, zejména knižní publikace. [...] Soudím, že ježto noví přistěhovavší neměli plynový sporák, k vaření v našich výstavních místnostech používali obrazy a knih, které je nezajímaly, – k topení. Věci prostě jedna po druhé mizely. Za tohoto stavu a v úzkosti o osud především akvarelů obrátila jsem se po nezdařeném SOS Brnu, na pana architekta Aloise Kubíčka, /restaurátora Betlémské kaple/ s prosbou o radu, jak zachránit, co jen zachránit možno. Pan architekt Kubíček se s plným porozuměním záležitosti ujal a akvarely, které už zatím tu a tam měly rozbité sklo, odvezl do Technického muzea v Praze Letná. Zároveň odvezl některé obrazy, dále pak náčrtníky. Mezi obrazy byl též vzácný portrét mého manžela od Jaroslava Krále.¹⁴ [...] Nebylo jiného východiska, musela jsem naopak být vděčná za záchranu uměleckého odkazu manželova. Toto křehké, básnické, lyrické umění, jakým je akvarel mezi ostatními odvětvími malířského umění, čeká nyní téměř 16 roků v přítmi skladiště v karlínské Invalidovně, kam bylo z Letné odvezeno. Zatím v působišti umělcově, v Brně, byl adaptován hrad Špilberk k účelům muzeálním a obrazárenským. Konečně tedy jest umožněno, aby dílo architekta Králíka dosáhlo svého účelu, aby bylo zpřístupněno návštěvníkům, k jejich potěšení a poučení. Jsem přesvědčena, že kolektiv pražského Technického muzea důkladně uváží veškeré mimořádné a truchlivé okolnosti, které vedly k umístění obrazů ve skladišti, ježto bez tohoto umístění byly by bývaly zničeny dokumenty vzácných hodnot českého národního umění. Předpokládám zároveň, že kolektiv Technického muzea v Praze přenechá nejen ze stanoviska práva, totiž z povinnosti splnění přání architekta Emila Králíka, aby obrazy byly umístěny v Brně, ale i z přátelské sociální solidarity s Brnem dílo, ostatní sounáležitosti a ostatní panem architektem odvezené obrazy Brnu. V předpokladu, že tato záležitost bude rozhodčími spravedlivě vyřešena, srdečně děkuji. B. K. = Božena Králíková.

14 Jaroslav Král, portrét Emila Králíka, 1924, olej na plátně, inv. č. 65680. Obraz byl do sbírek tehdejšího uměnovědného oddělení Muzea města Brna získán hospodářskou smlouvou ONV I-PFO č. 546/82 Rp. 2750 – Přev. 624, 21.6.1982 od Plánovacího a finančního odboru OBV Brno I, jako bezplatný převod správy majetku v socialistickém vlastnictví. K procesu vzniku obrazu architekta se dochovala zajímavá vzpomínka od paní Boženy Králíkové: „Jestli jste (Iloš Crhonek) pořídil šťastně, co se týče akvizice Králový podobizny mého manžela, tedy budu mít šťastný a utěšující pocit, že se tak velkému umění dostalo spravedlivého ocenění. Slovo „podobizna“ mluví samo, a tedy spojil Jaroslav Král svoje umění s pravdivostí života. O tom obraze dalo by se mnoho říct, - je v tradici uznávaných starých Mistrů. Prozrazuji Vám, že jej Král maloval, aniž by mu byl manžel i jedenkrát seděl, mělo to být překvapení k svátku. Proto je v tom obraze zosobněna ryzí umělecká a noblesní povaha manželova, zároveň duševní i fyzická ušlechtilost. Dílo, které bude ozdobou galerie.“ Dopis Boženy Králíkové Iloši Crhonkovi, Praha 27. 5. 1967, strojepis, 1 list; oddělení dějin architektury Muzea města Brna, fond Iloš Crhonek (1932–2025) – folio korespondence přijatá, nepracováno.

Patrně jen díky mimořádné osobní angažovanosti a obratnému diplomatickému jednání se podařil Iloši Crhonkovi v průběhu roku 1969 „husarský kousek“, soubor jednadvadesáti akvarelů, kvašů a kreseb byl „vrácen“ do majetku paní Králíkové a ta jej nabídla brněnskému muzeu.¹⁵

Tři Králíkovy veduty byly do sbírkových fondů oddělení dějin architektury získány následně, a to v roce 1978 jako součásti původně soukromého archivu architekta Bohumila Turečka¹⁶, ten je od profesního kolegy patrně obdržel darem.

Above the Vedute of Architect Emil Králík

JINDŘICH CHATRNÝ – JIŘÍ PIKOUS

Emil Králík (1880–1946) made a significant impact on the Brno architectural scene through his architectural work; equally important was his long-standing activity as a visual artist, educator, and participant in professional associations.

Among his projects realized in Brno were an apartment building on Kotlářská Street (1924) and the administrative building and warehouse of the Czechoslovak Tobacco Monopoly on Vranovská Street (1927–1928). In 1927, he was appointed chief architect for the construction of the Brno Exhibition Grounds, where preparations were underway for the Exhibition of Contemporary Culture in Czechoslovakia. Within the newly built exhibition complex, he designed the segmentally conceived main entrance building and the cinema, café, and theatre building, one of the highest-quality structures of the entire site. Between 1930 and 1932, the monumental building of the General Pension Institute in Brno (today the seat of the Supreme Court of the Czech Republic) was realized according to his design.

¹⁵ Soubor kreseb a akvarelů Emila Králíka z rozmezí let 1921–1946 byl zakoupen za částku 7.930,- Kčs. Viz Zápis o jednání nákupní komise Muzea města Brna pro nákup dokumentace architektury ze dne 20. 12. 1969 – archiv oddělení dějin architektury Muzea města Brna.

¹⁶ Jedná se o sbírkové předměty s inv. č. 237254–237256.

Closely connected with the promotion of new architecture was Králík's activity in professional associations, which significantly shaped modern art in Brno. From 1920, he was a member of the Brno-based Aleš Association of Visual Artists. In 1922, he participated in the founding of the Group of Visual Artists in Brno, and in 1925 he became the first chairman of the newly established, internationally oriented Brno branch of the Club of Architects. In 1920, he was appointed associate professor (full professor from 1923) at the newly founded Department of Architecture at the Czech Technical University in Brno. An entire generation of interwar Brno architects passed through his institute.

Emil Králík was a brilliant draughtsman and painter with a refined sensitivity to detail. Even in his work as a visual artist, however, he never concealed his professional interests; architecture constituted the fundamental thematic framework of Králík's independent artistic production. To intensify the impression and enliven the moment, he employed swiftly sketched figural staffage. He worked in an analogous manner with nature, which he sensitively placed around architectural structures.

His drawings are dominated by the use of soft pencil, enabling Králík to work with black-and-white graphic effects. The resulting contrast provides ample light in drawings suffused with southern sunlight. A subtly vibrant expressive hand and varied rhythms of hatching lend the realistic scenes a pulsating spatial depth and vitality across the entire surface. Králík's watercolours and gouaches move away from a graphic conception and, through the use of a pronounced colour palette, capture local lighting conditions as well as the specific chromatic qualities of local architecture.

Only a fragment of Králík's extensive body of drawings, watercolours, and gouaches has survived to the present day in the collection holdings of the Department of the History of Architecture of the Brno City Museum, which is among the few institutions whose museum collections preserve these unmistakable and exceptionally valuable testimonies to his artistic work.

Obr. 1 Jaroslav Král, Architekt Emil Králík, 1924, olej na plátně, Muzeum města Brna, inv. č. 65680

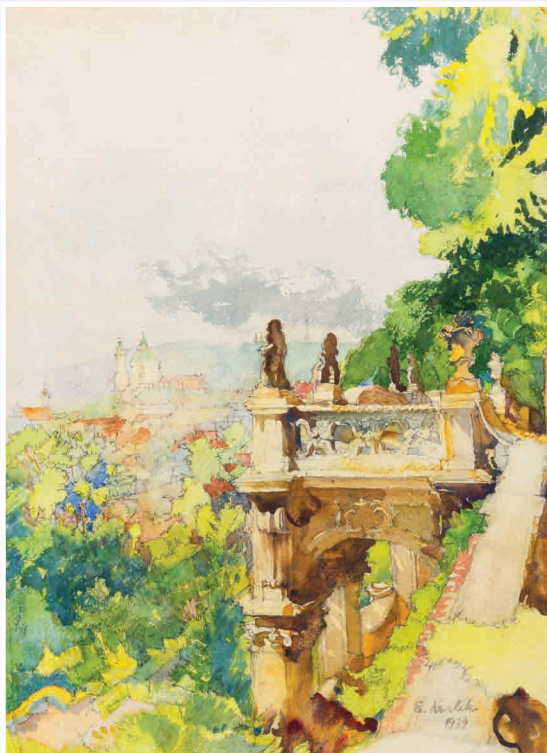
Obr. 2 Emil Králík, Brusel – Velké náměstí, 7. srpna 1935, tužka, kvaš, Muzeum města Brna, inv. č. 235909

Obr. 3 Emil Králík, Nice – květinový trh, 4. srpna 1932, tužka, Muzeum města Brna, inv. č. 235863

Obr. 4 Emil Králík, Cagnes-sur-Mer, 1938, tužka, kvaš, Muzeum města Brna, inv. č. 235893

Obr. 5 Emil Králík, Praha – Malá Strana, 1939, tužka, akvarel, Muzeum města Brna, inv. č. 235881

Obr. 6 Emil Králík, Všeobecný penzijní ústav, 1930–1932, Brno (repro *Měsíc*)

Obr. 7 Emil Králík, Ostende, 23. září 1935, tužka, akvarel, Muzeum města Brna, inv. č. 235899

Obr. 8 Emil Králík, Monte Carlo – Kasino, 10. srpna 1932, tužka, Muzeum města Brna, inv. č. 235865

Z Prioru do muzea

Reliéfy Miloslava Buřivala ve sbírkách Oddělení dějin architektury

FILIP KYRC
LUCIE VALDHANSOVÁ

Výrazně medializované bourání bývalého obchodního domu Prior v Brně na ulici Dornych přineslo v roce 2025 také přírůstek do sbírek Muzea města Brna v podobě dvou částí betonového obkladu zábradlí teras, z čehož jedna je přímo signována autorem akademickým sochařem Miloslavem Buřivalem.

Výstavba obchodního domu Prior souvisela s plánovaným rozšířením města na jih v polovině 60. let. Architekti Ivan Ruller a Zdeněk Řihák vypracovali urbanisticko-dopravní návrh pro brněnské regionální centrum, plánované pro prostor bývalého nákladového nádraží a železnice. Nový okrsek měl dopravně odlehčit a plynule navázat na historické jádro, město by funkčně obohatil z pohledu obchodu, služeb a cestovního ruchu. Odsouhlasený program Útvary hlavního architekta a Státního projektového ústavu Brno byl však kvůli politickým okolnostem konce šedesátých let přerušen. Projekt městské části byl v následujících letech zásadně přepracován Zdeňkem Řihákem a Zdeňkem Sklepkem do formy terasovitě řešené obchodní třídy rozšířené obchodními domy.¹ Inspiraci hledali mj. v novém City-centru v Stockholmu, čtvrti Arbat v Moskvě či plánovaném bratislavském nákupním centru podle projektu Ivana Matušíka. Snahou autorů bylo „umístit nová zařízení v takové poloze, aby se staly funkčním elementem struktury centra města, tj. aby individuální výběrové obchody a služby tvořily s velkými obchodními domy jeden vzájemně

1 Více k plánovanému Brněnskému regionálnímu centru: Státní projektový ústav obchodu Brno stř. 01, Obchodní centrum Brno-Koliště, studie souboru staveb, Brno říjen 1971, cit. obr. 12. Uloženo: Fond Zdeněk Řihák, ODA MuMB. Či Kos, Lukáš: *Brněnské regionální centrum – „nové srdce města dvacátého století“*. In: *Brno v minulosti a dnes*. 29. Brno: Statutární město Brno, 2016, s. 359–404.

se doplňující celek“.² Navržený soubor se skládal ze tří segmentů, obchodního domu Prior, prostoru velké obchodní terasy navazující přímo na autobusové nádraží a výškové dvaadvacetipodlažní budovy Domu služeb, kultury a cestovního ruchu. Z této varianty byl nakonec realizován pouze obchodní dům Prior jako osamocené torzo smělého a rozhodného urbanistického záměru.³ Jeho výslednou podobu vypracoval Zdeněk Řihák společně se Zdeňkem Sklepkem v ateliéru 01 Státního projektového ústavu obchodu Brno v roce 1974.⁴ Výstavba byla zahájena roku 1980, stavbaři se museli vypořádat s nepříznivým geologickým podložím (v Brně tradičním); nutné bylo rezignovat na suterén a naopak stavbu podpořit 900 piloty o délce 12 m. Pro samotnou výstavbu bylo užito montovaného železobetonového skeletu o rozponu 9 × 9 metrů. Do jednoduchého kubusu byla situována 4 podlaží prodejních (9 104 m²) a skladovacích (4324 m²) ploch.⁵ Slavnostní otevření obchodního domu proběhlo 30. listopadu 1984. Již v polovině 90. let byl Prior přestavěn podle návrhu Jana Melichara, který však vycházel z posledního projektu Řiháka a Sklepka z roku 1975. Po 40 letech fungování, v roce 2024, začal soukromý majitel s demolicí objektu i přes jeho čitelné brutalistní kvality.⁶

Jednotlivé objemy OD Prior reagovaly na svou funkci a obsah, základní čtyřpodlažní jádro prodejních a skladových ploch bylo umístěno do třech betonových bloků obsahujících vertikální komunikace, instalace a vzduchotechniku. Nad prodejní jádro byla situována třípodlažní nadstavba administrativy, reklamních a pomocných provozů, která měla mít dle architekta návrhu specifický buňkový systém. Výsledná realizace postrádá zásadní sochařské pojetí, kromě nadstavby se vlivem dobových omezení stavební

2 Státní projektový ústav obchodu Brno, stř. 01, *Obchodní centrum Brno* (pozn. 1).

3 Situování nové budovy jižně od hlavního brněnského nádraží bylo účelové, novostavba prakticky zabránila možnosti rozšíření nádraží ve stávající poloze a vytvořila tedy další z argumentů pro jeho přesun, plánovaný již od 20. let (a dosud nerealizovaný). Důležité bylo jeho dopravní napojení na paralelně budované nové autobusové nádraží Zvonařka, se kterým byl Prior spojen nadzemní pěší komunikací. Naopak podzemní podchod s obchodní pasáží pod železničním nádražím, vybudovaný podle projektu Otakara Maděry, propojil novostavbu s historickým centrem města.

4 Více např. Riedl, Dušan: *Nový obchodní dům Prior v Brně*. In: *Architektura ČSR XXXIII, 1974*, č. 10, s. 471–477; nebo Kos, Lukáš: *Obchodní dům Prior*. In: *Hlaváčková, Petra – Valdhansová, Lucie* (edd.): *Brněnský architektonický manuál. Průvodce architekturou 1946–1989*, Brno 2020, s. 30–31.

5 Skladovací plochy byly doplněny samostatným externím skladovým objektem o rozloze cca 10 000 m² v Horních Heršpicích.

6 Více např. zde: https://www.irozhlaz.cz/zpravy-domov/brno-prior-demolice_2401211023_elev (vyhledáno 24. 10. 2025). Obchodní dům má nahradit nový obchodně-administrativní komplex, bohužel architektonicky mnohem nižší kvality. Více např. zde: <https://www.archiweb.cz/n/domaci/novy-dornych-ma-stavebni-povoleni-demolice-byvale-ho-prioru-zacne-na-podzim> (vyhledáno 24. 10. 2025).

produkce výrazným způsobem proměnila i podoba schodišťového bloku.⁷ Výslednou podobu objektu dotvořila i řada umělců, jež se podílela na jeho výtvarné stránce: v interiéru byly umístěny realizace od Bohumíra Matala a Vojtěcha Štolfa, na exteriéru spolupracovali autor keramického obkladu fasády Otakar Sivera a autor betonových reliéfů Miloslav Buřival. Všichni vyjmenovaní umělci byli blízkými spolupracovníky architekta Zdenka Řiháka.⁸

Sochař Miloslav Buřival⁹ se narodil 1. října 1930 v Brně, studoval na Vyšší škole uměleckého průmyslu u profesorů Otakara Zeminy, Emanuela Ranného a Aloise Zamazala.¹⁰ Během své umělecké kariéry vytvořil řadu uměleckých děl umístěných ve veřejném prostoru, dlouhodobě úzce spolupracoval s nejvýznamnějšími brněnskými architekty druhé poloviny 20. století. Budovu národního stavebního podniku Ingstav (1968–1970) architekta Ivana Rullera doplnil výraznými sochařskými kompozicemi po stranách hlavního vstupu a železobetonovou markýzou. S Rullerem realizoval i nedalekou

-
- 7 „Excentricky připojená třípodlažní nadstavba pomocných provozů, administrativy a reklamy je odlišná od autorova návrhu sochařského pojetí – poškozují celkové vyznění budovy.“ Viz Crhonek, Iloš, Architekt Zdeněk Řihák. Výběr z architektonického díla (kat. výst.), Galerie architektury Stará radnice. Brno 1989, s. 22.
- 8 Zdeněk Řihák patřil od počátku 50. let ke skupině výtvarníků, která se scházela v ateliéru Bohumíra Matala na České ulici, jenž se od jejich společné výstavy v Galerii mladých v roce 1957 začal nazývat Brno 1957. Zakládajícími členy byli malíři Jánuš Kubiček, Bohumír Matal, Vladislav Vaculka, Vladimír Vašíček, architekti Ivan Ruller, Zdeněk Řihák a Jiří [Jaromír – poz. aut.] Sirotek, skladatel Jan Novák, historici a teoretici umění Zdeněk Kudělka, Petr Spielmann a Jaromír Zemina. Později k nim přibyl malíř Pavel Navrátil a sochaři Karel Hylší a Josef Kubiček. Právě s Ivanem Rullerem a Zdenkem Řihákem od poloviny šedesátých let spolupracoval také Miloslav Buřival. Viz Vránová, Jana: *Brněnské tvůrčí skupiny a výstavy v Domu umění města Brna v šedesátých až osmdesátých letech*. In: Slaviček, Lubomír – Vránová, Jana (eds.), 100 let Domu umění města Brna: 1910–2010 (kat. výst.), Brno 2010, s. 181–197, cit. s. 183. V polovině 60. let přišel malíř Bohdan Lacina s myšlenkou založení nového uskupení, jež vykrystalizovala na konci 60. let do multidisciplinární umělecké asociace *Sdružení Q*. Sdružení mělo svoji literární (Ludvík Kundera, Oldřich Mikulášek, Jan Skácel, Milan Uhde), divadelní (Divadlo Husa na Provázku), výtvarnou (Bohdan Lacina, Jiří Marek, Bohumír Matal, Vladimír Palla, Jan Rajlich, Vilém Reichmann), hudební (Josef Berg, Miloslav Ištvan, Karel Kryl) i architektonickou sekci. Zakládajícími členy poslední jmenované sekce byli mj. Bohuslav Fuchs, Aleš Jenček, Bedřich Rozehnal, Ivan Ruller, Viktor Rudiš, Zdeněk Řihák či Růžena Žertová. Postupně se sdružení rozrostlo o řadu dalších osobností uměleckého života. Viz např. *Almanach Q/10: 40 - 1969–2009*, Brno 2008.
- 9 Více k osobnosti Miloslava Buřivala např.: Čubrda, Zdeněk – Hubáček, Otakar: *Výtvarní umělci Jihomoravského kraje 1985: Dům umění města Brna 9. 4.–12. 5. 1985: katalog výstavy*. Brno: Jihomoravská krajská organizace Svazu čes. výtvarných umělců, 1985, s. 13–14; Malý, Zbyšek – Malá, Alena: *Slovník českých a slovenských výtvarných umělců 1950–1997. A–C*, Ostrava 1998, s. 244. Řadu realizací Miloslava Buřivala lze dohledat nejlépe na webových stránkách projektu Sochy a města. https://sochyamesta.cz/objekty?field_autor_tid=Miloslav%20Bu%C5%99ival%20%28%2A1930%29 (vyhledáno 24. 10. 2025).
- 10 Buřival absolvoval Vyšší školu uměleckého průmyslu v Brně v ročníku 1958/59. Hubatová-Vacková, Lada (ed.): *Hlavou a rukama. Škola uměleckých řemesel v Brně 1924–2024*, Praha 2025, s. 630.

monumentální plastiku *Život organický a anorganický* z roku 1967, která vznikla jako součást výtvarné výzdoby sídliště Staré Brno – Jih.¹¹ S architektem Zdeňkem Řihákem spolupracoval Miloslav Buřival na výzdobě Labské boudy (keramický obklad dominantního krbového tělesa, keramické plastiky, společně s keramikem Františkem Maxerou, 1974), centrální plastice závodu na výrobu trub v Chomutově (1973), nasávacích komínech metra v Praze (1975)¹² či Symbolu Závodů silnoproudé elektrotechniky v Koryčanech (1988).¹³ Pro Koryčany vznikl také reliéf zdobící místní obřadní síň, na niž spolupracoval Buřival s Ivarem Otrubou v roce 1978, a ve stejné době pracovali i na výtvarném řešení Pílské nádrže ve Žďáře nad Sázavou nebo na vodním prvku a úpravě parku ČSA v Chomutově (společně se Zdeňkem Řihákem). Otruba, Buřival a Řihák jsou také autory úprav parku a souboru fontán a plastik v lázních v Bardějově (1983–1984). V 90. letech Řihák navrhl organickou architekturou inspirovaný návrh golfového hřiště Sokrates v Kořenově, jehož hlavním hybatelem a prezidentem (dodnes čestným prezidentem) byl právě Miloslav Buřival.¹⁴ V rámci golfového areálu Sokrates Golf & Country clubu se nalézá několik jeho sochařských děl.¹⁵ V roce 2004 Buřival pro Kořenec navrhl také pamětní desku novináře, publicisty a politika Jiřího Pelikána.

Pro obchodní dům Prior v Brně Miloslav Buřival navrhl hned dva monumentální betonové zdobné prvky a to reliéfně zpracované dlaždice severní fasády a betonové výplně zábradlí, tvořící souvislý pás původně umístěný z vnějšku všech zábradlí teras před severovýchodním průčelím obchodního domu, vytvořených na počátku 80. let pravděpodobně přímo na stavbě. Díky aktivitám historičky architektury Šárky Svobodové se podařilo Buřivalovy reliéfy při demolici obchodního domu na konci roku 2024 sejmut a prodat či vydražit dlouhé řadě zájemců.¹⁶ Dva exempláře, včetně jediného se signa-

11 Více např. zde: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_objektu&load=2271 (vyhledáno 24. 10. 2025).

12 Na tomto, zdálo by se marginálním architektonickém úkolu, se tehdy podílela řada dalších skvělých architektů (mj. František Cubr, Václav Hlinský) a výtvarníků. Viz Baše, Milan: *Komíny pražského metra*. In: Domov: kultura bydlení, architektura, umění, design, styl, 1976, č. 4, s. 53. Výdechy pražského metra podrobně mapuje publikace: Charvát, Jan: *Nádech Výdech*. Praha 2017.

13 Více zde: <https://sochyamesta.cz/zaznam/7758> (vyhledáno 24. 10. 2025).

14 Více ke spolupráci Zdeňka Řiháka Valdiansová, Lucie – Chatrný, Jindřich: *Zdeňk Řihák, Poetrie architektonické exprese*. In: Vladimír 518 (ed.), *Architektura 58–89*, Praha 2022, s. 433–457. Crhonek, Iloš: *Architekt Zdeňk Řihák. Výběr z architektonického díla (kat. výst.)*, Galerie architektury Stará radnice Brno 1989.

15 <https://www.krasnecesko.cz/encyklopedie/60-miroslav-burival-sochar.html> (vyhledáno 30. 10. 2025).

16 https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/brno-tesco-prior-suvenyr-prodej-brutalistni-re

turou sochaře, se dostaly sběrem do sbírky Oddělení dějin architektury Muzea města Brna¹⁷ a to společně s rozsáhlou plánovou a listinnou dokumentací z archivu bývalého OD Prior.

Z Buřivalových reliéfů z demolovaného obchodního domu se před časem stal fenomén, soukromí sběratelé si jimi zdobí interiéry a exteriéry svých nemovitostí, několik dalších se rovněž dostalo do sbírkotvorných institucí.¹⁸ A jeden reliéf je vystaven také na letošním 19. ročníku mezinárodního architektonického Biennale di Venezia v rámci představení projektu Epidermitecture, tematizujícího běžné představy o čistotě vnějších povrchů budov. Výzkumný projekt¹⁹ a jeho akademické i umělecké výstupy se zabírá tenkými vrstvami přirozeně se vyskytujícími mikroorganismů přítomných na fasádách, tzv. biopatinou. Zkoumáním jejich schopností podporovat biodiverzitu, filtrovat znečišťující látky v ovzduší a redukovat městské tepelné ostrovy zpochybňují tradiční postupy kontroly a údržby povrchů. Tento projekt byl v roce 2023 spojen s Muzeem města Brna, kdy proběhla případová studie výzkumu biopatiny na vile Tugendhat, následně prezentovaná výstavním projektem.²⁰

liel-miloslav-burival-kdy-kde-cena.html (vyhledáno 24. 10. 2025). Finanční prostředky získané z dražby šly na podporu dětského hospicu Dům pro Julii v Brně.

17 O sbírkovém přírůstku jsme informovali zde:

<https://www.muzeumbrna.cz/z-prioru-do-muzea/t1988> (vyhledáno 24. 10. 2025).

18 <https://www.archspace.cz/brutalismus-nad-jidelnim-stolem-i-mez-i-zahonky-zachranene-panely-z-bouraneho-prioru-ziskaly-nove-majitele> (vyhledáno 24. 10. 2025).

19 Projektový tým tvoří Adam Hudec, Michelle Howard, Laura Rabbachin a Katja Sterflinger. Výzkum je výsledkem spolupráce Institute of Natural Sciences and Technology in the Arts (Akademie výtvarných umění ve Vídni), Institute for Art and Architecture (rovněž) a Dusts Institute. <https://www.akbild.ac.at/en/news/2025/epidermitecture-featured-at-the-venice-architecture-biennale-2025> (vyhledáno 24. 10. 2025).

20 <https://www.tugendhat.eu/vila-online/epidermitecture/> (vyhledáno 24. 10. 2025).

From Prior to the Museum

Reliefs by Miloslav Buřival in the Collections
of the Department of the History of Architecture

FILIP KYRC – LUCIE VALDHANSOVÁ

Of the originally ambitious urban planning concept from the 1960s for the construction of a commercial and administrative Regional Centre, only a fragment was ultimately realized in the form of the Prior department store on Dornych Street. Its final design was prepared in 1974 by Zdeněk Řihák together with Zdeněk Sklepka at Studio 01 of the State Design Institute for Commerce in Brno. Construction began in 1980, and the department store was ceremonially opened on 30 November 1984. Already in the mid-1990s, Prior was remodelled according to a design by Jan Melichar, which, however, was based on the last project by Řihák and Sklepka from 1975.

After forty years of operation, in 2024 the private owner commenced demolition of the building despite its clearly legible Brutalist qualities, enriched by a number of artistic realizations by Bohumír Matal, Vojtěch Štolfa, Otakar Sivera, and Miloslav Buřival. The academic sculptor Miloslav Buřival designed two monumental concrete decorative elements: relief-processed tiles for the northern façade and concrete infills for the railings. These formed a continuous band placed on the exterior of all terrace railings in front of the north-eastern façade of the department store and were created in the early 1980s, probably directly on site.

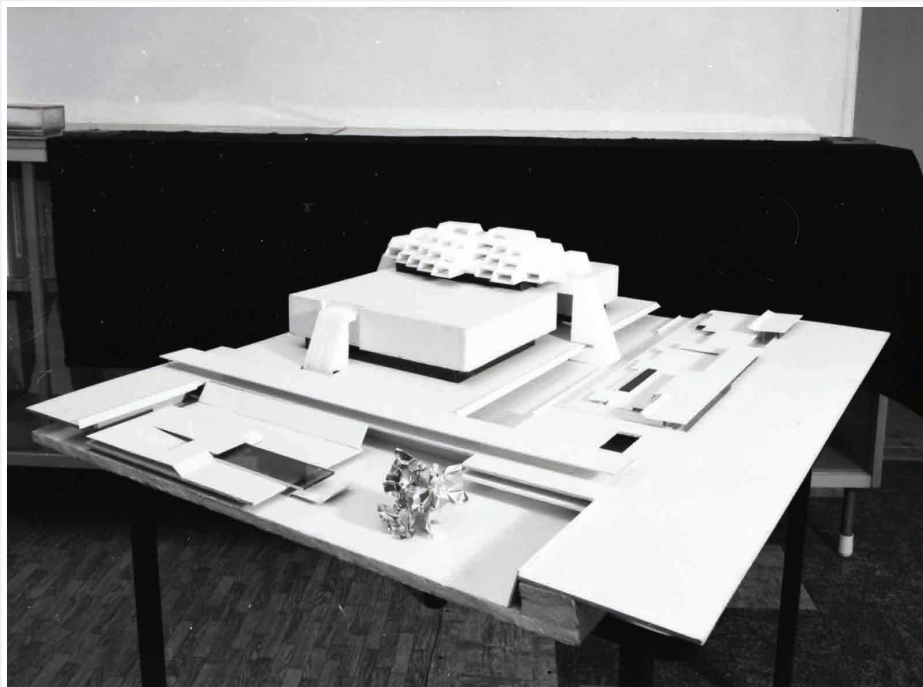
Two examples, including the only one bearing the sculptor's signature, were acquired through collection into the holdings of the Department of the History of Architecture of the Brno City Museum, together with extensive plan and documentary materials from the archive of the former Prior department store.

Obr. 1 Miloslav Buřival: Betonový obklad zábradlí teras. Foto Petr Odehnal.

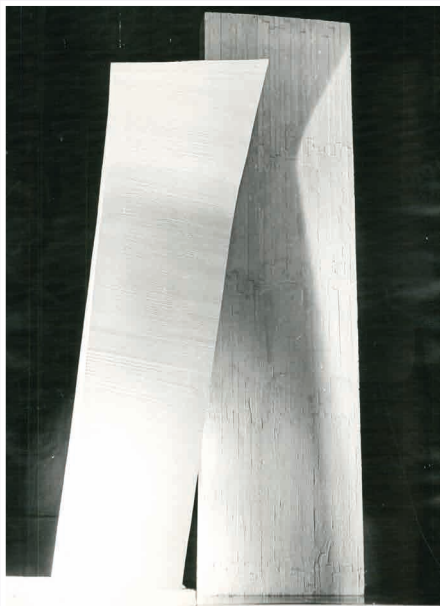
Obr. 2 Miloslav Buřival: Betonový obklad zábradlí teras.

Obr. 3 Zdeněk Řihák, Zdeněk Sklepek: Model obchodního domu Prior. Fond Zdeněk Řihák, Oddělení dějin architektury, Muzeum města Brna.

Obr. 4 Bývalý obchodní dům Prior, pohled od západu. Foto Petr Odehnal.

Obr. 5 Miloslav Buřival: Život organický a anorganický, model. Fond Ivan Ruller, Oddělení dějin architektury, Muzeum města Brna.

Obr. 6 Betonový obklad Miloslava Buřivala na architektonickém Biennale di Venezia 2025.

Využití diodového laseru v muzejní praxi

RADIM DUFEK

V posledních letech zažíváme dynamický rozvoj technologií, který výrazně ovlivňuje i oblast přesného značení, gravírování a řezání materiálů. Diodové laserové gravírky, kdysi považované za nástroje pro hobby použití, se díky pokroku v optoelektronice, miniaturizaci a dostupnosti výkonných komponent staly plnohodnotnými nástroji pro profesionální využití. Jejich kompaktní konstrukce, nízká spotřeba energie a schopnost pracovat s širokou škálou materiálů je činí atraktivními nejen pro malé dílny a kreativní studia, ale i pro průmyslové aplikace. Tento článek se zaměřuje na použití laserových gravírek a jejich technické možnosti využití v muzejní praxi.

Modré diodové lasery, často označované jako modré LCD lasery (ve skutečnosti jde o laserové diody s vlnovou délkou 450–460 nm), se staly populární volbou pro hobby i poloprofesionální gravírování a řezání. Jejich hlavní výhodou je kompaktní konstrukce, nízká cena a snadná integrace do stolních podmínek. Jsou ideální volbou pro kreativní dílny, hobby použití a menší zakázkovou výrobu. Nabízejí dostatečný výkon pro většinu běžných materiálů, snadné ovládání a nízké provozní náklady. Při výběru je však klíčové sledovat skutečný světelný výkon, rychlost pohybu a kvalitu optiky. Použití laseru s polovodičovou diodou (diode laser) je široké – od gravírování dřeva, kůže, plastů, papíru, eloxovaného hliníku a nerez, bohužel s omezením u některých kovů s vysokou odrazivostí a tepelnou vodivostí. Výhodou je nízká pořizovací cena a spotřeba energie, jednoduché chlazení (většinou pasivní nebo ventilátor) a kompaktní rozměry, nevýhodou pak omezený výkon oproti CO₂ nebo vláknovým laserům.

Pro naše účely jsme pořídili gravírku Ortur LU2-10A se světelným výkonem 10 W, která využívá dvě laserové diody, jejichž paprsky jsou komprimovány pomocí

optické technologie do jednoho výstupního paprsku. Po různých zkouškách a pokusech s různými materiály jsme vyhodnotili možnosti použití gravírky k různým účelům a výsledky jsme rozdělili do několika skupin využití v provozu muzea.

Značení a identifikace sbírek či hmotného drobného mobiliáře

Co vše je možné? Například gravírování inventárních štítků z plastu, kovu nebo dřeva, které se k předmětům připevňují pomocí šňůrky, obalu nebo stojánku. Dále lze vytvářet QR kódy či čárové kódy, které odkazují na digitální databázi sbírky nebo inventarizaci. Výhodou je trvalost značení – štítek lze kdykoli odstranit bez poškození předmětu. Podmínkou, která odpovídá etickým zásadám muzejní praxe, je neinvazivní přístup bez zásahu do originálního objektu. Mezi další možnosti patří identifikace archivních obalů – například laserem značené krabice, složky či obálky. Nevýhodou může být absence elektronické systémové evidence nebo rozměrnost předmětů při přímém značení. Nicméně vzhledem k nízké hmotnosti gravírovacího zařízení je možné jej snadno přemístit do požadovaného prostoru.

Výroba a značení edukačních a výstavních pomůcek

Toto téma představuje moderní a flexibilní přístup k tvorbě interaktivních prvků pro muzejní a vzdělávací prostředí. Gravírování nápisů, ornamentů či razidel na materiály umožňuje návštěvníkům přímý kontakt s vizuálními prvky minulosti bez ohrožení originálů. Zvláštní význam má tvorba hmatových pomůcek pro nevidomé, například reliéfních textů, map nebo portrétů, které podporují inkluzivní přístup a zpřístupňují obsah širšímu okruhu návštěvníků. Gravírky umožňují také výrobu didaktických panelů s texty, ilustracemi nebo technickými schématy, které jsou nejen trvanlivé, ale i esteticky působivé. Pomůcky mohou sloužit k interpretaci a edukaci a zamezit tak nechtěné manipulaci se sbírkovými objekty. Díky kompaktním rozměrům a určité mobilitě zařízení lze gravírku přemístit do výstavních prostor nebo dílen. Gravírování navíc umožňuje vysokou míru možností individuálního návrhu, což je výhodné při tvorbě tematických výstav nebo edukačních programů. Pomůcky mohou být doplněny o QR kódy vedoucí k digitálním rozšířením obsahu, čímž se propojuje fyzický a virtuální svět. Tento přístup podporuje aktivní zapojení návštěvníků a rozšiřuje možnosti propagace kulturního dědictví. Laserová technologie tak může představovat efektivní nástroj pro moderní muzejní pedagogiku i komunikaci s veřejností.

Propagační předměty a marketing

Uplatnění této technologie lze nalézt i v oblasti propagace a marketingu muzeí, a to výrobou suvenýrů s logem instituce či historickými motivy – například dřevěných magnetek, klíčenek či pohlednic. Tyto předměty mohou sloužit nejen jako upomínkové dárky pro návštěvníky, ale i jako prostředek k šíření kulturního odkazu. Gravírování je rovněž vhodné pro jedinečné označení dárků určených partnerům, sponzorům nebo významným hostům, například při slavnostních vernisážích či jiných společenských událostech. Obsah těchto prvků může být inspirován sbírkovými předměty nebo aktuálním výstavním tématem. Díky přesnosti laserového paprsku je možné dosáhnout vysoké kvality zpracování i u drobných detailů. Výsledné realizace potom působí profesionálně a esteticky, přičemž zároveň podporují kulturní poslání muzea.

Restaurátorská praxe

Laserová technologie nachází stále širší uplatnění i v oblasti restaurátorství, zejména při šetrném odstraňování nežádoucích vrstev z historických materiálů. Umožňuje selektivní odstranění laků ze dřeva, kovu či kamene bez narušení původního podkladu. Díky přesnému nastavení parametrů lze odstranit sekundární vrstvy z kovových povrchů, jako je bronz, železo nebo měď (jedná se o kovy s vysokou odrazivostí, kterým slabý výkon diodového laseru neškodí), bez nutnosti mechanického zásahu. Výhodou této metody je bezkontaktní práce – nedochází k tření, broušení ani použití abrazivních prostředků. Navíc se obejde bez chemikálií, což je šetrné nejen k materiálu, ale i k životnímu prostředí. Mikroskopická přesnost umožňuje oddálit ohnisko tak, aby se výkon snížil a zároveň se rozšířila plocha paprsku na povrchu. Restaurátor tak získává nástroj, který respektuje základní materiál objektu a zároveň zvyšuje efektivitu práce. Laserové čištění se stává cenným doplňkem tradičních metod, zejména tam, kde je potřeba vysoká kontrola nad zásahem. Toto však platí pouze pro ploché povrchy předmětů, jako jsou mince či deskové kovové předměty – čištění reliéfních povrchů je problematické. Při čištění polychromovaných dřevěných soch, rámu, maleb či fresek laser umožňuje odstranění povrchových nečistot bez narušení pigmentové vrstvy. Díky přesnému nastavení intenzity lze dosáhnout jemného oživení barev u dekorativních prvků bez rizika poškození. Pulzní laserová technologie působí výhradně na kontaminant, nikoli na samotný materiál, což je zásadní výhoda oproti mechanickým nebo chemickým metodám. Diodové laserové gravírky však nejsou pro tento účel

vhodné – jejich výkon a charakter paprsku nejsou uzpůsobeny pro restaurátorské zásahy na velkých předmětech.

Řezání šablon a výroba obalů

Laserové gravírky lze efektivně využít pro přesné řezání šablon z různých materiálů, včetně samolepicích fólií určených pro pískování. Umožňují také výrobu krabiček z nekyselé lepenky, které slouží k bezpečnému uložení drobných předmětů v muzeích či archivech. V mnoha případech mohou nahradit klasický řezací plotr, přičemž nabídnou vyšší flexibilitu a možnost jemného nastavení. Výhodou je čistý řez bez otřepů a možnost práce s detailními motivy. Tato metoda je vhodná pro přípravu konzervačních pomůcek i pro tvorbu pomocných šablon při restaurování nebo prezentaci sbírek.

Etické a odborné zásady

Použití laseru při restaurátorských zásazích musí vždy předcházet důkladné testování na vzorku nebo méně významné části objektu, včetně posouzení, zda je zásah vůbec možný a vhodný vzhledem k materiálu a stavu předmětu. Každý zásah by měl být pečlivě dokumentován, včetně nastavení laserových parametrů, jako jsou výkon a rychlost. Tato metoda je vhodná výhradně pro restaurátory se zkušenostmi s laserem a testováním na různých materiálech, kteří rozumějí specifikům materiálů i technologii samotné. Nesprávné použití může vést k nevratnému poškození kulturního dědictví, a proto je nutná maximální opatrnost. Etický rámec práce s historickými objekty vyžaduje respekt k původnímu materiálu i hodnotě předmětu.

Diodové laserové gravírky představují praktický nástroj, který může výrazně usnadnit provoz muzejních institucí – od značení sbírek přes výrobu obalů až po podpůrné restaurátorské práce. Jejich hlavními výhodami jsou mobilita, přesnost, bezkontaktní práce a možnost využití v různých materiálových kontextech. Nevýhodou zůstává omezený výkon a nevhodnost pro citlivé zásahy, kde je nutná specializovaná technologie a odborný dohled. V rámci muzejní praxe však mohou přispět k efektivnější evidenci, ochraně a prezentaci sbírek. Do budoucna lze očekávat další rozvoj těchto zařízení, který rozšíří jejich využití i v oblasti digitalizace, konzervace a edukace.

The Use of Diode Lasers in Museum Practice

RADIM DUFEK

Diode laser engravers are an accessible and versatile tool that can find wide-ranging application in museum practice. They enable precise marking of objects, labels, and nameplates, as well as the production of packaging, educational aids, and promotional items, with the possibility of individualized content customization. Owing to their compact dimensions and low energy consumption, they are suitable for mobile use in various settings.

A significant area of application is also the cutting of templates from plastic films or cardboard, which are used for sandblasting, conservation, or the presentation of collections. In conservation–restoration practice, their use is limited, primarily due to lower power output, but they may serve as a supplementary tool for cleaning flat metal surfaces. Their advantages include non-contact operation without the use of chemicals; disadvantages include their unsuitability for sensitive interventions on diverse materials and uneven relief structures.

Laser technologies require specialized expertise and an ethical approach, including testing and documentation of interventions. Within museums as memory institutions, they contribute to more efficient documentation, protection, and presentation of collections, and their importance will continue to grow with further technological development.

Obr. 1 Obnova výzdoby dřevěné čutyry na doplněné části, foto Radim Dufek

Obr. 2 Popisek loga na výstavních stojanech, foto Radim Dufek

Obr. 3 Darovací kladívko k zahájení obnovy Měnínské brány, foto Radim Dufek

Obr. 4 Odstranění lakové vrstvy na podkorodovaném kovovém předmětu, foto Radim Dufek

Obr. 5 Výroba krabičky z nekyselé lepenky pro uložení drobných předmětů, foto Radim Dufek

Restaurování vývěsního štítu hostince U modrého lva

VÁCLAV SLÁDEK

V příspěvku pro Forum Brunense 2020 byla popsána identifikace předmětu, odkazujícího na zájezdni hostinec stávající na Starém Brně. Počátky hostince sahají až do 13. století, nově byl pak vystavěn po třicetileté válce v barokním stylu a nakonec zbourán v roce 1934. Nyní na jeho místě stojí moderní budova České spořitelny, postavená v roce 1963 s fasádní mozaikou modrého lva. Fáze proměny místa se promítly i do jednoho z mála dochovaných pozůstatků hostince – ozdobného vývěsního štítu s konzolou, datovaného do 2. čtvrtiny 18. století, který zdobil průčelí slavného hostince. Obě části byly deponovány v Muzeu města Brna odděleně pod inventárními čísly 6781 a 7027, až v poslední době došlo k jejich propojení.

Vývěsní štít tvoří podložka kruhového tvaru zdobená akantovými listy, z nichž vyrůstá rameno konzoly ve tvaru voluty. Na něm jsou aplikované akantové listy a zvonky. Druhé kratší rameno je zakončeno pětilistým květem. Pod ním je upevněný hák k zavěšení emblému. Ten je ve tvaru věnce s květy po obvodu, chybí však očko k zavěšení emblému. Ve věnci je umístěna volná plastika krácejícího lva, pod ním je připevněná červenobílá stuha. Na stuze je hák k zavěšení plastického hroznu vinné révy.

Všechny části jsou vyrobeny ze železa, částečně zlaceného, plastika lva je však dřevěná. Nosné části jsou konstrukčně stále pevné. Na konzole i emblému je množství mechanických poškození, vzniklých jak při samotné exteriérové expozici, tak při uložení a transportech v průběhu existence předmětu. Tepané akantové listy jsou zdeformované, místy prasklé či utržené. Chybí velký akantový list vyrůstající z konzoly a jeden menší, umístěný na horní straně. Ten byl v minulosti druhotně doplněn připájenou replikou z tepané mědi, avšak spoj se opět uvolnil. Z mědi je

také středový zvonek a květ voluty (evidentně rovněž druhotně doplněno). Listy byly původně přitaženy k volutě dráty přes konstrukční otvory. Dochoval se pouze jeden a hrozí tak zlomení listů.

Povrch je pokrytý nánosy vícenásobné polychromie, prachových nečistot, omítek a dalších polutantů. Na první pohled je jednotně černý, ale při mikroprůzkumu bylo zjištěno, že předmět prošel řadou přemaleb, zachovalých pod horním černým nátěrem ve formě fragmentů. Spodní (starší) vrstvy tvoří suříkový nátěr (červená), barevné nátěry (zelená, modrá) a zlacení. Ze sond lze usoudit, že původně zlacené byly listy se zvonky a věnec nesoucí plastiku lva, zelená byla konzola s listy a modrá plastika lva. Zavěšený hrozen byl v barvě bronzu se zelenými listy. Koroze se nachází v místech poškození nátěru, do povrchu zasahuje hloubkově a barevné vrstvy jsou z velké části podkorodované a poškozené.

Závěsný emblém se lvem a hroznem byly dle dostupných informací již v minulosti restaurovány. Povrch byl evidentně čištěn, chybějící listy věnce doplněny novými a proběhly také zásahy do vrstev polychromie.

Z důvodu záchrany tohoto unikátního díla bylo přistoupeno ke konzervátorskému a po důkladném zvážení i restaurátorskému zásahu. Předmět byl očištěn od hrubých nečistot mýdlovou vodou, opláchnut destilovanou vodou a vysušen. Nánosy omítky byly očištěny dřevěnou špachtlí. Čištění zkorodovaných částí bylo provedeno lokálně mechanicky s důrazem na zachování barevných nátěrů a fragmentů zlacení. Stabilizace povrchu železa byla provedena lokálně Taninem B v roztoku etanolu.

Dále byly provedeny opravy mechanických deformací. Zlomená část horního listu byla připevněna pomocí nově vyrobených zapuštěných šroubů, spoj zpevněn cínovou pájkou. Dále byly prasklé listy slepeny epoxidovým lepidlem, zatmeleny epoxidovým tmelem s pigmenty a zaretušovány vodovými barvami přes mezivrstvy 10% roztoku Paraloidu B72. Uvolněné listy byly přitaženy pozinkovanými dráty k volutě přes původní konstrukční otvory a bylo vyrobeno nové kované očko k zavěšení emblému lva. Původní polychromie se dochovala jen fragmentálně, proto nebylo přistoupeno k sejmutí horních nátěrů. Poškozená místa byla pouze vyretušována vodovými barvami.

Na závěr byl povrch zakonzervován 10% roztokem Paraloidu B72 v toluenu s přísadkou damarové pryskyřice ke zpevnění polychromie. Závěrečná bariérová konzervační vrstva byla vytvořena 20% roztokem včelího vosku v benzínu.

Obě části vývěsního štítu byly restaurovány zejména pro účely prezentace sbírek Muzea města Brna. Samotné restaurování bylo provedeno na základě průzkumu a dochovaných zápisů o předmětu, dobových fotografií a konzultací s kurátorem sbírky. Dle zjištěných informací bylo potvrzeno, že obě části, uložené pod různými inventárními čísly, patří k jednomu celku.

Na základě těchto informací bylo rozhodnuto o minimalistickém doplňování předmětu a respektování autentických oprav, které dokumentují jeho historii. Obě části vývěsního štítu byly uloženy v depozitáři muzea v zajištěné poloze a s odpovídajícím sledovaným depozitárním režimem.

Literatura

Olivová, Dana: *Vývěsní štít zájezdního hostince U modrého lva (znovuobjevení)*. Forum Brunense 2020, s. 121–124.

Restoration of the Signboard of the “U modrého lva” Inn

VÁCLAV SLÁDEK

The signboard is one of the few surviving fragments that once adorned the renowned coaching inn U modrého lva (“At the Blue Lion”), whose origins date back to the 13th century. The object itself is housed in the depository of the Brno City Museum and probably dates from the second quarter of the 18th century.

The conservation survey documented its origin and appearance, including the discovery of original polychromy concealed beneath later overpainting, recorded historical repairs, and revealed a condition unsuitable both for storage and for presentation of the object. The conservation treatment itself brought the signboard into a condition appropriate for further storage and exhibition in the museum.

Obr. 1 Fotografie z roku 1906 – budova hostince u Modrého lva s vývěsním štítem v průčelí,
<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:352b5dd4-ed97-441d-b029-3e0943c80ee2?page=uuid:109a3054-ec2b-4a27-838f-efa8c6fd93a7>

Obr. 2 a 3 Vývěsní štít – stav před restaurováním, foto autor

Obr. 4 a 5 Detaily fragmentů polychromie a zlacení, foto autor

Obr. 6 Detail plastiky lva – sonda vrstev polychromie, foto autor

Obr. 7 a 8 Poškozený horní akantový list – stav před a po restaurování, foto autor

Obr. 9 a 10 Vývěsní štít –
stav po restaurování,
foto autor

Ödömről Ökénkre

Odborná okénka

Výběr z krátkých příspěvků odborných oddělení
Muzea města Brna publikovaných online

Kachel s motivem Tří králů

Oddělení archeologie

Na 6. ledna připadá svátek Tří králů, který v křesťanské tradici uzavírá vánoční období. Novozákonní příběh Klanění mudrců se bohatě propasal i do středověkého umění, a to jak v jeho honosné, tak i běžné užitné podobě. V archeologické sbírce Muzea města Brna se nachází několik středověkých kamnových kachlů s reliéfní výzdobou na motivy této biblické události. Nejlépe dochovaným příkladem je kachel nalezený při bourání domu č. 9 na Masarykově ulici v Brně v roce 1905. Kachel byl vyroben někdy v druhé polovině 15. století a na jeho čelní pohledovou stranu ztvárnil středověký umělec celou scénu Klanění. V levé části vidíme betlémský chlév a v něm sedící Marii s novorozeným Ježíškem na klíně, před nímž pokleká první z mudrců a podává mu ozdobnou skříňku. V pravé části kompozice stojí zbylí dva mudrcové – Melichar držící tzv. ciborium s kadidlem a Baltazar, který přináší vonnou myrhu v picím rohu. Z Brna známe celkem dva kachle s tímto motivem.

Složitější způsob ztvárnění motivu Klanění v rámci designu středověkých kachlových kamen představuje komponovaná scéna, kdy každá z postav má pro sebe vyhrazen vlastní kachel. Jedná se o poměrně vzácný koncept, který nebyl u středověkých kamen příliš obvyklý. Nálezy kachlů tohoto typu známe z Brna pouze ve zlomcích.

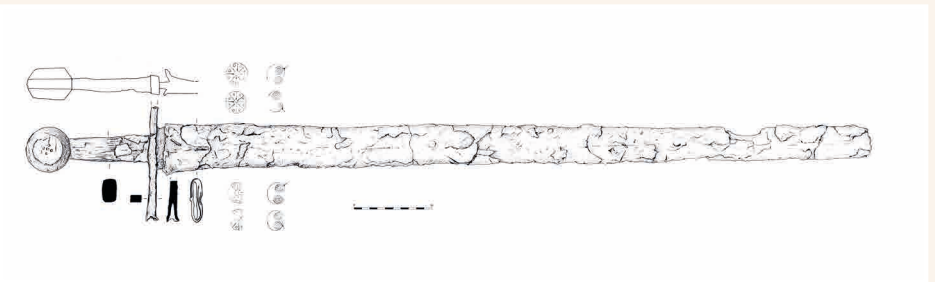
Středověký meč z Mečové ulice

Oddělení archeologie

Mezi zajímavé sbírkové předměty v archeologické sbírce patří i středověký meč nalezený při archeologickém výzkumu v centru Brna. Meč pochází z prostoru dnešního Velkého Špalíčku na styku ulic Mečové a Dominikánské. K jeho nálezu došlo při archeologickém výzkumu v roce 1990, a to nade dnem odpadní jímky využívané na přelomu 13. a 14. století. Zbraň ležela v téměř pětmetrové hloubce stále zasunuta ve své dřevěné pochvě. Ocelové tělo meče bylo po několikasetletém pobytu v zemi silně poškozeno korozí, která jej neoddelitelně spojila se svým dřevěným obalem. Díky rentgenovým snímkům víme, že čepel byla unikátně zdobená značkami v podobě složité děleného kruhu a oblouků se spirálovitými konci. Značky byly provedeny technikou tauzie cínovým drátem a jsou umístěny symetricky na obou stranách čepel. Čepel meče je navíc výjimečná svým tvarováním, standardní čepel období 13. až 14. století totiž mají pouze jednu profilovanou rýhu, zatímco meč z odpadní jímky má doložené zdvojení žlábků, a proto se řadí k nepočetným zástupcům takto tvarovaných čepelí. Pochva meče byla vyrobena z lipového nebo javorového dřeva a následně potažena kůží.

Místo výroby meče pochopitelně blíže určit nelze, nicméně v historických pramenech mečíře ve středověkém Brně doloženy máme. Lákavá je představa místní výroby přímo v areálu dnešního Velkého Špalíčku, ke které by mohl svádet název přilehlé ulice Mečová. Pojmenování této ulice je však zaznamenáno až od poloviny 19. století podle zbrojnice umístěné na rohu, ve středověku nesla název Za radnicí.

Největší záhadou však je, proč se zdobený a tedy jistě i nákladný a unikátní meč dostal do středověké jímky. Za jeho vyhozením do odpadní jámy lze tušit příběh o krádeži nebo jiném deliktu. Možná byl meč záměrně přelomen a vhozen do jímky, aby byl původní majitel zostuzen. O něm se však stěží dozvíme něco bližšího, neboť meče se v městském prostředí podobně jako jiné zbraně objevovaly velice často a již z nejranějších městských řádů lze vyčíst snahu omezovat či přímo zakazovat jejich odhalování, tajné nošení a samozřejmě i použití.

Židovské kořeny brněnského architektonického a průmyslového dědictví

Oddělení Arnoldova vila

Dne 19. března 2025 se v kinosále Velvyslanectví České republiky ve Vídni uskutečnil tematický večer s názvem *Jüdische Wurzeln des Brünner architektonischen und industriellen Erbes*, pořádaný ve spolupráci s Českým centrem ve Vídni. Akce proběhla za účasti velvyslance České republiky v Rakousku Dr. Jiřího Šitlera a nabídla pohled na propojení židovských průmyslnických rodin s urbanistickým a architektonickým vývojem Brna. Zároveň poukázala na přesahy těchto dějin mezi Českou republikou a Rakouskem.

Ústřední částí večera byla prezentace Ivo Hammera-Tugendhata, historika umění, restaurátora a zetě Grete Tugendhatové, která se pod názvem „Tři vily, jedna rodina“ zaměřila na jedinečné propojení tří domů v brněnských Černých Polích – Arnoldovy, Löw-Beerovy a Tugendhatovy vily – prostřednictvím rodin Löw-Beer, Hože a Tugendhat. Jeho odborný výklad doplnila osobní reflexe, která do tématu vnesla rovinu rodinné paměti – ta se v těchto domech dodnes zrcadlí spolu s širší kulturní stopou. V publiku byla přítomna i Daniela Hammer-Tugendhat, dcera Grete Tugendhatové, jejíž účast dodala celému večeru mimořádnou hloubku a autenticitu.

Tři vily v brněnské čtvrti Černá Pole tvoří mimořádný celek, spojený nejen svou polohou, ale i rodinnými vazbami. Arnoldovu vilu obývala Cäcilie Hože, rozená Löw-Beerová, vedle ní sídlil její bratr Alfred Löw-Beer a jeho dcera Grete si nechala na sousedním pozemku postavit vilu Tugendhat. Tento dům, navržený Ludwigem Miesem van der Rohe a dokončený roku 1930, je dnes památkou UNESCO. Jak připomněl Ivo Hammer-Tugendhat, nejde jen o architektonické klenoty, ale o hluboce propojené rodinné příběhy, které nesou stopy kulturní kontinuity i tragického přerušení.

Na vystoupení Iva Hammera-Tugendhata navázala Veronika Smyslová, vedoucí Arnoldovy vily, která představila současné využití všech tří vil jako míst, kde se propojují historie, vzdělávání a otevřený dialog se současností. Přiblížila jejich potenciál přispívat k lepšímu porozumění dějinám, kultuře a hodnotám, které jsou základem společnosti. Muzea dnes nejsou jen strážci paměti, ale také prostorem, kde se učíme vnímat souvislosti, klást otázky a nacházet cestu ke společnému porozumění. Právě tímto směrem směřuje činnost Centra dialogu v Arnoldově vile, jehož program se věnuje tématům paměti, svobody a občanské odpovědnosti, nebo například výstava *Humor bez legrace* ve vile Löw-Beer, která se zabývá antisemitismem v dobových karikaturách a jejich přesahem do současnosti. V tomto kontextu zmínila i pokládání Kamenů zmizelých rodinám Hože-Tugendhat-Löw-Beer, které

připomínají konkrétní osudy původních obyvatel těchto domů a vracejí jejich příběhy do dnešního veřejného prostoru.

V dalších prezentacích vystoupili zástupci současných iniciativ, které se věnují odkazu brněnských židovských rodin. Petr Kalousek z festivalu *Meeting Brno* připomněl zásadní rodinné setkání potomků rodin Tugendhat, Löw-Beer a Stiassni v roce 2017, zorganizované ve spolupráci s městem Brnem. Milan Šudoma představil projekt Arks Foundation, založený Danielem Löw-Beerem, který usiluje o vytvoření místa živé paměti v areálu bývalé textilní továrny rodiny Löw-Beer v Brněnci, dnes veřejnosti známé jako „Schindlerova továrna“. Martin Reiner přiblížil projekt Mehrin – Muzeum moravských Židů, které má ambici stát se moderním prostorem pro uchovávání a zprostředkování židovské historie v regionu.

Druhá část večera byla věnována rakouské premiéře dokumentárního filmu *Moravský Manchester*, jehož autorem je Martin Polák a režisérem Pavel Jirásek. Snímek vznikl v Televizním studiu Brno České televize ve spolupráci s Moravskou galerií v Brně. Film se zaměřuje na dějiny brněnského textilního průmyslu a osudy rodin, které jej formovaly. Ve filmu vystupují také historici z Muzea města Brna, kteří zde působí jako odborní průvodci pamětí města. Film je dostupný online na iVysílání České televize.

Večer ve Vídni ukázal, že historie tří brněnských vil není uzavřenou kapitolou, ale živým dědictvím, které stále inspiruje – ať už k návratům, spolupráci, nebo hlubší reflexi naší společné minulosti.

Inspirace ze Sudetoněmeckého muzea v Mnichově

Oddělení Arnoldova vila

V rámci mezinárodního vzdělávacího programu Erasmus+ (projekt Inspirační cesty: Moderní přístupy k výstavám a vzdělávání) podniklo Muzeum města Brna studijní cestu do Mnichova. Hlavním cílem byla návštěva Sudetoněmeckého muzea, moderní instituce otevřené v roce 2020, která představuje historii Němců v českých zemích – od každodenního života přes nucené vysídlení až po nové začátky v Německu. Budova, navržená ateliérem pmp Architekten, vítá návštěvníky mottem z projevu Václava Havla ve Spolkovém sněmu v roce 1997: „Nic méně a nic víc než prožitek zvaný vlast.“

Historik Raimund Paleczek zaměstnancům Muzea města Brna z oddělení Arnoldovy vily, muzejní pedagogiky a vily Wittal představil stálou expozici a propojil historická témata s jejich současným muzejním zpracováním. Velký dojem zanechala také prohlídka dočasné výstavy *Ferdinand Porsche a další průkopníci. Průkopníci mobility v Čechách a na Moravě*, s její kurátorkou Evou Haupt. Výstava ukazuje technické inovace v atraktivním a inspirativním výstavním pojetí.

Zvláštní pozornost byla věnována diskuzi s týmem muzejní edukace. Jejich programy cílí zejména na středoškolské studenty a otevírají i složitá témata prostřednictvím konceptu difficult knowledge, tedy zprostředkování bolestných historických zkušeností. Tento přístup je blízký i našemu týmu v Arnoldově vile – Centru dialogu, kde se setkáváme s obdobnými výzvami. Pro mladší děti připravuje muzeum odlehčenější formáty, například programy s pohádkovými motivy (např. postava Krakonoše). Dospělí návštěvníci se mohou zapojit do workshopů tvůrčího psaní. Velký důraz je kladen i na spolupráci s učiteli, kterým muzeum poskytuje metodickou podporu při práci s obtížnými tématy.

Součástí programu byla také návštěva depozitáře muzea, kde je uchováno přibližně 40 000 sbírkových předmětů. Sbírky zahrnují předměty každodennosti (nábytek, oděvy, hračky, hudební nástroje, náboženské předměty), ale také dokumenty, řemeslné artefakty či umělecké objekty. Depozitář navíc spravuje i krajské sbírky a pozůstalosti umělců sudetoněmeckého původu.

Závěr pobytu patřil návštěvě Alte Pinakothek a Moderne Pinakothek, kde jsme obdivovali vrcholná díla evropského malířství i moderního umění. Symbolickou se stala návštěva místa spojeného s podpisem Mnichovské dohody, která podtrhla historické souvislosti celé cesty.

Studijní výjezd do Mnichova byl mimořádně inspirativní zkušeností. Přinesl nové podněty v oblasti výstavnictví, edukace i péče o sbírky a zároveň posílil mezinárodní kontakty Muzea města Brna.

Miloš Budík

Oddělení dějin architektury

Miloš Budík (24. srpna 1935 – 12. února 2023) patřil k autorům, kteří v polovině padesátých let pomáhali fotografii ozdravit, očistit ji od nánosů ideologie, politiky a falše. Umělci, lhostejno v jakém médiu pracovali, se tehdy pokoušeli opět najít cestu k člověku a jeho všedním radostem i starostem. Ve fotografii ale byla tato cesta zvláště zřetelná. Noviny, časopisy, ale i výstavy zaplavily v té době fotografie „nevšedně zachycující všední skutečnost“ a postupně z očí veřejnosti vytlačily leckdy toporně inscenovaná díla doby předchozí, vytvářená v duchu socialistického realismu. Miloš Budík byl jedním z tvůrců tohoto mimořádně důležitého přerodu.

K fotografii se dostal vlastně náhodou, někdy kolem roku 1951. Po tatínkovi, který zahynul v průběhu války, našel fotoaparát a chtěl si práci s ním jednoduše vyzkoušet. Zvědavost se ale rychle změnila v zálibu a ta zase v opravdovou vášň. V průběhu studií na střední chemické škole tak Miloš Budík začal intenzivně fotografovat a cíleně se vzdělávat. V brněnském klubu fotografů, takzvané Stasce, se potkal s mnoha osobnostmi tehdejší fotografie. Vpravdě osudové bylo jeho setkání s Karlem Otto Hrubým (1916–1998), kterého Miloš Budík vždy uváděl jako svého učitele. Hrubý předal mladému tvůrci odvahu zaznamenávat v podstatě cokoliv a v průběhu let se z něj stal jeden z nejuniverzálnějších fotografů na československé scéně.

Pozornost vzbuzoval nejen tímto, ale také kvalitou své práce. Mnohé ze svých nejslavnějších snímků vytvořil jako mladík. Ve věku, kdy se ostatní autoři teprve rozhlížejí, vyhrávaly Budíkovy fotografie mezinárodní salony, plnily výstavy a nejrůznější časopisy. Svůj nejslavnější snímek *Tělocvična*, pořízený ve vile Tugendhat v roce 1956, tak například vytvořil v jednadvaceti letech. Do ikonické stavby světového významu se poté vrátil po roce 1985, kdy vytvořil konvolut fotografií dokumentující proběhlou rekonstrukční záchranu vily. Ta se uskutečnila v letech 1981–1985 podle projektu Ateliéru 20, brněnského Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO), vedeného Kamilem Fuchsem (4. prosince 1930 – 13. srpna 1995). Pro tento Ateliér fotograf dokumentoval i řadu dalších jejich realizací v rámci obnov památek moderní nebo historické architektury.

V průběhu času se Budíkův tematický záběr neobyčejně rozrostl. Fotografoval doslova všechno a všude, od běžných záběrů z rodinného života po reprodukce historických listin, od zdánlivě banálních scén z ulic města po historické události. Byl rodinným fotografem, reportérem, technickým fotografem, reklamním a módním fotografem a v neposlední řadě vynikajícím krajinářem. Nejvíce snímků pochopitelně vytvořil v Brně, s nímž je spjat celý

jeho život. Dokumentoval dění ve městě, ale také významné stavby a jejich interiéry, historické památky a vznik celých nových čtvrtí. Krom nesporné umělecké kvality má jeho dílo také neobvykle velkou dokumentární hodnotu a stává se pramenem poznání vývoje města.

Budíkovo sepětí s fotografií bylo absolutní. Byla mu koníčkem, zaměstnáním (v archivu, v časopisu *Věda a život*, v družstvu), prostředkem uměleckého vyjádření (například spoluzaložil skupinu VOX) a kupodivu také odpočinkem. Při tom všem si vytříbil k médiu jasný postoj. Nebylo pro něj pouze mezikrokem k výtvarnému dílu. Jednotlivé snímky jednoduše stojí samy za sebe, netvoří koncepční (nebo konceptuální) celky, nejsou východiskem k něčemu dalšímu. Téměř všechna jeho díla spojuje čisté fotografické vidění. Mít fotoaparát, ovládnout ho, najít místo, vycítit situaci, zvolit záběr a tu pravou chvíli pro pořízení snímku. To není ani málo umu a v jeho případě ani málo umění.

Když se před lety Miloše Budíka ptal Lukáš Bártl, historik a teoretik fotografie, co pro něj fotografie vlastně znamená, odpověděl se svojí příslovecnou přímočarostí a jemným úsměvem: „*No, všechno.*“ A skromně k tomu dodal: „*Naštěstí jsem dokázal, nebo myslím si, že jsem dokázal, až do konce oddělit tu šílenou nádeničinu, kdy jsem dělal stovky a tisíce pracovních fotek, od svejch věcí. Tak snad se to celé povedlo...*“

S dílem Miloše Budíka se mohou zájemci seznámit i potěšit v monografii *Jsem fotograf*, kterou vydalo v roce 2023 Muzeum města Brna.

Obr. 1 Miloš Budík, „Tělocvična“ – vila Tugendhat, Brno, 1956

Obr. 2 Miloš Budík, „Veletřní hvězdy“, Brno, kolem 1959

Jan Dvořák

Oddělení dějin architektury

Dne 7. srpna 2025 uplynulo 100 let od narození brněnského architekta Jana Dvořáka, který se po absolvování reálného gymnázia rozhodl pro studium na fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně (1945–1950), kde studoval u sochaře Vincence Makovského; druhým jeho učitelem byl architekt Bohuslav Fuchs, u kterého získal v letech 1951–1953 svou vědeckou aspiranturu. Dílo Jana Dvořáka, spadající zejména do šedesátých až osmdesátých let minulého století, bohužel z brněnského veřejného prostoru postupně mizí.

Právě osud normalizační architektury a vztah současné odborné i laické veřejnosti k autorským dílům vzniklým v době jiného politického režimu tematizoval výstavní projekt *Nechtěné dědictví: Architekt Jan Dvořák (1925–1998)*. Jeho jednotlivé části se konaly na jaře roku 2017 v Muzeu města Brna na hradi Špilberk i ve vile Tugendhat a v kulturním prostoru PRAHA / Fórum pro architekturu a média. Autorkou projektu byla historička architektury Šárka Svobodová a ve spolupráci s grafickým designerem Jozefem Ondříkem (Studio Deep Throat) vytvořili také stejnojmennou knihu, formátem na pomezí odborné publikace a „výstavy v knize“. Architektem výstavních prezentací byl Jaroslav Sedlák.

Stavbou, která jej proslavila v celorepublikovém kontextu, byl kulturní dům v Práčích na Znojemsku (1969–1972). Jde o jedinou Dvořákovu stavbu opakovaně publikovanou v odborné literatuře, kde je zdůrazňován jeho postup v tradici Franka Lloyda Wrighta. Stavba si v regionu i mimo něj rychle získala ohlas a Dvořák tak mohl zcela totožný, popřípadě dílčím způsobem upravovaný a variováný projekt realizovat i na dalších místech. Stal se tak autorem desítky kulturních domů, navržených či realizovaných na území celého Československa, a přispěl tak k dobovému požadavku po typizaci kulturních zařízení malého rozsahu.

Za ústřední téma tvorby Jana Dvořáka lze s jistotou považovat provázanost architektury s výtvarným uměním, v jeho vlastních architektonických projektech lze spatřovat až sochařské tvarování hmot. Z jeho brněnských realizací se v autentickém stavu dochovalo jedno z jeho ranějších děl – pošta (dnes sídlo banky) u Modrého lva (1959–1962) na Starém Brně či Internát India v Komárově (1960–1962). Naopak Dvořákovy ikonické stavby, mezi něž patřil hotel Myslivna (1969–1987) nebo sídlo výrobního družstva Snaha na Lidické ulici (1971–1975) musely ustoupit novostavbám. Rovněž rozsáhlý komplex Výzkumných ústavů na Botanické ulici (1975–1988), jehož plasticky členěné hlavní průčelí akcentoval šestimetrový kovový reliéf brněnské sochařky Sylvy Lacinové, byl zčásti zbořen a radikálně přistavěn, navíc v sou-

časnosti probíhá další fáze přestavby. Budova výzkumného ústavu valivých ložisek v Komárově (1969–1982) sice stále stojí, nicméně zmizela výtvarná výzdoba interiérů stavby, fasáda byla přepláštěna a dnes slouží především jako velká plakátovací reklamní plocha.

Intenzivní spolupráce architekta s výtvarníky byla pro Jana Dvořáka velmi důležitá. I díky své ženě Nině Dvořákové, historičce umění působící od začátku šedesátých let v brněnském Domě umění, měl s řadou z nich blízký vztah.

Jan Dvořák se také velmi aktivně zasazoval o zachování modernistického dědictví města Brna, byl jedním z iniciátorů odporu proti bourání Zemanovy kavárny architekta Bohuslava Fuchse v roce 1964. Na počátku 90. let se stal členem a později ředitelem Fondu vily Tugendhat, kterou v červnu 1994 získalo do správy Muzeum města Brna a 1. července 1994 ji zpřístupnilo veřejnosti.

Více k životu a dílu Jana Dvořáka lze nalézt na stránkách Brněnského architektonického manuálu: <https://www.bam.brno.cz/architekt/125-jan-dvorak> a k projektu *Nechtěné dědictví: Architekt Jan Dvořák (1925–1998)* na stránkách: <https://nechtenededictvi.cz/>.

Obr. 1 Jan Dvořák, Výzkumné ústavy, 1975–1988, Brno, soukromý archiv

Obr. 2 Jan Dvořák, hotel Myslivna, 1969–1987, Brno, fond Jan Dvořák, Oddělení dějin architektury Muzea města Brna

Obr. 3 Výstava *Nechtěné dědictví*: Architekt Jan Dvořák (1925–1998), 2017, Muzeum města Brna

Past na myši

Oddělení historie

Předměty zdánlivě všední, ovšem skvěle ilustrující dobu, ve které vznikly a byly užívány, jsou nedílnou součástí muzejních sbírek. I předmět všedního účelu však ve své době mohl být kuriozitou, a tak se již roku 1906 dostala do brněnského městského muzea poněkud nevšední past na myši.

„Catch-em alive“ („Chyt'te je živé“) hlásá nápis na víku pasti americké výroby. Byla patentována 4. března roku 1873 Johnem Krummenauerem z „města a státu New York“, jak se můžeme dočíst v textu patentu. Krummenauer tímto počinem zdokonalil dřívější obdobný patent George Hardinga z roku 1871 a později si nechal patentovat ještě několik petrolejových lamp.

Sám autor popisuje past v textu patentu takto: „Tento vynález je určen k postupnému chytání většího počtu zvířat do jediné pasti; tohoto cíle dosahují tím, že past je zkonstruována způsobem, který je dále podrobně popsán, a to tak, že každé zvíře, které je chyceno, při přechodu z tmavého do světlého prostoru ve snaze uniknout, past znovu nastaví.“

Jakým způsobem past fungovala, se můžete dozvědět na přiložených doprovodných kolážích.

Kuriózní past na myši do sbírek brněnského městského muzea věnovali v roce 1906 manželé Lusarovi. Leopold Lusar byl císařským radou, ale hlavně lékárníkem starobylé lékárny u Červeného raka, pravděpodobně nejdéle nepřetržitě fungující lékárny v Brně.

J. KRUMMENAUER.

Animal-Traps.

No. 136,378.

Patented March 4, 1873.

FIG. 1.

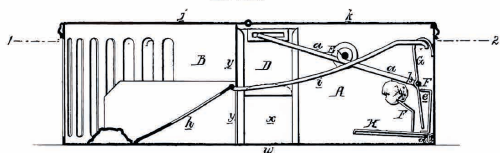
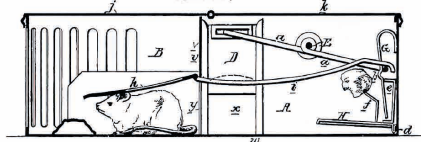

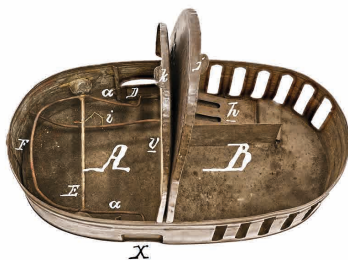
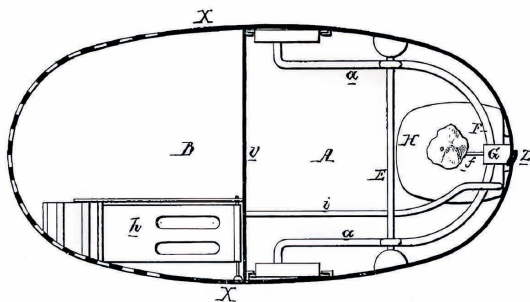
FIG. 2.

UNITED STATES PATENT OFFICE.

JOHN KRUMMENAUER, OF NEW YORK, N. Y.

IMPROVEMENT IN ANIMAL-TRAPS.

Mýš vstoupí do prostoru *A* skrze jeden z otvorů *x*, skrytých pod pozdviženými dvířky *D*, když jest past nastražena. V snažení dosíci návnady stiskne plošinu *H*, jejíž rameno *e* způsobí vytlačení pružné desky *G* ven, čímž se uvolní třmen *F*. V tom okamžení se posuvná dvířka vlivem vlastní váhy náhle spustí a uzavrou otvory *x*. Zvíře, v úsilí o únik, pronikne otvorem *y* z temného prostoru *A* do světlého prostoru *B*, a tím pozdvihne šikmá padací dveře *h*, čímž způsobí, že dlouhé ohnuté rameno *l* oněch dvířek dopadne na třmen *F* a stlačí jej do té míry, že dojde k jeho opětovnému spojení s vroubkovanou přídržnou pružinou *G* a navrátní dvířek *D* do výchozí polohy. Jinak řečeno, past se vrátí do svého původního stavu pozdvižením šikmých dvířek *h*, kterých vlivem vlastní váhy opětovně klesnou na své místo, když zvíře vstoupí do prostoru *B*, odkudž mu již útěku není. Zvířata lze z prostoru *B* odstraniti pozvednutím odklopného víka *j*, přičemž přístup do prostoru *A* za účelem očištění a jiných úkonů jest možný pozvednutím víka *k*.

Rodina Esslerových v Brně

Oddělení historie

V říjnu 2025 jsme měli jedinečnou příležitost přivítat v Brně potomky rodiny Esslerových, kteří v Brně vybudovali svoji přádelnu v Obřanech. Areál se nachází u Obřanského mostu na adrese Mlýnské nábřeží 155/2 a Eduard Ernst Essler ho zakoupil kolem roku 1900. Ikonická stavba přádelny, postavená v letech 1913–1914, je unikátním raným příkladem použití monolitické železobetonové konstrukce v Brně a dodnes tvoří výraznou dominantu Obřan. Továrnu později převzal Eduardův syn Adolf Essler, který ji dále rozšiřoval. V roce 1948 byla znárodněna a skončila pod podnikem Mosilana, vlnářské závody, n.p. Brno. Provoz továrny byl ukončen roku 1992.

V Obřanech jsme přivítali před bývalou přádelnou vnučky Adolfa Esslera – Renatu Udvardi a Livii Drennig a vnuka Roberta Esslera, kteří dorazili společně se svými potomky. Díky ochotě současného majitele se podařilo domluvit komentovanou prohlídku areálu bývalé přádelny. Celá rodina Esslerových i my jsme byli nadšení z možnosti podívat se tam, kde se běžně nedá dostat. V areálu je například i funkční zrenovovaná Kaplanova turbína.

Po návštěvě areálu bývalé továrny se rodina Esslerových přesunula na prohlídku vily Tugendhat. Při příležitosti návštěvy rodiny Esslerových byly také zaznamenány jejich vzpomínky na Brno a život v Rakousku a Anglii po 2. světové válce. Podařilo se také získat několik jejich rodinných fotografií z meziválečného období. Návštěvu potomků rodiny Esslerů vnímáme jako výjimečnou událost a jako Muzeum města Brna jsme hrdí na možnost být mostem mezi minulostí a současností industriálního dědictví města Brna.

Obr. 1 Foto u pamětního kamene Adolfa Esslera s jeho potomky (vlevo vnučka Renate Udvardi, vpravo vnuk Robert Essler)

Obr. 2 Společná fotografie s potomky rodiny Esslerů před bývalou přádelnou v Obřanech

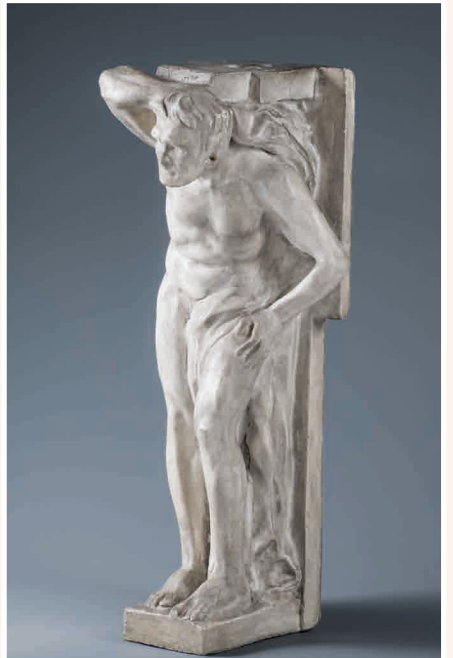
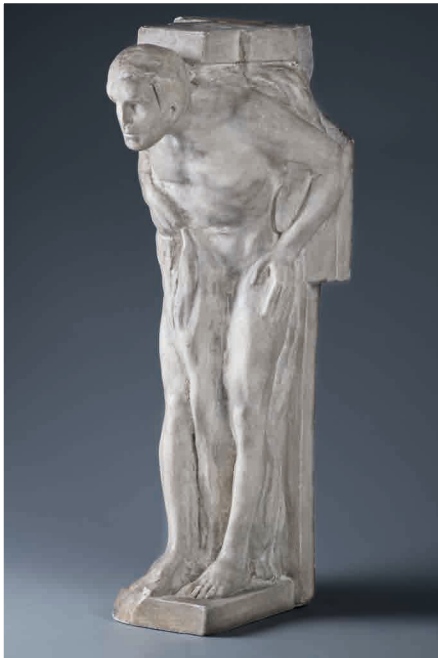
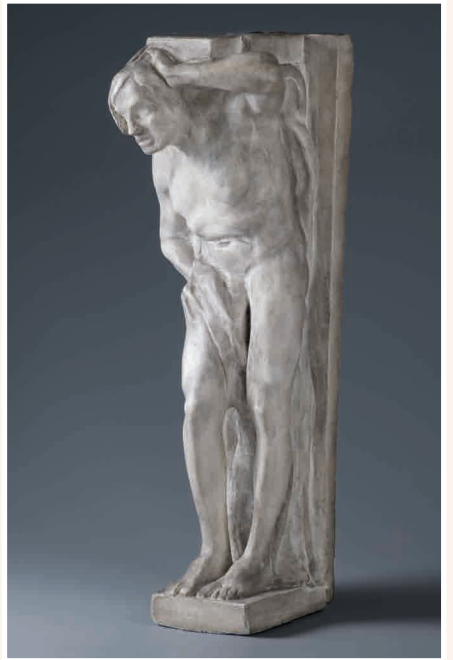
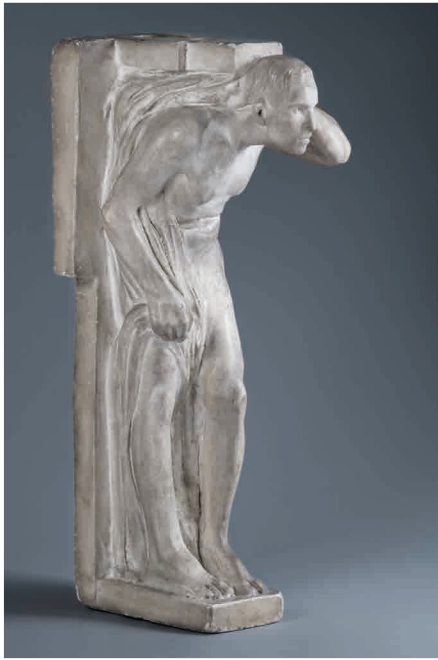

Čtyři mamlasové ve sbírkách Muzea města Brna

Oddělení Galerie města Brna

Asi nejvýznamnějšími brněnskými filantropy 19. století byli Valentin Falkensteiner a jeho synovec Valentin Gerstbauer. Z odkazu každého z nich vznikly v Brně dvě hlavní dobročinné nadace. Důležitým zdrojem příjmů obou nadací byly výnosy z nájemních domů. V roce 1899 rozhodlo město Brno jako správce nadace o výstavbě nového nájemního domu Gerstbaeuerovy nadace na dnešním náměstí Svobody. Uspořádalo vyzvanou architektonickou soutěž, v níž oslovilo nejvýznamnější brněnské architekty k vypracování projektu novostavby. Z předložených projektů bylo zvoleno kombinované řešení, kdy porota rozhodla o použití fasády z projektu, který vytvořil Germano Wanderley, a dispozičního řešení vlastní budovy podle návrhu Aloise Prastorfera. Pro nový dům Nadace Valentina Gerstbauera se vžilo lidové označení dům U čtyř mamlasů. Nebylo to původní označení. Název U čtyř mamlasů totiž Brňané dříve používali pro zbořenou budovu Schmalovy textilní továrny na Cejlu, kde vznikl zkomolením z původního U čtyř mameluků. Průčelí totiž zdobily čtyři monumentální sochy mameluků, otroků, z nichž se stala důležitá část tureckého vojska terorizujícího do 18. století střední Evropu. Podobně jako dům na Cejlu, ozdobily dům Gerstbauerovy nadace čtyři monumentální mužské sochy. Neměly podobu mameluků, ale plnily funkci atlantů podpírajících pilíře fasády. Modely soch vytvořil vídeňský sochař Richard Luksch. Luksch byl členem uměleckého sdružení Vídeňská secese, které vzniklo v roce 1897 jako konkurenční organizace hlavního vídeňského uměleckého sdružení Genossenschaft der bildenden Künstler Wiens. Luksch úzce spolupracoval s předními osobnostmi Vídeňské secese, jako byli malíř Gustav Klimt nebo architekt Otto Wagner. S Wagnerem je také spojeno nejznámější Lukschovo dílo, sochy sv. Leopolda a sv. Severina na pylonech kostela sv. Leopolda v areálu psychiatrické léčebny ve Steinhofu, který architekt vyprojektoval na okraji Vídně. Modely Lukschových „mamlasů“ na fasádu domu Gerstbauerovy nadace převedl brněnský sochař a kameník Johann Tomola.

Muzeum města Brna ve svých sbírkách spravuje více drobných plastik, které zachycují různé přípravné fáze soch, které lidé znají z brněnských ulic. Mezi nimi se nacházejí i čtyři sádrové modely jednotlivých soch, které dnes zdobí fasádu domu U čtyř mamlasů. Na rozdíl od monumentálního provedení v nadživotní velikosti zachycují fázi bezprostředního autorského přetváření myšlenky do formy, v níž ještě převládá skicovitý dojem sochařského materiálu právě hněteného do výsledné podoby. Tvary působí sumárněji bez finálního dopracování do ostrých obrysů.

Výtvarné sympozium Janáček ART 2025

Oddělení Galerie města Brna

Kromě výstavní a sbírkotvorné činnosti se Galerie města Brna věnuje řadě dalších odborných a osvětových aktivit. Příkladem je spolupráce na výtvarném sympoziu Janáček Art 2025, které se letos v srpnu konalo v Malé Losenici nedaleko Přibyslavi. Organizátorem akce byl brněnský umělec a pedagog Zdeněk Halla, jehož práce Galerie města Brna respektive Muzeum města Brna spravuje ve svých sbírkách a jehož dva velkoformátové obrazy trvale prezentuje ve stálé expozici Od moderny po současnost.

Pod vedením Zdeňka Halla se v Malé Losenici sešlo pět malířských osobností – Zdeněk Halla, Ivo Sedláček, Martin Zálešák, Michaela Jezberová a Jaroslav Grodl. Ti po dobu 14 dnů pilně tvořili v prostorách venkovské usedlosti nebo přímo v okolní malebné krajině. Spjoval je zájem o hledání nových malířských postupů, ověřování technologických experimentů a nalézání možností, jak krajinná témata uchopit a transformovat do svých obrazů.

Zajímavým prvkem bylo samotné zadání, kdy umělci předem stanovili počet a přesný formát malířských pláten. Ta ovšem nepocházela z běžných „výtvarných potřeb“, ale byla vyrobena v ikonické továrničce Janáček Art, která dodnes využívá postupy ručního klížení a šepsování. Celá akce se tedy táhla v duchu nejlepších tradic a poctivé práce. Tvůrčí pobyt nakonec završila výstava v Janáčkově galerii v Přibyslavi, kterou spolu s Lubošem Janáčkem – pořadatelem sympozia – slavnostně zahájila Ilona Vichová z Galerie města Brna. A pozor, to zdaleka není vše! Nyní pracujeme na sborníku, který tuto podnětnou akci odborně shrne.

Obr. 1 Zahájení výstavy děl vytvořených během symposia Janáček ART 2025, (zleva Michaela Jezberová, Ilona Vichová, Ivo Sedláček), foto: archiv Luboše Janáčka

Obr. 2 Zahájení výstavy děl vytvořených během symposia Janáček ART 2025, (zleva Michaela Jezberová, Ilona Vichová, Ivo Sedláček, Jaroslav Grodl, Luboš Janáček, Martin Zálešák, Zdeněk Halla), foto: archiv Luboše Janáčka

Obr. 3 Zdeněk Halla ve výstavě děl vytvořených během symposia Janáček ART 2025, foto: archiv Luboše Janáčka

Obr. 4 Pohled do výstavy děl vytvořených během symposia Janáček ART 2025, foto: archiv Luboše Janáčka

40 let od rekonstrukce vily Tugendhat

Oddělení vila Tugendhat

První komplexní rekonstrukce vily Tugendhat v letech 1981–1985 byla praktickým vyvrcholením snah, které započal již brněnský architekt František Kalivoda na počátku 60. let. Jeho snahy o záchranu a smysluplné využití domu přerušil v 70. letech nástup normalizační politiky a úmrtí hlavních protagonistů (Ludwig Mies van der Rohe 17. 8. 1969, Greta Tugendhat 10. 12. 1970, František Kalivoda 19. 5. 1971).

Na Kalivodovo úsilí navázali jeho kolegové a spolupracovníci Ing. arch. Jiří Grabmüller, ředitel Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně (KSSPPOP), a Ing. arch. Josef Němec, ředitel brněnského střediska Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO). Roku 1980 byl dům převeden ze státního vlastnictví do majetku města Brna, které se prostřednictvím správce a investora, Národního výboru města Brna, rozhodlo přistoupit k potřebné rekonstrukci. Cílem projektu, který za jeden rok připravilo brněnské středisko SÚRPMO pod vedením Kamila Fuchse, bylo proměnit vilu v reprezentační objekt včetně ubytovacích kapacit pro významné hosty města. Realizátorem rekonstrukce byl pověřen Stavební podnik města Brna, který ještě před dokončením projektu odstrojil stavbu a nenávratně poškodil nebo odvezl řadu původních prvků. Během samotné rekonstrukce investor opakovaně zasahoval do projektu, často vynucoval levnější řešení a vetoval doporučení odborníků. Kamila Fuchsovi a Josefu Němcovi se přesto podařilo do projektu probojovat myšlenku, aby se převážná část objektu vrátila do původního stavu, a mohla tak být prezentována jako instalovaný objekt architektury. Tuto ideu prosazovali i s vědomím, že to bude pouze pro úzký okruh lidí v rámci vzácných návštěv a hostů města Brna, avšak s perspektivou, že časem by vila mohla být zpřístupněna i širší veřejnosti.

Dům neměl žádné statické defekty kromě zahradní terasy, která byla již při stavbě vily nedostatečně založena. Subtilní ocelové konstrukce skleněných výplní v hlavním obytném prostoru, ale i ocelové rámy oken a dveří v ložnicovém patře vykazovaly značnou míru koroze, způsobenou velkými tepelnými mosty a kondenzací. Byly však jen důkladně očištěny, repasovány a opatřeny tehdy běžně dostupným nátěrem. Možnost dodávky velkoplošných skel ze zahraničí investor zamítl a zasklení provedl ze dvou kusů se střední dělicí spárou. Jediné dochované okno proti onyxové přičce muselo být na příkaz investora zničeno v dokončovací fázi stavby, neboť svou barvou a absencí dělicí spáry neodpovídalo novému řešení.

Materiály a interiérové prvky byly často nahrazovány levnějšími alternativami – např. PVC místo původního linolea DLW. Nevhodně byla

rekonstruována také makassarská příčka oddělující jídelní část hlavního obytného prostoru, která měla dle projektu vycházet z původního řešení. Dodaná dýha se však lišila barevností, kresbou a především velikostí, což bylo nutné vyřešit přidáním soklu. Sanitární zařízení a radiátory byly demontovány ještě před projektovou fází bez zájmu o jejich uchování. V technických místnostech byly repasovány původní konstrukce a částečně doplněno vybavení.

I přes složitou komunikaci s investorem, který nepovažoval vilu Tugendhat za významné architektonické dílo, se projektantům podařilo prosadit záchranu stavební podstaty domu. Tým pod vedením Kamila Fuchse byl za rekonstrukci vily Tugendhat oceněn v roce 1987 zvláštní cenou na Světovém bienále architektury v bulharské Sofii. Později však byla rekonstrukce z poloviny 80. let podrobena ostré kritice ze strany odborné veřejnosti a označena za „zničující“. Stavebně-historický průzkum z roku 2001 realizovaný pod vedením Mgr. Karla Ksandra prokázal neopodstatněnost této kritiky. „Za prvotní záchranu této světové architektonické památky vdčíme zcela jednoznačně emeritnímu řediteli SÚRPMO Brno architektu Josefu Němcovi a projekčnímu týmu architekta Kamila Fuchse, ve kterém působili Ing. arch. Jarmila Kutějová, Ing. Josef Janeček, Ing. arch. Adéla Jeřábková a řada dalších projektantů a specialistů. Díky jejich odpovědné a složité záchraně vily v éře reálného socialismu v osmdesátých letech tak můžeme dnes obdivovat jeden z vrcholů díla Ludwiga Miese van der Rohe jako významnou světovou památku UNESCO.“¹

¹ Ksandr, Karel: *Tugendhatova vila v osmdesátých letech dvacátého století*. In: Černoušková, Dagmar – Iveta Černá, Iveta (eds.): *Vila Tugendhat 1980–1985*. Brno 2015.

Obr. 1 a 2 Vila Tugendhat, stav po rekonstrukci, 1985–1990, foto Miloš Budík

Válečné škody

Oddělení vila Tugendhat

Ani vila Tugendhat neunikla ničivým dopadům 2. světové války. Na Brno bylo podniknuto několik náletů, z nichž nejničivější proběhl 20. listopadu 1944. Jednalo se o spojenecký nálet amerického strategického letectva. Původním cílem byla zbrojní továrna v severním Slezsku, z důvodu špatného počasí se však útok přesunul na náhradní cíle, mezi které patřilo i město Brno. Místa dopadu leteckých pum na území města si můžete prohlédnout v aplikaci *Bombardování Brna*, kterou vytvořili kolegové z Muzea města Brna ve spolupráci s Archivem města Brna. Dle vzpomínky Lea Galody dokonce jedna z pum dopadla do zahrady vily Tugendhat, přičemž tlaková vlna zničila většinu zasklení vily.

Další škody způsobily osvobozovací boje vedené o město v posledních týdnech války. Sovětská armáda, konkrétně vojska 2. ukrajinského frontu maršála Rodiona Jakovleviče Malinovského za spoluúčasti jednotek Rumunské královské armády, při realizaci bratislavsko-brněnské operace osvobodila 26. dubna 1945 město Brno. Vila Tugendhat zřejmě posloužila jako provizorní tábor vojáků jezdeckého oddílu Malinovského armády. Nejspíš v této době byla zničena velká část doposud dochovaného vnitřního vybavení a mobiliáře.

V protokolu o stavu domu sepsaném po druhé světové válce bylo mj. uvedeno, že koupelna u ložnic rodičů byla prakticky zničená; na horní terase byla poškozená lavice a poházené kusy nábytku jako palivové dřevo; v bytě domovníka bylo vše v dezolátním stavu a všude bylo plno střepů, smetí, hadrů a odpadků. V hlavním obytném prostoru byly rozbité veškeré zasklené plochy (kromě spouštěcího okna proti onyxové přičce), všude bylo plno skla, koňského trusu a hnoje (podobně jako v kuchyni a v suterénu). V kotelně byly poškozeny kotle, chyběly motory ke stroji pro výměnu vzduchu a spouštění oken.

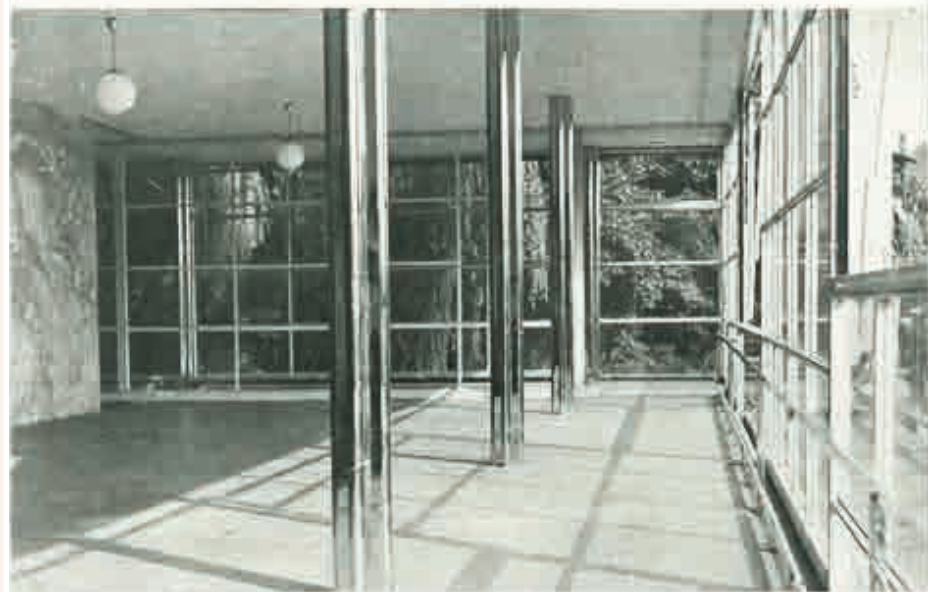
Zřejmě nejpozději do konce července 1945 byla vila provizorně upravena, neboť od 1. srpna 1945 zde působila soukromá taneční škola Karly Hladké, profesorky brněnské konzervatoře. Kurzy tance a rytmiky ve vile navštěvovala hlavně děvčata, ale i chlapi, širokého věkového rozpětí – od nejmenších tříletých dětí až po dospívající. Podle vzpomínek potomků Karla Hladká s rodinou ve vile přímo žila, a to v nejvyšším podlaží, které jí sloužilo jako byt. Pravděpodobně ona sama zajistila řadu poválečných opravných prací. Jednalo se především o nové zasklení v podobě kovových ráků, do nichž byly vsazeny menší skleněné tabule, kterých byl v poválečném Brně tragický nedostatek. Úpravy provedl brněnský stavitel Albín Hofírek (nar. 1901). Následkem únorových událostí z roku 1948 byla soukromá taneční škola k 30. červnu 1950 zrušena.

Po skončení války se Tugendhatovi snažili vrátit z emigrace ve Venezuele zpět do Československa, jak dokládá korespondence vedená převážně prostřednictvím právníků a ambasád obou zemí. Situaci však komplikovala nejasnost ohledně československého občanství rodiny, které se Fritz Tugendhat snažil prokázat. Dále také vzdálenost a politický vývoj v naší zemi. Po únorovém puči roku 1948 se rodina rozhodla raději zůstat v emigraci, až se nakonec v roce 1950 přesunula do Švýcarska.

Druhá světová válka v Evropě oficiálně skončila 8. května 1945 kapitulací Německa. Po americkém atomovém útoku na Hirošimu a Nagasaki kapitulovalo 2. září 1945 Japonsko. Po skončení války vznikla oficiálně 24. října 1945 Organizace spojených národů, o necelý měsíc později (16. listopadu 1945) také UNESCO. Obě organizace byly založeny s cílem podporovat mezinárodní spolupráci, mír a ochranu kulturního dědictví, aby se tragédie druhé světové války již nikdy neopakovaly. Ve slavnostní preambuli zakládající listiny organizace UNESCO se uvádí: „Jelikož války začínají v myslích lidí, právě v myslích lidí musí být budovány základy míru.“

Ústav tělesné kultury **KARLY HLADKÉ**
BRNO, CERNOPOLNÍ UL. 45, TELEFÓN 10.724

Obr. 1 a 2 Propagační materiál Ústavu tělesné kultury Karly Hladké, 1945–1950, soukromý archiv, kopie uložena v Studijním a dokumentačním centru vily Tugendhat

PŘIJĎTE MEZI NÁS!

Jindřich z Lipé opět v bazilice

Oddělení restaurátorsko-konzervátorské

Dne 5. listopadu 2025 byly ostatky Jindřicha z Lipé, významného českého šlechtice a politika z přelomu 13. a 14. století, po více než šedesáti letech pietně uloženy zpět do krypty baziliky Nanebevzetí Panny Marie na Mendlově náměstí. Události předcházela slavnostní mše v 18 hodin, samotné uložení proběhlo v 19 hodin. Ostatky byly umístěny do nerezové schránky a označeny zdobenou dlaždicí, podobně jako místo odpočinku Elišky Rejčky, která baziliku založila a byla Jindřichovou blízkou partnerkou.

Výzkum před pohřbem trval více než rok a potvrdil, že hlavní kosterní soubor patří muži robustní postavy, vysokému asi 170 cm, s výživou bohatou na bílkoviny – znaky odpovídající šlechtici 14. století. Opětovnému uložení předcházela výroba nerezové schránky s víkem a gravírovaným nápisem a vložení kosterních pozůstatků v našich restaurátorských dílnách do suchého prostředí. Datum narození Jindřicha z Lipé není známo, a proto bylo rozhodnuto uvést v nápisu pouze datum úmrtí.

Protože v nálezů byly i kosti několika dalších jedinců a bylo rozhodnuto uložit vše společně, byly Jindřichovy ostatky odděleny nerezovým pletivem a následně byla schránka zaletována. To by mělo zajistit dokonalé zachování stavu kosterních fragmentů při případném opětovném vyzvednutí a dalším průzkumu v budoucnosti.

Obr. 1 Fragментy kostí Jindřicha z Lipé a dalších čtyř jedinců rozříděné a připravené k uložení do schránky, foto Radim Dufek

Obr. 2 Ukládání kostí do nerezové schránky a separace jedinců, foto Petr Odehnal

Středověké šachy – kopie

Oddělení restaurátorsko-konzervátorské

Archeologické nálezy raně středověkých šachových figur jsou velmi vzácné, často se jedná pouze o ojedinělé kusy, málokdy však celé sady. Zahrnují například slavné figurky z Lewisových ostrovů, které pocházejí z 12. století a jsou vyrobeny z mrožích a velrybích kostí a jsou nejspíše vikingského původu. V Polsku existuje vzácná, téměř kompletní sada ze Sandomierze, ta je ovšem také kostěná. Mezi nejznámější a nejstarší nálezy patří figurky z ostrova Lewis na skotských Vnějších Hebridách a z italského Venafra. Dřevěné šachové figurky z archeologického nálezu ve studni benediktinského probošství Na Luhu v Komárově, uložené v našem muzeu, jsou na našem území natolik ojedinělé, že bylo nutné pro potřeby prezentace vyrobit věrné kopie, aby ty originální mohly odpočívat ve stabilním prostředí depozitáře a nedošly tak zbytečnému poškození při manipulaci. A tak se požadavku na vytvoření co nejpřesnějších kopií chopil náš restaurátor dřeva a sami můžete posoudit, jak se mu to povedlo. Které jsou pravé a které kopie?

Obr. 1 Originální raně středověká šachová figura z nálezů, foto Jindřich Jurča

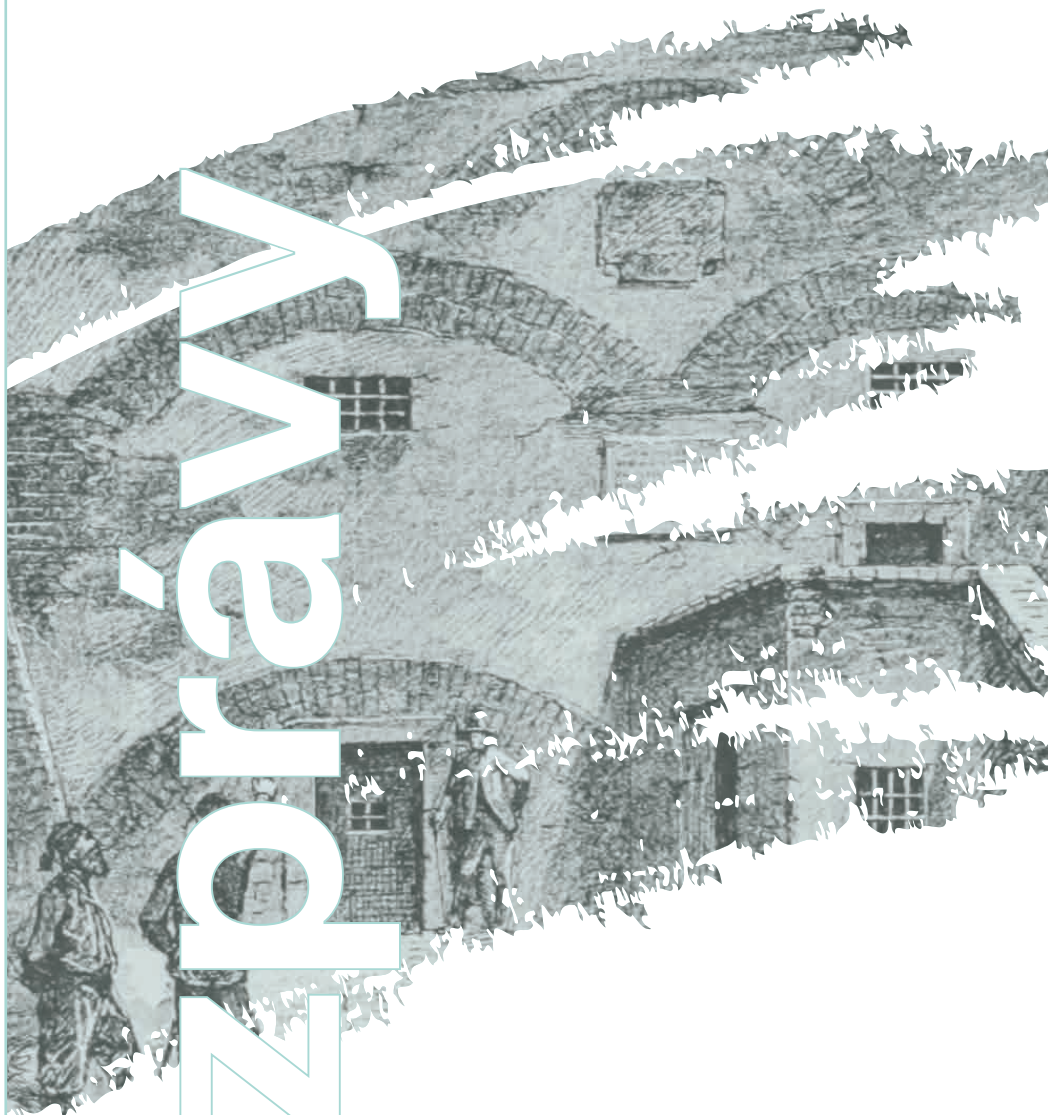
Obr. 2 Příprava jednotlivých polotovárů z vybraného starého dřevěného materiálu, foto Jindřich Jurča

Obr. 3 Konfrontace originálních a replikovaných figur, foto Jindřich Jurča

Zpráva

Zpráva o výstavě „1645 – Brno v obležení“

TOMÁŠ KOCH

Je tomu 380 let, kdy se Brno stalo klíčovým strategickým bodem v konfliktu, který dnes nazýváme třicetiletou válkou. Třicetiletá válka (1618–1648) významnou měrou ovlivnila dějiny českých zemí a střední Evropy. Bez nadsázky lze o ní mluvit jako o prvním celoevropském konfliktu. České země byly do války vtaženy opakovaně. Devastující byla hlavně tažení švédské armády ve 40. letech 17. století na Moravě a v Čechách.

V historii mnoha měst – namátkou Jihlava, Olomouc, Mikulov – jsou pasáže věnované dobývání švédskou armádou. Švédská vojska opakovaně protáhla našim prostorem, poprvé roku 1639. V roce 1645 nebyly pro švédskou armádu české země hlavním cílem. Tím bylo dobytí Vídně. Švédové dosáhli v jednom z nejkrvavějších střetů války – v bitvě u Jankova 6. března 1645 drtivého vítězství a nebyl, kdo by se jim postavil do cesty.

Avšak obléhání Vídně bylo náročné na zásoby a posily. Nejbližší byla Švédy okupovaná Olomouc. Na zásobovací trase leželo opevněné Brno, které bylo nutné dobýt.

Z jednoho z mnoha obléhání opevněných měst, které švédská armáda válcovala, se nakonec stalo jedno z nejvýznamnějších obléhání celé války, spojené následně s průběhem o statečné obraně Brna.

Muzeum města Brna se rozhodlo tuto událost připomenout novou výstavou. Nešlo o první výstavu na toto téma v našem muzeu, obdobná výstava se v prostorách hradu Špilberku konala již v roce 1995. Události roku 1645 jsou navíc zapracovány do stálé expozice „Brno na Špilberku“. Tradice připomínat tyto události výstavou je dokonce ještě starší. Poprvé byla veřejnosti představena jubilejní výstava o obléhání Brna již v roce 1895 jako součást tehdejšího Schwedenfestu.

K tématu jsme jako autoři chtěli přistupovat novým způsobem. Naším záměrem nebylo vytvořit pouhou chronologickou rekapitulaci obléhání. Výstava není zaměřená pouze na vystavování militarií a technické stránky obléhání.

Návštěvník je ve výstavě „1645 – Brno v obležení“ především seznamován s běžnou realitou konfliktu v první polovině 17. století. Počínaje profesionálními důstojníky až po válečné sirotky. Stojí tu nejen známé brněnské historické osobnosti – Jean-Louis Raduit de Souches a Martin Středa, ale svůj prostor dostali i neznámí a anonymní švédští vojáci. Informace jsou podávány prostřednictvím osudů účastníků obléhání, a to z obou stran hradeb města Brna.

Ve výstavním projektu byl tak převrácen naruby princip muzejních výstav. Obvykle je vystavovaný předmět původcem informace, kterou si má návštěvník odnést. Sbírkové předměty zde pouze doprovázejí příběhy jednotlivých postav a dokreslují téma každé jednotlivé místnosti.

Hlavním médiem, které je ve výstavě použito, jsou audionahrávky osobních příběhů jednotlivých postav. Návštěvníci se ve výstavě setkávají s celkem 10 postavami, které prostřednictvím svých jedinečných osobních příběhů a pohledů na události obléhání seznamují návštěvníky s aspekty každodennosti v armádě i obléhaném městě v době třicetileté války. Výstava je rozdělená do tematických částí po jednotlivých místnostech. Každá má své hlavní téma, které návštěvníkovi přibližuje část témat z každodennosti v konfliktu během první poloviny 17. století.

Na přípravě výstavy „1645 – Brno v obležení“ se podílelo oddělení historie a často konzultovalo metody s oddělením muzejní pedagogiky. Veškeré texty jsou psány srozumitelnou formou a rodičům s dětmi je k dispozici průvodce, který rodičům dává návod, jak děti zorientovat ve složitém tématu historického konfliktu a jak mu citlivým způsobem přiblížit podobnost s moderními konflikty.

Osobní příběhy

V první místnosti návštěvníky do prostředí profesionálních důstojníků, vojenské slávy a odvahy uvádějí dva důstojníci – Henneman a Unger. Oba veleli oddílům, které pronikly přes švédské postavení do Brna a přivezly s sebou jak další vojáky do obrany, tak zásoby střelného prachu. Navíc po zbytkech obléhání měly základnu na hradě Pernštejn, odkud podnikaly výpady na švédské pozice. Místnost těchto dvou důstojníků je vybavena sbírkovými předměty vojenské povahy – zbrojí, přilbami, palnými i chladnými zbraněmi.

Další místnost už má přibližovat tábory švédské armády, které ubytovávaly vojáky během obléhání. V místnosti návštěvníci naleznou informace

o každodenním životě vojáků a jejich doprovodu nejen v době obléhání města Brna, ale přeneseně během celé třicetileté války. Pestré osudy vojáků zde zosobňuje postava švédského mušketýra Geoga Erdharta. Podmínky civilního doprovodu pak ilustruje jeho manželka Alžběta. Obě tyto postavy jsou sice fiktivní, ale pro jejich vytvoření byly použity prameny z doby třicetileté války, pojednávající o životě prostých vojáků a jejich doprovodu. Nejvíce posloužily deníkové záznamy Petera Hagendorfa, prostého vojáka, jehož deníky se dochovaly do dnešních dnů a barvitě popisují vojenský život v první polovině 17. století.

V místnosti pojmenované „Za hradbami“ jsou obránci města zastoupeni dvěma měšťany. Pro návštěvníka zůstávají bezejmenní, ale reprezentují běžné obránce, kteří se rekrutovali z řad řemeslníků, obchodníků a obyvatel, a ženy v obléhaném městě. V této místnosti je návštěvník seznámen s hlavními důvody toho, proč se Brňané tak vytrvale bránili nepřátelské armádě a co by hrozilo dobytému Brnu. Některé zde vystavené sbírkové předměty mají evokovat válečnou kořist, která se však kořistí nikdy nestala.

Z města vstoupí návštěvník do prostoru, který připomíná vnitřek kostela. Od zbytku výstavy je tento prostor oddělen dveřmi, za nimiž je vizuální dominantou socha Piety. Samotná socha je kopií sochy umístěné v kostele sv. Tomáše v Brně. Kostel byl jedním z klíčových míst brněnské obrany, protože jako jediný stál vně městských hradeb a bylo nutné kolem něj rychle vytvořit prozatímní opevnění. Jenže Pieta – tedy Panna Maria s tělem Kristovým na klíně – je zde více než jen připomínkou kostelní architektury, ale hlavně slouží jako univerzální symbol matky oplakávající tělo svého mrtvého syna.

Sakrální prostor pak uzavírá postava pátera Martina Středy, známého brněnského jezuitského kněze, jenž proslul v době obléhání jako člověk dodávající odvahu a morální i duševní podporu běžným obyvatelům a obráncům Brna. Návštěvník pak prochází pod praporem studentské kompanie. Téměř 70 dobrovolníků z řad studentů jezuitské koleje v Brně a tovaryšů řemeslných dílen se dobrovolně přihlásilo k obraně města. Jako symbol jim byl předán prapor, který se dochoval až do dnešních dnů a je hlavním sbírkovým předmětem celé výstavy. Z historických pramenů víme, kdo tento prapor do výpadů proti švédským zákopům nosil – byl jím původně olomoucký student Jan Muska, právě jeho postava obeznámí návštěvníky s příběhem studentské kompanie.

Poslední místnost je pak věnována druhému životu obléhání – tedy všemu, co se dělo po 22. srpnu roku 1645, kdy švédská armáda definitivně od táhla. Pro Brno se stala úspěšná obrana významným příběhem. Prestíž města v očích císaře Ferdinanda III. stoupla, dal také Brnu mnoho odměn a daňových úlev. Odměn se dočkali i obránci města.

Zosobněním této slávy se pro návštěvníky stane sám Jean Louis Raduit de Souches. Ne v roli velitele obrany, ale jako stárnoucí muž v důchodu na svých panstvích, vzpomínající na dobu své největší slávy.

Prostor zde dostává i řada pověstí a mýtů, které kolem obléhání Brna panují. Znamou pověst o vyzvánění poledne o hodinu dříve, která měla zachránit město, sice připomíná zvonice se zvonem, pověst je zde ale konfrontována s historickými fakty o průběhu onoho 15. srpna roku 1645 a návštěvník tak sám pochopí, že je pověst sice atraktivní, ale skutečnost byla jiná.

Dovětek výstavy se pak týká mladší historie. Ať už je to připomenutí užívaní dějin obléhání a třicetileté války v národních rozporech mezi českým a německým obyvatelstvem na konci 19. století, nebo rozjímání nad podobnostmi historických a současných válečných konfliktů.

Výstava byla otevřena 13. srpna 2025 a k zahájení výstavy byla uspořádána v termínu 15. až 17. srpna doprovodná akce „Tábor pod hradbami“, zapojená do celkových akcí „Dne Brna 2025“. V rámci doprovodné akce byl prezentován dobový tábor pěchoty ve stylu 40. let 17. století, vojenská každodennost a způsoby válčení v době třicetileté války. Návštěvníci byli v rámci programových drobných přednášek seznamováni s vojenskou každodenností v táborech třicetileté války, způsoby válčení v 1. polovině 17. století, s výzbrojí a výstrojí vojáků i dobovým odíváním.

Výstava „1645 – Brno v obležení“ citlivým způsobem zpracovává téma válečného konfliktu raného novověku, jeho dopadu na tehdejší společnost a má spojující prvky s aktuálním světovým děním. S různými pohledy na události a aktualizujícím poselstvím pracuje hlavně edukační program pro 2. stupeň základních škol a střední školy. Edukační program je od počátku součástí celého výstavního projektu.

Sbírkové předměty

Jednoznačně nejzajímavějším vystaveným předmětem je prapor studentské komanie. Ve sbírkách muzea je evidován pod inventárním číslem 102830 a je součástí sbírky Muzea města Brna pravděpodobně už od samotného založení muzea. Restaurován byl poprvé ještě na sklonku 19. století, pravděpodobně za účelem první jubilejní výstavy připomínající obléhání Brna v roce 1895. Bylo nutné ho restaurovat znovu, aby přečkal rok trvající uložení v prostorách výstavy.

Mezi dalšími zajímavými sbírkovými předměty návštěvníci naleznou například soubor mincí, zapůjčený pro účely výstavy z Moravského zemského muzea, který na exemplářích saského tolaru Jana Jiřího I. z roku 1642, ni-

zozemského Rijksdaalderu z roku 1621 nebo švédského tolaru z roku 1644 ilustruje mezinárodní oběh mincí ve válkou zasažené Evropě.

V neposlední řadě je výstava doplněna řadou současných replik historických předmětů vytvořených na základě množství ikonografických a archeologických podkladů. Některé repliky jsou návštěvníkům k dispozici jako interaktivní předměty, které je možné uchopit a vyzkoušet. Takto se může návštěvník seznámit s běžnou obuví z poloviny 17. století, nebo mušketýrským bandalírem – zásobníkem střeliva pro pěchotu.

Návštěvníkům je k dispozici i průvodce postavami, díky němuž je možné se seznámit blíže s texty jednotlivých postav, zdroji pro jejich tvorbu a dalšími dodatkovými informacemi k výstavě.

Výstava „1645 – Brno v obležení“ bude v roce 2026 doprovázena i katalogem, jehož součástí jsou i studie kolegů z Archivu města Brna.

K listopadu roku 2025 výstavou prošlo téměř 5300 návštěvníků, uskutečnilo se zde navíc 8 edukačních programů pro téměř 150 žáků a několik komentovaných prohlídek, mimo jiné i v rámci spolupráce s Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích, nebo se zde konal muzeologický seminář z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Výstava je tak vyhledávaná i odborníky z muzejnického světa. V únoru 2026 čeká výstavu ještě drobná intervence originálních archiválií právě z Archivu města Brna a další doprovodné akce.

Obr. 1 Pohled do místnosti Za hradbami, informující o vnitřním prostoru města během obléhání

Obr. 2 Pohled na místnost s vojenským táborem, švédským vojákem, jeho ženou a válečným sirotkem

Obr. 3 Komentovaná prohlídka s kurátorem výstavy

Obr. 4–6 Doprovodná akce *Tábor pod hradbami 1645* s mezinárodní účastí

Účast na mezinárodní konferenci o světovém industriálním dědictví TICCIH 2025 ve švédské Kiruně

HYNEK ZBRANEK

Díky dlouhodobé spolupráci Muzea města Brna s Národním památkovým ústavem v Ostravě na výzkumu industriálního dědictví České republiky jsme měli možnost se ve dnech 25.–30. srpna 2025 zúčastnit mezinárodní konference o světovém industriálním dědictví TICCIH 2025, která se konala ve švédské Kiruně.

Kiruna je nejsevernější město Švédska, ležící za polárním kruhem v provincii Norrbotten. Byla založena na přelomu 19. a 20. století jako průmyslové centrum spojené s těžbou železné rudy v rozsáhlém ložisku Kiirunavaara, které patří mezi největší na světě. Těžbu zde provozuje státní společnost LKAB (Luossavaara–Kiirunavaara Aktiebolag), jejíž činnost je dodnes klíčová pro švédské hospodářství.

Rozsáhlé podzemní doly však postupně narušily stabilitu podloží pod historickou částí města, a proto bylo v roce 2004 rozhodnuto o přesunu Kiruny o přibližně tři kilometry na východ. Přesun, který patří k nejrozsáhlejším urbanistickým projektům současnosti (přestěhováno bude více než šest tisíc lidí), zahrnuje demolici a přestavbu obytných i veřejných budov, přičemž vybrané architektonicky cenné stavby (např. slavný dřevěný kostel z roku 1912 i se zvonicí) jsou rozebírány a znovu sestavovány na novém místě.

Kiruna se tak stala unikátním příkladem moderního městského přesunu a symbolem hledání rovnováhy mezi průmyslovým rozvojem, ochranou kulturního dědictví a udržitelným plánováním v extrémních klimatických podmínkách. Dnes má město přibližně dvacet tisíc obyvatel, a kromě těžebního průmyslu je významným střediskem arktického výzkumu a turistiky.

Konference ve švédské Kiruně se konala u příležitosti 50. výročí založení organizace TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) a pořádá se pouze jednou za tři roky. Hlavním tématem letošního ročníku bylo *Heritage in Action: Legacies of Industry in Future Making*, což lze volně přeložit jako *Dědictví v akci: Odkaz průmyslu pro budoucnost*.

Program konference nabídl široké spektrum prezentací věnovaných sociálním a kulturním aspektům industriálního dědictví a zdůrazňoval moderní formy multidisciplinárního výzkumu. Příspěvků bylo více než dvě stě padesát rozdělených do deseti hlavních sekcí. Byla tam např. i sekce věnovaná industriálnímu dědictví postkomunistických zemí.

Naše účast v sekci 3.1 s názvem *How Did industry become Heritage? A multi-scale approach to analyse the industrial heritage process* se zaměřila na představení výsledků spolupráce s Národním památkovým ústavem v Ostravě při dokumentaci industriální minulosti České republiky. Prezentovaný příspěvek (*Archaeology and building-historical research in the heritage evaluation of post-mining landscapes*) ukazoval možnosti využití stavebně-historických a archeologických výzkumů při hodnocení a ochraně industriálního dědictví, a to na příkladu zaniklého města Karviné a okolních zaniklých či zanikajících dolů.

Příspěvek vzbudil značný ohlas, mimo jiné díky paralelám mezi osudem Karviné a švédské Kiruny, která rovněž prochází zásadní proměnou v souvislosti s těžbou nerostných surovin. V rámci konference jsme měli možnost setkat se a povečeřet s předsedou TICCIH, Dr. Milesem Oglethorpem, a při dalších společenských příležitostech jsme navázali kontakty s kolegy z Francie, Německa a Polska, kteří se rovněž věnují výzkumu industriálního dědictví.

Součástí programu konference byly také odborné exkurze např. do hlubinného dolu společnosti LKAB na železnou rudu v Kiruně, kde jsme se podívali do návštěvnického centra v hloubce 540 m pod povrchem. Navštívili jsme část polární železnice (Malmbanan), která vede do norského přístavu Narvik, s dochovanými budovami pro transformátory (první kompletně elektrifikovaná trať ve Švédsku) v oblasti národního přírodního parku Abisko. Další možností byla prohlídka největšího švédského povrchového dolu pro těžbu mědi – Aitik u města Gällivare. Účastníci konference navštívili rovněž open-air muzeum sámské kultury v Jukkasjärvi, kde se seznámili s historií a tradicemi původních obyvatel severního Švédska a zhlédli vystoupení s tradiční sámskou hudbou – joikem.

Spolu s kolegy z NPÚ Ostrava jsme úspěšně pátrali po stopách aktivit Vítkovických železáren, které o něco jižněji kolem města Gällivare v meziválečném období vlastnily doly na železnou rudu, která byla odtud dovážena do Československa. Zároveň jsme v Gällivare navštívili i muzeum věnované

sámským obyvatelům, počátkům švédské kolonizace a industrializace regionu, a také místní fauně a flóře. V blízkosti se nachází dnes již z velké části zaniklé město Malmberget, které bylo v důsledku rozšiřování těžby železné rudy částečně přemístěno. Na původním místě dnes zůstaly pouze umělecké instalace připomínající minulost města a zaniklý hornický skanzen. Nové sídlo vzniklo v obci Koskullskulle, kde lze dodnes vidět vybrané přemístěné stavby z původního Malmbergetu.

Účast na konferenci TICCIH a návštěva švédské Kiruny představovala mimořádnou příležitost k mezinárodní výměně zkušeností a poznatků v oblasti průzkumu, dokumentace a ochrany industriálního dědictví. Osobní setkání s odborníky z různých zemí z celého světa i seznámení s příklady záchrany, obnovy, transformace i popularizace industriálních objektů a lokalit umožnily srovnat přístupy a metodiku výzkumu s praxí v České republice.

Prezentace příspěvku o zaniklém městě Karviné a průmyslové krajině Ostravska potvrdila relevanci mezioborové spolupráce mezi archeology, historiky, stavebními odborníky a památkáři. Ohlas, který příspěvek vzbudil, ukázal, že české projekty mohou přinášet inspirativní podněty i v mezinárodním kontextu.

Konference zároveň přispěla k navázání nových odborných kontaktů a otevřela možnosti pro budoucí spolupráci na evropské úrovni. V neposlední řadě přinesla hlubší porozumění tomu, jak lze industriální dědictví chápat nejen jako pozůstatek minulosti, ale také jako aktivní součást budoucího rozvoje společnosti.

Obr. 1 Město Kiruna, zdroj www.lkab.com

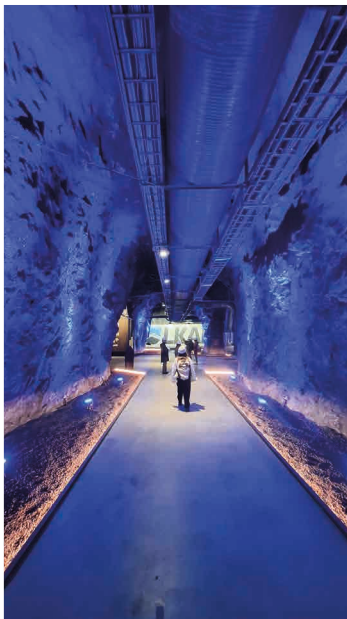
Obr. 2 Stěhování kostela v Kiruně, zdroj www.lkab.com

Obr. 3 Konference TICCIH,
foto Hynek Zbranek

Obr. 4 Tým NPÚ Ostrava a Muzea města Brna na konferenci TICCIH, foto Hynek Zbranek

Obr. 5 Důl LKAB – návštěvnícké centrum, foto Hynek Zbranek

Obr. 6 Budova pro transformátory u polární železnice u Abisko, foto Hynek Zbranek

Obr. 7 Budovy zaniklého dolu TGA v Kiruně, foto Hynek Zbranek

Obr. 8 Pietní místo v Malmberget, foto Hynek Zbranek

Zpráva z cesty po vybraných vídeňských muzeích a galeriích

TEREZA SOJKOVÁ

Ve dnech 15.–17. října 2025 podnikli odborní pracovníci Oddělení historie Muzea města Brna studijní exkurzi do Vídně. Cílem byla návštěva vybraných vídeňských muzeí a galerií s důrazem na městské, vojenské a kulturní dějiny a možnost poznat různé přístupy k výstavní práci. Vedle samotného historického obsahu bylo také silně akcentováno studium a kritika expozičních forem, záměrů a mechanismů užitých v jednotlivých institucích s možností uplatnit tyto zkušenosti v budoucí praxi.

Prvním navštíveným muzeem bylo Muzeum pohřbení (Bestattungsmuseum Wien), které se nachází na Ústředním vídeňském hřbitově. Muzeum nabízí sice minimalistickou, ale ucelenou expozici funérní kultury od 18. století po současnost. Vystavené sbírkové předměty byly zajímavě nasvícené, některé popisky dokonce bodově pouze na jejich rozměr, expozice měla dobře vyřešenou orientaci, tablety byly součástí vitrín, provázely ji nápadité hudební prvky a unikátní dobové artefakty. Výstava obsahovala i známou znovupoužitelnou rakev Josefa II. a přesah do současnosti představovalo téma přírodního pohřbení.

V ten stejný den jsme ještě navštívili Židovské muzeum (Jüdisches Museum der Stadt Wien), které představuje židovské dějiny ve Vídni od středověku po současnost. Muzeum se skládá ze dvou poboček v centru města – historické (Museum Dorotheergasse) a archeologické expozice (Museum Judenplatz). Židovské muzeum ve Vídni bylo založeno v roce 1895 a letos si připomíná 130 let od svého vzniku. V menší archeologické části bylo

vystaveno hodně textů a relativně málo exponátů. Z expozičního hlediska byl tedy důraz kladen zejména na formu předávání textu řadou gamifikačních nebo interaktivních prvků. Zajímavý byl model centra města a zejména způsob zpřístupnění základů středověké synagogy. V místě odhalení základů byl nainstalovaný natáčecí periskop, který nabízel reálnější vhled do někdejší podoby synagogy. Rozsáhlejší historická část muzea byla obsahově velmi zajímavá. V expozici se například neotřele využívá 3D rekonstrukce fiktivního interiéru, generovaná umělou inteligencí, nebo efektivní prezentace videí a nahrávek pomocí sluchátek na jedno ucho. Nejvíce nás zaujal otevřený depozitář se sbírkou židovských rituálních předmětů v horním patře muzea. Jsou zde vystaveny zejména předměty, které lépe snášejí přímé osvětlení. Zajímavý byl způsob vystavení figurek zobrazujících Židy dehonestujícím způsobem. Byly vystaveny zády k divákovi, směrem k zrcadlu na zadní stěně vitríny. Jejich přední část byla vidět skrz zrcadlo, což mělo vyjadřovat nutnost reflexe.

Dne 16. října jsme společně vyrazili do Muzea města Vídně (Wien Museum). Toto muzeum prošlo kompletní rekonstrukcí a nově koncipovaná trvalá expozice je prezentována ve třech poschodích na ploše 3300 metrů čtverečních a zahrnuje 1700 objektů. Stálé expozice i dočasné výstavy jsou skvěle zpracované, obsahují mnoho interaktivních prvků, kladou důraz na témata jako ekologie, sociální bydlení, práva žen, menšin atd. Muzeum obratně pracuje s přeahem do současnosti a vedle „velkých dějin“ a významných osobností prezentuje i historii každodenního života běžných obyvatel města. Expozice je tvořena sbírkami z oblastí architektury, umění, domácnosti, textilu, písemných i video/audio materiálů, které se efektně prolínají (tzv. „zvukové sprchy“, kdy se návštěvník postavil na bod označený samolepkou na podlaze a z reproduktoru nad ním na něj „dopadal“ zvuk, aniž by výrazně rušil okolí). Všemi expozicemi vedou naváděcí linie pro zrakově znevýhodněné návštěvníky a jsou zde pro ně obsaženy haptické prvky (skládačky s tištěným i Braillovým písmem). Výborný byl tzv. šuplíkový systém, kde bylo možné vytáhnout z exponátů vystavených ve vitrínách doplňující část popisků a podrobnější informace. Další detailnější informace byly formou textů k dispozici volně k vytažení ze schránek umístěných ve výstavě. V muzeu nechyběly velké objekty jako „Poldi“ (deset metrů dlouhá a 1,7 tun těžká velryba z legendární restaurace v Prátru „Zum Walfisch“ (U velryby) nebo model domu svatého Štěpána. Nespornou výhodou je navíc vstupné zdarma, což mj. hojně využívají školy. V muzeu města Vídně jsme měli také možnost vidět dočasnou výstavu *Fleisch (Maso)*, která se věnuje historii chovu zvířat a zpracování masa od středověku do dnešní doby. Výstava má velmi výrazný a chytlavý vizuál, pracující s červenou

a růžovou barvou, explicitním zobrazením červeného masa a prvky vycházejícími z interiéru řeznictví (plastové závěsy předělují části výstavy, mobiliář tvořený z červených plastových bedýnek). Obsahově byla výstava zajímavá a přesahovala do současných témat aktivismu za práva zvířat a veganství.

Odpoledne jsme věnovali návštěvě Etnografického muzea (Weltmuseum Wien), které se nachází v komplexu Hofburgu. Muzeum patří k nejvýznamnějším etnografickým muzeím na světě a dokumentuje bohaté historické vztahy Rakouska se světem. Okouzilo nás obrovským bohatstvím exponátů, jako poněkud problematickou jsme však shledali jejich prezentaci. Množství vystavených předmětů po čase zahlcovalo, chyběla zde srozumitelnější vyprávěcí linka. Popisky a texty na skle se hůře četly a jejich umístění vysoko na sklech vitrín bylo značně nekomfortní. Nedostatečné nasvícení bylo asi s ohledem na exponáty, ale také přispělo k horšímu vnímání vystavených předmětů a při dlouhodobém pobytu bylo velmi únavné pro oči. Muzeum se ale snaží zastaralé expozice oživit několika novějšími místnostmi, jakýmisi „intervencemi“, které zdařile otvírají téma geneze sbírek na pozadí kolonialismu a snahu o vypořádání se s tímto dědictvím.

Poslední den exkurze jsme si jednotlivě vybrali zájmová muzea dle badatelských preferencí.

Pavel Košťál navštívil Přírodovědné muzeum (Naturhistorisches Museum Wien). Podobně jako v Etnografickém muzeu jsou stále expozice limitované historickou budovou a z „pietních“ důvodů zde také zachovávají staré vitríny. Celá expozice je laděná hodně konzervativně jako systematická studijní sbírka přírodnin. Na paleontologickou část navazuje expozice z období pravěku.

Martina Babinčáková, Anežka Špinlerová a Žaneta Ročková se vrátily k dokončení prohlídky Muzea města Vídně, kde se zaměřily zejména na poslední část stále expozice věnující se 20. století. Ve zbytku času navštívily výstavu slavné současné umělkyně Mariny Abramovič v Albertině. Monografická výstava zkušeně představovala tvorbu autorky od 60. let do dnešní doby. Její tvorba jakožto performerky a konceptuální umělkyně byla prezentovaná zejména promítáním videozáznamů, které byly zdařile doplněny rekonstruovanými 3D artefakty souvisejícími s obsahem videa. Výstava zahrnovala i několik jejích prostorových interaktivních děl. V prostoru pak v době jejich návštěvy probíhala performance reprodukcující jedno z děl Mariny Abramovič, která výstavě dodávala rozměr reálného času.

Michal Hančák a Tereza Sojková nejprve navštívili reprezentační sál Rakouské národní knihovny, tzv. Prunksaal, který se nachází v palácovém komplexu Hofburgu a poté Císařskou klenotnici nacházející se tamtéž (Kaiserliche Schatzkammer). V reprezentačním sále Rakouské národní knihovny se nachází zrenovované historické skříně a historické regály s knihami. Barokní sál představuje bývalou dvorní knihovnu a jedná se o výstavní prostor. V době naší návštěvy zde probíhala velmi zajímavá dočasná výstava *Ein Jahrhundert in Bildern. Österreich 1925–2025*, která se vztahovala k 80. výročí konce 2. světové války a 70. výročí ukončení poválečné okupace Rakouska a obnovení rakouské suverenity a demokracie v roce 1955. V roce 1995 také Rakousko vstoupilo do Evropské unie. Tato tři výročí rakouských dějin byla na výstavě připomenuta s využitím vybraných fotografických obrazů ze současných událostí i každodenního života.

Císařská klenotnice se dělí na část světskou a církevní a vystavuje tradičním způsobem sbírky insignií, liturgických předmětů a korunovačních klenotů Svaté říše římské. K zajímavostem patří koruna císaře Rudolfa II., která se později stala korunou Rakouského císařství. Církevní exponáty jsou umístěny ve vitrínách z 19. století a dokládají kult relikvií a silný habsburský katolicismus. Vystavené předměty v celé klenotnici byly i vzhledem k jejich stáří a citlivosti přiměřeně nasvícené a jejich popisky byly umístěny v čitelné výši.

Hynek Zbránek navštívil Technické muzeum ve Vídni (Technisches Museum Wien). Muzeum se nachází v ulici Mariahilfer Straße 212 a jde o jedno z největších technicko-vědeckých muzeí v Rakousku, se zaměřením na historii techniky, průmyslu, vědy a inovací, s výrazným zastoupením transportních a průmyslových exponátů. Otevřené je už od roku 1918. Expozice v muzeu pokrývají témata jako doprava (vlaky, letadla, automobily), energie, materiály, každodenní život, média, technické předměty a další. Muzeum je velmi interaktivní – obsahuje množství „hands-on“ instalací, kde si návštěvníci mohou technologie vyzkoušet, „osahat“, experimentovat a učit se skrze zážitky. Nejzajímavější byla prezentace vývoje technických strojů přímo exponáty (parní kotle a stroje) či modely v expozici. Pozoruhodným byl tzv. blackbox, kde byla audiovizuální prezentace vzniku parních strojů a šíření industrializace napříč Evropou, což představuje skvělé doplnění výstav. Aktuálně je zde, kromě stálé expozice, k vidění výstava *Im Bann der Bahn* zaměřená na železnici, její vliv na společnost, dopravu a technický rozvoj, včetně vystavení největší, nejtěžší, nejvýkonnější a nejrychlejší parní lokomotivy Rakouska. Zajímavé byly i výstavy věnované materiálům a jejich opětovnému využití v ekonomice (*Material Worlds a More than Recycling*).

Ctibor Ostrý a Tomáš Koch se vydali po stopách zachovalých středověkých památek města Vídně. Z výčtu navštívených míst lze zmínit zejména ty památky, které spadají pod kuratelu městského muzea ve Vídni. Jednalo se o prostor Virgilkapelle – kapli vystavěnou ve 13. století, a Niedhart Festsaal – expozici věnovanou středověkému domu bohatého kupce Michela Menscheina. Obě expozice jsou výjimečné tím, že se jedná o prezentaci památek „in situ“ a že se současně musely vyrovnat s komplikovanou dispozicí, jež jim původní prostory poskytly. V obou případech se tak dají zmínit zajímavá expoziční řešení. U Virgilkapelle to byla vitrína s drobnými archeologickými exponáty umístěná do zábradlí, v případě Niedhart Festsaal se jednalo o dva expoziční ostrůvky obsahující vitríny včetně řady interaktivních prvků v zásuvkách integrovaných do podstavců samotných vitrín. Oba způsoby se jeví jako skvělá řešení při snaze zprostředkovat co nejvíce dostupných informací a předmětů na velmi omezeném prostoru. Z dalších míst navštívili Svatoštěpánskou katedrálu a expozici zaměřenou na středověké a raně novověké výtvarné umění v Uměleckoprůmyslovém muzeu (Kunsthistorisches Museum).

Závěr

Po návratu z exkurze svolal vedoucí historického oddělení Ctibor Ostrý setkání, na němž jsme společně diskutovali o všech navštívených výstavách, výstavních konceptech, prostorech a poznacích, které jsme ve Vídni získali. Soustředili jsme se na komplexnost expozic, ale rovněž na detaily výstavní a prezentační činnosti, technické a interaktivní prvky, které informačně propojují a srozumitelně zprostředkovávají výstavní obsah. Závěry naší debaty se staly podkladem pro tuto zprávu. Prohlídka pamětových institucí ve Vídni nám umožnila jednak zážitky a vjemy z pozice návštěvníků výstav a zároveň nám prohloubila kompetence a rozšířila profesní vybavenost při plnění budoucích pracovních úkolů zejména, co se týče stálých a krátkodobých výstavních projektů. V neposlední řadě můžeme zmínit i pozitivní vliv společné pracovní cesty na kolektiv historického oddělení.

V průběhu exkurze jsme zakoupili nové knižní tituly. Monografie vydané v roce 2021 „Wien im Mittelalter. Zeitzeugnisse und Analysen“ autorů Petera Csendese a Ferdinanda Oplla a „Our Medieval City!: The first Jewish Community in Vienna“ autorem Astrid Peterle a Adiny Seeger. Dále katalog z aktuální výstavy „Fleisch. Sonderausstellung im Wien Museum“ a publikaci „The Shortest History of Austria: 18 (Shortest Histories)“ Nicholase Parsons, obě vydané v roce 2025. Všechny publikace jsou k dispozici v naší muzejní knihovně.

Obr. 1 Společná fotografie před Muzeem města Vídně (Wien Museum)

Obr. 2 Muzeum pohřebnictví (Bestattungsmuseum)

Obr. 3 Židovské muzeum (Jüdisches Museum)

Obr. 4 Muzeum města Vídně (Wien Museum)

Obr. 5 Technické muzeum (Technisches Museum)

Muzeum města Brna v roce 2025

ZBYNĚK ŠOLC

Ředitel Muzea města Brna

Rok 2025 se v Muzeu města Brna zapsal jako období dalšího, důsledně promyšleného otevírání – prostoru, témat i samotného pojetí instituce. Nešlo přitom o pouhé rozšiřování provozu či technické zhodnocení objektů, ale o systematické budování muzea jako kulturně široce rozkročeného organismu, který je schopen současně chránit paměť města a vstupovat do veřejné debaty s aktuálními formami vyprávění, vzdělávání i prezentace.

Výrazným symbolem tohoto směřování se stalo otevření expozice *Kaple křížů* v bývalé barokní kapli na Špilberku, připravené u příležitosti 80. výročí konce druhé světové války. Jde o první multimediální trvalou instalaci Muzea města Brna – prostor, v němž se historická zkušenost neukládá do vitrín, ale zpřítomňuje se prostřednictvím obrazu, zvuku a narativu.

Rok 2025 byl rovněž rokem připomínek. Především 380 let od švédského obléhání Brna v roce 1645, k němuž na hradě vznikla výstava *1645 – Brno v obležení*. Záměrně se odklonila od tradičního modelu „expozice exponátů“ a nabídla místo toho sled lidských příběhů, dramát, rozhodnutí a náhod, které dějiny utvářejí možná přesvědčivěji než samotné artefakty. Další výročí patřila architektu Bohuslavu Fuchsovi (130 let od narození) a jeho synu Kamilu Fuchsovi (30 let od úmrtí) – osobnostem, jejichž odkaz přesahuje architekturu a dotýká se samotné moderní identity Brna.

Po téměř třiceti letech se návštěvníkům otevřela nová stálá expozice v obnovené Galerii města Brna s názvem *Česká Morava*. Představuje nejvýznamnější malby a sochy ze sbírek muzea z první poloviny 20. století a vrací do centra pozornosti období, kdy se regionální umění stávalo sebevědomou součástí evropského kulturního prostoru. Muzeum zároveň vystoupilo ze svých tradičních

objektů: ve spolupráci se Sokolem Brno připravilo výstavu o legendě československé gymnastiky Janu Gajdošovi a výstavní projekty probíhaly i ve všech třech spravovaných vilách – v Arnoldově, Wittalově a ve vile Tugendhat. Výstavy jako *Josef Arnold 200*, *Ohýbaný nábytek Josefa Macka*, *Rekonstrukce Kamila Fuchse* či projekty věnované historii a životu vily Wittal ukázaly, že architektura může být současně tématem i médiem.

Významný posun zaznamenala také oblast digitalizace. V roce 2025 byl vybudován nový fotoarchiv, zmodernizována muzejní knihovna a oddělení muzejní historie posílily nové odborné pozice: specialistka na orální historii a kurátor industriálního dědictví města. Sbirky se tak nejen lépe uchovávají, ale také systematicky otevírají veřejnosti prostřednictvím online prezentace a badatelských nástrojů.

Na Špilberku byla dokončena kompletní revitalizace Administrativní budovy včetně pracovišť odborných zaměstnanců. Započaly práce na nové expozici kasemat, nejnávštěvovanější části hradu, které po třiatřiceti letech projdou technickou i expoziční obnovou. Připraven byl rovněž projekt opravy poslední dosud neobnovené části hradu, Strážnice, aby mohla být obnova pevnosti Špilberk v roce 2028, po více než čtyřech desetiletích, symbolicky završena.

Současně byla zahájena rekonstrukce Měnínské brány a příprava nové expozice věnované vývoji brněnského opevnění. Rozběhly se projekční práce na obnově vily Wittal, na níž Muzeum města Brna spolu se Židovskou obcí připravuje žádost o podporu z Norských fondů. Ještě před zahájením rekonstrukce se vila otevřela veřejnosti v rámci tzv. urbexových prohlídek, které přilákaly téměř tři tisíce návštěvníků – důkaz, že i zdánlivě opuštěné místo může oslovit silou svého příběhu.

Muzeum bylo rovněž pověřeno přípravou Centra Leoše Janáčka. Ve spolupráci s Moravským zemským muzeem vznikne expozice věnovaná tomuto světově významnému skladateli a ve spolupráci s JAMU také centrum hudebního vzdělávání. V portfoliu Muzea města Brna se tak objeví další památka UNESCO.

V roce 2025 se podařilo propojit zahrady tří sousedících vil – Tugendhat, Löw-Beer a Arnoldovy – a vytvořit novou prohlídkovou trasu *Zahradní triologie brněnských vil*. V Arnoldově vile se naplno rozběhlo Centrum dialogu, které během roku hostilo více než dvě desítky akcí a potvrdilo, že muzeum může být nejen místem uchovávání, ale i živé společenské výměny.

Návštěvnost potvrdila, že tento směr má odezvu. Vila Tugendhat zaznamenala rekord – více než 57 tisíc návštěvníků. Špilberk sice nepřekonal absolutní maximum, přesto dosáhl druhého nejvyššího počtu v historii: téměř 153 tisíc platících návštěvníků a přibližně 700 tisíc osob v areálu hradu.

Rok 2025 byl zároveň dosud nejbohatší na kulturní události. Masopust na Špilberku, koncerty Ewy Farne či skupiny Mňága a Žďorp, první ročník

ŠpilBeeru, pokračování tradičních festivalů Filharmonie Brno, Národního divadla Brno a Shakespearovských slavností – to vše doplnil zimní Světelný park s edukační linkou o městu Brnu, který během Vánoc 2024/2025 navštívilo více než třicet tisíc lidí.

Výrazně se rozvíjely také edukační aktivity, které stále více pracují s digitálními médii. Muzeum pravidelně pořádalo letní školy ve vilách a zahradách i příměstské tábory na Špilberku a prohloubilo spolupráci s univerzitami třetího věku Masarykovy a Mendelovy univerzity i s brněnskou Seniorskou akademií.

Muzeum města Brna zkrátka v roce 2025 zřetelně ukázalo, že není statickým depozitářem minulosti, nýbrž živou, moderní institucí, která spojuje poznání, vzdělání a prožitek. Již 121 let pečuje o paměť města – a činí tak způsobem, který tuto paměť nejen uchovává, ale znovu a znovu uvádí do pohybu.

Forum Brunense 2025

Sborník prací Muzea města Brna

Odpovědný redaktor: Mgr. Zbyněk Šolc

Výkonný redaktor: Mgr. Pavel Košťál

Redakční rada: PhDr. Petr Vachůt, prof. Ivan Foletti, M.A., Ph.D.,

Mgr. Robert Janás Ph.D., PhDr. Jana Svobodová, PhDr. Jirí Vaněk

Fotografie: Muzeum města Brna, Archiv města Brna, Digitální knihovna MZK, Moravská galerie, Miloš Budík, Martin Hrdina, Anne Kristine Jensen, Jindřich Jurča, David Konečný, Lubor Konečný, Petr Odehnal, Michal Pavlík, Miloš Strnad, Eva Šamánková, Joan Zegree, fotoarchivy autorů, soukromý archiv Jenny Dante, Brigid Grauman, Luboše Janáčka, Anthonyho Orstena, Ivy Šenkýřové, Nadi Trenčanské, Renate Udvardi, rodiny Brady, rodiny Konečných

Grafická úprava: Jiří Doležal

Sazba: Mgr. Martina Staňková

Tisk: 2D system s. r. o.

© Muzeum města Brna, 2025

*Foto na obálce: Pohlednice „Vstup ku pověstným kasematum špilberkským“.
Počátek 20. století, Muzeum města Brna*

MMZ Muzeum
města Brna

B | R | N | O

ISBN 978-80-88631-34-7

FORUM
BRUNENSE 2025

STUDIE
MATERIÁLY
NAD SBÍRKAMI
ZPRAVY

ISBN 978-80-88631-34-7

9 788088 631347

Facebook → @muzeumbrna
Instagram → @muzeumbrna

muzeumbrna.cz ↗

#hradspilberk

#vilatugendhat

#meninskabrana

#arnoldovavila

#vilawittal